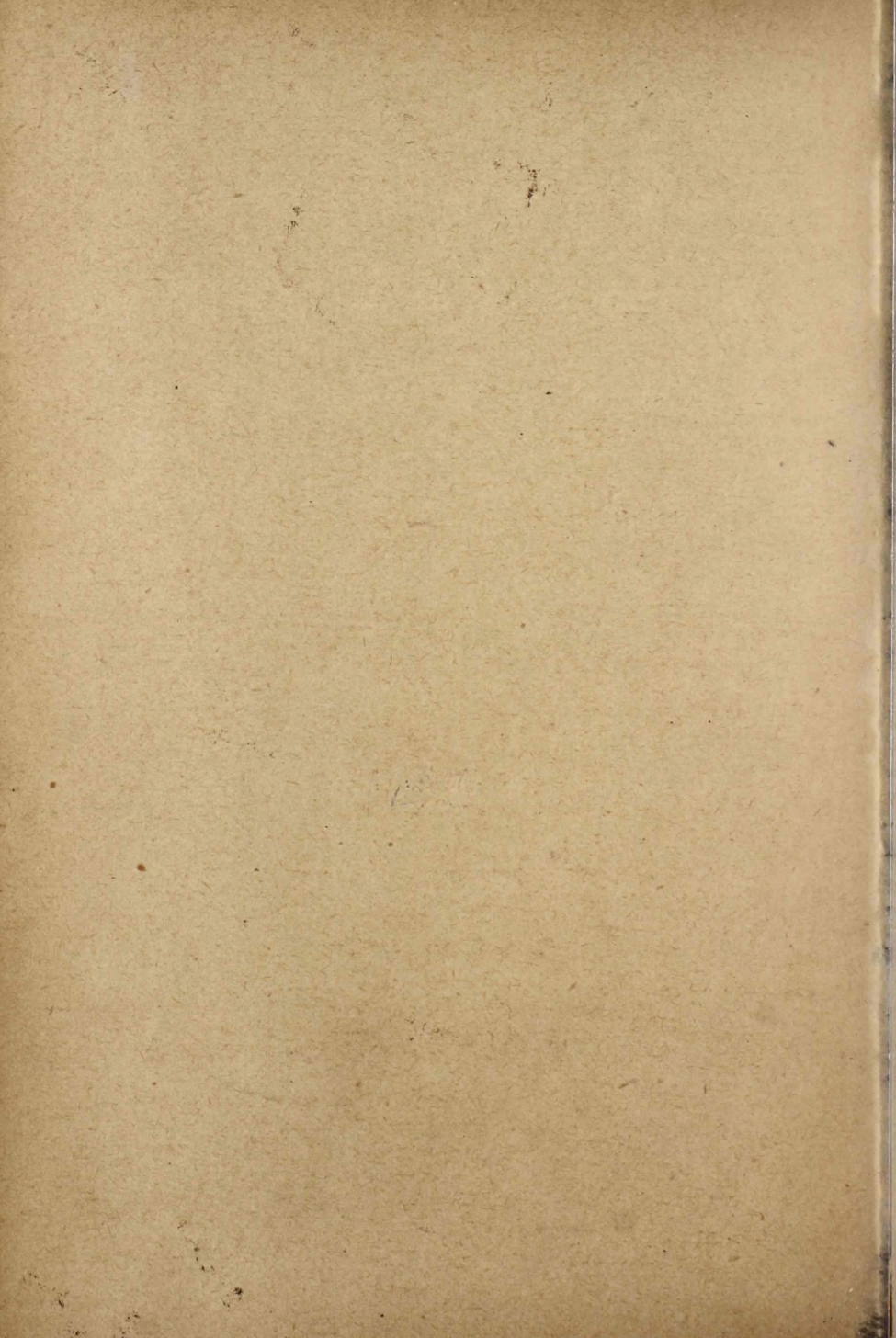

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
14

A FRANCIA FORRADALOM
KORA

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

XIV. KÖTET

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY

hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR

hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN

egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF

tanár

DR. KOCH NÁNDOR

tanár

LONDESZ ELEK

hírlapíró

DR. MIKES LAJOS

hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT

egyetemi magántanár,
a Petöfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ

min. tanácsos,
az Ípárművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS

miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN

egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA

(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS

egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL

egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR

egyetemi tanár

Több ezer képei

BUDAPEST

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADÁSA

A LEGÚJABB KOR

Tört. 0. 6473 / 14.

I. RÉSZ

605811

A

FRANCIA FORRADALOM
KORA

100 képpel, 1 térképpel

**MTA
KIK**

BUDAPEST,
TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADASA

421623

R
1977

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
1929 1507

M. T. AKADÉMA
KÖNYV-
TÁRA

Az európai helyzet a francia forradalom előtt

XV. Lajos uralkodása.

Fülöp orléansi régensherceg halálával az ifjú XV. Lajos királyt törvényesen nagykorúnak nyilvánították. De egyelőre még *Bourbon* herceg volt a király mellett a kormányzó. Minthogy ősi ellensége volt a rangban előkelőbb Orléansoknak, ez utóbbiakat híveikkel együtt lehetőleg háttérbe szorította s megpróbálta rendbehozni a zilált pénzügyeket, oly módon, hogy új adórendszert léptetett életbe s a párizsi parlamenttel elfogadtatott egy rendeletet, amely kivétel nélkül minden földbirtokot két százalékos hozadéki adóval rótt meg. De a papság hevesen tiltakozott előjogainak megsértése ellen s minthogy a király sem helyeselte teljesen a herceg eljárását, a civódás azzal ért véget, hogy a herceget hirtelen száműzte udvarából. *Bourbon* herceg volt az utolsó „vérbeli herceg”, aki Franciaországot kormányozta.

Helyét megint pap politikus foglalta el, utóda azoknak, akiknek olyan jelentős szerepük volt Franciaország történetében. A király öreg tanítója, *Fleury* Herkules fréjuszi püspök volt ez az államférfi. *Fleury* a királyságról való eszményképét XIV. Lajos uralma szerint alkotta meg magának. Hetvenhárom esztendő, de azért életerős aggastyán volt, mikor Franciaország élére került. Korának egész műveltsége megvolt benne, tökéletesen beleilleszkedett az udvari formákba és Franciaországot alaposan ismerte. Célja a királyi hatalom korlátlanságának biztosítása volt és azt akarta, hogy a francia király legyen továbbra is Európának minden nagy és kényes nemzetközi kérdésben a választott bírója. De azért távol állt tőle, hogy e cél elérésére azokat az eszközöket használja fel, amelyeket XIV. Lajos használt. Már koránál fogva is nyugodt és mérsékletes ember volt s úgy a belpolitikában, mint a külpolitikában idegenkedett minden erőszakosságtól. Békés úton akarta az ellentéteket kiegyenlíteni, vagy legalább elsimítani s a nemzetközi viszonyok terén inkább bízott a diplomáciai tárgyalásokban, mint a fegyverek erejében.

Mindenekelőtt az ország belsejében iparkodott a pénzügyi egyensúlyt helyreállítani. Elállott az új földadótól, amely Bourbon herceget megbukatta. Ehelyett visszaállította újra azt a régi szokást, hogy az állami jövedelmeket bérbeadta s ily módon biztos bevételekre tett szert. A még folyton tartó egyházi villongást, amelyet most a pápa és a janzenisták harca okozott, szintén megpróbálta elintézni. Rábírta ugyanis *Noailles* bíbornokot, a párizsi érseket, hogy vesse alá magát fenntartás nélkül a pápai bullának s becikkelyeztetett a parlamenttel egy rendeletet, amely egyszerűen ráparancsolt a papságra, hogy fogadja el a bullát. Azokat a plébánosokat, akik továbbra is ellenszegültek, elmozdították az állásukból és fogságba vetették, a párizsi egyetemről, a Sorbonneból pedig száznál több doktort kizártak. Ez idő óta azután korlátlanul uralkodtak a diadalmas jezsuiták az iskolákban és az egyetemeken.

Ámde vallási villongásokat erőszakosan sohasem lehet megoldani. Fleury is, aki kormányzása elején megkapta a bíbornoki kalapot, alaposan tévedett, ha azt hitte, hogy helyreállította a vallási békét. A párizsi parlament továbbra is a janzenista és a gallikán érzület képviselője maradt. Ez a büszke és hatalmas testület továbbra is feladatának tekintette, hogy öröködjék Franciaországban a jogállapotról és az államhatárolom önállóságát hangoztassa szemben azzal az egyházi követeléssel, hogy az egyház tételei föltétlenül érvényesek az államra vonatkozólag is. Éppen ezért többször előfordult, hogy a parlament egyik-másik üldözött plébánost védelmébe vette s bár a kormány eljárást indított hébe-korba egy-egy parlamenti tanácsos ellen, döntő lépésre soha többé nem merte elszánni magát, mert a közvélemény nagyon határozottan állást foglalt a parlament mellett. Végül is Fleury bíbornok, bár rendeletét kifejezetten sohasem vonta ugyan vissza, a rendelet végrehajtását felfüggesztette s ily módon függőben hagyta az egész kérdést.

A külpolitikában eleinte szerencsésebb volt Fleury bíbornok. Az 1735-ben megkötött bécsi béke biztosította Franciaországnak Lotharingia megszerzését, amely egyelőre *Leszcinszki* Szaniszlóé, Lengyelország elűzött királyáé lett kárpótlásul. Bár *Leszcinszki* Szaniszló 1766-ban bekövetkezett haláláig, mint király, Nancyban székelt, ahol pompás új városrészt teremtett és a „jőtevő” melléknevet érdemelte ki, Franciaország a bécsi béke után nyomban megszállta Lotharingiát és közigazgatásilag egyesítette az anyaországgal, hiszen *Leszcinszki* Szaniszlónak leányát, Máriaét, éppen Lotharingiára való tekintettel vette feleségül XV. Lajos 1725-ben. Lotharingia megszerzése rendkívül erősí-

tette Franciaország hadi pozícióját Németországgal szemben. Fleury bíbornok közvetítette Ausztria és Törökország között a belgrádi békét is, mint mindkét hadakozó félnek a bizalmi embere.

Elérte tehát az agg bíbornok óhajtott célját és 1740. év körül, amikor megkezdődött az új korszak, Nagy Frigyes kora, csakugyan

Leszczyński Szaniszló lengyel király.

III. Ágost helyébe választották meg a lengyelek királyukká, de versenytársa elűzte az országból. Leánya, Mária XV. Lajos francia királyhoz ment feleségül. Az elűzött király vejétől Lotharingiát kapta s ott élt haláláig.

Franciaország volt Európának békebírája anélkül, hogy nagy katonai sikereket ért volna el, tisztán a diplomácia békés fegyverei révén. Mindenki megbízott Fleury bíbornokban, mert az egész világ meg volt győződve róla, hogy Fleury a békét akarja és nem törekszik hódításokra.

Ámde Nagy Frigyes korában csakhamar változott a helyzet. Az osztrák örökösödési háborúban, a két *Belleisle*-testvér becsúgya Franciaországot is belekeverte az európai háborúba. Bár féligmeddig Fleury sem idegenkedett a háborútól, mert attól tartott, hogyha Ausztria diadalmasan kerül ki a háborúból, Lotharingia visszafoglalására fog törekedni. Csakhogy Nagy Frigyes veszedelmes ellenfélnek bizonyult. Nemesak mint hadvezér, hanem mint diplomáta is úgy meglepte váratlan sikereivel Fleuryt, hogy a bíbornok rémülve látta élete munkájának hiábavalóságát. Franciaországnak az a régi kedvenc politikája, hogy az apróbb német fejedelemségek élén tartsa sakkban Ausztriát, csődöt mondott, mióta Németország északi részén nagyhatalommá kezdett fejlődni a kis Poroszország. A francia fegyverek súlyos vereségeket szenvedtek és Fleury bíbornok megtörve és kétségbeesve szállt sírjába (1743.).

XV. Lajos voltaképpen csak Fleury halála után lett önálló uralkodóvá. Őszinte örömmel üdvözölték a franciák a fiatal királyt, akit „nagyon szeretett” királyuknak neveztek el. És Lajos bizonyos mértékben meg is érdemelte ezt a nevet. Természeténél fogva szelíd és jóságos volt. Nem volt híjával az uralkodói képességeknek sem s igen nagy volt uralkodói önérzete. Ámde komolyan dolgozni nem szeretett. Az állami ügyek untatták s nem egyszer a királyi tanácsban, mikor egy-egy fontos ügyről volt szó, oly nyilvánvalóan unatkozott, hogy a jelentést tevő miniszterek abbahagyták az előadást. A királynak olyan volt az életmódja, hogy voltaképpen nem is ért rá államügyekkel foglalkozni. Csak a külügyek érdekelték valamelyest, mert a külpolitikát a király személyesen intézte. Egyébként a miniszterek maguk uralkodtak, mind-egyik a maga szakállára, egységes kormányzati program nélkül.

Az új kormánynak azonban nem ez volt a legnagyobb baja, hanem az a leírhatatlanul erkölcstelen és felszínes élet, amelynek csakhamar rabja lett az egész udvar. Szemérmét senki sem ismert többé, hanem a gyönyört és az élvezetet tekintette mindenki a lét egyetlen céljának. Az érzéki természetű király korán elhanyagolta feleségét, Leszcinszki Máriát, akit különben is csak politikai okokból vett nőül s a jelentéktelen királyné helyett barátnőkkel kárpótolta magát. Első kedvese *Mailly* márkiné volt, akit Richelieu herceg, ez a szellemes ember, aki

azonban Franciaországnak legromlottabb tivornyázója és kéjence volt, ismertetett meg a királlyal.

Fléury halála után Mailly márkiné helyét nővére, *Chateauroux* hercegné foglalta el. Mikor Lajos király az osztrák örökösödési háború folyamán súlyosan megbetegedett Metzben, a papi környezetnek sikerült rávennie a királyt, aki borzasztóan félt a pokol kinszenvedéseitől, hogy elbocsássa a hercegnét, bár ez önfeláldozóan ápolta betegsége alatt őt. De ez a jámborság csak átmeneti volt s mikor a király meggyógyult, rögtön visszahívatta magához a hercegnét, aki azonban nem-sokára meghalt. Helyét *Poisson* Janka Antónia, Lenormand d'Etoiles királyi kamarásnak a felesége foglalta el, akit a király csakhamar *Pompadour* márkinőnek nevezett ki és elhalmozott figyelmes-séggel.

Pompadour márkinő bevonult a versaillesi várkastélyba, ahol egész sor pompás teremből állt a lakosztálya és befolyása hamarosan nagyon megnövekedett. Okos, művelt és jóízű nő volt, aki nemcsak az egész előkelő társaság hangadója volt, hanem becsvágyó és uralkodni vágyó természete folytán nemsokára a maga kezébe kaparintotta az ország kormányzását is és minden ponton a saját kreatúráit helyezte el. Hivatalokat adományozott, kegyet és kitüntetések osztozott, az állampénztárt a saját magánpénztárának tekintette, sőt az államtanácsot is gyakran a saját termeibe hívatta össze. Aki egy szót szolt vagy írt Pompadour márkinő ellen, azt rögtön titkos elfogató pa-

Pompadour márkinő.

XV. Lajos híres kegyencnője volt. A szép és szellemes asszony teljesen hatalmába ejtette a királyt s nagy befolyást gyakorolt az ország kormányzására is. Ő bírta rá a királyt, hogy a hetéves háborúban Ausztriával szövetezzék Nagy Frigyes ellen. Pazarlásai miatt gyűlöletessé vált a nép előtt, végre a király is elidegenedett tőle.

rancedsal tették ártalmatlanná. Franciaország sohasem volt még annyira asszonyuralom alatt, mint XV. Lajos idejében.

Az élvezetvágy és a szemérmertlenség mérge teljesen áthatotta az udvari nemességnek minden rétegét. Előljárt a bűn ösvényén a már említett Richelieu herceg, akit „minden nő férjének” neveztek. A rettegett párbajhős és a fosztogató, kegyetlen hadvezér, miután kiélvezte a földi gyönyörök minden poklát és mennyországát, 92 esztendő korában halt meg, szerencséjére még a francia forradalom kitörése előtt, amely bizonyára elsősorban rajta állt volna véres bosszút. De nem voltak különbek mások sem. Még Szász Móric marsall is, a diadalmas hadvezér oly kicsapongó, fajtalan életet élt Chambord várában, hogy a halál már 54 éves korában elragadta.

Rendes dolog volt csaknem minden nemesi udvarházban, hogy a házastársak egymástól függetlenül keresték az élet örömeit. Az előkelő házastársak együtt éltek ugyan, egy fődél alatt, de egyébként külön életet folytattak. Otthon csak formászerűen találkoztak és társaságban soha nem voltak együtt láthatók. A „szabad szerelem” volt csaknem teljesen az udvarnak az eszményképe. A királynak és meghitt környezetének az volt a legnagyobb élvezete, ha naponként újabb részleteket hallhattak az előkelő világ gazdag botránykrónikájából. Legszívesebben úgy értesültek az újabb meg újabb botrányokról, hogy egyszerűen feltörték a magánleveleket.

Erkölcsei komolyságról és kötelességtudásról sehol szó sem volt többé. Bár XV. Lajos buzgón végezte az egyházi ájtatosságokat is és azzal vigasztalta magát, hogy Franciaország királyának minden bűnét meg fogja bocsátani az isten, ha az egyházat védelmezi és támogatja.

A háborút is idegizgató szórakozásnak, holmi párbajnak tekintette ez a nemesség, változatosságnak a béke időszakának időnként fásasztó udvari gyönyöreik között. Ennélfogva háború idején mindenki tódult a hadseregbe. Persze elvitték magukkal a táborba is az otthoni szokásokat és erkölcstelenségeket. Így a hétéves háború kezdetén, mikor hadba szálltak, minden nemes tiszt arra törekedett a hadseregben, hogy társait felülmulja pompa és pazarlás dolgában. A rossz hírű nők hosszú kocsisorban vonultak a marsoló hadsereg nyomában. Nem akarták nélkülözni a bálakat, hangversenyeket, sőt még a színházi előadásokat sem. A rocoux-i csata előtt való este például az egyik kedvelt színésznő a következő kijelentést tette a színpadról:

„Holnap nincs előadás, mert csata lesz, de holnapután ezt meg ezt játsszuk.”

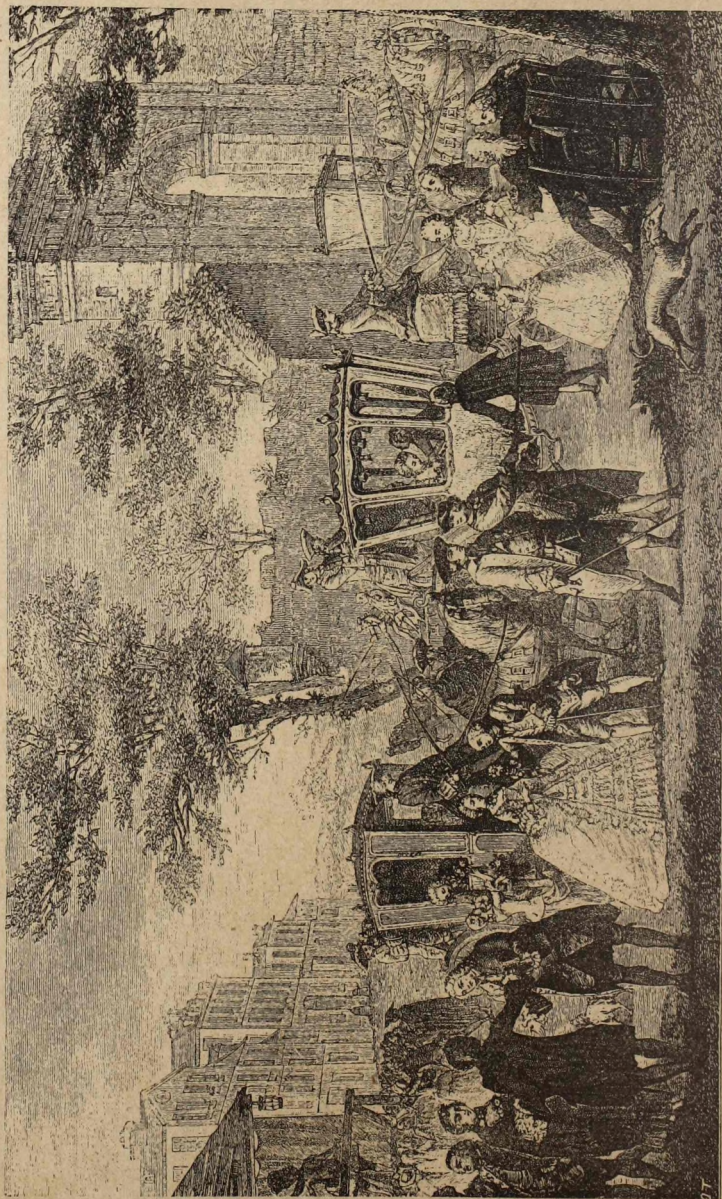
Bizonyos loyagias vitézség volt ugyan még mindig a francia udvari nemességben, csakhogy a nemesember nem a hazájáért vitézkedett, hanem azért, mert nemesi rangjának a becsülete azt kívánta tőle, hogy vitéz legyen. XV. Lajos nagy hadvezéreinek az utódai rég elfelejtették már, hogy milyen kötelességeket ró rájuk a dicsőséges mult.

Ezzel az erkölcstelen étellel együtt járt a rengeteg pazarlás is. XV. Lajos udvartartása körülbelül 68 millió livrebe került, tehát az állam összes bevételeinek körülbelül a negyedrészébe. Maga a vadászat rengeteg pénzt elnyelt minden évben. Párizs körül 30 kilométernyi területben a királyé volt a vadászati jog. Oly óriási vadászterület volt ez, hogy a király egy év alatt 1400 szarvast lőtt egymaga. Rengeteg volt azoknak az uraknak és hölgyeknek a száma, akiket az udvar látott el dús nyugdíjakkal. Persze az udvari személyzet körében napirenden volt a csalás és a sikkasztás. Ennek fejében azonban nem egyszer nem fizették ki az udvari cselédség járandóságát, úgyhogy a versaillesi udvari lovászok, miután három év óta nem kaptak már fizetést, esténként kiálltak az uccára koldulni.

Az udvari nemesség természetesen a fényűzésben, a nagy költsékezésben is utánozta a királyi udvart. Minden előkelő úr hetenként kétszer-háromszor nagy ünnepi lakomát rendezett. Szász Móric herceg Chambord várában mindennap száznegyven személyre terítettett, négyszáz paripát tartott az istállóiban és színházára 600.000 frankot költött. Rohan strassburgi érsek bergzaberni pompás várában kétszáz vendéget tudott elszállásolni, 180 lovat és 25 komornyikot tartott. Ugyanez az egyházfejedelem, mikor követ volt a bécsi udvarnál, hét pompás hintót, 40 lovat, 7 nemes apródot és hat nemeset tartott és külön kápolnát rendezett be magának.

Persze ez a hallatlan fényűzés hamarosan kimerítette mindenkinek a vagyoni erejét. De mindenki bátran csinálta az adósságot, amíg hitele volt és volt hitele mindenkinek, csakhogy egyre borsosabb kamatok mellett. A lelkiismeretes gazdálkodást kicsinyeskedésnek tartották. Csak hébe-korba szoktak adósságot törleszteni, mikor éppen kedvük szottyant rá és a hitelezők dolga volt úgy manipulálni, hogy mégis jól járjanak.

Az egész élet játékká lett. Az egész ország egy nagy szalonná alakult át. A művelt udvari embernek egyetlen föladata az volt ennél fogva, hogy ügyesen tudjon fellépni, másokat fogadni és mások vendége lenni. Mindenki a társaságnak élt csupán, nem otthonának, nem kötelességeinek és legkevésbé saját magának. De nem is volt a társadalmi

Az udvari nemesség kecskötözője X. V. Lajos korában.

érintkezés sohasem oly finom és tökéletes, mint ebben a korban. Minden szó, minden fordulat, minden mosoly, minden mozdulat valóságos műremek volt. Mindenkitől megkivánták, hogy tökéletesen megőrizze önuralmát a legnehezebb és legkényesebb helyzetekben is. Az illetlen-

Előkelő francia hölgy belép színházi páholyába.

kedésnek és erkölcstelenségnek sohasem volt szabad szavakban megnyilatkoznia. A büntől nem undorodott senki, de a botránytól, a feltűnéstől mindenki félt s éppen ezért a látszatot mindenben annyira megóvták, hogy aki nem volt beavatva az udvari dolgokba, a mélységes romlottságot észre sem vette.

A legfinomabb társadalmi formáknak ilyen tökéletes elsajátítására volt berendezve az egész nevelés, amelynek során a legfontosabb

személy körülbelül a táncestes volt. Szellemes mondásokat, finom hízelgéseket, udvari versikéket vártak már a kisleánytól is és minden tizesztendő kisleány valóságos delnő volt már. Emellett állandó volt a derű és a jókedv és csupa élce és szellem, báj és szépség ragyogott minden társaságban. Mert senki sem szokott sem komolyan gondolkodni, sem gondokkal törődni. Nem is értek rá ilyesmire a sok látogatás, bál, vacsora, ebéd, színház, kirándulás és vadászat közepette. Nem csoda, hogy ez az élet lenyűgöző varázssal békózott le mindenkit, akinek része volt benne.

Persze, míg az uralkodó osztályok kecsesen frivol komédiának tekintették az életet, a nép tragédiát látott benne. Hébe-korba a mánom követő kijózanodás és kimerültség órájában valószínűleg eszébe jutott egyiknek-másiknak az élvezők közül is, vajjon így maradhat-e ez örökké és maga XV. Lajos is kijelentette egy ízben, hogy kételkedik benne, vajjon utódai megmaradhatnak-e a trónon. De ezek a hangulatok egy általában nem zavarták meg azért a gyönyöröket s az előkelő társaság legfőképpen szokott mondani:

„Jöjjön utánunk az özönvíz!”

Természetes, hogy ennek az uralkodó osztálynak könnyelmű és sikertelen volt a politikája is. Az osztrák örökösödési háborúban ugyan harci dicsőséget aratott Franciaország, de ennek a háborújának a következménye volt, hogy flottája az Angliával folytatott harcban tönkrement és amerikai birtokainak egy részét elveszítette. Európában pedig diadalai dacára sem szerzett egy talpalatnyi területet sem. Lajos király éppen ezért az 1748-ban megkötött aacheni békét nem is tekintette másnak, mint fegyverszünetnek. Pompadour márkinő és Bernis abbérá is bírta a királyt arra, hogy a hétéves háborúban belesodródjék az osztrák-orosz koalícióba. Kettős oka is volt a király ezen elhatározásának. Egyrészt azzal a gondolattal tetszelgett magának, hogy ha megsemmisíti az eretnek Poroszországot, ezzel nagy szolgálatot tesz a római egyháznak. Másrészt személyesen meg volt sértve, mert Nagy Frigyes igen kicsinylően és megvetően nyilatkozott több ízben Pompadour márkinőről és a francia udvarról. Így tehát a bosszú is vezette XV. Lajost abba a végzetes háborúba, amelyben a rosszachi vereség felejthetetlen gyalázatot hozott a francia seregére s a franciákat úgy meggyöngítette, hogy északamerikai gyarmatbirodalmukat, Kanadát, nem tudták az angolok ellen megvédelmezni.

Choiseul herceg, aki a kormány élén állt s maga is Pompadour asszony tisztelői közé tartozott, a háborúban kimerült ország hadseregé-

nek és flottájának újjáteremtésére mindent megtett ugyan, de nem nagy eredménnyel fáradozott. Genova köztársaságtól pénzen megvásárolta Korzika szigetét, amellyel a köztársaság sehogy sem bírt s amelyet Franciaország is csak véres harcok árán tudott megfékezni.

De már az ország belsejében is makacs harc folyt, amely a régi állapotok rendjét alapjaiban rázkódtatta meg és nagyon megtépdeste a királyi tekintélyt is. Már az osztrák örökösödési háború is szinte elviselhetetlenül fokozta az aránytalanul megoszló és amúgy is nyomasztó adóterhet. Az adók bérbe voltak adva s a bérösszeget 1747-ben évekre előre kifizették a bérlők a kormánynak, amely azt természetesen el is költötte. A kormány úgy próbált magán segíteni, hogy a drágakövek, arany- és ezüstneműek birtokosaira külön adót vetett ki, a behozatali vámot, amit a Párizsba szállított áruk után szedett, fölemelte, 1,200.000 livre értékű új járadékot bocsátott ki, a dohányjövédéket a bérösszeg előre való lefizetése fejében bérbeadta a Kelet-indiai Társaságnak és külön tíz százalékos jövedelmi adót vetett ki.

A háború után újabb jövedelmi adóval akarták rendezni a zilált pénzügyi helyzetet s a jövedelmi adót kiterjesztették az összes földbirtokokra, tehát a papi birtokokra is. Az erre vonatkozó rendeletet a parlament be is cikkelyezte. Egy másik rendelet korlátozta az egyház birtokszerzési jogát és 1750-ben az egyházi gyűlésen a

Ebéd egy francia főnemes rokokó-ebédlőjében.

kormány azt kívánta a klérustól, hogy járuljon hozzá 7 és félmillió livre összeggel az államadóságok törlesztésére szánt alap létesítéséhez.

Mindez nagy izgalmat szült a papság körében, mert előjogaik sérelmét látták ezen intézkedésekben. Fölvetődött mindehhez még a janzenista kérdés is. *Beaumont* párizsi érsek kiszorította a janzenistákat a Hotel Dieuból is, ahol Fleury bibornok annak idején megtúrta őket. Utasította továbbá a párizsi érsek a plébánosokat, hogy azoktól, akik nem ismerik el az *Unigenitus* bullát, tagadják meg a halotti szentségeket. A parlament azonban régi álláspontjához híven kijelentette, hogy a párizsi érseknek ez az eljárása törvényellenes. Így aztán az ország két leghatalmasabb testülete, a parlamenti nemesség és a papság éles ellentétbe került egymással. A papság heves vita után rábirta a királyt, hogy adjon ki oly rendeletet, amely tiltakozik a parlamentnek egyházi ügyekbe való beavatkozása ellen. A parlament erre kijelentette, hogy az ország jogrendjét kénytelen még a királlyal szemben is megvédelmezni.

XV. Lajost nagyon megharagította ez a makacs ellenszegülés. Elűzte tehát a parlamentet Párizsból és helyébe egy külön törvényszéket, a *chambre royale* állította fel. De a *chambre royale* senki sem ismerte el illetékesnek, úgyhogy a király kénytelen volt a parlamentet szegényszemre visszahivatni Párizsba és megparancsolta, hogy senki többé szóba ne merje hozni az egész összeütközést. A parlament vérszemet kapott a királyi hatalom meghátrálásának láttára, továbbra is megmaradt elvi álláspontján s nem egyszer eltiltotta a Sorbonnenak egy-egy tételét és a párizsi érseknek több rendeletét, mint törvényelleneset nyilvánosan elégettette a hóhérral.

Igy húzódott lappangva és elintézetlenül az el nem simítható és ki nem egyenlíthető civódás az egész hétéves háború alatt. De egyszerre csak váratlanul döntő fordulathoz érkezett. Marseillesi kalmárok bepörölték *Lavalette* páttert, a francia Nyugat-India jezsuita misszióinak rendfőnökét kártérítésért, mert a rendfőnök nagy váltókölcsonöket vett fel tőlük s a váltók fedezésére szolgáló gyarmatárakkal rakott hajókat 1756-ban angol hadihajók lefoglalták.

A rend vonakodott a kereskedők kárát megtéríteni s ugyanakkor összeveszett Pompadour asszonnyal is, minthogy a király jezsuita gyónatója, *Perusseau* páter azt kívánta a királytól, hogy távolítsa el az udvarból a márkinőt. Általános érdeklődés közepette került a pörös ügy ítélet végett a párizsi parlament elé. A parlament elmarasztalta a jezsuita rendet a kár megtérítésében és a pörös ügyet alkalmul hasz-

nálta fel arra is, hogy a rend statutumainak bemutatását követelje. Mikor ez megtörtént, kijelentette a parlament, hogy a statutumok nem férnek össze az ország törvényeivel és rendeleteivel. A vidéki parlamentek csatlakoztak a párizsi parlament nyilatkozatához. Egy egész tömeg röpirat még jobban felizgatta a közvéleményt s az izgalom tetőpontra hágott, mikor Ricci Lőrinc rendfőnök arra a felszólításra, hogy módosítsák a rend statutumait Franciaországra vonatkozólag, így felelt:

„A statutumok maradnak úgy, ahogy vannak vagy szűnjenek meg inkább!”

Ez a kevély válasz teljesen a jezsuiták ellen fordította a nemzeti közvéleményt s a parlament 1762 augusztus 6-án a király beleegyezésével elrendelte, hogy a jezsuita-rend házait be kell csukni és a rend vagyonát el kell kobozni. Ezzel egyidejűleg felszólították a jezsuita-rend tagjait, hogy tegyenek esküt arra, hogy nem ismerik el a statutumok kötelező erejét és megszakítanak minden összeköttetést a rend generálisával. Minthogy a rend legtöbb tagja megtagadta ennek az eskünek a tetételét, 1764-ben egy királyi rendelet *kiutasította* a jezsuitákat az országból és a rendet Franciaországban *mindörökre ellőrlötte*. Csak azt az egyet engedte meg, hogy a rend kivándorolt tagjai visszatérhetnek hazájukba, ha mint világi papok hajlandók állást vállalni. Az egykor hatalmas rend így csaknem ellenállás nélkül összeomlott, mert a „felvilágosodottság” terjedése jobban aláásta hatalmát a lelkek fölött, mint a parlamentnek és a királynak minden rendelete együttvéve.

Mikor ilyen rohammal eltörülték a jezsuita-rendet, senki sem gondolt arra, hogy a rend megszűnése nyomán milyen űr támad Franciaország egész felsőbb oktatási ügyében. Hiszen csaknem valamennyi nevelőintézet a jezsuitáké volt. Egyedül a párizsi parlament kerületében 29 nagy jezsuita kollégium volt, köztük a híres párizsi *Louis-le-Grand* kollégium. Az egész országban pedig 1750 körül 669 jezsuita iskola volt.

A rend eltörlése után az államnak kellett gondoskodnia a jezsuiták helyettesítéséről az oktatás terén. Így aztán Louis-le-Grand kollégiumot, mint *Collège d'État*-t (állami kollégiumot) 28 más kollégiummal együtt beolvasztotta a kormány a párizsi egyetembe s vezetésére részben világiakból álló felügyelő tanácsot nevezett ki és külön tanítóképző intézetet is létesített. Több más kollégiumot átruházott a kormány más egyházi szerzetesrendre. Az iskolák világiasítását általában jórészt csak látszólag foganatosították. Hiszen a tanítóknak

kilencztedrésze ezentúl is pap volt és sok volt közöttük a hajdani jezsuita is, akik mint világi papok éltek tovább Franciaországban. Mert XV. Lajos egyáltalán nem akarta kizárni a papságot a felső oktatásból, hiszen a papság nélkül nem is gondoskodhatott volna az állam hírtelenében elegendő tanerőről. De annyi bizonyos, hogy a jezsuita rend eltörlésével megrendült Franciaország egész felsőbb oktatása.

A jezsuiták elleni harcban a király és a parlament egyetértően járt el, de ugyanekkor más kérdésben támadt a két hatalom között oly ellentét, amelyet többé nem is egyenlítették ki. A hétéves háború alatt az államadósság, amelynek kamatterhe már előbb évi 45 millió volt, újabb 34 millióval emelkedett és 1762-ben teljesen kimérült a kormánynak minden anyagi jövedelemforrása. A kormány ekkor arra a gondolatra jutott, hogy új földkatasztert csináltat s ezen az alapon új földadót fog életbeléptetni, amelyet ki fognak vetni a privilégiumos rendekre, tehát a nemességre és a papságra is. Ez a terv józan és észszerű volt. De a parlament a leghatározottabban állást foglalt mégis ellene és azt indítványozta, hogy a korona terjesszen eléje rendes költségvetést és állapítsanak meg határozott bevételeket, amelyeknek behajtásáról majd a tartományi kerületek fognak gondoskodni.

A király erre erőszakkal becikkelyeztette reformrendeleteit a vidéken s néhány vidéki parlamentet, amely ellene szegült parancsainak, feloszlattott. Ez az erőszakoskodás azonban a párizsi parlamentet nem ijesztette meg. De *Brosses* parlamenti tanácsos azt indítványozta, hogy egyesítsék az összes parlamenteket országgyűléssé, amely a nemzetnek képviselete legyen. A parlamentek ezt az indítványt el is fogadták, de XV. Lajos erre a párizsi parlament ünnepélyes ülésében kijelentette, hogy a parlamenteknek ez az egyesülése semmis és érvénytelen, minthogy a törvényhozó hatalom egyedül a királyt illeti meg.

Ujabb konfliktus támadt a király és a parlament között 1770-ben. A bretagnei parlament vádat emelt tartománykormányzója, *Aiguillon* herceg ellen a párizsi parlament előtt. A király tiltakozott az ellen, hogy szolgáit rajta kívül más vonja felelősségre, de a párizsi parlament nem törődött a király tiltakozásával és a herceg pári méltóságának gyakorlását egy végzésével felfüggesztette mindaddig, míg nem tisztázza magát a becsülete ellen felmerült alapós gyanu alól. Minthogy *Choiseul* herceg is hajlott a parlament álláspontja felé, sőt mint híre járt, a parlamentet kitartásra és ellenállásra buzdította, ellenségeinek, akik közé tartozott *Aiguillon* herceg is, sikerült őt megbuktatniok, *Pompadour* asszony 1764-ben meghalt és utóda *Dubarry* grófnő lett.

Choiseul ellenségei szöveterkeztek az új kegyencnövel és a király száműzte miniszterét barátaival együtt a királyi udvarból.

Choiseul bukása után XV. Lajos kormányzatának leggyászosabb korszaka következett. Közben Dubarry grófnő lett a király új kedvese. Minthogy Dubarry grófnő csak a gyönyört és az élvezetet hajszolta

s emellett sokkal műveletlenebb és felületesebb volt, sem hogy a hatalom kezeléséhez értett volna, a kormány Dubarry kreatúráinak kezébe került. Hárman voltak a hatalom birtokosai: *Aiguillon* herceg, ez a romlottkójenc, *Maupeau* kancellár és *Terray* abbé, ez utóbbi a pénzügyek főellenőre. A parlamentekkel nagyon szigorúan bánt el az új triumvirátus.

Kiadtak ugyan egy rendeletet, amely elismeri a parlamenteknek azt a jogát, hogy előterjesztéseket tehetnek a királynak, de ugyanakkor kijelentették azt is, hogy a parlamentek határozatai érvénytelenek, ha a király akaratával nem egyeznek meg. A párizsi parlament tiltakozott ezen rendelet ellen. A következménye az lett a tiltakozásnak, hogy a parlamentet feloszlatták s tagjainak nagy részét vagy elfogták vagy száműzték. Még a vérbeli hercegek közül is azoknak, akik a parlamenthez csatlakoztak, parancsot adott a király, hogy kerüljék az udvart.

Mindez persze nem nyomta el az ellenzéki hangulatot és törekvé-

Jómódú francia polgárság, a burzsoá vitesele XV. Lajos korában.

seket. Nyíltan szembe került egymással a korlátlan monarkhiának és a rendek által korlátozott monarkhiának a fogalma s a művelt franciák lelkében tisztán élt a két fogalom ellentétessége. Míg XIV. Lajos alatt az volt a divat, hogy az ember szigorúan királypárti legyen, most azt kívánta a divat, hogy mindenki ellenzékinek vallja magát. A száműzött hercegek és parlamenti tanácsosok házaiban sűrűn megfordultak előkelő vendégek és Choiseul hercegnek valósággal külön udvara volt vidéki birtokán.

A triumvirátus — Aiguillon, Maupeau és Terray — egyre gyorsabb léptekkel vezette Franciaországot az örvény felé. Mikor átvették a kormányt, az államháztartásban 70 millió livre volt az évi hiány s ez hamarosan, 1774-ben évi 100 millió livre-re emelkedett már. A külpolitika még mindig az Ausztriával való szövetségre támaszkodott s ezt a szövetséget még szorosabbra fűzte a trónörökösnek, a későbbi XVI. Lajosnak házassága Mária Terézia fiatal leányával, *Mária Antóniával*.

Franciaországnak azonban a hétéves háború befejezése óta jelentős befolyása nem volt többé az európai politikában. A politika súlypontja áttelődött Európa keleti részére, ahol oly hatalmas uralkodók voltak, mint Nagy Frigyes, Mária Terézia és II. Katalin cárnő. A hetvenes évek legnagyobb eseményét, Lengyelországnak első felosztását, noha a szerencsétlen ország mindig szoros szövetségi viszonyban élt Franciaországgal, Kelet-Európában eszelték ki és úgy hajtották végre, hogy az osztozkodó hatalmak szükségesnek sem tartották a párizsi udvartól megkérdezni, mit szól Lengyelország felosztásához.

Franciaország belső viszonyai a nagy forradalom előtt

XV. Lajos 1774-ben halt meg himlőben. Rosszabb örökséget, mint aminőt fiára hagyott, elképzelni sem lehetett talán. Kifelé elvesztette Franciarszág minden tekintélyét, amellyel valaha dicsekedhetett, befelé pedig nyíltan emésztették az ország népét a legélesebb ellentétek. A francia állami életnek három nagy hatalma, a királyság, az egyház és a parlamentek dühös ellenségei voltak egymásnak. A főpap-ság nem tudta megbocsátani a parlamentnek a jezsuita-rend eltörlését és folytonos támadásait az egyház előjogai ellen. A király és a parlament között pedig nyíltan fölvetődött a korlátlan monarkhia jogalapjának a vitatása. De sokkal nagyobb baj volt a privilégiumos rendek e viszáljánál az a mély szakadék, amely valamennyiüket elválasztotta

a nép nagy tömegétől. És ijesztő volt az a kiengesztelhetetlen ellentét is, amely a tényleges állapotok és a felvilágosodottság kívánságai között látongott.

A privilégiumos rendek és a nép csaknem úgy álltak egymással szemben, mint két teljesen idegen és különböző kultúrfokon álló faj, amely jóformán meg sem értette többé egymást. A francia nemzet két nagy csoportra szakadt: az elnyomók és az elnyomottak csoportjára. Mert Franciaországot nem a nép érdekében kormányozták, hanem kizárólag a privilégiumos osztályok, más szóval a *nemesség* érdekében, tehát mintegy 140.000 ember érdekében, akikhez hozzá kellett számítani még a mintegy 130.000 főnyi papságot is, amelynek magasabb rangú tagjai szintén a nemesség köréből toborzódtak. Minden „igazi” francia nemes felfogása szerint ez a 270.000 ember volt az egész francia nemzet s a francia nép tömege azért volt csak a világon, hogy értük dolgozzék és nyomorogjon.

Bizonyos, hogy valamikor ez a felfogás világszerte uralkodó volt, de Európában 1770 körül már csak Lengyelországban és Törökországban gondolkodtak így az uralkodó osztályok. Most a jogok és a terhek közti aránytalanság sehol a világon nem volt oly égbekiáltó, mint Franciaországban.

A nemesség tömege csak az üres reprezentálás kötelességeit vallotta a magáéinak, a munkát még abban a pár foglalkozási ágban sem ők maguk végezték, amelyekkel a nemesség nem átalott törődni. Az udvari és állami hivatalok kétharmadrészét kegy és szeszély szerint osztogatták minden tekintet nélkül az ismeretekre és képességekre. A hadseregben a törzstiszti állásokat kizárólag nemesekkel töltötték be, többnyire fiatal, teljesen járatlan, de annál gögösebb, 18–20 éves ifjakkal, akik állásuknak csak előnyeit és jövedelmeit élvezték, komoly szolgálatot nem teljesítettek és ahhoz nem is értettek. Csak a haditengerészet tisztikara volt dicséretes kivétel. Az ilyen tisztekkel szemben elfojtott düh emésztette természetyszerűleg a polgári származású tiszteket, akik hiába tüntették ki magukat bárhogyan, mégsem haladtak előre pályájukon.

A legénységgel pedig egyáltalán semmiféle kapcsolatban nem álltak a nemesi tisztek.

Ugyanilyen volt a helyzet a papság körében is. A 131 érsekség és püspökség, valamint a 700 apátság dús javadalmait kizárólag a nemesség ifjai kapták meg. A 60.000 főnyi alsó papság legnagyobb részének nyomorúságos volt a fizetése és valósággal nélkülözések közepette

éltek falvaikban. Természetes tehát, hogy az alsóbb papság is ellenségnek és elnyomójának tekintette előjáróit.

A nemesség és a papság nem fizetett fejadót sem, nem fizetett fogyasztási adót, szóval mentes volt csaknem minden közteher alól s ezt természetes jogának tekintette. Ráadásul a nemességet illette a vadászat és halászat kizárólagos joga, birtokain vámot szedett s vásártartási illetéket és büntető hatalmat gyakorolt azokkal szemben, akik eme jogait kijátszották. A jószágigazgatással a nemesség csupán egyes távoli vidékeken törődött valamelyest, Alsó-Bretagneban, Alsó-Poitouban, Vendéében és Normandiában, ahol valahogyan pátriárkális viszonyban élt még a nemesember a maga parasztjaival és bérlőivel. A legtöbb nemesúr azonban csak azért szokta fölkeresni birtokait, hogy néhány hetet vadásszon odahaza vagy felüdüljön az udvari élet fáradalmaiból és új erőt gyűjtsön a további élvezetekre. A gazdálkodást rábízta tisztartóikra. Megérthetjük, milyen állapot volt ez, ha elképzeljük, hogy az ország földjének csaknem kétharmada a privilégiumos osztályok fiainak kezében volt.

A kiváltságosak mellett állt a birtokos *polgárság*, a burzsóá. Mint-hogy a polgárság a colbertizmusnak kényeztetett gyermeke volt, a nantesi ediktum megszüntetésével járó súlyos veszteségeket kiheverte a nagyszerűen kifejlődött ipar és kereskedelem révén, amely a háborúskodások után rendkívül felvirágzott. A francia ipar az egész világpiacon uralkodott minden olyan árucikk terén, amely izléses és finom munkát kívánt.

Igy volt ez, dacára azoknak a kínos kormányrendeleteknek, amelyek érzékenyen megbénították minden új találmánynak az értékesítését, mert megkivánták, hogy az új találmány használatára a felügyelő hatóság adjon engedélyt, ez pedig ritkán adott új találmányokra engedélyt. A szabályok legesekélyebb megsértését az áru megsemmisítésével szokták megbüntetni. Egy emlékirat, amelyet 1778-ban intéztek a kormányhoz, elmondja, hogy egyetlen reggel egy városban 100 nagy vég szövetet vagdaltak darabokra azért, mert a szövésben valami apró hiba volt és több gyárost pellengérré is állítottak csak azért, mert olyan szövetet mertek készíteni, aminőt a szabályok nem ismertek.

Mindazáltal Franciaország kivitele évről-évre emelkedett. Marseilleban, Nantesban és Bordeauxban hatalmas kereskedelmi cégek keletkeztek. Marseille, amely székhelye volt a kiváltságos levantei kereskedelemnek, a francia iparcikkekkal meghódította az egész keleti

piacot. Bordeauxról egy francia utazó azt állította, hogy mint kereskedelmi kikötő rögtön London után következik.

A francia iparnak és kiviteli kereskedelemnek természetesen Párizs volt a középpontja. Minden műipari cikkben felülmulhatatlan volt ez a város és egész Európa előkelő társasága párizsi iparcikkeket vásárolt. A párizsi könyvkereskedelemnek 1774-ben egymagában 45 millió livre forgalma volt. Állandóan emelkedett Párizsnak az idegenforgalma is. Az 1764. évben naponta 27 delizsánsz érkezett a legkülönbözőbb irányokból, átlag 270 utassal, ami az akkori viszonyokhoz képest

Francia városi polgárok otthonukban.

nagyon tekintélyes szám volt. Igaz, hogy postakocsik csak a nagy vidéki városokból érkeztek, még pedig többnyire hetenkint csak egyszer, mert a forgalom Párizsra és a nagyobb vidéki városokra szorítkozott, egyébként jelentéktelen volt. De annál jobban kiemelkedett Párizs minden tekintetben az országból, elsősorban lakosságának számát tekintve. Franciaországnak 1786-ban 24 millió lakosa volt s ennek csaknem 3 százaléka, körülbelül 700.000 ember Párizsban élt.

Nem csekély része volt ebben a föllendülésben a francia *gyarmatoknak*. Kanadát ugyan elvesztette XV. Lajos és a nagy keletindiai francia birodalom alapítása is álom maradt, de a francia *Nyugat-India*, mindenekelőtt *San Domingo* pompásan virágzott. A tropikus tápnövények, különösen a cukornád termelése kifejlődött s a fehérek és néger

keresztezéséből nagyszámú *mulatt* népesség támadt, amely bárha a fehérekkel nem volt egyenjogú, sem társadalmilag egyenrangú, mégis nagy jómódra tett szert. Maga San Domingo 1786-ban 141 millió értékű árút küldött Párizsba s helyette 44 millió értékű francia árút kapott.

A tőkéseknek ezenkívül módjukban volt nagy nyereségekre tenni szert oly módon, hogy pénzügyleteket kötöttek a folytonosan kölcsönre szoruló állammal és az eladósodott nemességgel, amelynek birtokait is sok esetben magukhoz váltották. Azután megvásárolták a városi hivatalokat s benn ülven a hivatalokban, lehetőleg áthárították mások vállaira a közterheket. A *városok* általában kevesebb adót fizettek, mint a falvak s a városokban a jómódúak kevesebbet, mint a szegény kézművesek. Gyorsan nőtt tehát a gazdagok vagyona. A jólét megmutatkozott a gyönyörű házakban és villákban, a drága fogatokban s az egész fényűző, kényelmes életen, amelyet nagyobb városokban az előkelőbb polgárság folytatott. Persze a kézműveseknek annál rosszabb volt a dolguk. Féltekenyen örködtek a *céhék* is a maguk zárt körére, vigyáztak, hogy kevés legyen a mesterek száma, akiknek drága pénzen kellett a jogukat megváltani. Ezernyi munkás, aki a céhbe nem tartozva dolgozott, állandóan rettegett a büntetéstől. Meg volt tehát a veszedelmes, mély szakadék a polgárság körében is, amely a polgárságot két nagy táborra választotta el: a jómódú kizsákmányolók és a nyomorgó elnyomottak táborára.

De a legsúlyosabb terhek a leggyöngébb vállakra, a *parasztságra* neheztedek. Csaknem valamennyien a kiváltságos osztály birtokain éltek, mint zsellérek, jobbágyok és napszámosok. Az országnak csak egyharmadrésze volt szabad parasztnak a birtokában, de oly törpe részletekben, hogy a szabad parasztok sem élhettek meg kis birtokaikból. De azért ők viselték a legtöbb adóterhet, a földadó legnagyobb részét, a fejadót, a gyűlölt sóadót, mert az állam egy-egy családfőre sokkal több sőt rákényszerített drága áron, mint amennyire szüksége volt, az egyházi tizedet, a robotmunkát, az útdadót s egyéb terheket. Ez a sok adó csaknem az egész jövedelmüket fölemésztette. Picardiában egy nagyobb bérlet akkoriban 3600 frankot hajtott a tulajdonosnak, de ebből az állam 1800 frankot, az egyház pedig 1300 frankot vett el. A kisparasztnak 200 frank jövedelméből 100 franknál több adót kellett fizetnie. Az egész országban az adók átlag 53 százalékát nyelték el a jövedelemnek.

S emellett arról sem volt biztos a földműves, hogy a vetése meg fog érni. Mert a vadállomány esztelenül nagy volt mindenütt, az egész

év alatt folyt a vadászat és a parasztnak a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tilos volt megakadályozni, hogy a szarvasok és őzek le ne legeljék a vetését. Ezekhez a terhekhez járult még a gabona nyomott ára is, amelyet a Colbert-féle kiviteli tilalom rontott meg, úgyhogy jóformán a termelési költségek alig térültek vissza a termés árából. Egy 42 ár terjedelmű földbérlet, amelynek négyötöd-része termőföld, egyötöd-része legelő volt, közepes termés mellett 3000 livre nyers hozadékot hajtott, amelyből 575 livre volt a tiszta hozadék. Ezt megfelezte a bérlő és a tulajdonos, de ebből kellett viselniük a közterheket is.

Még rosszabb volt a szőlőművesek helyzete. Mert a nagy fogyaszt-

Gazdag francia kereskedő-család kézimunkázó női.

tási adókon és városi vámokon kívül, egy-egy borszállító hajónak, amely a Rhone-folyón fölfelé, a Loireon lefelé és a Briari-csatornán végig Párizsba ment, útközben 15—16 helyen kellett negyven különböző fajta illetéket fizetnie. Mindez úgy megrágitotta a bort, hogy a borfogyasztás nagyon megcsökkent s a bortermelő és a nyomor fogalma körülbelül egyet jelentett. Ennélfogva a talaj megművelésére egyre kevesebb gondot fordítottak, egyre több lett a legelő és a pusztaság. Aki csak tehette, a városokba húzódott, ahol az ipari munkásnak aránylag elég jó bére volt s ahol könnyebben lehetett az adóteher alól kibújni.

Ilyenek voltak az állapotok XV. Lajos uralkodásának utolsó évtizedeiben s ezt az elnyomorodott országot hagyta rá a király szerencsétlen utódára, XVI. Lajosra, aki hiába próbálta a legnagyobb jó-

akarattal rendbeszedni a dolgokat. Elődeinek bűneit nem tehette meg nem történetké s életével kellett vezekelnie értük a nagy francia forradalomban.

A balkáni népek a török járom alatt

Az aldunai keresztény népek a szisztovai és jassi békekötések után belátták, hogy a török járom alól való felszabadításukat hiába remélik Ausztriától, amelynek politikája és hadviselése egy félszázad alatt kétszer bizonyult gyöngének és határozatlannak. Ausztria helyett tehát a győzelmes Oroszország felé kezdtek fordulni, amely különben is fajrokonuk és hitrokonuk volt és a diadalmas orosz fegyverekben bizakodtak. Mert amit a XVII. században hiába reméltek, az a XVIII. században elérhetőnek tetszett. Az ozmánok hadi ereje szemmel láthatóan romlásnak indult. Ausztria elfoglalta a töröktől a Bánátot és Bukovinát. Oroszország elfoglalta a Fekete-tenger egész északi partmellékét a Krim-félsziget pompás kikötőivel együtt. A török kénytelen volt megnyitni a Fekete-tengert, amely mindaddig török belső tenger volt, az orosz kereskedelem és az orosz hadihajók számára s kénytelen volt még abba is beleegyezni, hogy a veszedelmes szomszéd holmi védőjogot gyakoroljon az aldunai fejedelemségek fölött.

Egyre nagyobb zavarok voltak a török kormányzás terén is. A trónöröklés rendjében a szövetséges katonai és papi kaszt döntött. Ez a szövetség ellenezte minden reformot és újítást még a hadügy terén is, azzal a megokolással, hogy a Koránba ütközik. De Nagy Frigyes diadalmas háborúi mély hatást tettek a törökökre is, úgyhogy *Abdul Hamid* szultán (1774—1789.) francia tiszteket hivatott Konstantinápolyba, hogy hadseregét újjászervezzék. Az uralkodó osztály kíméletlenül kizsarolta az alattvalókat, úgyhogy a termékeny föld nagy része is míveletlenül maradt. A tékozló háremgazdálkodás és az adók kíméletlen behajtása és elharácsolása a pénzügyeket végzetesen lezüllesztették. A vakufhoz pedig, a dús mecsetjavakhoz senki sem mert hozzányúlni, mert félték a papi hatalomtól. Nem változott az alkotmány sem, mert az szintén a Koránon épült, bár mélyreható forrongások voltak az egész birodalomban. Változatlanul érvényben maradt az alkotmánynak az az alaptétele, hogy a hívők, a mohamedánok uralkodnak a hitetleneken, a keresztényeken. Mintegy az volt a helyzet, hogy a mohamedánok tábora volt a megtelepedett hódító osztály, amelynek vagy 132.000 hűbértartó volt Európában és Ázsiában. Fölöttük állt,

mint kiváltságos osztály a janicsárok serege, akkoriban körülbelül 150.000 ember. A janicsárok, bár szanaszét voltak szórva az egész birodalomban, zárt társaságot alkottak. De mióta csak maguk közül egészítették ki a soraikat, egykor félelmes harciasságuk egyre jobban mulófélben volt. Béke idején, különösen I. Mahmud szultán óta mindenfajta kiváltságos ipar üzésével foglalkoztak s fegyverben csak szemlékre jelentek meg, mikor a zsoldjukat vették föl. A hívők seregének ez a két osztálya fölött állottak a pasák, akik mint kormányzók csak néhány évig maradtak egy-egy tartományban.

A távolabbi tartományokban a helytartók független fejedelmek módjára kezdtek viselkedni. Egyiptomban a mamelukbejek alig ismerték el a konstantinápolyi padisahnak a főuralmát. Sőt a török-orosz háború alatt (1768—1774.) Ali bej, a mameluk-lázadás vezére elfoglalta Palesztinát, Szíriát és Damaszkuszt is. Később pedig *Ali* janinai pasa, aki egy albán főnök mohamedán leszármazottja volt, ravasz erőszakossággal, barbár energiával és halált megvető bátorsággal egy csoport rabló és zsoldos élén korlátlanul uralkodott csaknem egész Epirusz fölött anélkül, hogy a szultánnal törődött volna.

A szisztovai béke után egy csapat elbocsátott zsoldos, mindenfajta kalandorral keveredve, jól fegyverzett, lovas rablóbandákká szervekedett. *Krdzaliknak* (pusztai rablóknak) nevezték őket. Tizenkét esztendeig az összes aldunai és balkáni tartományokat állandó rettegésben tartották. Raboltak, gyilkoltak, pusztítottak irgalmatlanul.

A birodalom, amelyet a szomszédos hatalmak szorongattak és zsaroltak, kezdett belsejében is szétmálni. III. Musztafa szultán kétségbeesetten így kiáltott fel:

„Felfordult a birodalom. Ne higyjétek, hogy mi helyre tudjuk állítani.”

Utódának, Abdul Hamidnak egy nagyvezére lemondással így szólt:

„Ázsiában is vannak árnyas völgyek, ahol kioszkokat lehet építeni.”

De nem a külső ellenségek, nem is a közigazgatási visszaélések vagy a lázongó katonai hordák fenyegették a birodalom létét a legnagyobb veszedelemmel, hanem a megvetett és leigázott *raják*. Ezek között aránylag legkedvezőbb volt a helyzetük a *görögöknek*, akik mint a bizánci császárság örökösei, úgyszólván osztozkodtak a mohamedánokkal a raja-népek fölötti zsákmányoló uralomban. A XVIII. században legnagyobb volt a fanarióták hatalma s legnagyobb volt a bolgárok és románok elnyomatása is. Mióta két utolsó nemzeti fejedelmüket,

Brankovánt és III. Istvánt állítólagos felségsértés miatt elhurcolták a mohamedánok és kivégezték, a szultán görög fanariótákat küldött hoszpodároknak, uraknak Moldvába és Romániába. Egy-egy hoszpodár küldetése három évig tartott s minthogy jövedelmező hivatalukat egyre nagyobb összegekkel kellett megváltaniok s az országban, amelynek élén álltak, teljesen idegenek voltak, rablógazdaságot folytattak, amelyre a románok még ma is borzalommal gondolnak vissza. Várszopó vámpirsereg gyanánt vetették magukat a szegény országra a hoszpodárok rokonai és barátai. A jog éppúgy eladó volt, mint az összes állami és egyházi hivatalok. A vesztegetés miatt méreg hatotta át a nép testének minden erét s a bennszülött bojár nemzetségek is kénytelen-kelletlen a fanariótákkal tartottak, mert különben elvesztették volna életüket és vagyonukat. Magáért a hoszpodári hivatalért is szakadatlanul folyt a harc. Néhány nemzetség harcolt érte állandóan minden megengedett és meg nem engedett eszközzel: a Maurocordatók, a Chikék, Callimachék, Suczok, Maurogheniek, Ypsilantiak és mások nemzetisége. A román nép szolgálatkész, kizsákmányolásra szánt tömeg volt csak ezeknek az uraknak a számára. Nyelvét is megvetették a népnek s aki műveltnek akart látszani, az görögül beszélt. Az egyháznak pedig az ó-szláv volt a nyelve, amelyet csak a papok és a bojárok értettek. Az uralkodó kaszt annyira tönkretette gazdaságilag és erkölcsileg a román népet, hogy az még manapság is sýnyi története e legszomorúbb korszakának nyomait.

De a görögök nem érték be azzal, hogy a románokat politikailag és gazdaságilag ekképpen segítettek leigázni, hanem a XVIII. század második felében leigázták a bolgárokat is legalább egyháziilag. A bolgárok ochridai érsekségét 1767-ben megszüntették és egyesítették a konstantinápolyi görög pátriárkátussal. Ezzel véget ért a bolgároknak egyházi önállósága. Ezentúl a pátriárka bolgár érsekekké és püspökökké fanariótákat és más görögöket nevezett ki, sőt nem egyszer egész bolgár kolostorokat is bérbe adott vállalkozó görögöknek, albánoknak és románoknak. Csak a megvetett pópai állás maradt meg a bolgároknak, de nem egy püspök úgy bánt a pópákkal, mint röhöz kötött jobbágyokkal és nem egyszer szolgálkú is használta őket. Lassanként éppúgy, mint Macedóniában, a bolgár városokba és falvakba is bevezették a görög lithurgiát. A papi szemináriumokat, ahol a pópákat nevelték, elgörögösítették. Persze a szemináriumokban nagyon hézagos és gyarló volt a nevelés. A jövendő pópák, a falu papjai sokszor alig tanultak egyebet, mint írni és olvasni s alig tudtak egyebet, mint imákat és for-

mulákat oly nyelven, amelyet csak félig értettek. Az egyházi tizedet azonban irgalmatlanul behajtották a szegény parasztoktól. Ha valamelyik falu nem tudott fizetni, püspöki biztos jelent meg a faluban, egyházi átok alá fogta az egész községet, lepecsételte a templomot és elvitt magával minden értéktárgyat, amit a házakban talált. A tehetősebb bolgárok csakhamar belátták, hogy célszerű és előkelőségre vall, ha elsajátítanak egy kis görög műveltséget, ami könnyen ment, mert a bolgár városokban számos görög szellemű világi iskola létesült. Görögöknek mondták magukat az előkelő bolgárok, görögül írtak és olvastak, elfelejtették a cirill ábécét, görög betűkkel írtak az anyanyelvükön is s mélységes megvetéssel néztek le a bolgár parasztokra, akik csak bolgárul beszéltek.

Csak a parasztok és az asszonyok maradtak meg bolgároknak. A bolgár nép tömege, amely idegen papi uralom alatt sínylett és elgörögösödött, uraitól teljesen elvált, tudatlanságban és vak babonákban tengette életét, anélkül, hogy tudott volna a maga régi hatalmának dicső napjairól.

Kedvezőbb volt a helyzete a szerb törzseknek. Minthogy Boszniában a nemesség áttért a mohamedán hitre, bennszülött, bár a nép tömegétől a hit által elválasztott arisztokrácia képződött, amely biztosított az ország számára valamelyes önállóságot. Az arisztokrácia élén a lassan örökössé vált 48 kapitány állott, az ország legnagyobb földesurai, akik dacos zárkózottságban tanyáztak odafönn váraikban s alattuk a nép nagy tömege, amelyet a hűbértartós bégek igazgattak. Középpontja az országnak az aránylag virágzó Szerajevó volt, amelynek 1700 körül százötven mecsetje volt. A török helytartót, a vezért a szultán küldte Boszniába, de ezzel nem igen törődtek. A vezérnek a fővárosban csak egy éjszakán át volt szabad tartózkodnia, egyébként a székhelye Travnik volt, ahol néhány hivatalnokkal együtt éldegélt. A keresztény lakosság három görög püspökség és egy római katolikus püspökség körül csoportosult, amelyet ferencendi szerzetessel szoktak betölteni. A két nagy keresztény vallásnak ez az egymás mellett való fennállása elejét vette annak, hogy a keleti vallás úgy megkövesedjék, mint más egyebütt, azonkívül a közeli Dalmáciával való érintkezés folytán, amely akkoriiban velencei birtok volt, némi nyugati szellem is behatolt az országba. Minthogy a boszniai nemesség érdekei a török uralomhoz fűződtek, Bosznia talán egyik legbiztosabb tartománya volt akkortájt az ozmán birodalomnak s egészen más úton haladt a fejlődése, mint a szomszédos Szerbiában élő rokontörzseké.

Szerbia sokkal közvetlenebbül alá volt vetve a török uralomnak, mint Bosznia s az egyházában, mióta az ipeki szerb pátriárkátust 1766-ban megszüntették, a görög fanarióták, a Konstantinápolyban élő előkelő görög családok uralkodtak. De a szerb nép, amelynek nem volt többé bennszülött nemessége, teljesen elváltan élt a városokban tanyázó törököktől a maga falvaiban s regéiben és dalai-ban megőrizte a nagy multnak az emlékezetét is. A Magyarországra kivándorolt szerbek, akik itt bizonyos önállóságra tettek szert, állandóan érintkezésben maradtak a Száván túli fajrokonáikkal s haláles gyűlölettel viseltettek az ozmánok iránt. A fekete hegyekben, Montenegroban néhány szerb község soha nem került török uralom alá és megőrizte a szabadságát.

Mint az elmondottakból látjuk tehát, a raja népeknek, a szultán nem mohamedán alattvalóinak helyzete különösen azért volt nehéz, mert az előkelők, úgy a görögök, románok, holgárok, mint a boszniai szerbek előkelői elidegenedtek népüktől és saját anyagi érdekükben kívánták az ozmán uralom fennmaradását. Csak a szerbek, akiknek nem volt nemzeti arisztokráciájuk, tartottak össze szorosabban és ápolták a régi dicsőség öntudatát. Természetes ennél fogva, hogy a szerbek voltak az elsők, akik megpróbálták kivívni függetlenségüket már a XVII. század vége felé. Később ezerszámra küzdöttek Jenő főherceg csapataiban és egy időre el is szakították országuknak jórészét a török uralom alól. Nagy részük volt az orosz-török háborúban is. És bár erőfeszítésük eredménytelen maradt, a vitéz szerb parasztok harcias erénye nem csökkent meg.

De a görögök soraiban is ébredezni kezdett a nemzeti önérzet, még pedig nemcsak a törökökkel, hanem a fanariótákkal szemben is. Összefüggött ez az önérzet azzal, hogy a görögök anyagi jóléte nagyon kedvezően alakult.

Nemcsak a szláv törzsek kizsákmányolásából vagyonosodtak, hanem a virágzó kereskedelemből is. Két kis kopár sziklás sziget, *Hidra* és *Spezia* volt a görög kereskedelemnek a középpontja. Számos albán és görög telepedett meg ezeken a szigeteken az idők során s minthogy a kopár szigeteken nem lehetett másból, mint kereskedelem-ből megélni, a XVIII. század folyamán e szigetlakók lettek a görög-török világ legmerészebb hajósai és legvállalkozóbb kalmárai. Külön tengerészeti rendtartásuk volt, a déloroszországi gabonakereskedelmet teljesen a maguk kezébe kaparintották s gyors vitorlásai nemcsak az olasz és a francia partokra jártak, hanem eljutottak nem egyszer a

Keleti-tenger partjaira és Amerikába is. De az Égei-tengernek más apróbb szigetein, így Patmoszon és Tazoszon is élénk tengeri kereskedelem fejlődött ki. Iránytű és tengeri térkép nélkül járták a tengert ezek a görög kalmárok, csak a csillagok szerint igazodtak, mint évezredekkel azelőtt a Homerosz-korabeli görögök s jó időben eljutottak Egyiptomba, Odesszába, Triesztbe, Livornóba és Marseillesba is. De számos görög kereskedő élt Romániában és Bulgáriában is és akadt számos vállalkozó szellemű görög ifjú, aki orosz szolgálatba lépett.

A nemzeti önérzetnek ez az ébredése megmutatkozott a görög felkelésben, amelyet a törökök véresen elnyomtak ugyan, minthogy az oroszok, akik a felkelést szították és felhasználták, a dolgok fordultával nem támogathatták kellő eréllyel a zendülőket. De az Oroszországgal való összeköttetés megmaradt s a nemzeti önérzet erősödése lassan *szellemi újjászületést* hozott létre a görögök között. Nem az egyház köréből indult ki, bár vezetői között sok volt a pap, hanem a nyugati műveltség táplálta, amellyel a görögök először Velence uralma alatt jutottak érintkezésbe. A szellemi újjászületés megnyilvánulása eleinte az iskola és az irodalom terén jelentkezett. Lelkesedéssel kezdtek tanulmányozni a rég elfelejtett ó-görög nyelvet és irodalmat, úgyhogy a régi görög műveltséget próbálták megvalósítani.

Támogatta ezt a mozgalmat a virágzó görög kereskedelem is. Mert a világi görög iskolákat, amelyek Konstantinápolyban a fanarióták úgynevezett főiskolája mellett létesültek, többnyire jómódú görög kereskedők alapították. A XVIII. század második felében Konstantinápolyon kívül is keletkeztek ilyen iskolák Patmosz és Khiosz szigetén, Szmírnában és Athosz szigetén, Janinában és Moreában, sőt messze távol, Bukarestben, Jassiban és számos bolgár városban is. Az iskolákban a következő tantárgyak voltak: ó-görög nyelv, irodalom és történelem, filozófia, ékesszólástan, matematika és fizika. A tanítókat Itáliában, Németországban és Franciaországban taníttatták.

Az új-görög renesszánsz legjelentékenyebb képviselője a kitűnő *Bulgarisz* Eugeniosz janinai tanár volt, később az athoszi akadémia, még később a konstantinápolyi pátriárkátusi iskola vezetője. Mikor innen a törökök cselszövései elűzték, Németországba ment, majd Nagy Frigyes ajánlólevelével II. Katalin cárnőhöz került, aki kinevezte őt a Krim-félszigetre érseknek. Szt.-Pétervárott halt meg a Newskji-kolostorban élemedett korban, nagy tisztességben és becsületben. Számos könyvet írt, sokat fordított a nyugati irodalmakból s az ő művei és az ő munkássága az, amely először állítja helyre a kapcsolatot a görögök

és a nyugati műveltség között, úgyhogy voltaképpen ő volt az új-görög irodalmi nyelvnek a megalapítója.

A szláv raja népek nagyon elmaradtak még akkoriban a görögök ezen szellemi föllendülése mögött. A bolgárokat először *Pausziosz* athos-hegyi apát próbálta nemzeti öntudatra ébreszteni, amikor 1762-ben megírta kis könyvét a szláv-bolgárok történetéről. A szerbek szellemi ébresztője a karlovcici *Raics* István volt, aki magyar jezsuita iskolákban és Kievdben végezte a tanulmányait.

Szellemi mozgolódás volt tehát mindenütt az elnyomott raja népek körében. S mikor a nagy francia forradalom hullámverése elért a török keletre is és III. Szelim szultán reformjai alapjaiban megrendítették az ó-mohamedán állami rendet, akkor ütött az órája a Balkán-félsziget keresztény népei felszabadításának is.

Dánia és Svédország.

A XVIII. század folyamán volt legerősebb Dániában a német kultúra befolyása. Mióta V. Keresztély dán király francia mintára szervezte a korlátlan monarkhiát, a dán nemesség visszahúzódott az állami szolgálattól és német nemesek foglalták el a helyüket. IV. *Frigyes* (1699—1730.) megszerezte Schleswig-Holsteinből a gottorpi részt s bár nagyon pazarló udvartartást vitt Kopenhágában, sokat tett mégis a gazdasági élet fejlesztésére és az elnyomott parasztság helyzetének könnyítése érdekében.

A humánus intézkedések ellen sok tekintetben visszahatás következett be VI. *Keresztély* király alatt (1730—1746.). A király maga jószívű ember volt, de önállótlan és gyöngye uralkodó létére feleségének, a gögös és uralomvágyó Zsófia Magdolna brandenburg-kulmbachi hercegnőnek a hatása alatt állott. A királyné kedvéért nagyon szigorú etikettet léptetett életbe az udvarban, amely ezentúl légmentesen elzárkózott a néppel való minden érintkezéstől. Az udvarnak kizárólagosan német és francia volt a jellege s ennél fogva a nemzet még jobban elidegenedett királyától. A pietista álszenteskedés is nagyon szomorú következményekkel járt. Szigorúan büntették a vasárnapi pihenőnap megsértését, a szórakozást, a színházat eltiltották ezen a napon. Az irodalmi munkákat is szigorúan megcenzúrázták. A papság azt hirdette a szószékről, hogy az Isten parancsa azt kívánja, hogy a rendek ridegen különüljenek el egymástól és a parasztság legyen keményen

elnyomva. Kimondták a parasztok röghözkötöttségét is. Az ipart és a kereskedelmet VI. Keresztély is előmozdította elődje példáját követve, s nagy figyelmet fordított a flotta fejlesztésére is.

Dániának boldog korszaka következett V. Frigyes alatt (1746—1766.). Az új uralkodó, aki szerette a vidámságot és az életörömet, nyomban megszüntette elődének feszes udvari etikettjét és eltörölte a szigorú egyházi rendszabályokat is. Egyetértően feleségével, Lujzával és minisztereivel, akiknek élén gróf *Bernstorff* Ernő állt, mint külügy-miniszter és Schleswig-Holstein kancellárja, buzgón fáradozott a király népe gazdasági és szellemi jólétének az előmozdításán. *Bernstorff* higgadt és óvatos politikája megóvta Dániát attól is, hogy a hétéves háború bonyodalmaiba keveredjék. Majd később II. Katalin cárnővel békésen elintézte a gottorpi kérdést is, úgyhogy Dánia megkapta egész Holstein keleti részét is Kiellel együtt Oldenburg és Delmenhorst grófságok fejében, sőt már 1765-ben szövetséget is köthetett Oroszországgal.

A kényes ügy elintézésének pillanatában V. Frigyes már halott volt s a trónon utóda, fia ült már, VII. *Keresztély* (1766—1808.). Elhanyagolt nevelésű, érzéki hajlamú, durva és kegyetlen lelkű férfi volt s nem engedte magát jobb útra téríttetni szép és kedves feleségének, Karola Matild hannoveri hercegnő, III. György angol király nővére által sem. Hogy megváltozzék, hosszabb útra indult a kontinensre. Távolléte azonban csak a korszak egyik legérdekesebb emberének, *Struensee* János Frigyesnek az útját egyengette a hatalomra.

Struensee apja pietista lelkész volt Halléban. *Struensee* csakhamar keresett orvosa lett a holsteini nemességnek. Közben azonban szabadgondolkodóvá és világboldogítóvá vedlett át. Anélkül, hogy hitt volna az élet eszményi javaiiban, izzó becsvágygal a magasba törekedett. Mint ügyes

VII. *Keresztély* dán és norvég király.

Kicsapongó életmódja következtében elméje elborult s mások uralkodtak helyette, előbb *Bernstorff* miniszter, aztán a kalandor *Struensee*. Végül az elmebeteg királyt Randsburg várába zárták s az anyakirálynő és a trónörökös vitték a kormányt.

orvos és jómodorú világi bekerült VII. Keresztély úti kíséretébe s az utazás alatt meghitt kegyencévé lett először a királynak, azután a királynénak is. Midőn arra vállalkozott, hogy a házasfelek között helyreállítja az összhangot, megnyerte a tapasztalatlan és szeretetre sóvárgó királyné vonzalmát s kedvese is lett a királynénak. Közben gyorsan haladt előre. Kormánytanácsossá lett és kivitte az érdemes Bernstorff gróf elbocsátását is, aki útjában állott. Ezután az úgyszólván beszámíthatatlan király munkaiszonyát és a királyné szerelmét kihasználva, hallatlan hatalomra tett szert Dániában.

A felvilágosodott önkényuralom elvi alapján teljesen újjá akarta teremteni Dániát. Csakhogy igen elhamarkodva járt el. Másfél év alatt 600 reformrendeletet adott ki és nem méltatta kellő figyelmére az ellenállás erőit sem. Hogy a parasztság helyzetét javítsa, szabályozta a robotmunkát és a természetben való szolgáltatásokat pénzszolgáltatásokra változtatta át. A pörösködés rendjét egyszerűsítette, a bírácoknak állandó fizetést adott s a hivatalokat tudományos minősítéshez kötötte. Az udvartartás költségeit csökkentette, hogy V. Frigyes hátrahagyott adósságait (20 millió tallért) törleszthesse. Ugyanezért leszállította a nyugdíjakat és kegydíjakat is és a költséges testőrséget feloszlatta. A közigazgatást teljesen központosította, még az államtanácsot is mellőzte s mint titkos kabinetminiszter maga intézett minden ügyet. Már a király aláírására sem volt szüksége, hogy rendeletei érvényesek legyenek. És korlátlan mindenhatóságában oly biztosnak érezte magát Struensee, hogy — ami abban az időben hallatlan dolog volt — teljes sajtószabadságot léptetett életbe, nem törődve azzal sem, hogy a szabad sajtó legélesebb fegyvere lesz ellenségeinek.

Pedig ellenségeinek száma napról-napra növekedett. A nemesség fel volt háborodva, hogy egy idegen kalandor, mert Struenseet annak tekintették, ily kíméletlenül megtépázza kiváltságaikat. A papság gyűlölte, mert szabadgondolkodó volt s Frigyes trónörökösét Rousseau elvei alapján neveltette. A nép zömének ellenére volt a német hivatalos nyelv túltengése, mert Struensee nyíltan kijelentette, hogy nem ér rá dánul megtanulni.

Általános visszatetszést szült végül viszonya a királynéval, amelyet utóbb már érdemesnek sem tartottak titkolni. S mikor néhány jelentéktelenebb fővárosi zendülés alkalmával Struensee tétovázónak, sőt félénknek mutatkozott, Rantzau gróf, aki eleinte Struensee híve volt, de később kegyvesztetté lett, bosszút lihegve összeesküvést szőtt Struensee megbuktatására.

Számos nemes csatlakozott hozzá, akik megnyerték a maguk számára Julia Mária özvegy királynét is, VII. Keresztély mostohanyját és a trónörökös nevelőjét, Guldberg Ovét. Egy bál után korán reggel a christiensborgi várkastélyban meglepték ágyában a gyöngéakarátú királyt, elmondták neki, hogy Struensee az életére tör és tiltott viszonyt folytat a királynéval s mindezzel rávették őt arra, hogy elfogatási parancsot adott ki Struensee és kegyencei ellen. A királynét Kronberg várába internálták és az új kormány vezetését Guldberg Ove vállalta el.

Országszerte örömjongással fogadták a gyűlölt Struensee bukásának a hírért. Struenseet öt heti szigorított fogság a citadellában egészen megtörte s megvallotta, hogy viszonya volt a királynéval. A bíróság halálra ítélte Struenseet és főhívét, Brandt kamarást. Kopenhága mellett az Osterfeldén lefejezték és aztán felnégyelték a két hatalmas embert. A boldogtalan királyné, akitől férje házasságtörés címén elvált, már 1775-ben meghalt Cellében, alig huszonnégy esztendőskorában.

Struensee bukása újra hatalomhoz juttatta a dán nemességet és fölébresztette a dán nemzeti önérzetet, amely azóta egyre erősebben a németek ellen fordult. Struensee minden intézkedését nyomban megszüntették. A legtöbb hivatalnokot, akit Struensee nevezett ki, elcsapták és megkezdődött a „földbirtokosok” kormányzása. Megkezdtek egyben a német hercegségek erőszakos dánosítását is. Csak 1784-ben bocsátotta el a Guldberg-minisztériumot a trónörökös, a későbbi VI. Frigyes király, aki akkor lett nagykorú és gyöngéelméjű atyja helyett kezébe vette az ügyek intézését.

Svédország XII. Károly halála óta a megvásárolható, tehetetlen nemesség uralma alatt állt s kifelé csak gyalázatot és kudarcot aratott. A gyöngé holstein-gottorpi *Adolf Frigyes* uralkodása alatt (1751—1771.), aki Nagy Frigyes nővérének, Lujzának a férje volt, a „sipkások” pártja, akinek vezére *Horn* gróf volt, megpróbálta a királyságot újjáteremteni. De a vezérek vérpadon végezték életüket s a „kalaposok” pártja ezentúl még korlátlanabban uralkodott. A hétéves háborúban Franciaország kedvéért Svédország is belekeveredett a háborúskodásba, de dicstelenül végződött a szereplése és újabb 20 millió tallérral szaporodott az államadóssága. A háborúskodás következményeképpen a „kalaposok” megbuktak s a „sipkások” kerültek uralomra, de ez csak annyit jelentett, hogy Svédország francia befolyás helyett orosz befolyás alá került.

A svéd nép egyre elégtelenebb lett. De reformokat csak a trónörököstől, a későbbi *III. Gusztávtól* várhatta a nemzet. *III. Gusztáv* eleven, magasröptű szellem volt, rendkívül ékesszóló és elragadóan nyájas modorú. Kora műveltségének színvonalán állt, bárha a kellő kitartásnak híjával volt és nem egyszer többre becsülte a látszatot a lényegnél. Mikor beutazta Svédországot, meggyőződött róla, hogy az egész ország torkig telt már a nemesség rémes uralmával s mikor atyja halála hírére Franciaországból hazajött, hogy a trónt elfoglalja (1771—1792.), óvatosan és erélyesen azonnal hozzákészülődött a nagy reformmunkához. Titokban megnyerte tervei számára a testőrcsapatokat és öccsei segítségével a vidéki csapatokat is. Tőlük indult ki látszólag önállóan a mozgalom. Hellichius kapitány Christian városban megtagadta az ország rendeinek az engedelmességet, majd Stockholmban is a király mellé álltak a testőrcsapatok és 1772-ben az országgyűlés, amely önmagában is pártokra szakadozott, csapatoktól körülvéve kénytelen volt elfogadni az új alkotmányt, amelyet *III. Gusztáv* király eléjük terjesztett. Az új alkotmány intézkedései szerint az országgyűlés továbbra is megmaradt, de csak a király hívhatta össze és csak a király javaslatairól tanácskozhatott. Más szóval az országgyűlés tanácskozó szervvé zsugorodott össze. A haderővel és az állami vagyonnal való rendelkezésnek joga, a hivatalnokok kinevezésének joga s a döntés joga a külpolitikai kérdésekben, a támadó háború indításának kivételével, a királyra szállt át.

Egész Svédország újjongva fogadta a vértelen forradalmat s az ország megmentését látta benne. *III. Gusztáv* rajta volt, hogy a hozzáfűzött reményeket be is váltsa. Rendbeszedte a pénzügyeket, eltörülte a kinvallatást, számos kórházat és árvaházat létesített, kiépítette a csatornahálózatot, előmozdította a bányászatot, egyszóval mindent megtett az ország gazdasági jólétének a fejlesztésére. Francia műveltségű ember létére akadémiát alapított francia mintára, számos műtárgyat hozott hazájába olasz és francia utazásaiból s francia és olasz színelőadások számára pompás operaházat építtetett. Pártolta az ébredező svéd nemzeti irodalmat és művészetet is. De emellett sok üres és költséges szórakozása is volt a királynak. Mindazáltal sokáig Svédország egyik legnépszerűbb uralkodója volt a „varázsló király” és senki sem gondolta volna álmában sem, hogy a király összeesküvésnek lesz valamikor az áldozata.

II. József császár és Nagy Frigyes. — Oroszország terjeszkedése.

Poroszország és Ausztria egyetértése, amelyet az oroszok nagy sikerei hoztak létre, nem sokáig tartott. Egyrészt állandó volt a bizalmatlanság és a féltékenység a bécsi és a berlini udvarok között, másrészt II. József császárnak egyre növekedett a befolyása a külpolitikai kérdésekben, mert Mária Terézia megöregedett már és a sok sorscsapás megtörte az energiáját is. És József császár a poroszok helyett inkább az oroszokhoz vonzódott.

II. József császár viharos időben született, 1741 március 13-án, mikor megkezdődött már az Ausztria létét fenyegető osztrák örökösödési háború. Neveltetéséről, amely meglehetősen szabad szellemű volt és házaseletéről, amely két ízben boldogtalanul végződött, más helyütt volt már szó. Huszonhat éves korában másodszer lett özvegy és többé nem is nősült meg. Minél boldogtalanabb volt azonban családi élete, annál jobban belemélyedt az állami ügyekbe. Amíg édesanyja élt, heves tettvágya nem igen talált kielégítést. Nem sokat változtatott ezen az sem, hogy 1764 óta római király, 1765 óta pedig német császár volt, mert német császársága Ausztria kormányzása nélkül nem sokat jelentett.

Odahaza anyja eleinte csak a hadügyi igazgatásba engedett fiának nagyobb beleszólást. József erre nagyobb utazásokban keresett szórakozást. Mint *Falkenstein* gróf beutazta több ízben az osztrák tartományokat, két ízben járt Itáliában és megfordult Franciaországban, ahol igénytelen, egyszerű lénye mindenütt nagy rokonérzést keltett. Bár alapjában másképp gondolkodott a dolgokról, mint anyja, soha nem támadt közöttük nyílt összekoccanás, mert a külpolitikában Kaunitz herceg révén, akivel tökéletesen egyetértett, egyre jobban érvényesült a befolyása.

A porosz-osztrák ellentét legelőször a *bajor örökösödési háborúban*, nyilatkozott meg. *Miksa József* bajor király gyermektelen volt s örököse. *Károly Tivadar* palotagróf nem igen ragaszkodott Bajorországhoz. II. József tehát arra gondolt, hogy a katolikus Bajorországot, Ausztria történeti anyaországát az osztrák örökös tartományokhoz csatolja. Károly Tivadar örökösödési jogának elismerése ellenében bele is egyezett abba, hogy Alsó-Bajorország és a Felső-Pfalz nagy része Ausztriáé legyen s mikor Miksa József, az utolsó bajor Wittelsbach 1777-ben meghalt, nyomban osztrák csapatok szállták meg az említett területe-

ket. Ámde a bajor rendek tiltakoztak ez ellen és a gyermektelen Károly Tivadar örököse, *Károly Ágost* szintén vonakodott az egyezséghez hozzájárulni.

A döntő lépést Nagy Frigyes tette meg, aki határozottan ellenezte, hogy Ausztria hatalma a német birodalom rovására erősödjék. Szászország szintén tiltakozott, mert ő maga is örökösödési igényt tartott Bajorországra, hiszen az özvegy szász választófejedelemné, Mária Antónia, Miksa Józsefnek a nővére volt. Így Poroszország és Szászország szövetségbe, hogy fegyverrel is megvédjék Károly Ágost jogait.

A háború elkerülhetetlen volt. Franciaország ugyan az észak-amerikai szabadságharc miatt, Oroszország pedig a török bonyodalmak miatt nem volt hajlandó résztvenni a háborúban, de Ausztria egymagában is sikra szállt és 170.000 főnyi sereget vont össze Csehországban és Morvaországban a felvonuló szász és porosz hadak ellen. A háború azonban nagyobb ütközetek nélkül véget ért. Mária Terézia kezdettől fogva ellenezte a háborút s titkos tárgyalásokat kezdett Nagy Frigyesel, amelyek létrehozták a *tescheni* békét. Ausztria megkapta az Inn mellékét, 40 négyzetmérföldnyi területet, hogy jobb összeköttetése legyen Tirollal. Szászország hatmillió forintnyi kárpótlás fejében lemondott bajorországi igényeiről s Németország, Franciaország és Poroszország kezességét vállaltak a bajor-pfalzi családi szerződések fogantatásáért. Az osztrák politika tehát vereséget szenvedett.

Természetes, hogy ez még jobban kiélezte az osztrák-porosz ellentétet. Kaunitz herceg keserűen így szólt:

„Ha Ausztria és Poroszország kardjai még valamikor egymásra csapnak, akkor addig nem vonulnak vissza a hüvelyükbe, míg a döntés meg nem lesz nyiltnak, teljesen, megmásíthatatlanul.”

Ausztriának az volt azóta a főszempontja, hogy Poroszországot gyöngítse minden ponton s először is megbontsa a porosz-orosz egyetértést és Oroszországot megnyerje a maga számára. Ezért utazott József császár 1780-ban Szentpétervárra. Mária Terézia nem helyeselte ezt a politikát; de már halálán volt s 1780 november 29-én be is hunyta örökre fáradt szemét s helyet adott fiának a trónon.

„A császárnő nincs többé. új rendje kezdődik a dolgoknak — írta Nagy Frigyes d'Alembertnek, mikor Mária Terézia haláláról értesült, — harcoltam vele, de sohasem voltam neki ellensége.”

És Nagy Frigyesnek igaza volt. II. József császár alig várta, hogy gondolatait megvalósíthassa. Mig egyrészt központosítani akarta országaiban a közigazgatási és rendelkezési hatalmat, hogy mint telvilágo-

sult önkényuralkodó a maga belátása és emberszeretete szerint tegye boldoggá népeit, tekintetbe nem véve a történeti jogokat és nemzeti-ségi különbségeket, addig másrészt birodalmának területét is ki akarta kerekíteni majd bajor, majd délszláv és felsőolaszországi területekkel, hogy megnagyobbított és egységes birodalmát Közép-Európa uralkodó hatalmává tegye.

Fáradhatatlan tetterővel, a legbecsületesebb szándékkal és hamar-kodó türelmellenséggel látott hozzá tervei megvalósításához. Belső reformjairól és nagy kudarcáról más helyütt beszélünk részletesen. Itt csak elhibázott és sikertelen külpolitikáját mondjuk el. Hogy támadó politikáját megvalósíthassa és Poroszországgal szemben, amelyet min-

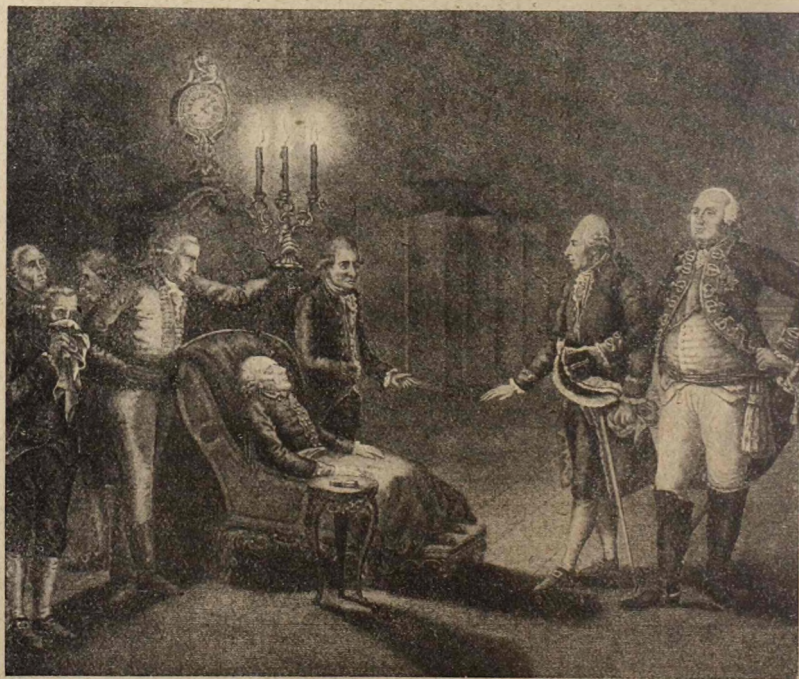
Vámecédula városba bemenő zsidók számára.

II. József eltörölte azon intézményeket, amelyek a zsidókat elkülönítették keresztény polgártársaiktól. Eltörölte többek közt azt a vámat is, amelyet a zsidóknak azért kellett fizetniük, hogy bemehessenek valamely városba.

denütt szemben talált magával, támogatásra teheszen szert, Oroszországot próbálta a maga részére megnyerni. Szentpétervári utazása volt az alapja az orosz-osztrák szövetségnek. A találkozás után József császár és II. Katalin cárnő két levelet váltottak egymással s 1781-ben nyolc évre terjedő védőszövetséget kötöttek. József császár megígérte a cárnőnek, hogy támogatni fogja őt, ha Törökország nem tartaná meg pontosan az Oroszországgal kötött szerződéseit. Ez a szerződés véget vetett a porosz-orosz barátságának, amely a hétéves háború befejezése óta Nagy Frigyes politikájának alapja volt. Oroszország Ausztriával egyetértően kényszerítette az *ainali-kavaki* szerződésben Törökországot, hogy egyezzen bele abba, hogy Oroszország a Krim-félszigetet bekebelezhesse. József császár pedig Károly Tivadar bajor királlyal tárgyalt arról, hogy a király Bajorországot elcserélje Belgiumért. Rumjanzov

oroszkövet a bajor trónörökös, Károly Ágostot próbálta megnyerni ugyanennek a tervnek.

Ámde Károly Ágost értesítette a készülő területszerzésről a berlini udvart és Nagy Frigyes újra megakadályozta az osztrák terjeszkedést és létrehozta III. György angol-hannoveri királlyal és Szászországgal a „német fejedelmek szövetségét”, amelyben a szövetségesek arra kötelezték magukat, hogy a birodalmi alkotmányt megvédelmezik és Bajorország elcseserlését fegyverrel is megakadályozzák. Csatlakoztak a szövetséghez az apróbb fejedelemségek is, úgyhogy Poroszország egy nagy koalíció élére került Ausztriával szemben, amely le is mondott Bajorország és Belgium elcseserlésére vonatkozó tervéről. A fejedelmek szövetségétől azonban hiába remélték a német birodalom újjászervezését. Nagy Frigyes élete már alkonyulóban volt s lelkijére kezdett megtörni. Akikkel baráti viszonya volt élete során, csaknem mindnyájan kidőltek már az élők sorából. Nagy Frigyes is gyógyíthatatlan

Nagy Frigyes halála.

A Sanssouci-kastély hálótermében halt meg a nagy uralkodó, a porosz nagyhatalom megalapítója s a felvilágosult önkényuralom legkiválóbb képviselője.

II. Frigyes Vilmos porosz király.

Nagy Frigyes unokaöccse és utóda volt. Hízegő udvaroncokkal vette magát körül s kegyencnöket is tartott a kicsapongásokra hajlamos király. Udvarának pazarlása s a francia forradalmárokkal vívott harcai tönkretették az állam pénzügyeit. Nagy Frigyes híres hadserege is hanyatlásnak indult alatta s országát züllött állapotban hagyta fiára, III. Frigyes Vilmosra.

betegségbe esett és 1786 augusztus 17-én örökre lehunyta szemeit sansouci magányában. Ugy halt meg, mint a porosz nagyhatalom megalapítója és a felvilágosodott önkényuralom legnagyobb képviselője. Halála betölthetetlen űrt hagyott maga után, mint a közeljövő eseményei igazolták.

Utóda, *II. Frigyes Vilmos* (1786—1797.) nem volt méltó nagy elődéhez. Atyja, Ágost Vilmos herceg haragban élt bátyjával, Nagy Frigyessele s éppen ezért nem is számított arra, hogy fia lesz Nagy Frigyes utóda. Frigyes Vilmos nem is részesült trónörököshöz méltó nevelésben. Családi élete sem volt példás. Első házasságát Braunschweigi Erzsébettel négy év múlva felbontotta, második feleségét, a hessendarmstadti Friderika Lujzát nem szerette, úgyhogy a királyi udvarban francia mintára mindeddig hallatlan kegyencnöuralom támadt.

Enke Vilma lichtenauai grófnő, Voss Julia és Dönhoff Zsófia grófnő váltották fel egymást a király kegyeinek élvezésében. De azért szerették a királyt alattvalói, mert kedves, barátságos és jószívű ember volt, de Nagy Frigyes önállóságának és szívós munkaerejének teljesen híjával volt. Két főpolitikusa, *Bischoffswerden* János ezredes, egy élvívó világhi és *Wöllner* János, igazság és közoktatásügyi miniszter álszentekedő, hiú államférfi volt.

Az első időben nagy örömet keltett Nagy Frigyes szigorú, merev és teljesen egyéni uralkodásának némi lanyhulása, amellyel együtt éles reakció is támadt Nagy Frigyes felvilágosult és szabadgondolkodó irányzata ellen.

A külpolitikában gróf *Hertzberg* külügyminiszter befolyása alatt arra törekedett Poroszország, hogy szövetségben Angliával és Oroszországgal megóvja az európai egyensúlyt Ausztriával és Franciaországgal szemben.

Közben azonban újra nagy bonyodalmak támadtak Kelet-Európában. A török háború befejezése óta II. Katalin cárnőnek új kegyenc jutott a kegyeibe. Orlovot megunta a cárnő és el is távolította udvarából. Helyét *Potemkin* Gregor, egy szmolenszki szegény nemesnek a fia foglalta el. *Potemkin* óriási-termetű, határozott jellemű és józan eszű férfi volt, de hiányos volt a műveltsége, mértéktelen volt az élvezetvágya és fantasztikus tervei érdekében sohasem habozott milliányi rubeleket és százezernyi emberi életet lelkifurdalás nélkül feláldozni. Gyorsan haladt előre a ranglétrán. Testőrtiszt, kamarás, vezérőrnagy, herceg és 1787 óta valósággal társuralkodója lett Katalin cárnőnek, akin feltétlenül uralkodott. A cárnő eleintén őszintén szerette őt. Később azonban félt már a szenvedélyes *Potemkintől*, aki érzéki gyönyörök forgatagába sodorta Katalint és rábírta arra, hogy reformterveit félretéve, eszközévé legyen *Potemkin* fantasztikus hódító politikájának. Az orosz politika céljai ezidőtől fogva arra irányultak, hogy Lengyelországot meghódítsák, délen bizánci birodalmat alapítsanak Konstantin nagyhercegnek, a cárnő unokájának, a román országokat pedig Dácia névvel fejedelemségbe foglalják össze *Potemkin* számára.

Katalin cárnő 1781 óta szövetséges társa volt II. József császárnak. E szövetségre támaszkodva, hogy a Fekete-tenger mellékén hatalmát megerősítse, új városokat alapított s azután hozzálátott a krími tatár kánság bekebelezéséhez. Devlet-Girajjal, a török védenccel szemben Sahin-Girajt kiáltatta ki kánná s mikor ez ellen Selim-Giraj vezetésével zendülés tört ki, az oroszok elfoglalták a fővárost, *Bakcsiszerájl*

és Kaffát és Szuvorov meghódította az egész félszigetet Sahin-Giraj számára, aki azonban később menekülni volt kénytelen országából.

Erre maga Potemkin vonult be a félszigetre, Sahin-Girajt lemondásra kényszerítette s azután barbár kegyetlenséggel leigázta a félszigetet. Harmincezer embert kardélre hányatott, az országot sivataggá változtatta és a tehetős népet koldusok tömegévé tette.

A szép Kaffa, amelynek 85.000 lakosa volt, romhalmazzá lett s az egész félszigetnek, amelyben a tatár uralom alatt 1200 falu virult, 1793-ban csak 157.000 lakosa volt. De a Fekete-tengernek csaknem egész északi partmelléke számos kikötőjével együtt és a Krim-félsziget gyönyörű déli partja orosz birtok lett és alapjává vált csakhamar Oroszország uralmának a régi Ponturzon. Törökország, amelyet Ausztria szorongatott, elismerte az orosz hódítást.

Három évvel később II. Katalin cárnő látni óhajtott a Potemkin kormányzatának eredményeit Uj-Oroszországban. A cárnő ragyogó kísérettel indult az új tartomány meglátogatására. Magával vitte az összes idegen hatalmak pétervári követeit s miután Szmolenszken át Kievbe ment, pompásan fölszerelt gályaflottára szállt s így haladt lassan lefelé a Dnyeperen 1787-ben.

A folyam két partján egymást követték a viruló falvak, ámde mind csupa fából készült díszletfal volt s ez a parton újjongó néptömeg felcifrázott jobbgysereg volt, amelyet örült hajszával cipeltek helyről-helyre kerülő utakon, hogy a következő állomáson tovább játszhassa ámitó szerepét a cárnő előtt.

Azóta vált szállóigévé a *Potemkinfalva* elnevezés családok ügyes leplezését jelentve. II. József császár Chersonban találkozott Katalin cárnővel, akit tovább kísért a Krim-félszigeten. Bár a császár keresztüllátott Potemkin vakmerő csalásán, még szorosabb szövetségre lépett Oroszországgal a törökök ellen. Ebből származó háborúiról és kudarcairól más helyütt számolunk be, minthogy az ütközetek nagy részének színtere Magyarország volt s a háború áthúzódott II. Lipót uralkodása

Potemkin Gregor herceg.

II. Katalin cárnő híres kegyence volt. Az érzékes cárnőt teljesen hatalmába ejtette s mértéktelen hatalmi vágyának kielégítésére fontolgatás nélkül áldozta föl százazrek életét s az ország millióit.

Az oroszok döntő rohama Ocsakov vára ellen.

Az oroszok hosszú ostrom után foglalták el Ocsakovot, a fő-ék legfontosabb fekeleteri erődjét. Az ostromot Potemkin herceg vezette.

dejére is és csak 1791-ben ért véget a szisztovai békével. Ebbe a háborúba esett hosszú ostrom után a törökök legfontosabb feketetengeri erődjének, *Ocsakovnak* a bevétele. Az ostromot Potemkin vezette s az oroszok haláltmegvető hősiességgel mászták meg az erőd falait, mikor élelmiszereik már nagyon fogyatékán voltak.

Portugália és Spanyolország.

A gyöngelméjű V. János király uralkodása alatt (1705—1750.) Portugália teljesen tönkrement gazdaságilag, mert az angol pénzhatalom végképp kizsákmányolta s ráadásul a nyomorgó ország úgyszólván teljesen egyházi jellegű állammá lett. Jezsuiták voltak az udvari gyónató papok s ők uralkodtak az országban. A király az állami jövedelmek nagy részét a lisszaboni pátriárkátusra költötte el, amelyet ő alapított s élete főművének tekintett. Lisszabon mellett az óriási Mafra-kolostort építtette pazar fényvel tizenhárom éven keresztül s azt akarta, hogy ez a kolostor fényben és nagyszerűségben fölülmulja a híres madridi Escorial-kolostort is. S eközben az ország közigazgatása nyomorúságos volt, a hadsereg és a tengerészet teljesen romlásnak indult.

Utóda a derék, de gyöngé József Emánuel volt (1750—1777.). Ennek uralkodása alatt hatalmas államférfia támadt a szerencsétlen országnak, *Pombal* márki, aki erős kézzel megpróbálta hazáját újjáteremteni. Pombal márki korán a diplomáciai pályára lépett s mint követ a legnagyobb európai udvaroknál lelkes hívőül szegődött a felvilágosodottságnak. Erős, hatalmas egyéniség volt, kíméletlen, mikor céljai elérése forgott kockán, de becsületes és izzó lelkű hazafi. Csakhamar feltétlenül megbízott benne a király és Pombal márki huszonkét esztendeig úgyszólván korlátlanul uralkodott királya helyett Portugáliában.

Mindenekelőtt a papsággal szövetkezett főnemesség túltengő hatalmát iparkodott megtörni s egyszerűen a korona jószágainak nyilvánította a főnemesek nagy gyarmatbirtokait. A papság hatalmát azzal akarta ellensúlyozni, hogy számos világi népiskolát és középiskolát létesített és a coimbrai egyetemet kiegészítette bölcsészeti és matematikai karral is, amelynek katedráit kiváló tudósokkal töltötte be.

Ámde a jezsuiták mindent elkövettek, hogy az ellenük irányuló reformokat meghiúsítsák. Csakhamar alkalom is kínálkozott számukra, hogy nyílt ellenállást fejthessenek ki. Portugáliának volt egy gyarmata Buenos Ayresszel szemben: San-Sacramento, amely állandóan nagy-

fokú csempészettel zaklatta Buenos Ayrest. Pombal márki San-Sacramentót, hogy szabaduljon tőle, átengedte Spanyolországnak néhány paraguayi jezsuita hirtok fejében. A jezsuiták erre véres lázadást szítottak a megtérített indiánusok között, akiket Pombal márki csak nehezen tudott megfékezni.

Ezidőtájt szakadt rá Portugáliára a történelemnek egyik legnagyobb katasztrófája is, amelyet úgy emlegetnek, mint az ókori Pompeji és Herculanium pusztulását. Az 1755. év november 1-én, minden-szettek napján óriási földrengés látogatta meg Portugália fővárosát, Lisszabont s néhány perc alatt romba döntötte a portugál nemzet büszkeségét, az egész gyönyörű várost. A földrengésnek olyan borzalmas ereje volt, hogy a Tajo-folyam, amely a fővároson keresztül haladva szakad a tengerbe, hatméternyi magasságra kiemelkedett medréből és hömpölygő áradatával elsodort mindent, amit a föld rázkódása romba nem döntött még. A romok között tűzvész támadt és gonosztevő bandák raboltak és gyilkoltak a boldogtalan város omladékai között, ahol

Pombal márki.

Portugália kiváló államférfia volt. Huszonhét évig szinte korlátlanul uralkodott a gyöngé József Emánuel király helyett. Megszüntette a jezsuiták uralmát is Portugáliában. József Emánuel utóda, Mária királynő azonban elbocsátotta az agg államférfiút. Haláloságján látania kellett, hogy felvilágosult szellemétől irányított politikája kudarcot vallott.

harmincezer holttest hevert temetetlenül. Egész Portugália megbénult a borzalomtól s a király remegve siránkozott :

„Mitévők legyünk, hogy kiengeszteljük a haragvó Istent, aki ránk küldte ezt a büntetést ?”

Pombal márki a reszkető királynak szilárd hangon ezt felelte :

„Temessük el a halottakat és gondoskodjunk az elevenekről.”

És első dolga volt Lisszabonba sietni. Bámulatos energiával és körültekintéssel helyreállította először is a közbiztonságot, gondoskodott

Lisszabon, a portugál főváros a nagy földrengés után.

Lisszabont 1755-ben borzalmas földrengés pusztította el. A Tajo-folyó is kiöntött medréből, tűzvész is támadt a romok között s így a víz és tűz pusztította el, amit a földrengés megkímélt.

a hajléktalanok ellátásáról, elhordatta a romokat és csakhamar sokkal szebben kelt ki romjaiból az új főváros, mint aminő a régi volt. De a jezsuiták ellen is fegyvert kovácsolt Pombal márki a borzalmas katasztrófából. Minthogy a jezsuiták azt hirdették, hogy az Isten a kárhozatos újítások büntetéséül küldte Portugáliára a rémes földrengést, Pombal márki kiutasította őket a királyi udvarból s azután XIV. Benedek pápa engedelmével eltiltotta a jezsuitákat a szószéktől és a gyónatószéktől is.

A király ellen 1758 szeptember 3-án gyilkos merényletet követtek el. A király azonban csak könnyebb sebet kapott. Ezt a merényletet

Pombal márki arra használta fel, hogy megsemmisítse végképp egyházi és világi ellenfeleit. Elfogatta őket s nyolc főurat az összeesküvésben való részvétel miatt kegyetlenül kivégeztetett, a többieket pedig hűvekkel együtt börtönbe vetette. A foglyok között több jezsuita is volt, akiket XIII. Kelemen pápa egyházi bíróság elé kívánt állíttatni. Minthogy azonban az egyházi bíróság részrehajlónak bizonyult, Pombal márki letartóztatta a rend összes tagjait és két raguzai hajón szigorú őrizet alatt Civita Vecchiába szállíttatta őket. A rend vagyonát zár alá vétette, a rend házait — 24 nagy kollégiumot és 17 székházat — becsukatta s végül kiutasította Portugáliából a pápai nunciust és az összes pápai alattvalókat is. Hiába jelentette ki a pápa egy bullájában, hogy a rend ellen emelt vádak rágalmak és hiába erősítette meg újra a jezsuita rendet. Pombal márki szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta a bulla terjesztését, minden még Portugáliában tartózkodó jezsuitát felségsértőnek jelentett ki és a Bourbon-udvarokkal egyetértően mindent elkövetett, hogy a jezsuita-rend feloszlatását keresztülvigyék.

Csak 1773-ban békült ki Portugália Rómával, mikor az új pápa, XIV. Kelemen kimondta a rend eltörlését. De az egyház állása megrendült Portugáliában s régi hatalma már a béke után sem állt helyre többé. A régi könyvtilalmakat például megszüntették és új cenzuráló hatóságot alkottak, amely sokkal szabadelvűbben járt el. Érdekes példa volt erre az agg coimbrai érsek esete. Egy pásztorlevelében megtiltotta a francia felvilágosodottság könyveinek az olvasását, bár a hivatalos cenzura megengedte. A pásztorlevelet erre a hóhérral elégetették és az agg érseket halálra ítélték, bár az ítéletet azután nem hajtották végre.

Az ország gazdasági élete felvirágzott s 1777-ben Pombal márkinak már 78 millió cruzado készpénze volt félretéve az államkincstárban. (Egy cruzado körülbelül három pengő.)

Ekkor azonban alkonyult már a nagy államférfi kormányzói hatalma. József Emánuel király meghalt és utóda leánya, *Mária* lett, aki éppoly bigott lelkű nő volt, amilyen bigott férfi volt férje, *Dom Pedro*. Pár nap mulva Pombal márki elbocsátását kérte hivatalából és ezt nyomban meg is kapta. Meg kellett még érnie, hogy a bebörtönzött papokat kiszabadították, a lefoglalt egyházi javakat visszaadták nekik s a királygyilkosok ellen hozott ítéletet megsemmisítették. Sőt az ő kormányzata ellen is vizsgálatot rendeltek el. Haláloságján tisztán kellett látnia, hogy egyházpolitikája kudarcot vallott s önzetlen szolgálataival

csaknem harminc esztendőn keresztül hiába próbálta hazáját újjáteremteni.

Hasonló volt ez idő alatt *Spanyolország* élete is. Bár a Bourbon-házból való első uralkodói, V. *Fülöp* (1701—1746.) és VI. *Ferdinánd* (1746—1759.) gyöngé uralkodók voltak, a század első felében az ország mégis visszanyerte tekintélyes pozícióját és 1735 óta legalább közvetve uralkodott újra Sziciliában, Nápolyban és Pármában is, bárha e területek a spanyol Bourbonokat csak a másodszülettség jogán illették meg. Ujabb lépés történt továbbá a spanyol tartományok politikai egységének a helyreállítására is. V. Fülöp a spanyol örökösödési háború után megszüntette Aragonia kiváltságos állását és az aragoniai rendeket egyesítette a kasztíliai korszakkal. Csak a Baszk földnek és Aszturiának maradt meg továbbra is régi rendi önállósága. VI. Ferdinánd alatt, aki mélakóros, tehetetlen uralkodó volt, az államférfiak sokat tettek az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének a javítására, úgyhogy az államháztartás már tekintélyes fölösleggel zárult. Szabadabb szellem vonult be a közoktatásba is és a felvilágosodottság eszméit a *szabadkőműves páholyok* terjesztették. Az első ilyen páholyok V. Fülöp alatt keletkeztek Gibraltárban és Madridban s a század közepe táján egész sereg páholy volt a nagyobb spanyol városokban. A páholyok tagjai főleg tiszték és kereskedők voltak. VI. Ferdinánd betiltotta ugyan 1751-ben a páholyokat, de eredménytelenül. A páholyok titokban tovább is fennállottak, sőt csatlakoztak a londoni nagypáholyhoz s ezzel még jobban megszilárdultak. V. Fülöp alatt kedvezőre fordult az állam helyzete az egyházzal szemben is. Konkordátumot kötött a király Rómával, amelynek értelmében nagyon csökkent a Rómába küldendő pénzszolgáltatás mennyisége és a pápa beleegyezett, hogy a legtöbb papi állást a spanyol kormány tölthesse be.

Ferdinánd halála után öccse, III. *Károly* (1759—1788.), az addigi nápolyi király került a trónra, aki lelkes híve volt a felvilágosodottnak, amelynek szellemében uralkodott addig már Nápolyban is. Bár Choiseul francia miniszter belesodorta őt a francia-angol háborúba, amely mint más helyütt láttuk, Spanyolországra nézve kedvezőtlenül végződött, másrészt a király hathatós támogatóra talált politikája számára éppen Choiseulben, aki rokonnélek volt. A király politikusai két olasz, *Grimaldi* és *Squillace* és két spanyol, *Aranda* és *Campomanes* voltak.

Spanyolországban is elsősorban az egyház túltengése ellen irányult a felvilágosodottság politikája, éppúgy mint Portugáliában. A reform-

törekvések ellen itt is a jezsuiták szállottak sükra, akiket a pápa is támogatott. Ámde Campomanes kiméletlenül megrendszabályozta a jezsuiták oktatási rendjét. A világi papság nagyrészt az uralomra vágyó jezsuita-rend ellensége volt s a kormány politikáját helyeselte s mikor

III. Károly spanyol király.

Előbb Nápoly királya volt. Ő is felvilágosult uralkodó volt s a jezsuitákat kiűzte Spanyolországból.

Madridban zendülés tört ki egy új monopólium miatt, amelyet a kormány fontos élelmiszerekre terjesztett ki, a király elbocsátotta ugyan Squillace minisztert, a monopólium megteremtőjét, de Aranda grófot, a jezsuiták főellenségét a kasztíliai tanács elnökévé, vagyis miniszterelnökké nevezte ki, mert meg volt győződve róla, hogy a zendülést a

jezsuiták szították. Aranda most Pombal márki példájára 1767-ben egy éjszaka elfogatta Spanyolországban az összes jezsuitákat, körülbelül hatezret és hajókon Rómába szállította őket. Minthogy azonban Rómába nem akarták befogadni a jezsuitákat, végül Korzikában tette partra őket. Ugyanez a sors érte a jezsuitákat még ugyanebben az esz-

A jezsuiták kiűzése Spanyolországból.

Aranda miniszterelnök egy éjszaka elfogatta Spanyolországban az összes jezsuitákat, összesen hatezret és hajókon Rómába szállította őket. Mivel Rómában nem akarták befogadni, Korzikában tették őket partra. Egykorú gyönykép.

tendőben Nápolyban s majd Pármában is. A rend házait bezárták, vagyonát lefoglalták s a rend megszüntetését követelték Rómában. A Bourbon-házbeli uralkodók végre diadalmaskodtak is politikájukkal a középkori katolicizmus fölött, amennyiben XIV. Kelemen pápa 1773 július 21-én híres brévájével (*Dominus ac Redemptor noster*) kimondta a jezsuita-rend eltörlését. A rendnek akkor 24 tartományba elosztva 22.589 tagja volt.

A felvilágosodottság eszméinek hatása alatt a gazdasági életet is reformálta az új uralkodó, de reformjainak eredménye nem volt tartós, mert utóda, IV. *Károly* király (1788—1808.) csakhamar arra a belátásra jutott, hogy a királyi hatalomnak nem az egyház a legnagyobb ellensége, hanem a demokratikus eszmék. S bár eleinte követte elődjének szabadelvű politikáját, sőt Franciaországgal egyetértően az észak-amerikaiakat is támogatta Anglia ellen vívott szabadságharcukban, nemsokára változtatott belpolitikáján és a reformok nagy részét újra megszüntette.

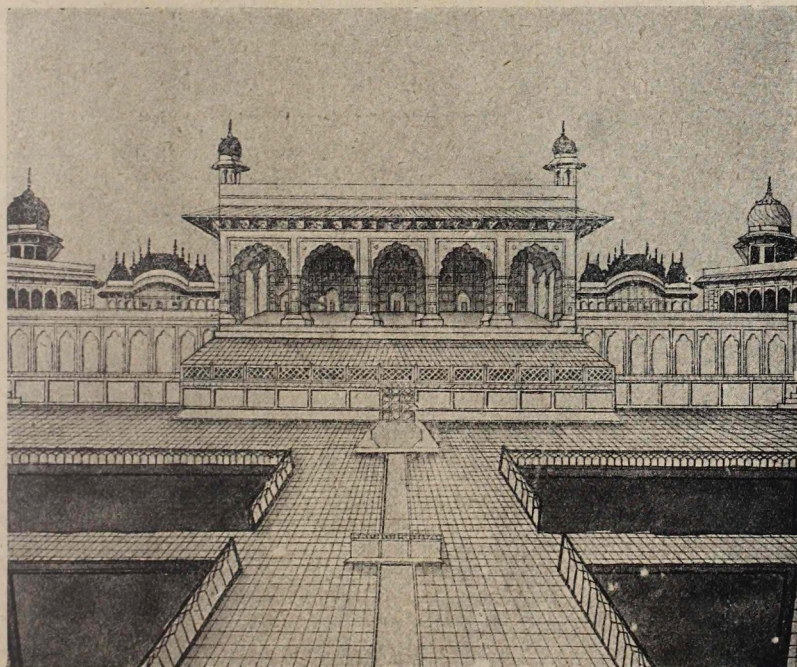
Anglia indiai gyarmatbirodalmának kialakulása.

A hétéves háború alatt Anglia megszerezte magának Kanadát, de nem bírta biztosítani magának északamerikai régi birtokait. Míg III. György királyi hatalmának egyre fokozottabb megerősítésére törekedett, a nép egyre hangosabban követelte a parlament reformját, mert a parlament nem volt többé a nép igazi képviselőtestülete. Ez a vita a király és a nemzet között háttérbe szorult ugyan, mikor Anglia és északamerikai gyarmatai között kitört a nagy gyarmatháború, amely, mint más helyütt részletesen elmondjuk, az északamerikaiak szabadságának kivívásával végződött. Anglia elveszítette Észak-Amerikában gyarmatait, de közben Kelet-Indiában keresett és talált kárpótlást veszteségeiért, ahol az egyes gyárakból és ipartelepekből lassan hatalmas kereskedelmi társaság, majd hatalmas gyarmatbirodalom keletkezett, amely azóta középpontjává lett az egész angol gyarmatpolitikának.

India csak részlegesen volt alávetve a nagy mongol kánnak, Timur-nak. Csak dédunokája, Baber kán foglalta el 1526-ban *Delhit*, megsemmisítette ott az afgán uralmat s megalapította a mongolok indiai császárságát, a *nagy-mogul birodalmát*. A birodalom Baber második utóda, *Akbar* alatt (1555—1605.) érte el virágzása tetőpontját. Akbar meghódította csaknem egész Észak-Indiát s Allahabad (Isten városa) elnevezéssel új fényes székvárost alapított, ahol ragyogó udvart tartott. Akbar birodalmát reformokkal is felvirágoztatta, közigazgatását rendezte, adózását újjá szervezte, az özvegyek elégetését, ezt a barbár szokást megtiltotta, sőt már jezsuita hittérítőkkal is kezdett érintkezni.

De már fia, *Szelim* alatt (1605—1627.) megkezdődött a birodalom hanyatlása. A hanyatlás okai ugyanazok voltak, mint minden keleti birodalomban: egyenetlenségek az uralkodócsalád tagjai között s a

tartományi helytartók és vázallas fejedelmek engedetlensége. De azért a nagymogul udvara sohasem volt ragyogóbb, mint a következő uralkodó, *Dzsihán sah* alatt (1627—1658.). Delhi palotájának kihallgatási termében tündöklő pompában ott ragyogott a drágakövekkel kirakott „páva trónus”, elefántjainak még nyerge és szerszáma is csupa arany és drágakő volt. Vörös gránitból új palotát építtetett magának *Dzsihán*

Dzsihán sah vörös gránitból épült palotája *Dzsihanpurban*.

Uj-Delhiben (*Dzsihanpurban*), Agrában pedig illatos kertek közepette fehér márványból és alabástromból, finom domborművekkel és drágakőekítéssel nagyszerű mauzóleumot építtetett felesége emlékeztére, a *tadzse mahall*, amely egész Indiának, sőt talán az egész Keletnek legszebb műemléke. De *Dzsihán* uralkodásának vége felé meghasonlott fiával, annyira, hogy végül maga is fogságban halt meg 1658-ban.

A családi viszálykodásból a ravasz, erőszakos, bár hatalmas *Aurengsib* került ki győztesen (1658—1707.). Minthogy tüzes mohamedán térítő volt, több zendülés támadt ellene. Legjelentősebb volt a

dekáni harcias hinduknak, a *maharattáknak* lázadása. Nem is bírt velük Aurengsib, sőt halála után meghódították a maharatták egész Észak-Dekánt. De uralmuk csakhamar apró államocskákra szakadozott, bárha hatalmuk a XVIII. század végéig félelmetes maradt.

Még veszedelmesebb ellenfele támadt a nagymogul birodalmának egy új vallásfelekezetben, amelyet a XV. században Pendzsabban *Nanuk* alapított. Az új felekezet harcias szervezetű volt, híveit *sikheknek* neveztek s északi hegyeikből állandóan háborgatták betöréseikkel a déli sík vidéket, egészen Lahoréig és Delhiig. *Bahadus* (1707—1712.) és utóda, *Furokshir* (1712—1719.) még visszaszorította őket, de *Mohamed* alatt (1719—1747.) egyre rohamosabban hanyatlott a nagymogul hatalma. Az afgánok és a maharatták folytonosan pusztító hadjáratokat folytattak a birodalomban s napirenden volt a nagymogul elűzése és új uralkodó kikiáltása. Végül 1760-ban *Ali Gohur* került a trónra, de neki már alig maradt meg valami a nagymogulok hajdani hatalmából s az igazi hatalom független helytartóinak kezében volt, amennyiben az afgánok és maharatták megengedték.

Teljesen zilált állapotban volt India, mikor e két hatalom mellett igényt emelt a nagymogul uratlan örökségére egy harmadik hatalom is, amely mind a kettőnél erősebb volt és rendelkezett azzal a ravaszsággal és lelkiismeretlenséggel is, amely nélkül a hűtelen keleti világot nem igen lehetett volna megfékezni. Az új versenytárs *Anglia* volt.

Az indiai partokon régóta voltak apróbb kereskedelmi gyárak és telepek. Hogy ezekből hatalmas birodalmat kell csinálni, ez a gondolatuk először nem az angoloknak, hanem a franciáknak támadt. Az osztrák örökösödési háború alatt Mauriciusz szigetének francia kormányzója, *Labourdonnais* elfoglalta az angol Madraszt, *Dupleix* pedig, a francia keletindiai társaság legjelentékenyebb telepének, Pondichérynek a kormányzója keresztülvitte, hogy Madraszt lerombolták és az angol kereskedőket fogságba hurcolták. Anglia ugyan az aacheni békében visszakapta Madraszt, de Kelet-Indiában tovább tartott a két nagy kereskedelmi társulatnak, az angolnak és a franciának a küzdelme.

Eleinte úgy látszott, hogy a francia társaság diadalmaskodik s az angol teljesen kiszbrul Indiából. Ekkor azonban egy fiatal angol embernek vakmerősége erélyes munkára ragadta magával az angol keletindiai társaságot. Az angol ifjú *Clive* Róbert volt, egy egyszerű falusi embernek fia. Minthogy családja javíthatatlan naplopónak tartotta, Indiába küldte a fiút, ahol írnok lett az angol társaságnál. Igazi helyét csak akkor találta meg, mikor 1746-ban zászlós lett.

Az angolok ezideig voltaképpen csak Dél-Indiával törődtek. De 1756-ban azon vették észre magukat, hogy a Ganges mellett levő birtokaik veszedelemben forognak. Bengáliában *Suradszah Daulah*, egy húsz-

A nagymogul testőrtisztje díszöltözetben.

éves keleti despota uralkodott akkoriban, aki halálos ellensége volt az angoloknak. Minthogy azt hitte, hogy az angolok Kalkuttában (a Vilmos-erődben) töméntelen kincset halmoztak fel, közönyös ürügyet használva okul, nagy haderővel megjelent a Vilmos-erőd előtt, ahol senki sem várt

akkor még álmában sem támadást. Rövid ellenállás után megadta magát a kis erőd, miután Suradszah Daulah biztosította a védelmezők életét. Ámde tudtán kívül az indiai katonák az elfogott európaiakat, összesen 146-ot, a helyőrségi börtönbe zárták, amely alig hat méter hosszú és öt méter széles barlang volt s csak két kis rácsos ablak volt rajta. A forró indiai nyáréjszakában rémes harc támadt a puszta életért a boldogtalan foglyok között, akik egymáson keresztül tolakodtak mind a kis ablakok felé, míg az indiai katonák gúnyolódva lámpásokkal világítottak be az ablakokon és gyönyörködtek a szerencsétlenek kínjaiban. Lassan elesendesült a foglyok lármája és viaskodása és reggelre csaknem valamennyien halottak voltak. Egymást taposták agyon és nagy részük megfulladt. Csak huszonhárman maradtak életben s ezek közül is többen megőrültek.

Suradszah Daulah utólag jóváhagyta a történeteket, helyőrséget hagyott a Vilmos-erődben s megtiltotta az angoloknak, hogy az ő területén kereskedelmet folytathassanak.

E hírekre Madrasban az angol társaság tanácsa nyomban háborúra határozta el magát és *Clive* Róbertet, aki betegeskedése miatt két évig odahaza volt Angliában, ahol királyi alezredessé nevezték ki, 900 angol katonával és 500 bennszülött katonával, szipojjal a Gangeshez küldte. Clive 1757-ben visszafoglalta Kalkuttát és elfoglalta ostrommal a francia Csandernagorét. Mikor a hinduk látták az angolok elkeseredett komolyságát, Suradszah Daulah hadvezére, *Mir Dzsaffier* rögtön arra gondolt, hogy az angolokhoz csatlakozik és ura helyét maga foglalja el. Clive Róbert bele is ment az árulásba. Ámde a hindu vezér kézzelfogható bizonyítékokat kívánt az angolok jóakarataról. Minthogy ezt nem kapott, egyelőre semmit sem csinált, úgyhogy Clive a maga erejére támaszkodva indult befelé a szárazföldre. Egy napi fárasztó menetelés után *Plassy* mellett szemben találta magát a hinduk seregével. Az ellenséges táboroknak nevetségesen aránytalan volt a hadereje, mert Clive Róbertnek 1000 főnyi európai és 2000 főnyi szipoj katonája volt csak, míg az ellenfélnek serege 50 000 gyalogosból, 14.000 nehéz lovasból, 40 nagy ágyúból és néhány francia tábori ágyúból állott. Az angol hadvezér ennél fogva életében először haditanácsot hitt össze, mert nem akarta egyedül viselni az egész felelősséget s a haditanács az ütközet ellen döntött. Clive azonban nem volt megelegedve a haditanács döntésével. Egy óriási szikomorfa alatt, amelyet azután még hosszú ideig mutogattak mint nevezetességet, magában töprengve, arra szánta el magát, hogy megütközik az ellenséggel és kis seregét támadásra állította fel.

Az ütközet megkezdődött. A hindu ágyúk nem sok kárt tettek az angoloknak, míg az angol gyalogság és tüzérség lövései óriási pusztítást vittek véghez az ellenség tömegében. Suradszah Daulah megijedt és Mir Dzsaffier sugallására elrendelte azonnal a visszavonulást, noha még csak 500 embert veszített, az angoloknak pedig 50 sebesült és 25 halott volt a veszteségük. Egy óra alatt eldőlt az ütközet, amely Bengáliát az angolok kezére juttatta és büszkén viseli azóta a 39-ik angol ezred, amely az ütközetben részt vett, zászlóin ezt a felírást:

„*Primus in Indis.*” (Első Indiában.)

Clive Róbert Mir Dzsaffiart nevezte ki Suradszah Daulah helyébe, akit foglyul ejtett és kivégeztetett. Mir Dzsaffier kárpótlásul 800.000 font sterlinget fizetett ezüstben az angol keletindiai társaságnak, Clive Róbertnek pedig 300.000 font sterlinget küldött ajándékol. A társaság pedig kinevezte Clive Róbertet bengáliai birtokainak kormányzójává. E minőségében támogatta Mir Dzsaffiart *Alum* sah ellen, aki a nagymogulnak fia volt és 40.000 emberrel ostromolta *Patuát*. Ezidőtájt egy angol csapat leigázta a heiderabadi partmelléknek egy részét is.

Clive Róbert, akinek immár fejedelmi vagyona volt, körülbelül 40.000 font volt az évi jövedelme, 1760-ban visszatért Angliába, ahol lorddá nevezték ki és tagja lett az angol alsóháznak, amelyben azonban nem játszott soha jelentősebb szerepet. Példája azonban szászámra csábította Indiába az angolokat, ahol merészséggel és szerencsével néhány év alatt hatalmat és vagyont lehetett szerezni s a társaság telepei csakhamar megteltek emberekkel, akik nem dolgozni akartak, hanem fáradság és munka nélkül ki akarták zsákmányolni az ország kincseskamaráit. Ennek a népvándorlásnak csakhamar meglett a maga hátrányos következménye. Nem vereségekben nyilatkozott ugyan meg ez a következmény, hanem a kormányzás súlyos hibáiban. A haretéren Anglia továbbra is határozottan fölényben maradt a franciákkal szemben, úgyhogy a franciák politikai befolyása csakhamar megsemmisült Indiában s a bennszülött fejedelmek egymásután függő viszonyba jutottak a keletindiai angol társasággal.

A nagymogul birodalmának összeomlása után akadt a külföldiek kivül belföldi vállalkozó is, aki hódítani szeretett volna. Myzoróban az erélyes *Heider Ali* ragadta magához az uralmat és nemsokára az angolok legveszedelmesebb ellenfelének bizonyult. Már Madraszt is fenyegette. Szövetkezett a punahi és szattarai maharadzssákkal is az angolok ellen, akiknek egy csapatát foglyul is ejtette. Az első segítséget Bengália első főkormányzója, *Hastings Warren* küldte. Hastings Warren,

úgy mint Clive, már 18 éves korában az indiai társaság hivatalnoka lett. Erélyes és ravasz férfi volt, aki gyorsan emelkedett pályáján. Az angol uralmat ő terjesztette ki tovább a Ganges völgyében s rendezte a közigazgatást Angol-Indiában.

Az angol-francia háború 1778-ban újra kitört és az angolok el-

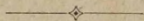
Tipu Szahib.

Elő-India leghatalmasabb bennszülött fejedelme volt. Sokat harcolt az angolokkal, végül a franciákkal szövetséget kötött ellenük. Midőn az angolok ostrom alá fogták fővárosát, a fejedelem elesett a harcban.

foglalták Pondichéryt. De a franciák szövetséget kötöttek Heider Alival, aki közös harcra hívta föl az összes indiai fejedelmeket az angolok ellen s 100.000 főnyi sereggel Madrasz ellen vonult és 1780-ban legyőzte az angolokat. Hastings Warren bámulatos gyorsasággal küldött segítőcsapatokat a fenyegetett vidékre és megóvta az angolok fővárosát, sőt

elpártolásra bírta a maharadszák nagy részét is és Portenuovo mellett diadalt aratott Heider Ali és ennek fia, Tippu Szahib fölött. Ezután Tippu Szahib és a franciák kerekedtek fölül megint és megadásra kényszerítettek egy angol sereget. Megérkezett *Suffren* francia tengernagy is és Pondichérytől délre megverte az angol flottát. A nyugati parton legalább eleinte több szerencsénk volt az angoloknak. Bombayból kiindulva *Macleod* Paniani mellett visszanyomta Tippu Szahib támadását.

Heider Ali 80 éves korában meghalt, de fia és utóda, *Tippu Szahib* csakhamar éppoly veszedelmes ellenfélnek bizonyult, mint az atyja volt. Malthesos tábornokot Bednárbán, amelyet a tábornok elfoglalt, Tippu Szahib 100.000 főnyi sereggel körülkerítette és megadásra kényszerítette, sőt ezután elfoglalta *Mangalorét* is, ezt a fontos kikötővárost. Szerenese volt az angolokra nézve, hogy odahaza Európában létrejött a versaillesi béke, amely visszaadta a franciáknak megint Pondichéryt. Ez a béke arra kényszerítette a franciákat, hogy ne támogassák tovább Tippu Szahiböt, aki ennél fogva 1784-ben megkötötte az angolokkal a *mangalorei békét*. Ez a béke visszaállította Dél-Indiában a háború előtti birtokállapotot. Ez időtől fogva biztosítva volt az angolok uralma Indiában s az angol indiai társaság máris sokkal nagyobb terület ura volt, mint az anyaország egész területe.

Az északamerikai szabadságharc.

Az amerikai gyarmatok szabadságharcának előzményei. A bélyegtörvény.

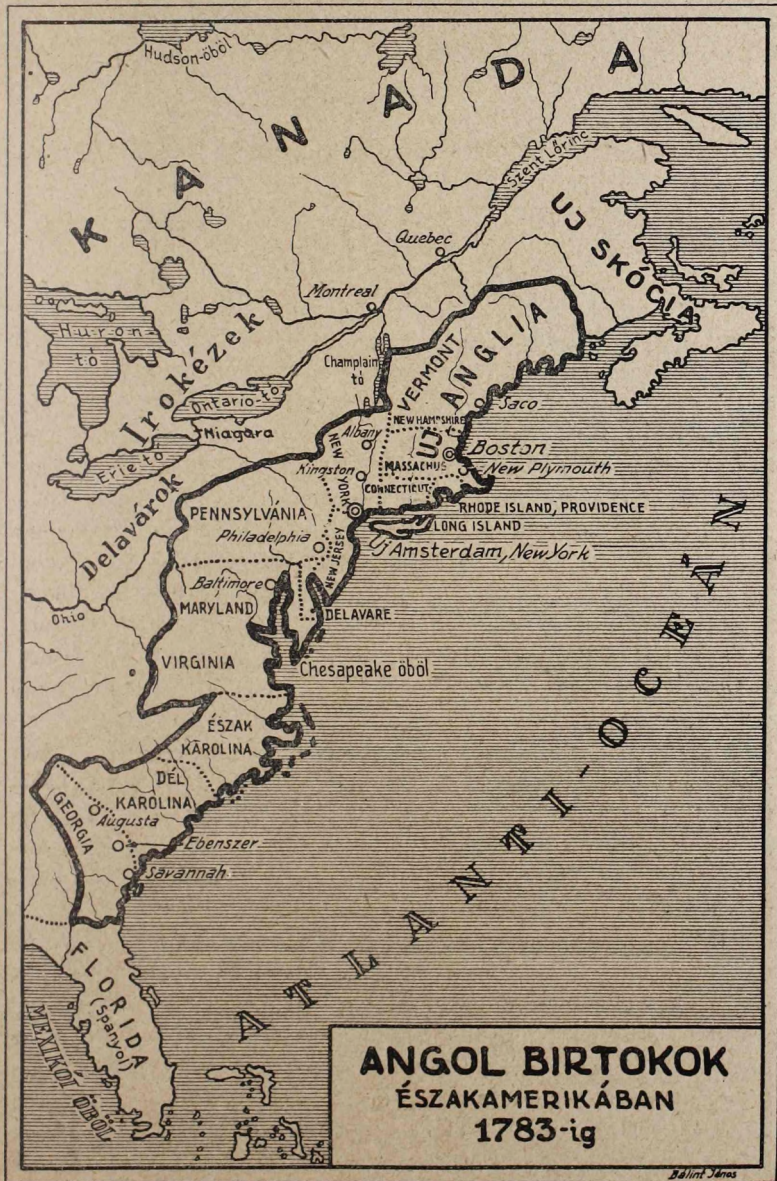
A világtörténelemben sok példa van arra, hogy látszólag jelentéktelen és apró esetek korszakalkotó események forrásává váltak. Ilyen csekélynek látszó eset indította meg az amerikai szabadságharcot is, amely egyike az emberiség legnagyobb eseményeinek. E szabadságharc eredménye volt az Északamerikai Egyesült-Államok megalakulása és alkotmánya. Más tekintetből is fontos az amerikai szabadságharc. Akkor kaptak szárnyra először azok a híressé vált szállóigék: szabadság, egyenlőség, amelyek nemsokára Európa népeinél is visszhangra találtak és Franciaország földjén előkészítették a nagy forradalmat.

Az Atlanti-óceán nyugati partján elterülő tizenhárom állam: New-Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, New-York, New-Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, Észak-Karolina, Dél-Karolina és Georgia lakosságát már megedzette a nagy harcra az előbbi sok küzdelem. Az indiánokkal s a franciákkal vívott véres küzdelmekben csak nagy áldozatok árán őrizhették meg területeiket a gyarmatosok. Majdnem valamennyi családnak megvolt a maga rettenetes emléke ezekből a küzdelmekből, amelyeknek egy-egy epizódja a rémregények leghihetlenebb jeleneteit is túlszárnyalta. A régi gyarmatosoknak — mondotta egy amerikai író — nem kellett hőskölteményeket olvasgatniuk: megtalálták ezeket a maguk történetében is.

Való, hogy ez a történet tele van nagy szenvedésekkel és megkapó hősiességgel. Az apák a tűzhely mellett mesélgették el gyermekeiknek a nagy szabadságharc előtt, hogy hozzátartozóikat milyen kegyetlenül mészárolták le a vad indiánusok, Amerika őslakói. Felidézgették az emlékezetét azoknak a váratlan támadásoknak, amelyeket a franciákkal szövetséget kötött indiánok intéztek az angol gyarmatosok ellen. Rendesen éjnek idején, váratlanul támadták meg az indiánok a gyarmatosok házáat s ilyenkor a háznépnek férfiasból, asszonyostól, gyermekestől együtt torlaszok mögül kellett harcolniuk ellenük. A nők hátul a pus-

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

UTÁNYOMÁS TILOS

kákat töltötték, míg férjük és fiaik a támadókra lövöldöztek. Az ilyen támadásban rendszeren az indiánok győztek s természetesen meggyilkolták vagy rabláncra fűzték azután a gyarmatosokat.

Higginson amerikai történetíró beszéli el, hogy egy alkalommal az indiánok megtámadták Massachusetts államban, Haverhillben egy Duston Tamás nevű farmer házát. Csak Dustonné volt otthon s beteg kislfiával együtt maga is betegen feküdt az ágyában. Az indiánok magukkal hurcolták a beteg asszonyt a kislfiával, nőselédjével és szolgálégyével együtt. Duston csak későn érkezett haza s többi hét gyermekét már alig sikerült megmentenie a vad indiánok dühétől.

Dustonét, a szolgálóleányát és a szolgáját ezalatt erdön-mezőn keresztül a Merrimack-folyón levő szigetre vitték az indiánok. A csecsemőt útközben megölték. Így szoktak cselekedni azokkal a foglyokkal, akik terhükre voltak menekülésük közben. A szegény anyának látnia kellett, hogy beteg gyermekét mikép pusztítják el az állatias emberek. Rá és fogolytársaira is ez a sors várt. Az indiánok kegyetlen kínok között akarták őket meggyilkolni a szigeten, győzelmi lakomájuk után. Megtudták ezt jóelőre s cselhez folyamodtak, hogy elkerülhessék borzasztó végüket. Az indiánok rendszeren fákhöz kötötték a foglyokat s előbb rájuk lövöldöztek, késeket szúrkáltak a testükbe, majd borzalmas csatakiáltások közben megfosztották őket az életüktől. Ezt a sorsot szerencsére elkerülték a foglyok. Titokban összebeszéltek, hogy éjnek idején megtámadják majd az álomba merült indiánokat, akik nem tartottak szökésüktől s szabadon hagyták őket az indiántanyán. A terv sikerült. Éjjel észrevétlenül felemelkedtek fekvőhelyükről s magukhoz kerítették az alvó indiánok nagy késeit, tomahawkjait s ezekkel tiz indiánt megöltek. Csak kettő menekült meg a tizenkét tagú indiáncsapatból. A foglyok ezután eljutottak nagy küzdelemmel a legközelebbi angol gyarmatra s Dustonné nemsókára viszontláthatta férjét és gyermekeit.

Talán még ennél az esetnél is jobban jellemzi a gyarmatosok küzdelmeit Deerfield város kifosztásának megrendítő története. A franciákkal szövetségelt indiánok megtámadták a várost s kegyetlen mészárlás és fosztogatás után száznál több embert rabláncra fűztek s magukkal hurcoltak. A foglyok között volt Williams János protestáns lelkész is feleségével és hat gyermekével együtt. Kanadába vitték őket s a nagy hidegben gyalog kellett megtenniök a hosszú utat s közben erdei makkal és bogyókkal táplálkoztak és csak nagyritkán kaptak kutyahúst. Az indiánok útközben számos gyermeket megöltek s agyonszúrták a lelkész feleségét is, aki gyengesége miatt terhükre volt az előrehaladásban.

Williamst a többi fogollyal együtt rabszolgául adták el Kanadában a franciáknak. Nemsokára egy francia fogolyért szabadonbocsátották s visszatérhetett gyermekeivel együtt régi otthonába.

Ime láthatjuk ezekből az esetekből, hogy milyen megrendítő emlékeik voltak az amerikai gyarmatosoknak s milyen nagy szenvedések és küzdelmek árán őrizték meg házukat, földjüket. Nemcsak a férfiakban, hanem a nőkben is kifejlődött a harciasság, az indiánokkal harcoló férjük és apáik oldalán ők is megállták helyüket a nehéz napokban. Csak a régebbi nagy küzdelmek és szenvedések értethetik meg velünk teljesen azt a rettenetelenséget, amellyel az amerikai gyarmatosok a maguk vérel szerzett jogait védelmezték. Nagy áron jutottak ők a létért való kemény küzdelemben családjuk nyugalamához s polgári jogaikhoz, nem csoda, ha erélyesen tiltakoztak minden ellen, ami szabadságukat korlátozni akarta. Látszólag jelentéktelen, de eredményében rendkívül nagyfontosságú volt az az esemény, amely 1765-ben egyszerre talpra állította az északamerikai gyarmatosokat sérelmeik orvoslására.

A franciák és az indiánok ellen az anyaországnak nevezett Anglia védte meg végre a gyarmatosokat, akiknek ősei egykor angol állampolgárok voltak. Viszont az amerikai gyarmatok hűségesen segítették Angliát, mikor az úgynevezett hétéves háborúban Franciaországgal, a szomszédos Kanada-gyarmat tulajdonosával gyűlt meg a baja. Wolfe angol tábornok seregéhez 20.000 gyarmatos csatlakozott akkor és nagy részük volt abban, hogy Montcalm francia tábornok elbukott és Kanada szép városa, Quebec 1760-ban angol kézre került. E diadalok hatása alatt XV. Lajos francia királynak 1763-ban Kanadáról és Cap Breton szigetről le kellett mondania és a Mississippi-folyót kellett elismernie az angol-francia gyarmatok határául. A Mississippin túl fekvő Louisiana gyarmatot pedig a spanyolok nyerték el a franciáktól.

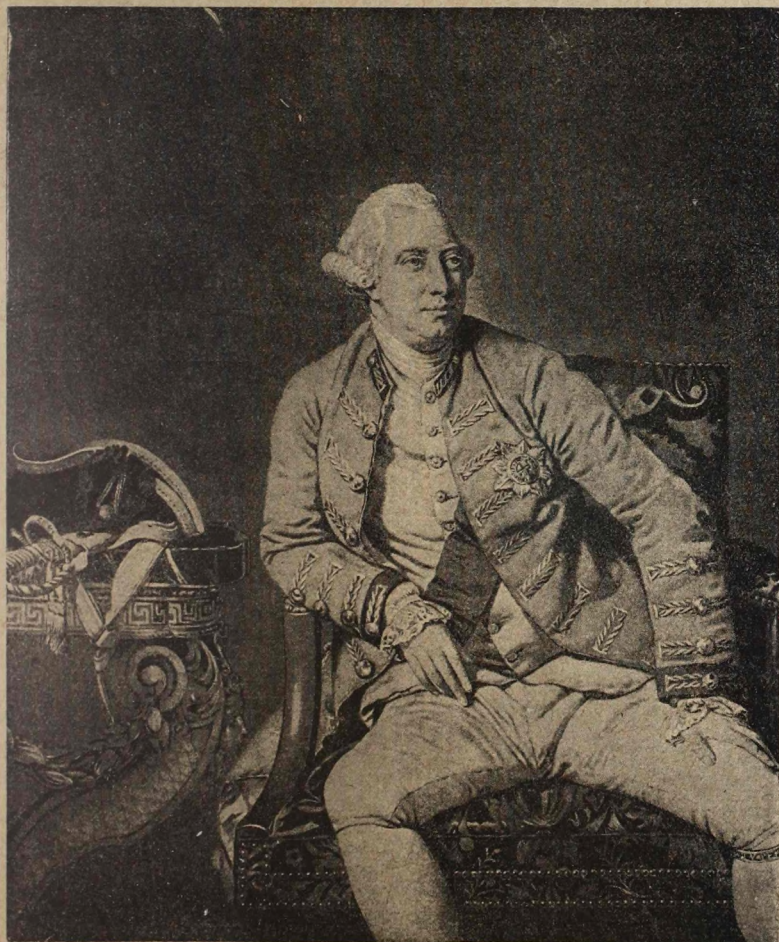
A francia szomszédtól eszerint mind az angolok, mind a gyarmatosok megszabadultak. De mégsem volt benne köszönet III. György angol király, ez a hatalmától elkapatott, gőgös, nyakas ember nemhogy meghálálta volna a gyarmatosok hazafias áldozatkészségét, még a kiváltságait is el akarta tőlük venni. A béke helyreálltával maguk a gyarmatosok serényen hozzáfogtak a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem föllendítéséhez. Hamarosan eltűntették szorgalmukkal a háborúk okozta nyomorúságnak a nyomait. A gyarmatosokat általában a rendkívüli akaratú és munkában való bámulatatos kitartás, vallásosság, meg családi erények jellemezték. Ebben őseikre ütöttek, akik

Angliából és Európa több államából igazában azért menekültek Amerikába, mert lelkiismeretük szava arra készítette őket. Ugyanis otthon a politikai vagy vallási zsarnokságot nem bírták többé elviselni. Unokáik örökölték ezeket a tulajdonságokat. Eleinte a legrégibb gyarmatban, *Virginiában* teljes egyenlőséget találunk. A legelső gyarmatosok közösen éltek, étkeztek, munkálkodtak és a természetesen egyformán osztozkodtak. Később ugyan fölosztották maguk között a földet, de a demokrata szellem azért az unokákból sem halt ki.

Közjogi tekintetben a gyarmatok nem voltak egyenlők. Néhányan a király által kinevezett kormányzó alatt állottak, mások szabadságlevelük értelmében maguk választották azt. Némelyikben rabszolgatartó, úri osztály volt, például Karolinában, másutt eltörölték a rabszolgaságot, mint *Rogers William Rhode-Islandban*, ahol nemcsak a vallás szabadságát iktatták törvénybe, hanem először kísérelték meg az egyháznak teljes elkülönítését az államtól, hogy „szabad egyház legyen a szabad államban”. Önkormányzati joga azonban megvolt úgyszólván valamennyi gyarmatnak, azaz maguk választották hatóságait, esküeteiket, maguk intézték belső ügyeiket és maguk hozták törvényeiket. Ebben és a szabadságaik, kiváltságaik megbecsülésében és a szabadsághoz való ragaszkodásukban nem volt köztük különbség. Multjukban, a közösen átélt szenvedésekben gyökerezett nagy szabadságszeretetük és az emberi jogok iránt való nemes érzésük is.

Hú angol alattvalók voltak, de szabadságszeretetük mégis azonnal fellázadt, amikor Angliá részéről megalázást tapasztaltak. A híres „bélyegtörvény” adott okot jogérzetük és szabadságszeretetük kitörésére és az Angliával való szembeszállásra.

Angliának több milliójába kerültek a franciák és indiánok ellen vívott védelmi háborúk. Adóssága emiatt megnövekedett. Amerikára is adót akart vetni az angol parlament, hogy ezt a jövedelmet is felhasználhassa ezen adóssága törlesztésére. A gyarmatosok ragaszkodtak az anyaországhoz s nem is tettek volna kifogást megadóztatásuk ellen, ha ez alkotmányos úton történik s az ő képviselőik is ott ültek volna az angol parlamentben s ők is hozzájárulhattak volna szavazatukkal a határozathoz. Ez azonban nem történt meg s az angol kormány Grenville György miniszter, III. György király és a parlament hozzájárulásával — szűkszavú ukáz alakjában — küldte rá az amerikaiakra a bélyegtörvényt, bár az éppen Londonban időző *Franklin Benjámín* amerikai politikus figyelmeztette arra Grenville minisztert, hogy a rendelet törvénytelen.

III. György angol király.

Az ő uralkodása alatt vívták meg az északamerikai gyarmatok szabadságharcukat s szakadtak el Angliától.

Az angol parlament 1765-ben fogadta el ezt a törvényt, amely elrendelte, hogy ezentúl Amerikában csak bélyeges papirostra írhatók a szerződések, a nyugták és másféle hivatalos okmányok. Ezen bélyeges papiros árusításával az adószedőket bízták meg, akik a befolyó pénzt az angol kormánynak szolgáltatták át állami jövedelem gyanánt.

A gyarmatosokat nagyon sértette ez a törvény, melyet megkérdel-

zésük, hozzájárulásuk nélkül hozott az angol parlament. Önérzetük nem tűrte meg, hogy erőszakos módon bánjon velük az anyaország. A gyarmatokban egyszerre forradalmi hangulat áradt szét, mely már magában viselte a későbbi nagy szabadságharc csiráit.

Ijabb Pitt Vilmos.

Kiváló angol államférfi s későbbi miniszterelnök. Az angol parlamentben apjával, idősebb Pitt Vilmostal együtt többször állástfoglalt az amerikai gyarmatok igaza mellett s igyekezett honfitársait mérsékletre inteni.

Kevéssel a törvény kibocsátása után megnyilatkozott ez a hangulat Virginia-gyarmat közgyűlésén s a többi gyarmat is sietett tanúságot tenni tiltakozásával szabadságszeretetéről.

Még ekkor csak a tiltakozás volt a céljuk s maguk sem sejtették,

hogy ezzel megindították a szabadságharcot. A gyarmatok kongresszusa 1765 október havában ült össze. Csak négy gyarmat nem vett részt ebben, de később ezek is csatlakoztak ahhoz a mozgalomhoz, amely a gyarmatok összes lakosságának nagy tiltakozó tüntetése volt Angliával szemben. A kongresszus feliratot küldött az angol királynak. Megvédelmezte ebben a jogait és tiltakozott a rájuk küldött bélyeg-törvény ellen. Nem a bélyegadó megfizetésének kötelezettsége alól akartak megmenekülni a gyarmatosok. A szabadság elvét védték a tiltakozásukkal. Ebbeli igazságukat egyébként Angliában is több politikus elismerte. Különösen az idősebb Pitt Vilmos, Anglia egyik legkiválóbb államférfia helyezkedett a jog és méltányosság alapjára és kárhoztatta az angol hagyományos gyarmati politikát, amelynek egyedüli célja az, hogy kizsákmányolja a gyarmatokat anélkül, hogy az anyaország jogaiban részesítené őket. Valóban ez a konzervatizmus, amely Anglia alkotmányának egyik legerősebb öre, okozta azt, hogy Anglia elveszítette amerikai birtokait. Pitt az angol parlamentben mondott két hatalmas beszédében egyenesen törvénytelennek nyilvánította a bélyeg-törvényt, de a parlament hajthatatlan maradt.

A gyarmatok még ekkor hűek maradtak III. György angol királyhoz s nem is gondoltak az anyaországtól való elszakadásra. A céljuk még csak az volt, hogy tiltakozásuk által megmentsek a szabadság elvét és visszavonassák a bélyeg-törvényt s ami legfőbb vágyuk volt: elküldhessék képviselőiket az angol parlamentbe.

A tiltakozás nemcsak a gyarmatok határozataiban nyilatkozott meg, hanem a lakosság viselkedésében is. Egyszerre elfordult a lakosság mindentől, ami Angliából került Amerikába. Az amerikai kereskedők nem vettek és nem adtak el többé angol árut s a lakosság valósággal bojkottálta ezt. Sok helyen a templomokban gyűltek össze a nők és férfiak s megesküdték arra, hogy a sérelem orvoslásáig még ruhát sem viselnek olyat, amelynek posztója angolországi gyárból került hozzájuk.

Mint ilyen mozgalmak esetén történni szokott, a nép a gúny és az erőszakosság fegyvereivel is küzdeni kezdett a tüntetések közben. A többi közt Bostonban egy fa ágaira akasztották gúnyból a bélyeges papirost árusító angol "hivatalnok arcképét s elnevezték ezt a fát „szabadságfa”-nak.

Estig függött a kép a fán. A főbíró el akarta onnan távolíttatni, de a nép nem engedte. Este összegyűlt a nép a fa körül s gúnyos kiáltások kíséretében levette a képet a fáról, azután uccáról-uccára járt vele, végül pedig megégette. A hangulat nagyon tüzes és ingerült volt. A mér-

sékeltebbek rá akarták beszélni a tüntetőket, hogy most már oszlojanak szét, mert az angol ügyvivőt eléggé megszégyenítették már s a zavargás csak árthatna a felháborodás komolyságának. A néppel azonban már nem lehetett bírni. Az izgatott tömeg megrohanta és szétrombolta az angol ügyvivő házat s szétszórtá, összetaposta, megsemmisítette az ott talált sok bélyeges papirost. Ebben az időtájban több ilyen eset történt a többi gyarmatban is. Néhol meg is verték a bélyeg-hivatalnokokat s arra kényszerítették őket, hogy mondjanak le hivatalukról. Olyanféle hangulat uralkodott akkor a gyarmatosok között, mint nálunk a Bach-korszakban. Az az ember, aki hivatalt mert volna vállalni a gyarmatosok közül az angol kormány szolgálatában, egész Amerika megvetését vonta volna magára, mint nálunk is megvetették, bojkottálták azokat a magyarokat, akik a Bach-korszakban hivatalt fogadtak el az osztráktól.

New-Yorkban még a kormányzó ellen is gúnyos tüntetést rendeztek. A nép erőszakkal magához kerítette a kormányzó kocsiját s ebben gúnyos kiáltások között hordozta végig az uccákon a kormányzónak az arcképét.

Említettük, hogy a gyarmatok kongresszusa tiltakozó feliratot intézett III. György angol királyhoz. Ezt a feliratot még válasza sem méltatta a király, a kormány pedig nyílt lázadásnak jelentette ki a parlament ülján a gyarmatok magatartását.

Több angol politikus éles szemmel látott a jövőbe s megjósolta hogy az amerikaiak ellenállása végzetes következményekkel fog járni Angliára. A többi közt idősebb *Pitt Vilmos*, a híres államférfi határozottan kijelentette, hogy a gyarmatosoknak igazuk van a jogaik és a szabadságuk védelmében. Sőt azt is hozzátette ebbeli kijelentéséhez, hogy valósággal örül az amerikaiak férfias ellenállásának.

A bélyeg-törvény csak papiroson maradt, nem lehetett életbeléptetni. Közben a Grenville-minisztérium megbukott és az új kormány, melynek Pitt Vilmos is tagja volt, meghallgatta Franklin Benjámint, mint Pennsylvania állam megbizottját és végre visszavonta a bélyeg-törvényt. Nemzeti ünnep volt Amerikában ez a nap. Az öröm azonban korai volt. Az angol kormány, illetőleg lord North miniszter két év múlva (1767.) újabb sérelmes törvénnyel zavarta meg a gyarmatok nyugalmát, adót vetett ki a teára, a papírra, az üvegre és festékárukra. Ez az adótörvény voltaképpen ugyanaz volt, mint a bélyegtörvény, ugyanazt az elvet szolgálta.

A gyarmatosok most újabb ellenállásra szervezkedtek. Ujból megfogadták, hogy nem vásárolnak megvámolt árut s nem fogyasztanak

Angolországból hozott teát. Amikor a maguk teakészlete elfogyott, inkább holmi füvekből főztek teához hasonló leveket és ezeket itták. Közben néhány angol hajó érkezett az amerikai kikötőkbe, nagy tearakománnyal.

Franklin Benjámín.

Tudós és államférfiú volt. Föltalálta a villámhárítót, javította a nyomdagépeket. Az északamerikai szabadságharc idején a francia támogatás megszerzésével szerzett nagy érdemeket honfitársai előtt.

Az angol kormány már ekkor maga is látta, hogy más módon kell bánnia a „makacs amerikai gyermekekkel.” A parlament tudtával hirtelen visszavont minden sérelmes adót, azon az egyen kívül, amelyet a teára

vetett ki. Csak éppen azt az elvet akarták megmenteni, hogy Angliának igenis joga van a gyarmatok vámügyeibe beleszólni. Azt hitték, hogy a teakedvelő amerikaiak ennek a törvénynek nem fognak ellene szegülni. Éppen azért küldték tehát Amerikába a teával megterhelt hajókat. Azonban ismét csalódtak, mert a féltékeny gyarmatok most már a vám szabályozásában, még e legszelidebb törvényben is, amelyet az ő hozzájárulásuk nélkül hozott az angol parlament, a szabadság elvének megsértését látták.

A teáshajók küldése nagy kudarccal végződött. Hogy mi módon bántak el velük a gyarmatosok, érdekesen jellemzik az 1773. év végén lezajlott *bostoni események*. Az egyik teáshajót egyszerre egy csapat indiánusnak öltözött gyarmatos támadta meg. A legénység és a tisztek nem tudtak védekezni a váratlan támadás ellen. Az ál-indiánusok kiürítették ekkor a hajó valamennyi raktárát és a tengerbe szórták a sok teát, majd szétszaladtak. A kormányzó nem volt képes kideríteni, hogy kik voltak az álrühába öltözött gyarmatosok. Az egész Amerika nevetett akkoriban ezen az eseten, mely igen nagy felháborodást keltett Angliában.

A lakosság hangulata egyre tüzeesebb és izgatottabb lett. A vöröskabátos brit katonákat mindenfelé gúnyolták s minél több kellemetlenséget igyekeztek okozni nekik. Egy ízben összeütközés is történt Bostonban a katonák és a polgárok között. A katonák rálöttek a zajgó tömegre s három embert agyonlöttek, nyolcat pedig megsebesítettek. Ez az eset még jobban fokozta a gyarmatosok gyűlöletét az angolok iránt. Ennek a gyűlöletnek volt az eredménye a „Gaspee” nevű brit hadihajó elpusztítása is. A „Gaspee” kapitánya csempészhajónak nézett egy amerikai teherhajót, amely New-Portból Providence felé igyekezett. Üldözni kezdte ezután a hajót, de közben zátonyra jutott Providence közelében. A parton hamarosan elterjedt a baleset híre s a bosszús gyarmatosok meg is ragadták az alkalmat a bosszúállásra. Éjjel csónakokon megtámadták, hatalmukba kerítették az angol hajót s égő petróleumos csóvákat dobtak rá és meggyújtották. A legénységet és a parancsnokot előbb kivitték a partra. A kormányzó most igen szigorú vizsgálatot indított a tettesek kézrekerítése végett, de nem tudta kideríteni, hogy kik voltak ezek a tettesek. A gyarmatosok nem árulták el egymást.

Az északamerikai gyarmatok kivívják függetlenségüket.

(1775—1783.)

III. György király most erélyesebb rendszabályokkal akarta megfékezni az amerikaiakat, kiket egyenesen lázadóknak tartott és ebben a parlament nagy részére, meg a kereskedelmi körökre is számíthatott. Mindenféle szigorú törvényt bocsáttatott ki a parlamenttel lord North miniszter (Pitt akkor súlyos beteg volt). Valamennyivel Anglia felsőbbségének akart érvényt szerezni s egyben meg akarta törni velük a gyarmatok nyakaskodását. E rendszabályok között a legsúlyosabbak egyike volt a „*bostoni kikötő-törvény*,” amely a bostoni kikötőt a hajóközlekedéstől teljesen elzárta, úgyhogy élelmiszerszállító hajóknak is előbb a messze levő marbleheadi vámházhoz kellett menniök rakományuk megvizsgálása végett. Csak a vámhivatalnokok engedelmével folytathatta azután útját Bostonba. A másik megtorló rendszabály abban állott, hogy az angol kormány Massachusetts gyarmatnak régi szabadságlevelét megsemmisítette és kormányzót, tanácsot és bírakat nevezett ki a lázadó gyarmat részére. Szóval, ostromállapotot hirdetett ki.

A bostoni kikötőtörvény nagy nélkülözésekbe döntötte a forgalomtól elzárt Bostont. Az élelmiszer rohamosan kezdett fogyni a városban s már-már attól tartott a lakosság, hogy éhséget kell majd szenvednie. A többi gyarmat nagy lelkesedéssel tette magáévá Boston ügyét. Mindenfelől küldöttek élelmiszert a nélkülözö városnak, mindenfelől kitartásra buzdították.

Az események most már gyorsan fejlődtek tovább a szabadságharc megindulása felé. Az ostromállapotnál sokkal súlyosabb büntetés volt a gyarmatok egymással való kereskedelmének megtiltása. Egyébként most már nemcsak törvényekkel és szigorú rendszabályokkal, hanem katonaság közbelépésével is igyekeztek az amerikaiakat megtörni.

Előre látták ezt az amerikaiak s maguk is hozzáláttak a honvédelem szervezéséhez. Miliciát, nemzetőrséget toboroztak önkéntesekből s ezeknek egyik csapatát „perc-emberek”-nek nevezték el. E névnek az volt a jelentése, hogy ezen csapathoz tartozó férfiaknak kötelessége volt a lehető leggyorsabban fegyvert ragadni veszedelem esetén. A tartományi kongresszus egyúttal fegyverek szerzéséről is gondoskodott s több fegyverraktárt állított föl.

Idejénvaló volt ez a szervezkedés, mert alighogy a gyarmatok a philadelphiai kongresszuson (1774.) Angliával minden kereskedelmi

összeköttetést megszüntettek és minden angol áru behozatalát és fogyasztását elliltották, máris megtörtént az első összeütközés Gage angol tábornok és kinevezett kormányzó és a milícia között. A nevezetes összeütközés a leghamarább felfegyverkezett állam, Massachusetts csapataival történt meg Lexington városánál, amely ütközet azután kezdetévé lett az északamerikai szabadságharcnak, a világtörténelem e nagy eseményének. Az angol katonai zenekar ez alkalommal gúnyból a „Yankee doodle” dalt játszotta, melyet azután az amerikaiak a maguk nemzeti dalának választottak. A csatát azonban az angolok veszítették el. Az angol katonák tetemes része ugyanis pénzen vagy erőszak útján összefogdosott külföldi zsoldosokból állott. Még olyanok is voltak köztük, akiket

Az első amerikai pénz, amelyet a philadelphiai kongresszus verelt.

a saját uruk egy-egy hitvány németfejedelem, pénzértadott el az angoloknak. Ilyen katonáktól azután nem is várhattak az angolok odaadást, meg lelkesedést.

A lexingtoni ütközet előzményei és lefolyása ez volt. Gage angol tábornok mindent el akart követni, hogy megfossa fegyverraktáraiktól a „lázádoikat.” Evégből parancsot adott egy angol csapatnak, hogy foglalja le a fegyverraktárakat s kobozza el a gyarmatosok házaiban rejtgetett fegyvereket. Nyolcszáz főnyi angol csapat éjnek idején indult el Bostonból Charlestown felé. A charlestowniak jó előre megtudták ezt a tervet s megbeszélték a bostoniakkal, hogy az angol csapat elindulását a legmagasabb templomtoronyra akasztott lámpával jelezzék. Ez meg is történt s a lámpa kigyulladására egyszerre figyelmeztette az egész vidéket a veszedelemre. Közben lovasok vágattak mindenfelé s felverték álmukból a gyarmatosok vezető embereit. A milícia és a perc-emberek csapata természetesen azonnal talpon volt.

Az angol csapat parancsnoka Pitcairn őrnagyot kiküldte mintegy

háromszáz főnyi csapattal a lexingtoni hidak megszállására. Pitcairn 1775 április 19-én reggel négy órakor Lexingtonba érkezett s át akart vonulni a városon. De ekkor szembe került a milícia kis csapatával, amelyet Parkerson kapitány vezetett.

Pitcairn őrnagy haragosan kiáltott rá a polgár-katonákra, lázadónak nevezte őket s le akarta velük rakatni a fegyvereiket. Mikor meggyőződött arról, hogy elszánt emberekkel áll szemben, kiadta a parancsot a katonáinak a tüzelésre. Az angol katonák rálöttek a kis csapatra, mely azonban nem rettent meg, hanem viszonozta a tüzelést. Az összeütközésben a polgár-katonák közül nyolc meghalt, tíz pedig megsebesült, a britek közül csak néhány sebesült meg könnyebben.

A britek ekkor örömrivalgásban törtek ki s otthagytva a megtizedelt kis csapatot, gyors léptekkel vonultak Concord felé s nemsokára egyesültek az időközben megérkezett főhaderővel.

Az összeütközésről reggeli egy és két óra között értesültek a concordiak. Prescott Sámuel lexingtoni polgár, amikor meghallotta a puskaropogást, azonnal lóra ült s árkon-bokron keresztül vágatott Concordba, hogy hírt adjon ott a polgárságnak a közeledő veszedelemről. Vágtatása közben majdnem a kezébe került a brit lovasoknak, akiket az ellenséges csapat parancsnoka mindenfelé szétküldött, hogy akadályozzák meg a lexingtoni eset hírének Bostonba és Concordba való eljutását. A britek éjjel, váratlanul akarták megtámadni Concordot, hogy az ott őrzött hadiszereket hatalmukba kerítsék. A concordiak azonban még idejében elrejtették a fegyvereiket az erdő sűrűjében.

Amikor Prescott Sámuel a kimerüléstől és az izgalomtól félholtan megérkezett Concordba s elmondotta ott, hogy jönnek a „rendesek” („regulars,” így nevezték a brit katonákat a miliciától való megkülönböztetésül) rövid idő alatt talpon volt a milícia és a „perc-emberek” csapata. Az egész várost felzavarta álmából a vész hír, a lakosság kitódult az uccákra s amikor megtudta, hogy Lexingtonnál már vért ontottak a britek, egyszerre lázas izgatottság lepett meg mindenkit. Most már mindenki tudta, hogy megkezdődött a nagy küzdelem, amelynek vagy szolgaság, vagy függetlenség lesz a vége.

A polgár-katonák elszánt bátorsággal állottak sorba s Baret ezredes és Buttrick őrnagy vezérlésével nyomban megindultak a concordi déli híd felé. Mindössze ötszázan lehettek s igen hiányosan voltak felfegyverkezve. Hiányos felszerelésüket azonban pótolta nagy elszántságuk és lelkesedésük, amellyel az amerikai szabadságért való küzdelmet megkezdték.

Mikor majdnem fulva kiértek Concordból, nyomban elfoglalták hadállásukat a hid közelében levő magaslaton. Az volt a céljuk, hogy megvédelmezzék a hidat s megakadályozzák az ellenségnek Concordba való bevonulását.

Nem sokáig kellett várakozniok, megpillantották a közeledő angol csapatot, mely azután betört Concordba s ott pusztítani kezdte a hadszer-raktár épületeit és az ágyúszerkeket. A csapat parancsnoka kisebb csapatot küldött a hírhoz, hogy ezt hatalmukba kerítsék és biztosítsák arra az esetre, ha a főcsapat át akar vonulni rajta.

A brit katonák a hid túlsó végén foglaltak helyet. Az amerikaiak egy ideig farkasszemet néztek velük s alig várták már, hogy megkezdőd-jék az összeütközés. A milícia parancsnokai azonban azt határozták, hogy mindaddig nem lönek, amíg az ellenség meg nem kezdi a tüzelést. De amikor Concord felől feljűk röpítette a szél az égő épületek füstjét, nem tudták tovább megőrizni a nyugalmaikat s elhatározták, hogy elhagyják a magaslatot és megtámadják az angolokat. A brit katonák, amikor észrevették ezt a tervet, hirtelen fel akarták szedni a hid deszká-zatát, hogy elzárják az amerikaiak előtt az utat.

Az amerikaiak meggyorsították lépteiket. A brit katonák ekkor erősen tüzelni kezdtek rájuk, csak hogy az amerikaiak még jobban tüzeltek. A britek ekkor nagy rendetlenségben visszavonultak.

A győztes amerikaiak kis csapata ezután a szántóföldeken át egy magaslatra vonult s ott foglalt hadállást.

A concordi „perc-emberek”-nek már nem volt ezután alkalmuk a brit katonákkal való megütközésre, mert ezek elindultak Boston felé.

Concordban később díszes emléket állítottak a harcban résztvevett polgár-katonák emlékezetére. E katonákat, amíg éltek, olyan tisztelettel vette körül a lakosság, mint nálunk a 48-as honvédeket. Mikor *Kossuth Lajos* meglátogatta amerikai útjában Concordot, megmutatták neki a harc színhelyét is. *Ralph Waldo Emerson*, a világhírű filozófus és író fogadta ekkor üdvözlő beszéddel *Kossuth Lajost* s lendületes szavakkal emlékezett meg benne a concordiaknak a szabadságért vívott küzdelmeiről is.

A brit katonák — mint említettük — Boston felé indultak. Utközben már meggyőződhettek arról, hogy elszánt és vakmerő emberekkel kell harcba szállniok. Az úton, a bokrok és falak mögöl minduntalan rájuk tüzeltek az elrejtőzött „perc-ember”-ek és farmerek s végre valósággal futva menekültek be *Bostonba*, egész sereg sebesültet hagyva maguk után.

A polgár-katonák nagy győzelmet arattak a jól felfegyverzett „rendesek” megkergetésével. Most már még nagyobb lelkesedéssel folytatták a harcot s mindenfelől tömegesen gyűltek a szabadságharcosok Boston környékére. Néhány nap alatt 15.000 főre szaporodott a számuk s rendes csapatteket alkothattak. Word tábornok a massachusettsieknek, Stark tábornok a new-hampshireieknek, Greene tábornok a rhode-islandiaknak, Spencer és Putman tábornok pedig a connecticutiaknak volt a parancsnoka. A Bostonban meghúzódott brit csapat csak ötezer főnyi volt, de számuk csekélységét pótolta a szabadságharcosok nagyobb csapatával szemben fegyverzetüknek, felszerelésüknek kitünősége. Az amerikai csapatokat nem is lehetett hozzájuk hasonlítani ebben a tekintetben. Hiányos felszerelésükkel olyanok voltak ezek a polgár-katonák, mint a mi 48-iki szabadságharcunkban a kaszás, ócskapuskás, ősi szablyás nemzetőrök. Egyenruhájuk sem volt, mindegyik abban a ruhában jött el hazulról, amelyik éppen akkor rajta volt. Csak a jobbmódúak viseltek vadászkabátot. Fegyvereik is nagyon rozogák voltak.

Az amerikaiak most már körülzárták Bostont s Prescott Vilmos ezredes a város fölött emelkedő földszoroson, *Bunker-Hill*en foglalt hadállást ezeröttszáz főnyi polgár-csapatával. Éjnek idején sáncokat kezdtek emelni. Szürkületkor észrevették ezt a britek s a hajókról és Bostonból ágyúzni kezdték a földműveket s el akarták onnan űzni az amerikaiakat. De ezek nem rettentek meg a körülöttük lecsapódó ágyugolyóktól, hanem dolgoztak tovább.

A polgár-katonák parancsnokai kitűnő hadvezéreknek bizonyultak s előre látták, hogy el kell készülniök az angolok heves támadására. De *Gage* tábornok mindenekelőtt el akarta űzni hadállásából az amerikai csapatot. Ezért négyezer brit katona indult el *Bunker-Hillen* és a védművek mellett álló amerikaiak ellen. Gyorsan haladtak a sík téren s már-már azt hitték, hogy könnyű győzelmet fognak aratni s az amerikaiak elmenekülnek majd hadállásukból. Ezt a hitet az keltette bennük, hogy az amerikaiak nem lövöldöztek rájuk, habár sáncaik mögött állva felhasználhatták volna erre a jó alkalmat. De csalódtak, mert az amerikaiak nem félelemből nem használták ki a hadállásukat, hanem parancsnokaik intézkedése folytán várták ilyen békésen a rájuk törő ellenséget. Parancsnokaik ugyanis meghagyták nekik, hogy csak akkor kezdjenek lövöldözni, amikor egészen közel jutnak hozzájuk az angolok. Kimélni kellett a golyót s biztosítani kellett a célzás sikerét. Az angolok már menetközben megkezdtek a tüzelést a bunker-hilli sáncok és a halom bal sar-

kában levő sövényfedezék ellen. A védőművek mögött levő amerikaiak csak akkor viszonozták a tüzelést, amikor az angolok mintegy harminc-negyven lépésnyi távolságban voltak már a védőművektől. Ekkor azután gyors sortüzeket adtak. Majdnem mindegyik golyójuk talált s az ellenség soraiból tömegesen hulltak ki az agyonlőtt vagy megsebesült katonák. A mező egészen tele lett holttestekkel a védőművek előtt.

Az amerikaiak, amikor a füst eloszlása után megpillantották a megtizedelt és megzavarodott ellenséget, hangos kiáltozással adtak kifejezést örömüknek. Parancsnokaik most lelkesítő szavakkal biztatták őket a további küzdelemre. Az angol tisztek is bátorítani igyekeztek a katonákat s a csapat kevesebb veszteséget szenvedett jobbszárnyát a sövényánc felé terelték. A sövény mögött levő polgár-katonák éppen olyan nyugodtan várták meg az ellenség közeledését, mint előbb a földáncok mögött levők. Megvárták ők is, amíg harminc-negyven lépésnyi távolságban voltak előttük az angolok, ekkor azután rájuk tüzeltek. E sortűz az előbbihez hasonló eredménnyel végződött. A támadók közül majdnem minden második katona megsebesült vagy meghalt. Még kétszer támadtak ezután az angolok, de ismét sikertelenül. Dühös kiáltozásba törtek ki ekkor az angol tisztek s dühösségük átragadt a katonákra is. Most már szuronyrohamot intéztek az amerikaiak ellen, akik azonban erre visszavonultak. Nem volt már elegendő lőszerük s a parancsnokaik helyesebbnek gondolták a visszavonulást, nehogy vereséggel homályosítsák el előbbi győzelmüket. Tudták, hogy e győzelem nagy hatással lesz a szabadságharc sorsára, mert bizalmat fog önteni az amerikaiakba az a tudat, hogy a milícia és a „perc-emberek” csapata a „rendesek”-kel szemben megállja a helyét. Ebbeli számításukban nem is csalódtak. A *bunker-hilli csala eredménye* valóban nagy lelkesedéssel töltötte el a gyarmatok lakosságát. Most már bizni kezdtek abban, hogy nem kell félteniök a szabadság ügyét.

A *philadelphiai kongresszus* most már rendszeresen óhajtotta szervezni az amerikai csapatokat s tervbe vette azt is, hogy kiűzze Bostonból a briteket. Elsősorban vezérre volt szükség, aki átvegye az összes szervezendő amerikai csapatok fölött való vezényletet és egyöntetűséget hozzon létre a hadvezetésben. *Washington Györgyöt* szemelték ki és választották meg fővezérül.

Washington György már a francia-indián csapatok ellen vívott harcokban is tanúságot tett hadvezéri talentumáról és ritka bátorságáról. Nagy tapasztalatokat szerzett a hadviselésben s mint látni fogjuk, nagy sikerrel értékesítette ezeket a szabadságért vívott küzdelemben

is. Negyvennégy éves volt Washington, amikor ráruházta a kongresszus a fővezéri tisztséget. Régebben mint földmérő szerzett érdemeket. Egyike volt ő kora legnagyobb alakjainak s jellembeli képességeivel is a római puritán hősközhoz hasonlított. Önzetlenül, a szabadság ideális szeretetéből vállalta el a nagy felelősséggel járó feladatot s még a kongresszustól számára megszavazott havi ötszáz dollárnyi fizetést sem fogadta el. A világtörténelem korszakalkotó harcaiban szinte példátlanul áll az ő

Washington György főparancsnoki egyenruhában.

Jómódú ültetvényes fia volt. Midőn a franciák és indiánok Virginiába törtek, Washington mint ezredparancsnok harcolt ellenük a nemzetországban, majd a virginai nemzetország főparancsnokságát, majd a teljes főhatalmat. A szabadság kivívása után a főhatalmat visszaadta a kongresszusnak s birtokaira vonult vissza. Semmi jutalmat nem fogadott el, kivéve egy földbirtokot, amelynek jövedelmét egy mintaszerű tanintézet felállítására fordította. Az új köztársaság háromszor választotta meg elnökének, harmadszori megválasztását azonban nem fogadta el. Nagy hős, önzetlen hazafi, igazságos államférfi volt s a kötelességtudás mintaképe.

küldetése. Teljesen szervezetlen, hiányosan felszerelt, mindenünnen összeverődött önkéntes csapatokkal kellett megkezdenie a nagy harcot a fegyelmezett angol csapatok ellen s a maga lelki erejével, egyéniségének varázsával és bátorságának példamutatásával kellett átváltoztatnia a csöcseléket hősies, fegyelmezett csapatokká. Nagy feladat volt ez, mert bármennyire lelkesítette is az amerikaiakat a szabadság eszméje, nagy hajlandóságot mutattak néha arra, hogy a sok nélkülözéstől elcsigázva, lelki erejükben megfogyatkozva, csüggedten mondjanak le a győzelem reményéről s gyáván fussanak meg a folyton erősödő ellenség elől. Csak Washington György volt képes az összetartásukra s reményüknek folytonos élesztésére. A katonáira való hatása olyan volt, mint a mi szabadságharcunkban a Bem apóé. Éppen úgy bálványozták őt a katonái, mint a mi honvédeink Bem tábornokot.

Washington György 1775 július 3-án vette át a fővezérséget a máig is róla elnevezett cambridgei szilfa alatt. A Boston mellett táborozó amerikai „nemzeti hadsereg” nagy lelkesedéssel fogadta őt, amikor megérkezett a táborba. Alakjára is hadvezérnek való volt. Ölesnél magasabb, erőteljes termete hatalmas szálfá gyanánt emelkedett ki a harcosok sorából.

Mikor megszemlélte táborát, azonnal meggyőződött arról, hogy a nemzeti hadsereg a legelhagyatottabb állapotban van. A katonák nagy részének még cipője sem volt. Rettenetes szenvedést kellett túrnie a szabadban táborozó csapatnak az idő mostohasága miatt. Puskaporuk sem volt elegendő s nem csoda, ha a tiszteken nagy lehangoltság vett erőt, amikor megtudták, hogy szembe kell szállniuk a bostoni jól szervezett, hadiszerekben bővelkedő angol sereggel. Washington azonban erőt és bizalmat öntött a csüggedőkbe s elhatározta Boston felszabadítását.

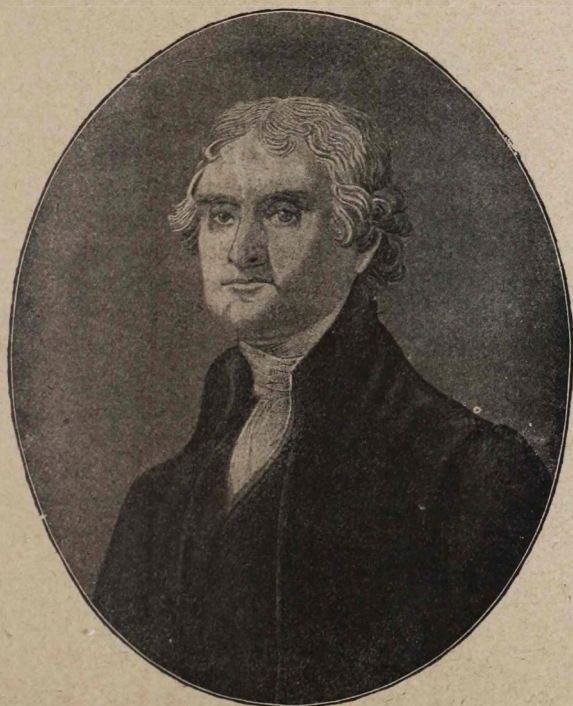
A nemzeti hadsereg ekkor tizennégyezer főnyi volt, az angoloknak pedig tizenegyezer harcedzett, rendes katonája volt.

Washington bizott a haditervében és 1776 március hó 4-én megkezdte a körülzárolt *Boston ostromát*. Ezen az éjjelen nagy óvatossággal megszállta a dorchesteri magaslatokat s reggelig erődítéseket létesített rajta. Az angolok új fővezére, *Howe* tábornok, Gage utóda, nem is sejtette, hogy mi történik a városon kívül s reggel bámulya látta a bámulatos gyorsasággal készült erődöket, amelyekből azután Washington bombázni kezdte az angolokat. Most már az angolok meggyőződtek arról, hogy tovább nem tarthatják megszállva Bostont s néhány napi ellenállás után, egy éjjelen el is hagyták hajókon a várost. Előbb Halifaxba,

majd New-Yorkba távoztak. New York ugyanis még mindig erősen királypárti volt.

Washingtonnak ez a győzelme is siettetette az amerikai szabadságharcnak azt a nevezetes eseményét, amely a *függetlenség kimondása* volt. Most már meggyőződtek arról a vezető férfiak, hogy szó sem lehet többé

Jefferson Tamás.

Amerikai államférfi. Ő szerkesztette meg a függetlenségi nyilatkozatot. Később a köztársaság elnökévé választották.

az Angolországgal való kibékülésről, mert az amerikaiakban már végleg megérett a szabadság vágya. Elhatározták tehát az Angliától való teljes elszakadást.

Philadelphiában összeült 1776 július 4-ikén a kongresszus s kimondotta az amerikai köztársaság függetlenségét. A máig is kegyeletesen őrzött függetlenségi nyilatkozatot Jefferson Tamás szerkesztette s Franklin Benjámín és Adams János csak néhány jelentéktelen stílusbeli változtatást tettek rajta. A függetlenségi nyilatkozat elfogadása után való

percekben megszólaltak a philadelphiai kormányhatósági palota harangjai. A harangszó a szelek szárnyán mindenfelé elvitte az örömhírt s akik meghallották, örömben sírva fakadtak. Fenséges jelenet volt ez. Amerikában most is minden esztendőben nemzeti ünnep gyanánt ünneplik meg ezt a nevezetes napot.

A függetlenségi nyilatkozat kimondja az egyesült gyarmatok szabadságát és függetlenségét annak a kijelentésével, hogy ezek fel vannak oldva az angol királynak fogadott hűbéri hűség és alattvalói kötelességek alól és mindazon jogokkal bírnak, amelyekkel a független, szabad államok. E kijelentés előtt részletesen megokolja a nyilatkozat, hogy az „Amerikai Egyesült-Államok”-nak a kongresszusra összegyűlt képviselőit mi vitte rá erre a korszakalkotó állásfoglalásra. Föl van sorolva benne az Anglia részéről szenvedett sok méltatlanság. Ebben a nyilatkozatban van először Egyesült-Államoknak nevezve az amerikai gyarmatok összessége. A függetlenségi nyilatkozatot a következő államok képviselői írták alá: New-Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut (Uj-Anglia), New-York, New-Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, Észak-Karolina, Dél-Karolina és Georgia. A kongresszus nevében Hancock James elnök írta alá a függetlenségi nyilatkozatot.

Angliában természetesen nagy megdöbbenést keltett a függetlenség kimondása s most már még fokozottabb erővel igyekeztek megtörni az amerikaiakat. Negyvenezer főnyi újabb csapatot küldöttek Amerikába. Ebben harmincezer főnyi német zsoldos katonaság volt, amelyet a heszseni választófejedelemtől vásároltak hét millió font sterlingért. *Howe tábornok* most már ötvenezer főnyi angol sereggel kezdhette meg a háborút 1777 nyarán. Haditervé szerint három irányban kezdődött meg az angolok harca és pedig északon Bourgoyne tábornok New-Yorkot, délen Clinton tábornok Georgiát és Karolinát igyekezett leigázni, míg a középállamokban maga Howe igyekezett lábát megvetni. Howe hat héttel a függetlenség kimondása után megszállta New-Yorkot és Washington a túlnyomó erő elől a Delaware-folyó mögé kényszerült visszahúzódni. Még szerencse, hogy Bourgoyne tábornok Charlestown előtt kudarcot vallott.

A nemzeti ügy hanyatlása újabb erőmegfeszítésre készítette a gyarmatosokat. Washington tanácsára az éhség és szenvedések következtében megrostált hadsereg megerősítésére közel 100 új zászlóalj toborzását harozták el és minden katonának pénzt meg 100 hold földet helyeztek kilátásba. Hozzájárult, hogy Franciaország is — egyelőre titokban —

pénzzel, ágyúkkal, uniformissal és sátorokkal támogatta Anglia elszakadt alattvalóit.

Washington már most újjászervezte a hadsereget és 1776-ban karácsony előestéjén ladikokban átszállította embereit a zajló *Delaware* folyón és *Trenton* mellett meglepte az angol-hesszeni zsoldosokat, akik éppen istentiszteletüket végezték és nem is álmodoztak Washington támadásáról. Néhány nap múlva pedig *Princeton*-nál másodízben győzte le Washington az angolokat.

Alig hihető, de az oly szépen megindult 1777. évi hadjáratnak siralmas volt a folytatása. Washington kétszer is, *Brandywine* mellett és *Germantown*-nál kénytelen volt meghátrálni. Még szerencse, hogy Howe beérte Philadelphianak, a kongresszus székhelyének elfoglalásával és nem üldözte Washingtont. Ekkor, egészen váratlanul az a csapás érte az angolokat, hogy

Bourgoyne tábornok serege, amely Kanadából győztesen délnek nyomult, a Hudson szegélyező erdőkben az amerikaiak szüntelen támadása és a vele jött indiánusok elpártolása következtében mindjobban és jobban kimerült. Éhség, inség tört ki csapatai között, úgyhogy *Saratoga* mellett mind a 6000 ember kénytelen volt fegyverét lerakni.

Az amerikaiak részén számos francia és egy fiatal lengyel tiszt, Kosciusko Tádé tüntette ki magát, ki pár év múlva hazájának, Lengyelországnak felszabadítására vállalkozott. Az amerikaiak között harcoló idegenek között nevezetes szerepe volt *Steuben* Frigyes Vilmos porosz tisztnek, aki előbb mint Nagy Frigyes szárnysegéde szolgált a porosz hadseregben, majd a kisebb német udvaroknál éldegélt, 1777-ben

Steuben Frigyes Vilmos.

Nagy Frigyes szárnysegéde volt, majd az amerikai szabadságharcosok közé állt. Az amerikai hadsereg főinspektora lett s nagy érdemeket szerzett az amerikaiak szabadságának a kivívásában.

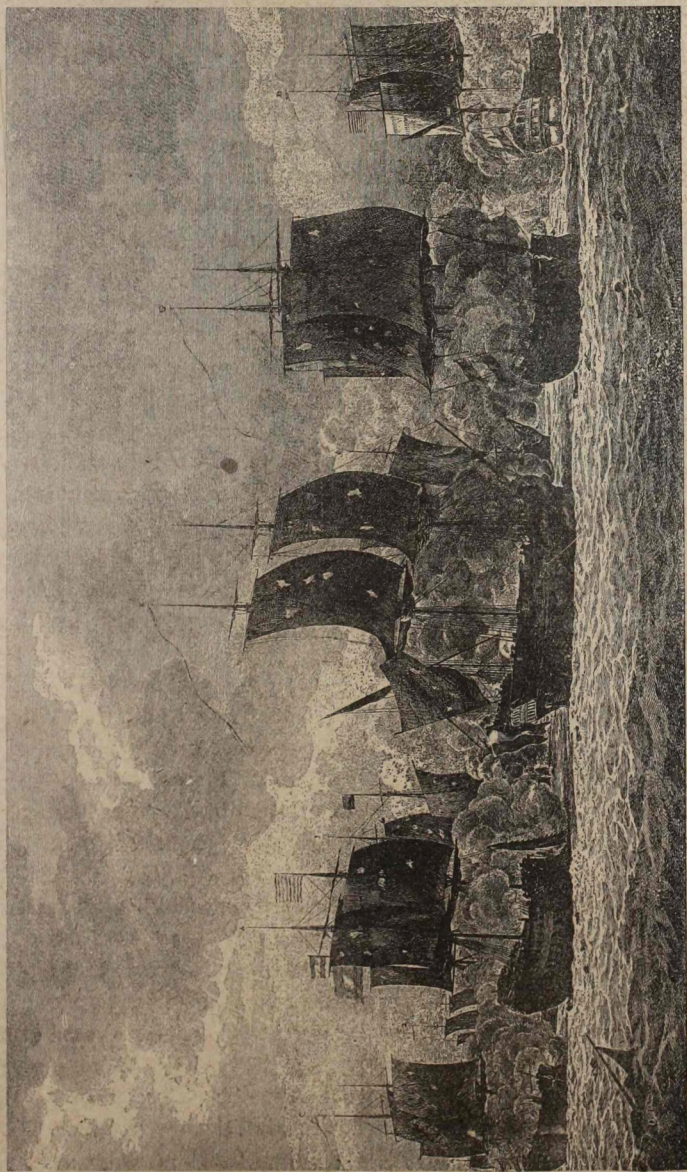
pedig beállt az amerikai szabadságharcosok közé. Nagy segítségére volt Washingtonnak, aki a hadsereg főinspektorává nevezte ki őt s ebben a tisztségében nagy szolgálatot tett az amerikai szabadság ügyének.

A saratogai kapituláció hírére most már a hivatalos *Franciaország* is megmozdult és a gyarmatosok követének, a párizsiak által egyszerűsége, tudománya, meg szeretetreméltósága miatt bálványozott Franklin Benjáminnak sikerült rábírní XVI. Lajos francia királyt, hogy szövetkezék az amerikaiakkal az angoloknak Amerikából való kiűzésére (1778.).

Franciaország szövetségi és kereskedelmi szerződést kötött a 13 gyarmattal s ezentúl még több pénzbeli és hadi segítséggel mozdította elő az amerikaiak ügyét. Talán legtöbbet ért a pénzbeli segítség, mert az amerikaiaknak csak papírpénzük volt és ennek értéke nagyon is leszállott. Az Amerikába siető önkéntesek közül különösen *Lafayette* tábornok tűnt ki. Nemsokára Spanyolország és Hollandia is csatlakozott az amerikaiakhoz. Anglia súlyos válságba került, már nem volt más választása, mint a végletekig folytatni a harcot, vagy lemondani a gyarmatokról. A parlament az agg Pitt Vilmos lelkesítő szavaira a végső harcot határozta el, mely szárazföldön csakúgy folyt, mint tengeren. A spanyol vizekben Minorca sziget a spanyolok kezébe került, az Elliot által hősiesen védelmezett *Gibraltar* előtt azonban az egyesült franciák és spanyolok minden erőmegfeszítésük dacára se mentek semmire. A fontos Gibraltar, a Földközi tenger kulcsa az angolok kezében maradt. Rodney angol admirális pedig a Szent-Vince-foknál halálos csapást mért a spanyol flottára.

Hősies márközés folyt a hollandi partokon is. Az angol és a holland hajóhad Doggersbanknál ütközött meg. Mindegyik félnek hét nagy hadihajója s négy-öt naszádjá volt. Az ütközet eldöntetlenül végződött, mind a két nemzet megőrizte lobogójának dicsőségét. A tengeren kivívott diadalok és különösen Gibraltar sikerült megvédelmezése elvették az angolok szégyenének élét és engedékennyé tették őket Amerikával szemben.

Amerikában a gyarmatosok a francia segédhadakkal a szárazföldön lassan, de biztosan túlsúlyra emelkedtek. Rochambeau francia tábornok 6000 főnyi segédhadat vitt át a tengeren és Washingtonnak főparancsnoksága alá helyezte magát. A franciáknak köszönhatték az amerikaiak jórésztben a yorktowni nagy győzelmet is, mely egyszerre eldöntötte az amerikai szabadságharc ügyét. Eddig változó szerencsével folyt a hadjárat s habár az amerikaiak vitézül küzdöttek, nem bírták teljesen megsemmisíteni az angol sereget. Hétesztendei erős küzdelmet fejezett be ez,

A *doodersbankt* tengeri ütközet, amelyet az angol és az amerikaiak mellett harcoló hollandi hajóraj vívott az amerikai függetlenségi harc idején.

a *Yorktowni győzelem* (1781.). *Cornwallis angol tábornok* Virginiában foglalt hadállást, a tengerparti Yorktownnál, hogy biztos összeköttetést szerezzen a tengeren cirkáló flottával. Washington a francia szövetséges csapat segítségével váratlanul megtámadta és bekerítette Yorktownt s tüzésével leromboltatta ott a védműveket. Cornwallis tábornok ekkor éjnek idején el akarta hagyni csapataival a várost, hogy New-Yorkba vonuljon vissza, de a nagy vihar miatt nem kelhetett át a York folyón. Erre megadta magát, letette a fegyvert a szövetséges csapatok előtt s 6000 katonájával együtt az amerikaiak foglya lett. Clinton, aki az angol hajóhaddal Yorktown felmentésére akart menni, elkésett. Egész Amerika örömmünnepet rendezett e győzelem hírére.

Most már el volt döntve a szabadságharc s habár az angolok még

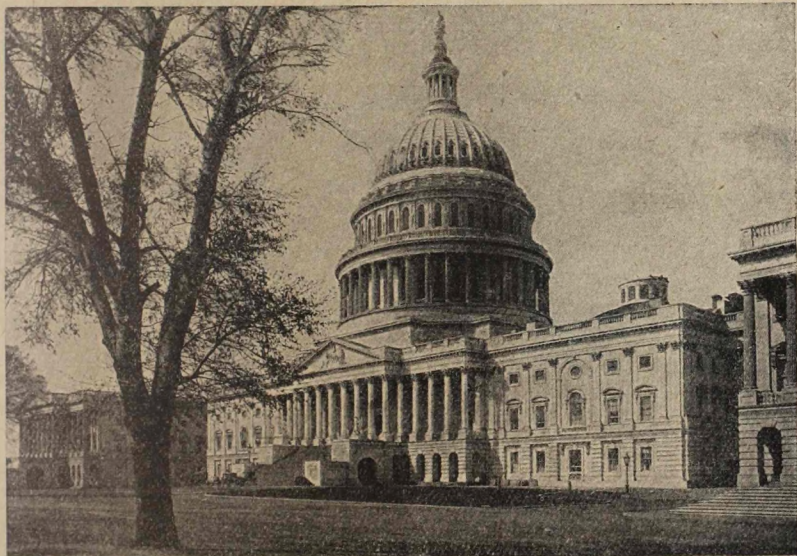
Az Északamerikai Egyesült-Államok által vert pénz, egyik oldalán Washington elnök képmásával.

majdnem két esztendeig megszállva tartottak néhány várost, a hadjárat befejeződött. Az angol parlament is meggyőződött arról, hogy a további küzdelem céltalan volna. Anglia becsülete egyébként meg volt mentve a tengeren aratott diadalog

által, a békekötés tehát nem hozhatott rá szégyent. Ifjabb Pitt Vilmos, a híres angol államférfi s miniszterelnök emelt szót az angol kormányban a béke megkötése érdekében s 1783 szeptember 3-án az amerikai és az angol kiküldöttek meg is kötötték Versaillesben a békeszerződést, amely elismeri az „Amerikai Egyesült Államok” jogegyenlőségét.

A háború lezajlása után nagy inség és nyomor ütötte föl fejét az új szabad államban. De még más bajok is bénították erejét. Több gyarmat féltékeny szemmel nézte egymást és szorosabb egyesülésről hallani sem akart. De éppen ez a széthúzás győzte meg a hazafiakat arról, hogy közös, erős központi hatalomra, meg szorosabb szövetségre volna szükségük. *Washington* kezdeményezése folytán gyűlt egybe *1788-ban* a *philadelphiai kongresszus*, amely az Egyesült-Államok számára kidolgozta az alkotmányt. Megoldották azt a nehéz feladatot, hogy a demokráciát, a népuralmat egy kalap alá fogják a renddel, továbbá pedig az egyes gyarmatok autonómiáját összhangzásba hozzák az egész Uniót meg-

illető és a szenátus meg a képviselőház számára fenntartott jogokkal. Megállapították a választók jogait és számát, meghatározták a törvényhozó testületek jogkörét, nemkülönbén a végrehajtó hatalommal felruházott, 4 évre választott elnök hatalmát. Az elnökséget kétszer egy-

A washingtoni kapitólium,
az Északamerikai Egyesült-Államok kongresszusának, országgyűlésének a palotája.

másután egyhangúlag Washington Györgyre, a polgári erények e mintaképére bízák.

Ezen az alkotmányon emelkedett azután a fiatal Unió mindjárt az első 100 év alatt rohamosan oly bámulandó erőre és hatalomra, melyhez hasonló gyors lendületet a régi Európában hasztalan keresünk. A gyermekkori bajoktól az Unió csakhamar megszabadult és jelenleg minden tekintetben a világ leghatalmasabb állama.

Az új eszmék és Magyarország.

II. József.

(1780—1790.)

Korszakalkotó fordulatot idézett elő Magyarország történetében II. József uralkodása. Mikor Mária Terézia 1780-ban meghalt, politikájának hatásai már eléggé mutatkoztak. Leghamarább az irodalomban. A nemzet lassanként öntudatra ébredt kiválóbb képviselőiben.

A Mária Terézia udvarába került nemességet csak egy pillanatig varázsolta el a királyi udvar pompája és fénye. A következő pillanatban már tudatára ébredt annak, hogy ittlétével, idegen szokásaival és a külföldi divatok előtt való meghódolásával voltaképpen egy politikai félrevezetésnek az eszköze, mely végeredményében a nemzet megrontását célozza. Az előkelő, pompához, jómódhoz szokott és a császárváros közönsége előtt rendkívül népszerű testőrök azonban ellene tudtak állani az áramlatnak. Hogy Mária Terézia és Bécs közönsége egyformán kiűntette őket, ezt megérteti előkelő származásuk, vitézi voltak és daliás alakjuk. A magyar testőrök köréből, *Bessenyei Sándorral* az élén indult meg a mozgalom, mely később a nemzeti élet egész vonalát betöltötte.

A magyarság nagy várakozással volt eltelve Mária Terézia fia, II. József irányában, kinek kiváló tehetségéről, fölvilágosult gondolkodásáról és igazságos hajlamairól sokat beszéltek mindenütt.

II. József el is foglalta csakhamar a trónt, de trónralépésétől kezdve haláláig, vagyis tíz évig, melyen át kormányzása tartott, egyik meglepetés után a másikat bocsátotta a nemzetre. Szokatlanok és meglepőek voltak az ő intézkedései és rendeletei a rendi alkotmány szempontjából, mely zárt bástya gyanánt állott, hogy megoltalmazza a kiváltságos osztályok előjogait, melyeket azonban II. József egyáltalában nem respektált. Az összeütközés a nemesség és a trón között ezért aztán hamarosan kezdetét vette. József először is nem koronáztatta meg magát. Egyszerű leiratban tudatta a vármegyékkel trónja elfoglalását. Mikor a nemzet zúgolódással fogadta ezt, a királyi koronát is Bécsbe vitette

s mint felesleges és haszontalan „bütöndarabot,” az udvari múzeumba tette. Az úgynevezett nemzeti hagyományokkal, szokásokkal és külső

II. József a bécsi magyar lésztörtség díszruhájában.

formalításokkal nem sokat törődött. Neki ugyanis megvoltak a maga célja és önálló elvei az uralkodásról. Egy olyan egységes birodalmat akart megteremteni, melyben az uralkodó akarata szab törvényt az

állami élet minden nyilvánulásának. Ezért mellőzte a koronázást, nehogy esküt kelljen tennie a nemesi rendek kiváltságait őrző alkotmányra. Ő ugyanis nem egyes osztályok, hanem az összesség, az egész lakosság boldogulását tartotta szem előtt és nem egyes osztályok érdekét, hanem a közjót tartotta fontosnak.

II. Józsefnek kétségtelenül nemes, nagyvonalú tervei voltak, midőn birodalma kormányzását kezébe vette. Programjának főbb pontjai a következők. Az egységes birodalom boldogulása érdekében szükség van egységes állandó hadseregre, hogy külső ellenség ellen minden idegen segítség nélkül képes legyen magát megvédelmezni. A birodalom tagjai vallás és nemzetiségi különbség nélkül egy és ugyanazon törvény alatt álljanak és ez a törvény a terhek viselését, a kötelezéseket meg a jogokat egyformán ossza meg az összes alattvalók között.

Az uralkodónak, mivel mindenben csak azt keresi, ami az egészre nézve jó, korlátlan hatalommal kell bírnia. Ezekben jelentkezik II. József abszolutizmusa, vagyis önkényuralma. Ő maga is elismeri ezt egyik iratában, melyet a bécsi állami levéltárban őriznek, de meg is indokolja. „Ez deszpotizmusnak (zsarnokságnak) látszik — mondja. — De korlátlan hatalom nélkül a jó meglevésére minduntalan akadályozva oly szabályok és eskük által, melyekben a tartományok palladiumukat látják, pedig csak kárukra vannak, az állam nem lehet boldog és az uralkodó nem vihet végbe semmi nagyot. Vezetésre jobb egy, bár középszerű fej, mint tíz kiválónak a megalkuvása.”

Ime röviden, ez volt II. József uralkodói programja. Szabad szellemű, merész és radikális ez a program, mellyel szemben legnagyobb akadály gyanánt ott állott a rendi alkotmány az ő kilencszáz éves kiváltságaival. De József csüggedni nem tudó munkaszeretete ezt a kemény akadályt nem vette figyelembe. Tisztában volt azzal, hogy birodalma számára jót akar, leszámolt ennél fogva a várható következményekkel is, melyeknek éppen csak nagyságát nem láthatta előre. Mint trónörökös, anyjával és anyja tanácsadóival szemben bátran kifejtette Magyarország kormányzására vonatkozó elveit, melyek több tekintetben igazságosabbak és hasznosabbak voltak, mint a Mária Terézia kormányáé. Mikor arról van szó, hogy Magyarországot újabb adókkal kellene megterhelni, József azzal áll elő, hogy a követelések ellenében adni is kell az országnak valamit. Nevezetesen javítani kell közigazgatását, kivített kellene szerezni terményeinek, fejleszteni közlekedését és műveltségét emelni. De még ezeknél is többet követel. Ki meri mondani, hogy meg kell adóztatni a földesurakat is, hogy ne csak a jobbágyságot sujtsa min-

den teher. A földesurak megadóztatásával a jobbágyok könnyebben el tudnák tartani a katonaságot. Legfeljebb az udvar fénye szűnne meg az urak jövedelmének csökkenésével, de hát ez nem lenne nagy baj.

Magyar jobbágy és nemes II. József korában.

„A belső erő — mondja II. József — a jó törvények, a pontos igazságszolgáltatás, rendes pénzügy, tekintélyes katonaság, fejlődő ipar, tisztelettel környezett uralkodó méltóbbak egy nagy udvarhoz, mint az ünnepélyek, gálanapok, drága szövetek, gyémántok, aranyos termek, aranyedények és szánkázások. Nem is kívánnék alattvalóimtól pompát.”

Ami az ő szemében kiválóan fontos és elsőrendű feltétel, az, hogy az állam javát mindenki egyformán akarja, legjobban maga az uralkodó, kit nemes céljaiban lelkes, munkaszerető és a haladás vágyától áthatott hivatalnokok és munkatársak támogatnak. Jellemző ebből a szempontból a következő kijelentése is: „A gonoszságot teljes szigorúsággal büntetném, tekintet nélkül a születésre. Nem tudom belátni, miért lehessen valaki, *kinek vén kutyabőre van, büntetlenül gazember, míg más, kinek nincs ily rangja, hasonló esetekben felakasztanak.*”

Az igazságosság érzete olyan nagy mértékben töltötte be lelkét, hogy utazásokat tett országaiban, mint egykor Mátyás király, hogy annál közvetlenebbül tapasztalhassa ki a dolgok állapotát. Ilyen volt szellemi, erkölcsi és uralkodói tulajdonságaiban az a fejedelem, kit a sors Magyarország kormányzására rendelt s aki trónralépése előtt, mint hadvezér is kitüntette magát.

Az a hatás, melynek rendszeréből, politikai és társadalmi elveiből kellett következnie, nem késett soká. Eleinte csak a bécsi Burg cselédnépe zúgolódt, mely a szigorú, takarékos házi rend következtében sok mellékjövedelemtől elesett. Azután azok az osztályok és rendek támadtak ellene, melyeknek kiváltságait a jogtalan nép javára korlátozni akarta.

Legelőször is a katolikus egyházat és klerust haragította maga ellen József császár rendeleteivel. Mindenekelőtt felújította és érvénybe léptette Mária Terézia rendeletét, melynek értelmében követelte, hogy az apostoli széktől eredő minden pápai bulla, breve és más rendelet, köztétele előtt, megvizsgálás és királyi jóváhagyás végett eléje terjesztendő. Ez a rendelet külföldi püspökök, apátok és rendi előljárókra is vonatkozik, kik Magyarországon hatalmat gyakorolnak. A gyakori római utazásokat pedig betiltotta. Ez azonban csak az első lépés volt, melyet a második követett akkor, midőn elhatározta, hogy mindazon szerzetesrendeket, melyek iskolát nem tartanak, beteget nem ápolnak és a tudományokban nem tűnnek ki, vagyonuk elkobzásával felszlatja. A teljes hatalommal felruházott királyi biztosok ennél fogva mindazon szerzeteket, melyek szemlélődő és elmélkedő életre szorítottak, felszlatták, többek között: a pálosok, a karthauziak, kamalduliak, karmeliták, klarisszák és kapucinusok szerzeteit, sőt utóbb a tanítással foglalkozó bencések, premonstreiek és ciszterciták egy részét is. Összesen 134 kolostort szüntetett meg. A szerzetesrendek elkobzott vagyonából pedig a *vallásalapot* létesítette.

VI. Pius pápa emiatt személyesen is eljött Bécsbe. De József a

pápa közbelépésére sem állott el reformjaitól, mert az egyház óriási hatalmának csökkentését nagy állami érdekek ismerte fel. De pusztán e hatalmi kérdésnél nem állott meg az uralkodó. Jelentékenyen szaporította a plébániák számát, a kispapokat a püskökök felügyelete alól kivonta és állami felügyelet alatt álló, országos papnevelő intézetekbe helyezte el. Beavatkozott oly dolgokba is, melyek a szertartásokat és a belső egyházi életet érintik. Rendszabályozta magát az istentisztelet formáját is, amiért Nagy Frigyes király őt „sekrestyés barátomnak”

II. József és VI. Piusz pápa találkozása.

A pápa személyesen ment Bécsbe, hogy a császárt egyházi reformjainak megszüntetésére bírja, de eredményt nem ért el.

gúnyolta. A papokat és püskököket pedig arra kényszerítette, hogy a szószéken olyan kérdésekkel foglalkozzanak, melyek a híveket felvilágosítják. Szószékről kellett például kihirdetni, hogy „a nők ne viseljenek vállfűzőt, hogy a hívek ne csalják a vámot, hogy ne legyenek öngyilkosok és hogy milyen eljárást kövessenek járvány és marhavész alkalmával.”

Nevezetes reformja II. József uralkodásának még az 1781-ben kibocsátott *tűrelmi rendelet*, mellyel Magyarországon és az ausztriai tartományokban biztosítja a protestánsok számára a vallásszabadságot. Tizenhat pontot tartalmaz ez a rendelet, melynek főbb tételei ezek. Ahol legalább 100 protestáns család él, imaházat és iskolát építhetnek.

Hivatalviselésre, különféle tisztségek elnyerésére és birtokok szerzésére a katolikusokkal egyenlő arányban jogosítottak. Felmentetnek a katolikus istentiszteletek látogatása alól. Az esküt abban a formákban tehetik le, ahogyan saját vallási elvük előírja. Végül a vegyes házasságoknál, ha az apa nem katolikus (protestáns, református vagy görögkeleti), csak a leányok legyenek katolikusok, de ha az apa katolikus, minden gyermeke ebben a vallásban nevelendő. Nagy jelentősége volt ennek a rendeletnek, mert évszázados ádáz viszonyokat szüntetett meg. József bátor szabadelvűsége és nemes humanizmusa benne van ebben a rendeletében is, mely magában véve korszakos jelentőségű intézkedés. És még sem aratott vele teljes elismerést, amennyiben a katolikusok a tett engedményeket sokalták, sok protestáns pedig keveselte azokat. Nem akartak csak „tolerált,” túrt felekezett lenni.

De még itt sem állott meg újításával. Rendezte a zsidókérdést, úgyhogy ez a népfaj hasznos polgárává válhassék az államnak.

Jóhiszeműsége és naivsága abban állott, hogy ő azt hitte, elég ha jót akar, a nemzet majd később úgy is belátja szándékainak helyességét és hálával lesz iránta. Azt szokta mondani: „Kiveszem Mátyást a magyarok szájából.”

Nagy ellenkezést keltett azonban a szent koronának Bécsbe való vitele. A királyi koronát a török világ óta a pozsonyi várban őrizték. Mivel most a növendékpapság egy részét szállásolták oda, a magyar kancellária azt a javaslatot tette, hogy a korona ezután Budán őriztessék. József császár azonban egyszerűen az udvari kincstárba szállította a koronát, hogy a Habsburg-család többi koronázási jelvényeivel együtt közös helyen legyen.

Ennél is sokkal nagyobb megütközést keltett az állami nyelv alkalmazására vonatkozó rendelete, melyet 1784-ben adott ki. Ekkor tette kötelezővé állami ügyekben, hivatalos ügykezelésben, bírósági eljárásokban és az iskolákban a német nyelv használatát. Rendeletét e szavakkal indokolta:

„Ha a magyar nyelv volna általános nyelve Magyarországnak és Erdélynek, hasznát lehetne venni a közügyek intézésében. De köztudomású, hogy a német, illír és oláh nyelvek szintúgy elvannak terjedve. Nem lehet tehát hivatalos nyelvvül mást választani, mint a németet, a monarchia katonai és politikai igazgatásának nyelvét. A franciák, angolok és oroszok példája bizonyítja, mily nagy hasznára válik az államnak és mennyire elősegíti a testvériséget, ha csak egy nyelv használatos.”

Hivatkozott továbbá arra, hogy a latin nyelv általános használata a magyar nyelv fejletlensége mellett bizonyít. A latin viszont már nem alkalmas állami nyelv gyanánt, mert egyfelől holt nyelv, azonkívül pedig a magyaron és lengyelen kívül egyetlen európai állam sem használja. Annyira elvi okokból folyó volt Józsefnek ez a rendelete és annyira távol állott tőle mindenkor a nemzetellenes szándék, hogy mikor reformja ellen tiltakoztak, ő maga is nyugodt önérettel tiltakozott azon vád ellen, mintha a magyar nyelvet mellőzni akarná. Ő meg van győződve, hogy ezen intézkedése „a magyar nemzetnek javára és dicsőségére szolgál. Aki pedig nem hajol meg akaratom előtt, annak nyitva az ajtó

II. József császár pecsétje.

a kancelláriától az utolsó megyei emberig.” Ilyen és hasonló kijelentései, a történelmi hagyománnyal és a tömeg érzékenységével való nem törődés jellemzik őt összes cselekedeteiben. Pedig a rendeletei ellen fel támadt visszahatás már mindenütt felütötte fejét az országban. Fokozta és erősítette az elégedetlenséget a *népesség összeírására vonatkozó rendele*te, a házak megszámoztatása és az igazságosabb adófelosztás céljából elrendelt *felmérése az országnak*. A megyék különösen a felmérés ellen irtak fel a kormányhoz. Még a helytartótanács is felszólalt, úgyhogy József előtt csak egy út állott. Vagy visszavonja rendeleteit vagy a nemzet akarata ellenére is keresztülhajtja azokat, még pedig erőszakkal. Ő az utóbbit választotta. S miután meg volt győződve szándéka nemes-ségéről és jóságáról, erőszak árán is boldogítani akarta a népet. Katonai karhatalom alkalmazásával megtörtént az összeírás, a házak számo-

zása és — bár nagyon hiányosan — a földek felmérése. A földek felmérésénél ugyanis sok helyen a nemesek és jobbágyok is ellenállottak.

Hátra volt még a megyék megrendszabályozása, vagyis a nemzeti alkotmány legnagyobb erejének, *a megyék intézményének átalakítása*. Nem lehet tagadni, hogy a vármegye, mint közigazgatási szervezet, József császár korában már alig felelt meg hivatásának. De, mint politikai intézmény, egyike volt az alkotmány legerősebb támaszának. A legszélsőbb zsarnokság esetén is védelmet és erőt biztosított a nemzetnek az a tudat, hogy az alkotmány úgynevezett bástyái, vagyis a vármegyék sáncain belül a küzdelmet a siker reményével veheti fel. Ha a kormány nem tartott országgyűlést vagy feloszlatta a törvényhozást, támadt helyette nyomban ötvennégy kis országgyűlés, vagyis a vármegyék gyűlései, hol a nemesség ellenállást fejthetett ki.

József is hamarosan tapasztalta a vármegyék erejét és harci szellemét a rendeletei ellenében keletkezett mozgalomban. Arról volt tehát szó, hogy a vármegye reformját is keresztülvigye, hogy ezáltal az uralkodó akarata szabadon érvényesüljön az egész államban. Először is újjászervezte a helytartótanácsot, melynek jogköre alá rendelte a megyéket és a szabad királyi városokat. Igen nagy hatáskörrel, főnöki minőségben Niczky Kristófot állította a megreformált kormánytestület élére. A megyei intézményt akként reformálta, hogy az országot 10 kerületre osztotta s az addigi ötvennégy főispán helyett kinevezett nyolc teljes hatalmú királyi biztost, kik a 10 kerület főnökei voltak, illetve a főispáni teendőket látták el. Egy-egy kerülethez négy, öt, hat, hét megye tartozott, a vármegyék élén pedig most már nem a választott, hanem a király által kinevezett alispán állott. A királyi biztosnak föltétlen engedelmességgel tartozott minden alárendeltje. A biztosok hatásköre a megyei élet összes mozzanatára kiterjedt. Adó, kvártély, összeírás, vallás, iskola, állattenyésztés, úrbér, kereskedelem, ipar, közlekedésügy mind az ő működési körébe estek.

A reformok nagy részével II. József ilyenformán elkészült. A nemesség zúgolódással, sőt helyenként nyílt erőszakkal fogadta őket, de a hatalom előtt végül mégis meghajolt. Ez azonban nem azt jelentette, hogy József uralkodásával meg van elégedve. Ellenkezőleg. A rendi osztályok halálos ellenségüket látták az uralkodóban, aki meg akarja fosztani őket kiváltságaiktól, ennél fogva olyan gyűlölet szállotta meg lelküket irányában, hogy Józsefnek nem volt többé egyetlen olyan intézkedése, mely a legnagyobb mértékben ne növelte volna elkeseredésüket. A zúgolódás, panasz és demonstrálás azonban hiábavaló volt.

A megyék gyöngébbek voltak, ezért engedniök kellett. De viszont, hogy a megyei intézmény közigazgatási szempontból mennyire elavult, megbízhatatlan és maradi szellemű volt, mutatta az az eset, mely József császárt a megyei intézmény átalakítására jelentékenyen befolyásolta. A *honti emberevőknek* az esete ez, mely különösségénél és furesaságánál fogva másfél század előtt nagy feltűnést keltett. Históriai munkák, művelődéstörténeti monografiák ismertetik ezt a különös esetet, mely egyszerűen megdöbbeníti a mai olvasót rettenetes durvaságával.

A máig sem teljesen felderített dolog úgy történt, hogy 1782 szeptember havában a hontmegyei báti, selmeci és bozóki járásban 149 tagból álló cigánybandát fogtak el azon gyanu alapján, hogy már évek óta emberhússal táplálkoztak. „Kementzén — írta a Magyar Hirmondó, az első magyar ujság — már 108 vagyon fogva. Tömlőc, pince, istálló tele velük. 40 közülük halálra ítéltetett, kik több gonoszságaik között vallják, hogy 28 emberre emlékeznek, kikel megölvén, megettek, de hogy több is lehetett, kikre már nem emlékeznek.”

Jobbára vásárra menő sáfránosokat, gyolcsosokat és csipkeárusokat fogtak el, férfiakat, nőket, gyermekeket vegyesen, akiket aztán megöltek. Miután ez megtörtént, kezdődött a szakácművészek dolga. A cigányok állítólag nagyon jóízűnek találták az emberhúst. A vármegye lakossága borzadva hallotta a híreket és szigorú büntetést sürgetett. Erdődy József gróf királyi biztos csakhamar meg is jelent Kementzén, ahol 49 cigányt hamarosan ki is végeztek. A többi elfogott cigánynak a sorsa még a kivégzettekénél is rosszabb volt. Pincékbe, istállókba és disznóolákba hajtották őket és a megyei hajduk és pandurok őrizetére bízta. Ezek aztán úgy kegyetlenkedtek velük, ahogy éppen akartak. Hogy az csettentés még borzasztóbb legyen, a vármegye úgy intézkedett, hogy a kivégzéseknél az elítéltek hozzátartozói és ismerősei megjelenjenek és a szükséges segédkezések teljesítésére a hóhérok rendelkezésére álljanak. Az elítéltek összekötözésénél feleségeiknek és gyermekeiknek kellett segédkezni, mikor pedig a hóhér az ítéletet végrehajtotta, ott kellett állniok az akasztófa alatt, hogy a halálos ítélet összes borzalmaait átszenvedjék. A kivégzések befejezése után a hullákat közjük dobták és nekik kellett a szerencsétleneket kapá nélkül, szabad kézzel sirba hányni és eltemetni. „Mellyet nagy jajgatással vittek véghez” — jegyzi meg a Magyar Hirmondó. Aztán csodálkozik a Hirmondó, hogy habár a cigányok már hozzászórtak az emberevéshez, mégis taláztatott közöttük néhány, aki elájult a sok vér láttára és kétségbeesetten jajgatott, mikor a büntető helyre vitték.

Ekkor azonban József császár a bécsi ujságokból már értesült az esetről s rögtön intézkedett az embertelenségek megszüntetésére. Az új királyi biztos megvizsgálta az ügyet, a hozott halálos ítéleteket érvényteleneknek nyilvánította és az elítélteknek megkegyelmezett. Akik bűnösöknek találtattak, azokat kényszermunkára ítélték. József császár nemes szíve gondoskodott arról is, hogy ártatlan gyermekeik, kiket a megyei bölcsesség nemrég még az akasztófák alá rendelt hóhéri aszisztencia gyakorlására, felügyelet alá jussanak és tisztességes nevelés által hasznos állampolgárokká válhassanak. A honti emberevők esete egy a sok közül, mely a megyei bíraskodás durva elfajulását példázza. De ez is egyik hatalmas ok volt arra, hogy József császár reformjait megérlelje.

A Hóra-lázadás

József császár újító rendeleteinek éppen ott támadt a legnagyobb hatása, ahol senki sem várta. A népesség összeírása ügyében kiadott rendeletei nyomán rémes mozgalom keletkezett Erdélyben, a Hóra-lázadás, mely sok véráldozatba került. Érdekes az előzménye ennek a lázadásnak, mert az egymással összefüggő történelmi tények bizonyítják, hogy ok nélkül sohasem támad fel a népben ellenállás, ha csak a viszonyok kényszerítő szüksége rá nem hajtja. Az erdélyi és a bánági román jobbágyság helyzete a XVIII. században nagyon elszomorító volt. Egyes részekben a nyomor és a züllés a hegyek közé hajtotta őket, hol társulva a túlszigorú katonai fegyelem alól menekült szökevényekkel, rablóbandákat alakítottak és szegénylegények módjára tengették életüket. A hegyi rablók hamarosan úgy elszaporodtak Erdélyben, hogy utasok alig mertek útrakelni.

A nyomor és a züllés jellemzi egyáltalában az akkori jobbágyság állapotát. Erdélyben például a sokféle teher annyira nyomta őket, hogy a föld műveléséből alig tudtak megélni, jöllehet igények dolgában nem valami túlkövetelők voltak. Az elégtelenségre különösen úrbéri helyzetükben gyökerező sérelmeik és elnyomatásuk, nevezetesen a zalatnai kincstári uradalom jobbágyainak úrbéri sérelmei és terhei adtak okot. A zalatnai uradalom négy nagy birtokot foglalt magában. Az idetartozó jobbágyok már Mária Terézia idejében panaszt emeltek a kormányzóknál sérelmeik miatt, de ezek orvoslása egyre késett. Egy *Hóra* nevű román parasztember aztán 1780-ban „minden fiskális román jobbágyok” nevében Bécsben járt és személyesen sürgette a sérelmek

orvoslását. Négy év múlva újra Bécsben járt és II. József ígérte is az orvoslást, de a nagyszzebeni kormányszék most sem segítette dolgon. Közben, 1781-ben egy vásári jelenet egészen más irányt adott az eseményeknek. Egy Áron nevű nyugalmazott lovaskapitány a zalatnai uradalom regáljogát 12.000 forintért vérbe vette, de már az első évnegyedre eső bérösszeget sem tudta kifizetni. Ekkor az uradalom két örmény kereskedőnek, *Bosnyák Mártonnak* és *Pátrubán Mártonnak* adta ki a bérletet, melyet azok iparkodtak aztán minél nagyobb nyereség biztosításával kihasználni. Nem engedték meg, hogy rajtuk kívül bort vagy pálinkát más valaki kimérhessen. Kapzsiságukban annyira mentek, hogy az abrudfalvi pópáknak Abrudbányáról a szent miseáldozáshoz vásárolt borát, mint csempészettet lefoglalták. A *topánfalvi vásár* napján végre kitört a zaklatott pórság elkeseredése. A topánfalviaknak ugyanis régi kiváltságuk volt, hogy a májusi vásár alkalmával szabadon mérjenek bort. Az örmény bérlők azonban védeni akarták a maguk érdekeit s nem engedték meg ezt, sőt két fegyveres örmény legényüket megbízták, hogy lóháton cirkálva a vásárban, iparkodjanak az italmérést megakadályozni. A két örmény legény durva erőszakkal járt el megbízatásában, minek láttára a felbőszült románság pár perc múlva az összes haszonbéri hordók tartalmát kiöntötte.

Csak nagynehezen sikerült a népet nagyobb erőszakosságoktól visszatartani. A zendülés azonban így is megvolt. Összetűzések történtek s a nép felbujtásában *Hóra* is részt vett, amiért később a többi zavargókkal egyetemben őt is elítélték, csakhogy ő a büntetés elől megszökött. A topánfalvi zendülés emléke azért nem tűnt el a román nép lelkéből. Az úrbéri viszony rendezésére és az uradalmi jobbágyok sérelmeinek elintézésére *Hóra* és *Kloska* három ízben is jártak Bécsben s mikor az erdélyi guberniumhoz utasítottak, megtették az utat Nagyszébenbe annyiszor, ahányszor a gubernium határnapot adott nekik, de igazságot sohasem kaptak. Végre az alsófejérvári főispánhoz, *Kemény Simon* báróhoz utasították őket, kihez *Kloska* néptribun hatodmagával ment el, de ezúttal is eredmény nélkül, mert a főispán azzal bocsátotta el őket, hogy mehetnek haza, mert „a dolognak már vége van és abból semmi sem lesz.” Látnivaló, hogy a jobbágyok mindent megtettek arra nézve, hogy sérelmeik törvényes úton orvosoltassanak. Csak mikor meggyőződtek róla, hogy panaszainak fogamatja nincs, ragadtatták magukat forradalmi lépésekre.

A lázadás kitörésének közvetlen oka az *erdélyi katonai összeírás* volt. Még *Mária Terézia* alatt történt az erdélyi határörvidékeknek s ez

alkalomból két román gyalogezrednek, az orlátinak és naszódinak felállítására. József császár uralkodása alatt tovább folyt a határszéli katonai rendszer fejlesztése, evégből elhatározták, hogy egyes falvak, melyek a határőrvidék katonai körletébe bevonatnak, egyelőre kísérletképpen összeírassanak. Meg is kezdődtek az összeírások, a jobbágyok azonban ezt félreértették. Ők ezt ürügynek látták arra, hogy kivonhassák magukat a földesúri és megyei kötelezettségek alul és mint katonák, a császár szolgálatába lépjenek, akiről tudták, hogy a népet fel akarja szabadítani. A Hóra-lázadás előjátékát ezek az események alkották. Herepe alsófehérmegyei község volt az első, melynek jobbágyai katonai szolgálatra feliratták magukat. A példa ragadós volt. Követték őket nemsokára a többi falvak is, úgyhogy rövid idő alatt *nyolcvanegy falu lakossága jelentkezett az összeírásra*. A tömeges jelentkezés oka abban keresendő, hogy a földesurak és tisztartóik kegyetlenül bántak a néppel, a hatóságok pedig nem orvosolták sérelmeiket. Az összeírások eközben állandóan folytak. A nép új állapotok bekövetkezését várta ettől s ennek reményében a hatóság figyelmeztetéseit semmibe se vette.

A megyei hatóságok viszont nem ismerték fel a mozgalom veszedelmes voltát, csak mikor már minden késő volt. Akkor is sok mulasztást követtek el erélytelenségükkel, sőt kétségtelen, hogy a katonai csapatok vezetői a népmozgalom terjedésével szemben a jóindulatú elnézés álláspontjára helyezkedtek. A nép észrevette ezt s még inkább megerősödött abbéli hitében, hogy a császár felszabadításukat akarja és helyesli katonai szolgálatra való jelentkezésüket. Végül megjött a gubernium beavatkozása, aztán a császár rendelete a katonai hatóságokhoz, hogy az összeírásokat, melyekre felhatalmazást amúgy sem nyertek, szüntessék be és a népet utasítsák földesuraik iránt való engedelmességre. Ez a rendelet azonban hiábavaló volt. A nép ekkor már nem bízott senkiben. Mikor látta, hogy senki sem könyörül rajta, sorsa intézését maga vette kezébe. A zendülés terére lépett s innen kezdve a pusztítás, rombolás jelzik útját.

Három vezetője volt a román jobbágyság zendülésének. A fővezér közöttük *Hóra* Miklós kamarai jobbágy volt, az alvezérek pedig *Kloska* Juon, szintén jobbágy és *Krisán* György, kerpenyesi paraszt. A nép előtt legnagyobb tekintélye és a lázadás vezetésében legnagyobb szerepe *Hórának* volt. Az ő ifjúságáról és a lázadás előtti életéről keveset tudunk. Ablakon született, ötvennégy éves görög óhitű jobbágy volt. Szereplése ott kezdődik, mikor több társával Bécsben járt a zalatnai uradalmi jobbágyok sérelmeinek orvoslása végett. Felesége és két gyer-

meke az volt, utóbbiak közül a nagyobbik, a tizennégy éves Juon szintén résztvett a lázadásban.

A második vezér, Kloska Juon 40 év körüli kamarai jobbágy.

Kloska és Hóra.

Az erdélyi román parasztlázadás vezéreinek közös arcképe. A kép alatt Hóra pecsétje látható, tőrrel átszúrt szív latin körirással, mely ezt jelenti: Hóra Erdély királya.

Családos ember volt ez is és Hórával személyes ismeretségben állott. Tagja volt annak a küldöttségnek, mely József császárt a jobbágyok sérelmeinek orvoslása végett felkereste s a lázadás előkészítésében, mint agitátor főszerepet vitt. Kicsi és zömök termetű ember volt.

A harmadik, Krisán György 52 éves, görög nem egyesült jobbágy, fiatalabb éveiben a Gyulai Ferenc gróf nevét viselő seregekben szolgált. Egyes vélemények szerint a lázadás tulajdonképpen kezdője is volt. Társai között ő volt a legkegyetlenebb és legvadabb.

A fővezérek mellett voltak kisebb tisztségekben levő parasztok, kik, amennyiben ezt a kifejezést alkalmazhatjuk, a Hóra és Kloska udvartartását alkották.

Hogy a lázadás tervszerűen s kellő szervezéssel volt előkészítve, bizonyítja az a tény, hogy előbb a jobbágyságot mindenütt megeskették. Ki volt adva a jelszó: *jellázítani az országot és kiirtani utolsó szálig a magyarokat*. Krisánt a brádi hetivásáron összegyülekezett nép felkérte a vezéri tisztség elvállalására. Krisán megbeszélte a nép vezetőivel részletesen a dolgot és meghagyta, hogy a következő vasárnapon Nyírfalva községben a templom előtt gyűljenek össze. A gyűlést meg is tartották.

Százakra menő tömeg várta Krisánt, aki kereszttel a kezében jelent meg közöttük és lázadásra buzdította őket. Az innen továbbvonuló tömegnek aztán a kereszt szolgált zászló helyett jelvényül. Utközben Krisán katonai gyakorlatokat tartatott a néppel. A nyírfalvi gyűlés után Krisán Kurety községbe vezette a népet, hol a román jobbágyság követői és pópái szintén megjelentek.

A nyírfalvi gyűlés megtartása után egy kuretyi jobbágy elárulta a jobbágyok szándékát, mire Hollaki alispán személyesen sietett a községbe, hogy a lázadókat meglepje. Csakhogy ezek akkor már elvonultak Nyírfalváról. Az alispán erre Gál Mihály és Naláczy Farkas szolgabírákat néhány katona kíséretében Kuretyre küldötte a tömeg szétverésére és a főkolompók elfogatására. A küldötteknek sikerült is késő éjjel Krisánt elfogniok, de a felbőszült pórok a harangokat félreverték s kiszabadították Krisánt. Ugyanekkor rátámadtak a szolgabírákra is és embertelen kínzások között kivégezték őket. Leöldösték a katonákat is, valamint az áruló kuretyi jobbágyot. A lázadásnak ők voltak az első áldozatai.

A kuretyi vérengzések után a vérszomjas tömeg Körösfalvára ment.

Körösfalva után következett Brád. A magyarok itt már előre értesülve voltak a románok közeledéséről s nagy részük a református templomba menekült. A románok azonban betörték a templom ajtaját és a toronyba menekülteket részben ledobálták, részben felkoncolták. Brádon két csoportra osztoztak a románok s az egyik Nagy-Ribicére ment.

Kőrösbányán a ferencrendi szerzeteseket is megtámadták, templomukat feldúlták, kriptájukat feltörték, a halottakat kifosztották és a fosztogatás után az uccára vetették a hullákat.

A lázadás terjedésével a magyarság védekezni iparkodott, sokan pedig a közeli városokba, Dévára, Vajdahunyadra, Hátszegre, Szebenbe, Gyulafejérvárra, Kolozsvárra és Marosvásárhelyre menekültek. Ezt kellett tenniök, mert a megyékben a rablás és az öldöklés feltartóztatlanul folyt. Hunyad és Zaránd megyékben a felkelők 80 községet dúltak fel és egy akkori becslés szerint az okozott kár 776 ezer forintra rúgott. A pénz akkori értékét véve alapul, a kár mindenesetre óriási volt. Ámde a magyarok sem maradtak adósai a románoknak. A hunyadmegyei események között legnevezetesebbnek mondható a „dévai csata,” mely primitív módon, kiválóbb katonai szervezettség nélkül ment végbe, de azért mégis csata jelleggel bírt, mert a rablócsapatok rendes küzdelemben próbálták erejüket érvényesíteni. Román részről mintegy 300, magyar részről pedig 120—130 fegyveres ütközött össze Dévánál. A csata korán eldőlt s a megfutamított jobbagyok közül számosan elesetek vagy a Marosba fultak. Ezenkívül elfogtak több embert, kik közül néhányat kivégeztek.

A zarándi kerületben történt vérengzések után Krisán György a zalatnai uradalom felé vezette embereit, hogy Hóra és Kloska csapataival egyesüljön. Haditerv szerint történt a lázadás további vezetése. Az egyesült csapatok a kisaranyosi és topánfalvi határban gyülekeztek.

Esküt tettek valamennyien, hogy egyfelen magyarnak sem fognak megkegyelmezni. A vezérek a népet azzal a megtévesztéssel indították útnak, hogy a *császár parancsára mennek a magyarok ellen*. Az összpontosított csapat ezután két részre szakadt. Az egyik Kloska és Krisán vezetése alatt Abrudbánya irányában haladt, a másik Hóra vezetésével megtámadta Topánfalvát, ahol az összes kincstári épületeket feldúlta. Majd *Abrudbányának* tartottak és megtörtént *Abrudbánya* ostroma is. Megöltek mindenkit, aki csak kezükbe került.

Abrudbányáról *Verespalakra* mentek, hol ugyanezek ismétlődtek meg. A város tanácsának a guberniumhoz küldött emlékiratában szorongó szívvel olvassuk ma is a véres napok leírását. „Jaj, sírás, sóhajtozás van, minden ember halálszínt visel, puszta házát térdre leborulva siratja, jajgatva; egész vagyona kinek-kinek az, ami magán van, egy condra és harisnya, mert akinek posztó gúnyája volt, egészen levetkőztették belőle, mivel megváltozzék, senkinek sincs, hová, mire lefeküdjék, nemhogy derékalja, párnája s ágya volna, de még szalmája

sincs. — Az itten levő kár megbecsülhetetlen. Oh ! Isten ! ezen romlást tekintsd meg és a vétket büntetlen ne hagy !”

Igy folyt a pusztítás ama községekben is, melyeken Hóra, Kloska és Krisán csapatai keresztülhaladtak. Hóra, mint valami császári helytartó kapitányokat nevezett kí, bírákat, esküdteket mozdított el állásukból, részeltette embereit a zsákmányból s vakmerően hirdette mindenfelé :

„Most én parancsolok ! Ezentúl mi leszünk az urak az országban !”

Bucsum községben végre kellemetlen esete támadt. Az uradalmi bíró, egy Szücs György nevű román ember több társával egyesülve elfogta és kényszerítette ama császári parancs előmutatására, mely „a magyarok és tisztek kivégzését” elrendeli. Elfogatásának hírére fellázították a népet, mely botokkal, vasvillákkal és kaszákkal fölfegyverkezve, csakhamar összesereglett és kiszabadította vezérét a fogságból.

Az abrudbányai dúlások befejeztével újra két részre oszlott a sereg és két irányban folytatta pusztítását. A Kloska vezetése alatt álló csapat *Offenbányát* támadta meg, majd becsapott *Torda* megyébe és Szolcsvát, Torockószentgyörgyöt, Gyertyánost, Bedelöt és Torockót dülta fel. Tovább azonban nem mehettek, mert Nagyenyed felől végre katonaság érkezett, mely szétverte őket.

A másik csapat közben hasonló eredménnyel dolgozott. Hóra volt ennek a csapatnak a vezetője. Metesd, Igenpataka, Cselna után Magyarigenre is rátörtek, majd innen Karakó felé vették útjukat. Már közel voltak ahhoz, hogy Nagyenyedet is feldúlják, mikor Schultz császári alezredes a béke biztosítása végett a románok táborába küldett. A pusztítások áldozata lett azonban két mezőváros is, Alvinc és Borberek.

Az erdélyi román-lázadás kiterjedt még Magyarországra is, illetőleg az Erdéllyel szomszédos délvidéki megyékre. A románok egyik csoportja Zám községen keresztül betört Arad megyébe s több magyar család birtokát feldülta. Aztán a Maros mentén folytatták útjukat, majd a Maros jobbpartjára húzódva Solymos, Radna, Tótvárad, Govosdia, Kapruca, Berzova, Odvos községeket pusztították el. A magyarországi lázadás nagyobb mértéket azonban nem ölthetett, mert itt a katonaság hamarabb elbánt a zendülőkkel, mint Erdélyben.

A Hóra-lázadás leverése

Az erdélyi mozgalmak lecsöndesítése immár országos érdeké vált. De abban a formában, ahogyan a katonai hatóság az ügybe beavatkozott, a megyék és a gubernium újabb sérelmeket láttak. Schultz alezredes megjelent ugyanis az alsófejéri lázadók táborában és valóságos alkudozásokat folytatott a parasztokkal. Ezek előadták, hogy ők engedelmes jobbágyai a császárnak, az ő katonái akarnak lenni, a földesurak és tisztjeik zsarnokságát azonban nem hajlandók tovább tűrni. Fegyvert is azért fogtak, mert sérelmeik orvoslását hiába várták. Az alezredes felszólítására „keresztre tett esküvel ígérték, hogy hazatakarodnak s csöndesen viselik magukat.” A zarándi táborban levő parasztok Molnár szemorvossal — a gubernium megbízottjával — szintén tárgyaltak a béke érdekében s ők is megígérték a lázadás beszüntetését. Ugyanezt megismételték újra az alsófejéri zendülők, kikkel Schultz másodízben is tárgyalt. Mindamellettt kevesen fogadták el a felajánlott kegyelmet.

Idáig a császári katonaságnak a Hóra-lázadás eddigi fejleményeiben igen furcsa és különös szerepe volt. Nemcsak a súlyos kárt és csapásokat szenvedett magyarság, hanem a falvak, városok, megyék és a gubernium előtt is köztudomású volt, hogy a katonaság a jobbágyokkal szemben nem azzal a szigorral lépett fel, amely kötelessége lett volna. A lázongó és romboló népet magára hagyta, tűrte féltelenségeit, sőt úgy látszott, mintha titokban helyeselné azt, amiket a románok tesznek. A katonaság e magatartása a parasztookban még inkább megerősítette azt a hitet, hogy lázadásuk a császár akaratával találkozik és hogy a katonaság ezért van az ő pártjukon. A már teljesen tarthatatlan állapotokon azonban most már okvetlenül segíteni kellett. A császár utasítására tehát nagyszámú katonaságot küldtek a lázadás leverésére, mely Fabri altábornagy, Jankovich és Papilla tábornokok vezénylete alatt rövidesen el is nyomta az egész mozgalmat, úgyhogy a rend nagyrészt helyreállott a megyékben. A parasztokat felhívták, hogy térjenek vissza falvaikba, azonkívül nyugalomra intették őket és bűnbocsánatot biztosítottak számukra. Az erdélyi lázadás leverésével párhuzamosan ment végbe a magyarországi lázadása elfojtása.

Maguk a vezérek azonban jókor elmenekültek. A nép nem tudta hollétüket, csak néhány bizalmas emberük, kik az érintkezést közvetítették velük. Hóra és Kloska az Ablak községtől két mértföldre eső Szkoraset nevű hegyi erdőségbe menekültek s itt elrejtőzködtek. *Krauj*

Pál székely gyalogezredbeli alezredes volt megbízva a vezérek elfogásával. Kray elsősorban *Melczer* Antal erdész kérdezte ki a vidék viszonyai felől, aki azt a tanácsot adta az alezredesnek, hogy a Hóra és Kloska fejére tűzött vérdíj ígéretével volna legjobb a vezéreket elfogatni. A vezéreket jól ismerő román erdőkerülők számára csupán katonai fedezetről kellene gondoskodni, hogy veszély esetén a segítség kéznél legyen. Kray alezredes így is cselekedett és az erdész rábeszélésével sikerült hét román parasztot a tervnek megnyernie. Háromnapi keresés után, a friss hónyomokon indulva, végre megtalálták a parasztok az erdőségben a vezéreknek Krinta Miklós nevű kiállított örét. Erre négy puskával ellátott román előre indult, míg három társuk elmaradt. Tűz mellett ülve, egy odvas fa árnyékában találták Hórát és Kloskát, kik gyanútlanul fogadták őket. Még beszédbe is elegyedtek velük. Hóra ezt kérdezte:

„Vadászni jöttetek?”

A parasztok igenlőleg bólintottak:

„A katonaság számára vadat kell szereznünk, de eddig még semmit sem találtunk.”

Hóra felhívására ők is a tűz mellé telepedtek. Kloska a közelmúlt eseményekre terelte a beszédet.

„Mi ujság a faluban?” — kérdezte.

A parasztok nagy ravaszsággal az inségről kezdtek panaszkodni, elmondták, hogy a falvak tele vannak rakva katonákkal és a teher olyan súlyosan nehezedik a népre, hogy már csak a szökéssel segíthet magán. Kloskát egészen elborította a düh és felkiáltott:

„Majd teszünk mi róla! A pokolba kergetjük őket s eltesszük láb alól mind egy szálig.”

Ebben a pillanatban feltűnt az elmaradt három paraszt alakja, amint ők is a tűz felé közeledtek. Se szó, se beszéd többé, két paraszt, Nucz Mátyás és Triff István, mihelyt társaik közeledését látták, nyomban leteperték a mit sem sejtő vezéreket és társaik segítségével megkötözték őket. Kétségbeejtő hatással volt a vezérekre az árulás, Hóra hallgatott, annál többet átkozódott Kloska. Nemsokára átadták a katonáknak őket s ezek kiszolgáltatták a polgári hatóságnak. Nem menekült meg azonban a harmadik főcinkos, Krisán György sem. Őt is a parasztok árulásával fogták el és Gyulafehérvárra kísérték.

A vezérek kézrekerítőit és nyomravezetőit aztán ünnepély keretében jutalmazták meg. A Hóra és Kloska elfogatását teljesítő hét paraszt 600 darab aranyat kapott, azonkívül ők és maradékaik *szabad*

parasztokká emeltettek. Melczer erdész hasznos tanácsáért 100 darab aranyat kapott. A kerpenyesi pópa és társai, kik Krisánt kézreadták, 300 darab aranyat kaptak.

A lázadás főrendezőinek és a tömegesen elfogottaknak megbüntetésére udvari bizottságot rendeltek ki, mely a vizsgálatot befejezte s ítéletet is hozott. A tanúk és a lázadás résztvevői egyértelműleg vallották, hogy a fővezér Hóra volt. Mellette Kloska és Krisán váltak ki. Krisán azonban börtönében még az ítélet előtt bocskorszijával megfojtotta magát, ő tehát nem lakolhatott büneiért. Mindamellett a bizottság rendeletére a halálos ítéletet holttestén hajtották végre. Hóra és Kloska szintén halálra ítéltettek. Gyulafehérvárott 1785 február 28-án hajtották végre az ítéletet rajtuk.

A lázadásnak ezzel a végső aktusával a hónapokig tartó zendülés befejezéshez jutott. A nép elszéledt falvaiban, a vezéreket kivégezték, a kisebb bűnösök pedig megkapták a maguk büntetését. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy a népet évszázados elnyomásának keservei kergették bele az erőszakba.

A történetírás bizonyonnyal elítéli a lázadás embertelen tényeit, de annak igazolható indokait sem tagadja. A zendülésnek nagy eszmei jelentősége is volt, hiszen eleinte a jobbágyság felszabadítása volt a célja. Csakhogy azután elfajult. De ezekben a borzalmakban az a féktelenség nyilvánult meg, mely minden néplázadásnak a kísérője.

József császár további reformjai.

A Hóra-lázadás, ha egyébire nem, mindenesetre kiváló például szolgált arra, hogy megmutassa, minő óriási ellentétek vannak az elmélet és a gyakorlat között. József császár azokat a vérengzéseket még gondolatban sem akarta, miket a Hóra-lázadás eredményezett. Mikor aztán tapasztalta, hogy a lázadás fegyveres beavatkozás nélkül nem csöndesedik el, tizennyolc század katonát mozgósított s pár hét alatt a nyugalom ismét helyreállt. De ezenkívül egyebet is bizonyít a Hóra-lázadás. És pedig azt, hogy a nép nyomott helyzetével ideig-óráig, néha egy-két századig vissza lehet élni, de a következmények nem maradnak el sohasem.

József korában pedig a népnek nem a kiváltságos osztályok, hanem a császár volt a barátja. Ez kétségtelen. A jobbágyság terheinek könnyítésére minden eszközt megragadott. Végrehajtja anyjának úrbéri sza-

bályzatát, eltörli az úrszéket és a jobbágy nevet, megadja a jobbágy-
nak a költözködési jogot és elrendeli legalább a koronajavakon a robot-
nak pénzen való megváltását. Védi őket a földesurak önkénye ellen
azokkal a jogokkal, melyekben lehetővé teszi részükre az ipari, keres-
kedelmi és tudományos pályákra való lépést, megengedi nekik a sza-
bad házasságot, mely a földesúr beleegyezésétől többé nem függ. Szóval
személyes és anyagi érdekeikben mindenütt védelmezi őket.

Az igazságszolgáltatás terén való reformjait az új büntető tör-
vénykönyv életbeleptetésével vezette be. Addig a magyar törvények

II József képmása

az oroszországi látogatása alkalmával vert
emlékérmen. Orosznyelvű körirata ez: Gróf
Falkenstein. Ezt az álnevet használta ugyanis
a császár, ha inkognitóban utazott.

különbséget tettek nemes és
jobbágy között, József csá-
szár büntető törvénykönyve
ezt a megkülönböztetést nem
respektálta. Olyan törvényt
akart adni a bíró kezébe, mely
mindenkire nézve egyforma
legyen, még a nemesekre is.
Természetesen a nemességet
ezzel még jobban magára
haragította. Az új törvény-
könyv eltörölte a halálbü-
ntetést (csak kivételesen tör-
téntek kivégzések), ehelyett
botozás és fegyházi munka
fenyegette a gonosztevőket.

Ujtásokat hozott be a
közoktatásba is, melyet szín-
tén államivá akart tenni, mint

az egyházat. Ebbeli rendeletei közül különösen a német nyelv köte-
lezővé tétele keltette fel a nemzet ellenzését. És az tagadhatatlan,
hogy bármennyire nemesek és jóindulatúak voltak a császár szándé-
kai, a tiltakozás sehol sem maradt el ellenük. A nemesi osztályok
zöme legelkeseredettebb ellenségévé lett a császárnak. Ezek az osz-
tályok egyedül csak azt látták, hogy a császár kilencszázéves szoká-
sokat és jogokat akar megbontani és megváltoztatni, amelyek a
nemeseknek előnyöket biztosítottak.

Nem volt tehát bizalmuk többé benne s nem tudtak rokonszenvvel
lenni irányában. A felvilágosodottak között annál nagyobb volt a re-
formjai iránt való lelkesedés, csak hogy ezek kevesen voltak s mikor

II. Katalin orosz cárnő, aki II. Józseffel szövetséget kötött a török ellen.

József a régi megerendszert megváltoztatta és új embereket léptetett a hivatalokba, olyan gyűlölség fogadta mindenütt azokat, mintha hazaárulást követtek volna el. Hiába akarta a régi intézmények újjáalkotásával biztosítani a haladást. Sem a sajtószabadság biztosítása, sem

a nép érdekei s bajai iránt való részvéte nem szerezlék meg számára a nemesi osztályok bizalmát.

Az ellenállás egész erejével akkor tört ki aztán, mikor a császár

Krím-i tatár íjász a II. József ellen harcoló török hadseregben.

maga is szorongatott helyzetbe jutott. Sokszoros tapasztalat különben, hogy a forradalmi szellem akkor szokott erőre kapni, mikor az uralkodók trónját a külpolitikai események megingatják. Hazánkban is így volt. Eddig béke uralkodott az európai politikában s ilyenkor az uralkodók mindenféle zavarral vagy mozgalommal szemben nyugodtan

támaszkodhatnak hadseregükre. II. József politikáját uralkodásának második felében nemcsak Magyarországon, de másutt is kudarc érte, úgy a külső mint a belső politika terén.

Laudon Gedeon báró, tábornagy.

II. József seregének főparancsnoka volt a török háborúban. Legnagyobb haditette Belgrád elfoglalása volt. A háttérben Belgrád vára látszik.

Hollandiában a Schelde-folyón való hajózás kérdése és Brabant tartomány alkotmányának felfüggesztése nagy elégedetlenséget támasztott, mely utóbb fegyveres felkelésre vezetett. A német birodalom meg-

kövesedett államgépezetének korszerű átalakítására irányuló törekvései, melyektől József a császári árnyékhatalom megerősödését várta, dugába dőltek. II. Frigyes porosz király a „fejedelmek szövetségé”-t hozta létre, mely nemcsak a jelzett reformokat, hanem Bajorországnak Belgiumért

Török janicsár a XVIII. században.

vajó kicserélését is meghiúsította, annak ellenére, hogy a bajor választófejedelem a maga részéről máris belement a cserébe, melynek révén Bajorország Ausztriához került volna. Még többet fáradozott József a keleti kérdés körül. Már 1781-ben szövetségre lépett II. Katalin cárnővel, melynek éle a szultán ellen irányult, 1787-ben pedig a szövetség bensőbbé tétele céljából személyesen látogatott el Dél-Oroszországba, ahol találkozott Katalinnal. Ekkor azután elhatározták, hogy a szultánt közösen megtámadják és európai birtokain megosztokodnak.

A háborút 1787-ben meg is kezdték. Katalin cárnő hadvezérei: Szuvaroff és Potemkin győzedelmesen hatoltak előre. II. József császár seregeire ellenben nem mosolygott a szerencse. A roppant hosszú vonalban felállított csapatok Lascy vezénylete alatt nem bírtak a törökök támadásának ellenállani. A törökök keresztültörték a vonalon és a Bán-ságba hatoltak. Hogy a tífusztól és egyéb ragályoktól megtizedelt hadseregben mily csekély harci kedv élt,

mutatja a következő eset. Karánsebesnél történt, hogy egy hadoszlopban néhány megriadt román katona egy éjjel abban a gyanuban, hogy az ellenség nyomukban jár, elsütötte fegyverét. Ennek oly borzasztó hatása volt az egész hadosztályra, hogy a rend megbomlott, a lovasok és gyalogosok egymás ellen támadtak, a nagy zavarban ágyúk fordultak fel, szekerek az úton maradtak s az egész sereg a rémülettől meg-

szállva, vad futással rohant szerteszét. József császár maga pisztollyal kezében sem volt képes feltartóztatni a futamodókat, kik őt is magukkal sodorták. A fékevesztett katonák közben dúltak, raboltak mindenütt, arról pedig szó sem lehetett, hogy a rendet fenn lehessen tartani.

A hadsereg szárnyai több sikerrel operáltak. Így a horvátországi sereg Laudon vezetése alatt több csatát nyert, a Romániába küldött hadtest Koburg herceg alatt egyesült az oroszokkal és ezekkel karöltve győzött Foksani mellett. Nem-sokára Lascy helyére a főszereget vezérévé kinevezett Laudon véres és hősiesség után hatalmába kerítette Belgrádot. Mindamelllett a hadjárata mégis kudarcra végződött és ez a különben is gyöngélgedő Józsefet egészen elkedvetlenítette. Még jobban bántotta a háború sikertelenségének az európai politikában előidézett rossz hatása. A Habsburgház régi versenytársa, a porosz király, II. Frigyes nyíltan szövetségbe lépett a törökkel, azonkívül a pro-

Török leszlórtiszt a XVIII. században.

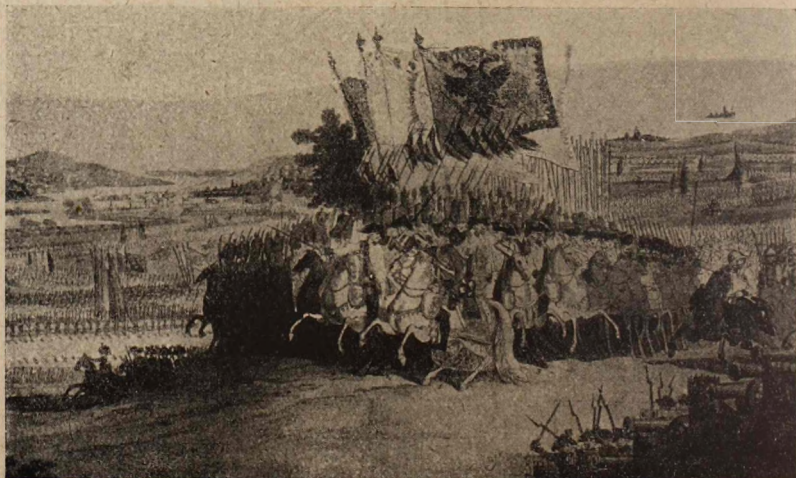
testáns Anglia és Hollandia is Ausztria ellen fordultak és a poroszok követelését támogatták. Mindehhez jött aztán egy hatalmas ellenzéki áramlat hazánkban, ahol a nemesség egy része Hompesch báró kezdeményezésére Károly Ágost weimari herceget akarta a magyar királyi székbe ültetni. Igaz, hogy csak kis töredék támogatta ezt az eszmét, a nemzet zöme inkább a törvényes állapotok és az alkotmány helyre-

állítását akarta. A háború tetemes pénzébe került az országnak és a hadsereg ellátása címén új terheket rótt reá. A császárnak minduntalan újonc meg új adó kellett.

Nemesek, papok, parasztok egyformán érezték a hadi terheket, azért egyformán tiltakoztak ellene. Több vármegye beszüntette az adószedést és vonakodott beszolgáltatni a gabonát, meg a szénát. A királyi biztosoknak pedig már nem engedelmeskedtek, ámbár József azt rendelte el, hogy a hadjárat befejezésekor a katonaság úgy helyeztessék el az országban, hogy a kirótt szolgálmányokat exekució útján behajthassa. Még most is meg akart küzdeni az ellenáramlattal és meg akarta mutatni, hogy az állam érdeke előtt minden más tekintet hátrább való. József császárnak ezen harca a magyar nemességgel éppen akkor érte el tetőpontját, mikor Párizsban kitört a forradalom. Különös helyzet volt ekkor Magyarországon. Habár az igazi forradalmi álláspontot, vagyis a demokrata törekvést a császár képviselte, mégis a nemesi osztály agitációját termékenyítette meg a francia forradalom híre.

Belgiumban a császári katonaság a rövidebbet húzta, még csak az kellett volna, hogy Magyarországon is kitörjön a forradalom és megingassa a császári trón biztosságát. Kivülről úgyis csupa ellenséges állam környezte Ausztriát. Szinte lesték a zavarok kitörését, hogy rátörjenek.

A császárnak el kellett tehát magát határoznia. Vagy folytatja tovább, kíméletlenül és engedmények nélkül a reformokat, vagy pedig

II. József hadserege Zimony alatt.

törvényes útra tér. E válságos pillanatban József az utóbbit tette. Először is beszüntette a földmérést és a házak összeírását. Aztán válaszolt a megyéknek, melyeknek évek óta felgyülemlett feliratait eddig feleletre sem méltatta. Magyar és német szövegű leiratában tudatja, hogy a külső béke helyreálltával a sérelmek orvoslása végett országgyűlést fog összehívni.

A császár ezen elhatározását bécsi tanácsadói kívül nagy mértékben előmozdította a magyar kancellár, *Pálffy Károly* gróf és az országbíró, *Zichy Károly* gróf. A belső és külső viszonyok kedvezőtlen alakulásán kívül a császárra végzetes erővel hatott a török elleni hadjárat folyamán rosszra fordult tüdőbaja, mely éppen akkor sorvasztotta leginkább, mikor országában mindenütt tetőpontra hágott a forrongás. A császár engedékenységében a nemeség a gyöngeség megnyilatkozását látta s erre már bátrabb lett. A megyék egymásután feliratokat küldtek a császárhoz, sérelmeiket száz-huszonnégy pontba foglalták s az alkotmány alapjára való visszatérést követelték. Felpanaszolták, hogy kilenc év alatt nem koronáztatta meg magát, a szent koronát, mint közönséges bútor darabot Bécsbe vitette, kötelezővé tette a német nyelvet, számoztatta a házakat, elrendelte a földmérést, megadóztatta a nemeseket, el-

Pálffy Károly gróf.

Magyarország kancellárja volt II. József idejében.

vette a papok jószágait, eltörölte a szerzetesrendeket, főispánok helyett királyi biztosokat nevezett ki, a megyék önkormányzatát megsorbitotta, országgyűléseket nem tartott. Ezek voltak a fősérelmek.

A kiváltságos osztályokat a legnagyobb mértékben áthatotta az ellenük intézett támadások veszedelme. Ezért az agitáció legszélsőbb eszközeit is megragadták. Így támadt fel aztán az a nagy hazafias fel-

Zichy Károly gróf.

Országbíró volt II. József idejében.

buzdulás, mely a nemzeti érzés általános kitörését lobbantotta fel. A nemzeti érzés külsőségeiben is kereste az érvényesülést s leg-hatalmasabban a magyar ruha felvételében nyilatkozott meg. József császár erőszakos rendeleteinek megvolt a hatása. Az elkorcsosult, izlésében, nyelvében, szokásaiban és viseletében német mintákat utánzó előkelők és nemesek öntudatra ébredtek. És megkezdődött az ellenáramlat a politikában, irodalomban és társadalmi életben egyaránt. Az 1790-iki esztendő már ebben a forrongásban találta a nemzetet. Akronikás—Keresztész József—érdekesen írja:

„Ennél terhesebb fellegekkel beborult egű, veszedelmesebb szélvészekkel fenyegetődző esztendőt én még nem láttam. Az egész hazában minden vármegyék kedvetlen mozgásban voltak. Legelsőbbben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotizmus, mely annál szebb és csodálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar öltözetben látni valakit, mindenütt, mint az árvíz, a német öltözet eláradott. Ekkor pedig hirtelen a legigazabb magyar köntösök támadtak fel. Majd minden vármegyék különös uniformist választottak. Akin német ruha találtatott, magyar lévén, róla leszaggatták. Kompániákban, bálokban magyarokon kívül más ruhát nem szenvedtek.

II. József és öccse Lipót főherceg.

Az asszonyi rend is fartoldó abroncsait, boufanáit, filegoriás főkötoit, pókháló receficéit és ezermódi csúfos, majmos öltözeteit elhányta és magyarba öltözött, akik pedig ezt nem akarták cselekedni, közönséges helyen is fejeikről letépték és összetapodták s minden csúfságot rajtok elkövettek.”

Nem lehetett többé a császárnak sem kicsinyelnie ezeket a jelenségeket. Meglehet, hogy a mozgalom elfojtására és a tervbe vett reformok végrehajtására Józsefnek megvolt még a hatalmi éreje s a nemzettel szemben érvényesíteni tudta volna akarátát. Csak-hogy a dolgok akkori stádiumában Magyarország forrongása egyúttal az osztrák birodalom és a Habsburg-ház sorsának a problémájává nőtte ki magát. „Veszélyben forog itt minden — írja az országbíró — a sereg, a raktár, az uralkodó hívei. Minden nap várható a zendülés kitörése, különösen ha tekintetbe veszik a külföldi hatalmak áskálódását.” Ez utóbbi volt a legfontosabb a helyzet megbírálásában. József még el tudott volna bánni a kiváltságos osztályok forradalmával, de a külföld áskálódása, a porosz, angolholland kormányok készenlétébe helyezkedése megfontolóvá tette. Belátta, hogy a magyar kérdést nem lehet karddal és teljhatalmú királyi biztosokkal elintézni. A békének egyetlen lehetősége az alkotmányos alapra való helyezkedés. József császár tehát ezt választotta. Betegen, testi és lelki gyötrődések között, élete végén aztán mindent visszavont, amibe eddig uralkodói ambícióját helyezte. Megsemmisítette rendeleteit s az országot abba az állapotha helyezte vissza, melyben Mária Terézia halálakor volt. Kivéve a türelmi rendeletet, a lelkesrendezésre és a jobbágyságra vonatkozó intézkedéseit, minden egyéb rendeletét eltörölte.

„Reményem, a rendek ebből belátják önzéstelenségemet és javokra célzó törekvésemet” — írja rezolúciójában.

Nagy ábrándokkal, eszményies irányzatokkal és népboldogító tervekkel megkezdett uralkodását így a legnagyobb esztétikus érzésével fejezte be. Végzetserű tévedésben arra a keresztülvihetetlen feladatra vállalkozott, hogy különböző hitű, nyelvű, nemzetiségű, műveltségű, továbbá különböző történelmi alapon álló országaiból a nemzetek akarátának ellenére — egységes, központosított monarchiát alkot. Halálos ágyán felismerte, hogy e feladatot meg nem oldhatja s nemeslelkűen leküzdötte önmagát, tévedését bevallotta, hibáit jóvátette. Ez a történelmi fontosságú mozzanat jellemzi a legjobban II. József császár kiváló uralkodói és emberi erényeit. A fejedelem a halálos katasztrófa küszöbén tudatára ébred annak a felelősségnek, mellyel birodalmának

nyugalma és biztonsága érdekében tartozik. A császár már az utolsó napokat járta, midőn helyreállította a régi állapotot. Ezután József már csak a Gondviselésnek tartozott tetteiért számadással, 1790 február 20-án halt meg abban az órában, mikor a szent korona a nemzet örömrivalgása között Budára ért. Halála a nemzet nagy tömegében alig kel-

II. József legutolsó arcképe.

tett részvétet. Akiket azonban politikájának szabadelvű iránya meghódított, tudták méltányolni a veszteséget, mely halálával országait érte. Egyik legőszintébb és legigazabb jellemzését találjuk abban az emlékiratban, melyet Keresztely József református pap a múlt század elején írt s amelyben így emlékezik meg II. Józsefről:

„Soha II. Józsefnél dicsőségesebben uralkodó fejedelem e földön nem lett volna, ha az újításokra nagyon nem hajlott volna és minden dologban reformátor nem kívánt volna lenni. De minthogy a reformáció kedvetlen dolog a régiekben megrögzött emberek előtt: ő is ezzel majd minden rendek előtt való kedvességét elvesztette. Az ő főrendei ötlet nem szerették, ugyanis midőn a köznépek sokat engedett és ezen lenyomottakat rangban feljebb emelte, azzal az urakat ellenségeivé tette. A barátokat, apácákat eltörölte, papoknak nagy jövedelmét kisebbre vette, ezáltal mind a papok, mind azok, kik a papok konyhájából éltek, ellenségeivé lettek. A nemesség hatalmát határok közé szorította és azt, ami a nagy születésnek jussa volt azelőtt, csak az érdemnek adta: így azokat, kiknek nemes eleiken kívül semmi érdemük nem volt, ellenségeivé tette. A tisztviselőket kötelességeknek való megfelelésre szorította: így a nagy fizetést szerető, de dolgozni nem akaró tiszteket ellenségeivé tette. A külső országai portékákat megtiltotta, így a csalárd kalmárokat megsértette. A mesterség üzésre a céhen kívül is szabadságot adott mindennek: így a céhes mesterembereket ellenségeivé tette. A törvénykezésre rövid határt szabott, így a prókátorokat s bírakat, kiknek sportuláik kevesbedtek, magára haragitotta. Egy szóval: azért haragudott minden Józsefre, mert ő reformátor volt még a vallás dolgában is.”

Művelődéstörténeti állapotok.

A művelődési viszonyok fejlődésére nem volt hatástalan József császár uralkodása. Az a rendelete, mellyel a sajtót szabaddá tette és az előleges cenzúrát megszüntette, nálunk is és Ausztria országaiban is egy új intézmény létesülését vonta magával. Magyarországon József császár uralkodásáig nem volt ismeretes a *hírlap*. Rákóczi szabadságharca alatt a kuruc hadvezetőség 1705-ben adott ugyan ki egy lapot („Mercurius Veridicus”), majd pár évtized múlva, 1721-ben *Bél Mátyás* egyet *Nova Posoniensia* címen, de mindkettő latin nyelvű volt. Az 1764-ben megindult „Pressburger Zeitung”-ot német nyelven szerkesztették. Most azonban, 1780-ban megindult a magyar hírlapi sajtó, mely-

nek első terméke *Ráth Mátvás Magyar Hirmondó*-ja. Mai viszonyokhoz mérve kezdetleges és nehézkes bizony ez az ujság, de a maga korában kielégítette az igényeket. Iparkodott mindenről tájékoztatni a magyar közönséget és felébreszteni benne a kultúra iránti hajlamot.

Magyar viselet a XVIII. század végén.

Ráth Mátvás példája ösztönző hatással volt az erdélyi származású *Szacs vay* Sándorra, aki Bécsben indította meg 1788-ban a lapját *Magyar Kurir* címmel.

A lap egyik híre a magyar ruhaviselet felvételével megindult mozgalmak hatását ismerteti Bécsben. Ime: „Egy Bétsi Szabó Mester

ember 53 Magyar Köntöst készítettett Uj Esztendőre, melyből tsak 3 maradt Bétsben, mind Magyar-országba vitték. *Az igaz Magyar nem szégyelli a' maga köntösét, s' Nemzetét; ez az első Köntös a' föld gollyó-bissán.*" De szokott tréfálni is a Kurir, mikor jókedvében van. Egyik hírében elmondja, hogy egy „váltott ész kerekű” politikus számításokat tett Európa férfi és női népességéről s azt tapasztalta, hogy minden

Kazinczy Ferenc, az erőrekapott magyar irodalom atyamestere.

emberre 25 és egyharmad nő jut, olyan sokan vannak. Persze, hogy sokan vannak, mondja a Kurir, ha ezt a kevés férfit is, ami van, a háborúk vágóhídjára viszik. Vigyék most a nőket oda, majd csinálnak ezek olyan ribilliót, hogy el fog majd menni az uralkodók kedve a háborútól.

De nemcsak Magyarországon, illetve Bécsben, hanem Erdélyben is megalakult a hírlapirodalom. Nemsokára József császár nagyszabeni látogatása után az ő ösztönzésére megindul német nyelven az első erdélyi ujság, a Hermanstädter Zeitung, majd a magyar nyelvű *Erdélyi Hírvivő*.

Kulturális szükséglet kezdenek lenni a lapok. Az irodalom is kétségtelenül mozgalmas korát éli a fejlődésnek. A József császár rendeletei ellenében keletkezett ellenhatást az irodalom tartja fenn és ápolja legerősebben. Már Mária Terézia uralkodása idejében kezdődik a nemzeti öntudat megnyilatkozása az írókban, József alatt ez a szellem még nagyobb tért hódított. A kor politikai mozgalmái visszazerdülnek az írók alkotásaiban. A jelszó most már nem az, hogy majmoljuk az idegent, hanem, hogy tanuljunk, művelődjünk és iparkodjunk kifejtetni a nemzeti szellem és nyelv teljes erejét, mert megváltoztak már a nemzeti lét feltételei. A népek versenyében az elsőség azokat illeti, melyek a művelődés érdekében legtöbbet tettek.

Ilyen célzat indítja Kármán Józsefet is, mikor *Uránia* címen a fővárosban megindítja szépirodalmi lapját, mely azonban pártolás hiánya miatt rövid idő alatt megszűnt. Ez lett a sorsa a Pesten megindított *Magyar Mercurius* című lapnak is. A főváros magyarnyelvű hírlapot ekkor még nem tud fenntartani. Háromféle irány közül csoportosulnak e korszak írói. Egyik csoport, az úgynevezett *franciás iskola* híve, mely francia minták után halad. A másik az *ó-klasszikai* mintákat követi, a harmadik pedig a *népies* szellemnek hódol. Valójában valamennyi egy és ugyanazon célra törekedett: a nemzeti művelődés előmozdítására.

Az irodalom lelkes képviselői a XVIII. század utolsó negyedében: Bessenyei György, Báróczi Sándor, Ányos Pál, Orczy Lőrinc, Rajnis József, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek, Dugonics András, Gvadányi József, Pálóczi Horváth Ádám, Földi János, Fazekas Mihály, Bacsányi János. Leginkább pedig Kazinczy Ferenc, aki az új irodalmi élet vezére. Írói működésének súlya nem erre az időre esik ugyan, de neve már ismeretes és tudják róla, hogy irodalmi ambíciók lelkesítik. Hatása nemsokára olyan erővel nyilatkozik meg, hogy azt negyedszázadnál tovább érzi a nyelv és az irodalom egyaránt.

II. Lipót uralkodása.

(1790—1792.)

A forradalom kitörésének küszöbén állott az ország, mikor II. Lipót trónra lépett. Az új uralkodó egyéniségét a mérséklet és a nyugodtság jellemzik.

József uralkodásának utolsó hónapjai a legnagyobb nemzeti tünetések között zajlottak le. A halála fölött való szomorúságot elnyomta

a magyar korona hazahozatala fölött érzett mámoros lelkesedés. Bécs-től Budáig évszázadok óta alig tapasztalt lelkesedés kísérte az alkotmány jelvényét útjában. Külön, diszes hintóban volt elhelyezve a nemzeti ereklye, előtte és mögötte pedig az ország bandériumának lovas daliái haladtak. Minden város és megye, melynek határához ért a menet, a maga bandériumát állította a kíséretbe, de arról is történt gondoskodás, hogy a fogadtatás a legnagyobb ceremóniák és külső pompa között menjen végbe. Sok helyen sírva, sűrű könnyhullások között mentek elébe a küldöttségek, a költők és írók tollából pedig az alkaimi magasztaló iratoknak egész áradata szólt a nagy eseményről.

Az egyes megyékben külön ünnepeket rendeztek a korona hazahozatalának emlékére.

József császár halálán, leszámítva híveinek kis csapatát s egy pár rajongót, nem búslakodott senki. Sok helyen szétépték rendeleteit, annyira nagy volt irányában a nemesség gyűlölete. Vele járt a császár uralkodásának gyűlöletével a németek gyűlölete és ennek ellenében a magyar dolgok nagy megbecsülése is. Az emberek ilyen verseket szavaltak :

*A magyar magára hogy német bőrt öltözött,
A korona tőle szomorún elköltözött ;
Most pedig, hogy a magyart látja magyar ruhába,
Visszatért e szent kincs is elhagyott hazájába.*

*Szent koronánk mindannyiszor esett német kezébe,
Valahányszor német vér folyt a magyarok erébe,
Hadd el magyar német nyelvet, tedd le német ruhádat ;
Igy birhatod békességben hazajött koronádat.*

A nemesség elkeseredett hangulatának jellemzésére érdekes példa Teleki József gróf esete. Teleki egyik leghívebb tisztviselője, illetőleg királyi biztosa volt József császárnak. Halála után II. Lipót magához kérte őt s azzal bízta meg, hogy állítsa helyre vármegyéjében a rendet annak ígéretével, hogy az új uralkodó tisztelni fogja az ország törvényeit, minden intézkedésében a magyarok java fogja vezetni és az ő meghallgatásuk nélkül semmiféle törvényt vagy rendeletet nem fog alkotni. Teleki gróf el is indult megbízatása teljesítésére. De mit tapasztalt ? Azt, hogy senki sem fogadta, senki sem látogatta meg, a főispánnak járó tiszteletet megtagadták tőle és más kellemetlenségekben is volt része. Szállást sem

akart adni neki senki Váradon. Kényszerűségében a városházán akart megszállni, erre a bíró a vármegye parancsára a kályhák oldalát beütette, hogy a szobák alkalmatlan volta címén tagadhassa meg a szállást. Kénytelen volt erre Teleki a Bárány-fogadóba menni, de itt sem volt

II. Lipót magyar király.

sokáig maradása, úgyhogy ha a váradi püspök nem hívja vendégül, szállás nélkül marad. A megyegyűlésen még nagyobb mértékben nyilatkozott meg irányában az elkeseredés. Nem fogadták el megbízatását, nem ismerték el főispánnak sem s dühösen kiáltottak :

„Menjen az imperiumba, ha imperiális gróf. A nagyapja is eladta Erdélyt !”

II. Lipót trónralépésekor ilyen hangulat uralkodott az országban. Szükség volt tehát egy olyan uralkodóra, aki tapintatosan, diplomáciaival és a viszonyokhoz való alkalmazkodással tud kormányozni. Lipót személyében tényleg ilyen uralkodót kapott a nemzet, úgyhogy forradalom helyett a nemzet az alkotmány alapján békésen kiegyezett királyával. II. Lipót rövid uralkodásának ebben van a jelentősége. Felvilágosodott és tapasztalt fejedelem volt, aki a gyakorlati politika követelményeit felismervén, nagyobb veszedelmek elhárítása végett a kiegyenlítés politikáját választotta. A nemzet ennél fogva nagy várakozással tekintett Lipót uralkodása elé. Szabolcs vármegye „repeső indulatának” kifejezéséül népünnepéllyel összekötött örömnepet rendezett, melyen a vármegye vezetői boldogan üdvözölték az új rendet, mely a gyűlölt régi helyébe jött.

Ilyen körülmények között bocsátotta ki Lipót az országgyűlésre szóló meghívót és Budát jelölte meg az országgyűlés helyéül. Budán, 1790 június 10-én megnyílt végre a nagy tettekre összehívott országgyűlés, mely üléseit utóbb Pozsonyban folytatta. Hogy mekkora jelentőséget tulajdonítottak ennek az eseménynek, bizonyítja az a háromszázat meghaladó különféle röpirat, mely különböző, többnyire radikális, demokrata reformok érdekében az országgyűlés figyelmébe való ajánlás szándékával iratott. Az országházban két nagy terem volt. Egyikben a főrendek gyűltek össze. Itt *Batthyányi* József hercegprímás elnökölt. Mellette ültek: Zichy Károly gróf, az országbíró, Erdödy gróf horvát bán, Károlyi gróf, több báró és főispán. Majd a kalocsai érsek, a püspökök és a szentmártoni apát. A másik teremben, mely az alsótábla tanácskozása céljaira szolgált, a statusok, megyék, királyi városok, káptalanok és a távollevők követei gyűltek egybe.

Az alsó táblán is nagy pompa és fény között indult meg a diéta. Az első ülésen *Ürményi* József perszonalis magyar nyelvű szónoklatot mondott, melyre Hollósy esztergomi kanonok válaszolt. Ámde, mikor arról volt szó, hogy a felső táblán az országbíró, az alsótáblán pedig a perszonalis, kik tudvalevőleg II. József leghívebb tisztviselői voltak, elismertessenek, Nyitra, Trencsén és Pozsony megyék tiltakoztak, különösen a nyitrai követ, „Jezernitzky úr, ki nagy, kövér, hasas barna tót ember” hatalmasan lármázott és azt követelte, hogy mindazokat, kik II. József alatt hivatalt viseltek, kivétel nélkül büntessék meg. Zajos helyesléssel kísérték a nyitrai követ felszólalását. Ekkor határozták el azt is, hogy a mágnások táblája ezentúl nem felségesnek, hanem *felsőnek* fog hivatni. Nagy vita keletkezett afelől, hogy a diéta jegyzőkönyvei milyen nyelven

vezetessenek. Az ellenzéki csoport azt akarta, hogy a beszédek és jegyzőkönyvek is állandóan magyarul folyjanak, de később alkalmazkodtak a felső tábla szokásához, vagyis a latin nyelvhez.

Hogy a külső formalitásokban is megnyilatkozzék a diéta jelentősége, a tanácskozások kezdetén ünnepélyes *Veni Sancte*-t tartottak a jezsuiták templomában. Az országháztól a jezsuiták templomáig, körülbelül ezer lépésnyire be volt deszkázva az ucca. Kétfelől a budai polgárok állottak sorfalat fegyverben és zöld uniformisban. Mögöttük tolongtak a bámészködők ezrei. A menet egészen elkápráztatta a nézőket. Legelől haladt a bihari bandérium, azután Hont vármegye lovas bandériuma sötétzöld aransujtásokkal díszített uniformisban. A budaiak bandériuma világoskék aransujtásos magyar öltözetet viselt s minden bandérium után a maga muzsikásai haladtak.

A bandériumok után a diéta rendjei következtek. Az érsekek és püspökök nyitották meg a menetet, utánuk a grófok és bárók lépkedtek fényes öltözetekben. Végül a vármegyék küldöttségei uniformisban. A közönség alig tudott hová lenni a bámulattól. Még a krónikás is megjegyzi: „Itt lehetett látni a boldogtalan magyar nemzetnek más nemzetek felett a ruhában való bujálkodását. Azt gondolta volna az ember, hogy a természetnek minden drágaságai Budára gyűjtettek egy rakásba és hogy India mind ide küldötte a maga gyöngyeit.”

Az ünnepségek végeztével tovább folytak a diétai tanácskozások. A legtöbb törvénynek az volt a célja, hogy az alkotmányt egy II. József-féle újabb önkényuralommal szemben jobban megvédje. Legfontosabbak a következő törvények: „*Magyarország szabad függellen állam, mely semmi más országnak vagy népnek nem lévén alárendelve, saját törvényei szerint kormányzandó.*” Továbbá: a törvények alkotása, módosítása oly jog, melyet a király és a nemzet csak *közösen* és csak az országgyűléseken gyakorolhat. Minden harmadik évben országgyűlés tartandó. Rendeletekkel és pátensekkel kormányozni nem szabad. Országgyűlésen kívül és az országgyűlés beleegyezése nélkül semminemű segélyt, pénzt, adót vagy katonát szedni nem szabad. Uralkodók halála esetén utódjuk hat hónap alatt köteles magát megkoronáztatni és királyi hitlevelét kiadni. A szent korona Budán őrizendő. A király huzamosabb ideig lakjék az országban.

Az országgyűlés azonban némi korszerű reformok terveitől sem zárkózott el és e reformok tanulmányozására külön bizottságot választott, amelynek feladatául szabták, hogy a következő országgyűlésig elkészüljön. Ezenkívül erős agitáció folyt a diétán a nemzeti nyelv, a

magyar játékszin és egy létesítendő tudós társaság érdekében. Az országgyűlésnek volt eközben egy igen nagyjelentőségű vitája. A Gréven nevét viselő lovasezred fő és altisztjei ugyanis emlékiratot adtak be az országgyűléshez, melyben a magyar katonaság sokféle sérelmeit panaszojják és azokra a rendek orvoslását kéri.

„Általában látni — írja az emlékirat — mely terhes a szolgálat, midőn a tiszt a közemberrel nem tud szólani; vagy ha valamennyire

Sándor Lipót főherceg.

II. Lipót fia s Magyarország nádora volt.

a magyar nyelvre kapván, azt ütve-vétve törí s beszéli is: de azért mégis magának elég bizodalmat nem szerezhet, ahonnan is az olyannak, ha szinseképpen magát magyarnak is mondja, mégis közönségesen a nemzetnek természet szerént való gyűlölsége és a magyarnak titkos üldözése szíve alatt elfedezve fekszik.” Négy gyalog és három lovas ezred követte a Grévenhuszárók példáját s ők már nemcsak a nyelv jogának elismerését követelték, hanem külön hadi tanácsot, külön fővezérletet, vagyis önálló magyar hadsereget. Jellemzi követéseiket memorandumuk-

nak ez a részlete: „*A német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül irtassék ki s az egész hadiszolgálat magyar nyelven folytattassék.*”

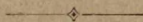
A katonai hatóság szigorú vizsgálatot indított az iratot publikáló tiszték ellen, de a diéta védelmükbe vette őket. E kérdés kapcsán ismét forrongó hangulat töltötte el a kedélyeket s oly nagy volt a rendek háborgása, hogy a hadvezetőség az uralkodó helyesléssel úgy intézte el az ügyet, hogy a legenyhébb büntetéssel sujtotta, ezt is a katonai fegyelem megóvásáért, a kérelem főaláíróját, *Festetics György* gróf alezredest, aki

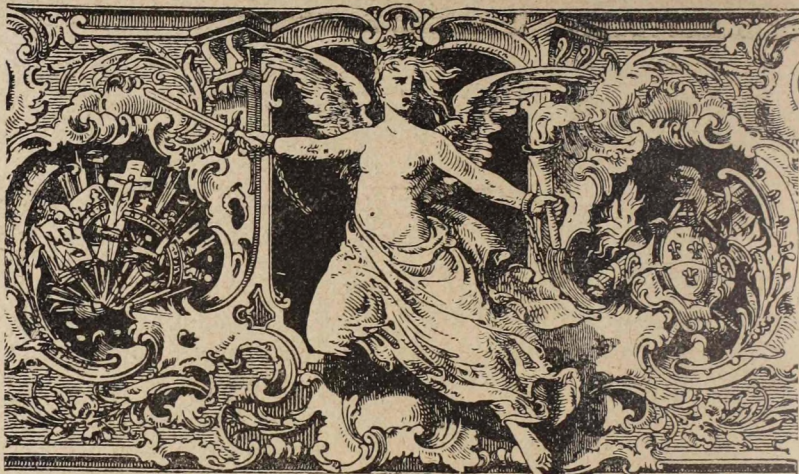

egyben a Gréve-czred alezredese volt. Hátra volt még a *nádorválasztás* és a *koronázás*. A rendek küldöttsége megjelent Lipót előtt Schlosshofban és a szokásos ceremóniák között üdvözölte. A király latinul válaszolt, mire a küldöttség tisztelgett és visszatért Pozsonyba. Majd megkezdődött a bevonulás az ősi koronázó városba, mely 3 óráig eltartott. A nagyszerű látványosság ezeket csodított Pozsonyba.

Aztán nádorválasztásra gyűltek össze a rendek s egyhangúan így kiáltottak: „Éljen *Sándor* Leopold főherceg, Magyarország nádora!” Lipót megerősítette a jelölést s igen kedvesen fogadta a nádorválasztás ügyében nála tisztelgő küldöttséget. A király után következő legelőkelőbb közjogi állás be volt immár töltve a Habsburgok egyik sarjával, most már a koronázás megtartásának sem voltak többé akadályai. Rendkívüli fényes szertartások között 1790 november 15-én aztán ez is végbement. Pray György történetíró, az ünnep magasztos voltának jellemzésére a következő epizódot jegyezte fel a koronázásról: „Mikor a primás elmondta beszédét és megáldotta a térdet hajtó királyt, annak közepén annyira sírásra fakadt, hogy meg kellett állnia. Meglátszott a királyon is, mennyire meg van hatva. A nádor arcán szintén végigperegtek a könnyek, mikor atyja fejére tette a koronát. Midőn a király áldozáshoz járult, oly áhitattal vette a szentséget, hogy a szemlélők látták, mennyire él benne a Jézus Krisztus hite.” Az eskü letételénél ismét megható jelenetek játszódtak le. A koronázó-emelvényen, mikor Lipót a hercegprimás kezébe az esküt letette, magasan feltartotta a feszületet és remegő, mélyen áthatott hangon mondta el az eskü szavait, de olyan hangosan amellet, hogy ötven lépésre is meg lehetett minden szavát hallani. A nemzet most már nyugodtabb lett. Volt koronázott királya, kit törvény és alkotmány szerint magáénak mondhatott. Az ünnepély alatt és a nagyjelentőségű esemény hatása folytán magasra nőtt a nemzet lelkében a mámor és a lelkesedés.

II. József önkényes uralkodásának utolsó emlékeit is eltemette most ez a koronázás.

A francia forradalom története.

A forradalom előzményei.

Az emberiség történetében Jézus születését és működését kivéve, kevés olyan fontos esemény van, mint a nagy francia forradalom. Nemcsak az európai államok új alakulását hozta ez létre, hanem új politikai és társadalmi felfogást is teremtett, amely nagyrészen ma is uralkodik. És ha ezt a rendkívüli történeti korszakot oktalanságok, vérengzések, borzalmak és könnyek töltik is be, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a francia forradalom a legújabb kor áldást hozó reformjainak bölcsője volt és hogy a történelem tanúságai szerint nagy eszmék fogantatása mindig sok véráldozatba kerül. A forradalom kitörése előtt súlyos betegség emésztette az emberiség testét: a forradalom láza, amelynek kínját és gyötrelmeit egész Európa megérezte.

Hogy a francia forradalomnak teljesen hű képét adhassuk, mindenekelőtt legalább körvonalakban vázolnunk kell Franciaországnak akkori állapotát. A kiváltságos társadalmi osztályok ott is megvoltak és pedig a papság és a nemesség élvezte az állampolgárság minden előnyét, a többi, mintegy 24 millió emberre pedig csak terhek nehezültek minden jog nélkül.

Kérdés, hogy miért éppen Franciaország volt azon ország, ahol a nép szomorú helyzetét elviselhetetlennek találta és emiatt először

támasztott forradalmat. Ennek oka főképpen abban rejlik, hogy egész Európában egyetlenegy államban sem szegült ellene a kormány olyan mereven minden reformtörekvésnek, mint éppen Franciaországban. Amellett a korrupció, a nép elnyomása, az erkölcsi romlottság sem volt sehol sem olyan égbekiáltó, mint itt. Mindez ki fog tűnni akkor, ha megvizsgáljuk, hogy milyen volt a francia nemesség és papság kiváltságos helyzete.

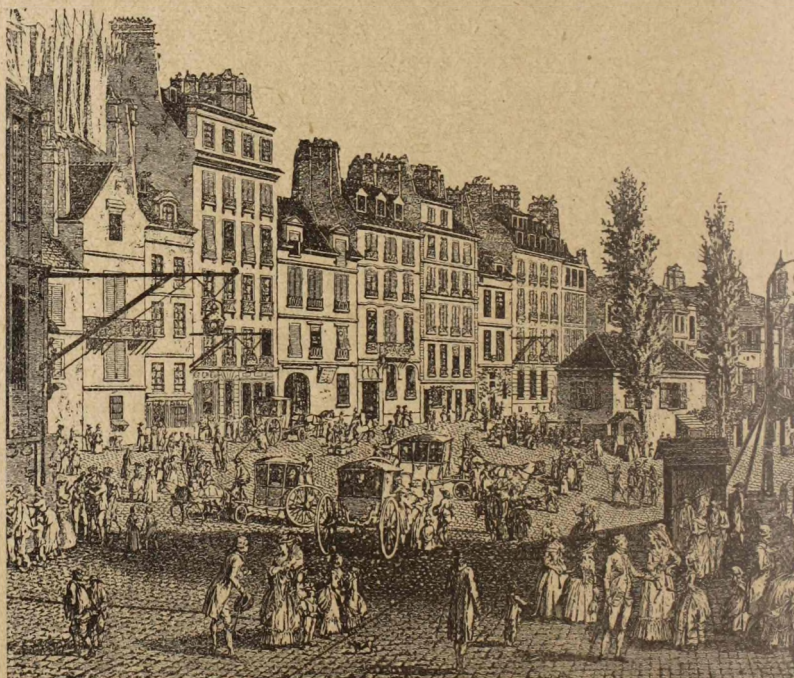
A papság évszázadokon át óriási vagyont gyűjtött össze. Egész Franciaország tele volt zárdákkal, klostromokkal, apátságokkal, nem is szólva a gazdag érsekekről, püspökökről és a falusi plébánosok egész seregéről. Egy összeírás, amely a forradalomnak mindjárt az elején készült, megállapította, hogy a francia papságnak összes vagyona legalább négyezer millió frank értékű volt és az akkori pénzviszonyok mel ett ez a vagyon évenként legalább 150 millió frank jövedelmet hajtott. És ez a jövedelem majdnem egészen tehermentes volt, mert a papság nem fizetett adót. Csupán azt a kötelezettséget vállalta el, hogy ötvenként 16 millió frankot ajándékoz az államkincstárnak. Azonban ezt a kötelezettségét sem teljesítette mindig, mert sokszor kibújt alóla mindenféle panaszokkal. Sőt a papság rávette XVI. Lajos királyt, hogy évi két és fél millió frankkal segélyezze az egyházat. És minden kísérlet meghiúsult arranézeve, hogy a holtkéznek, vagyis a papi vagyonnak megadóztatása törvénybe kerüljön. Ennek a törekvésnek a papság még a forradalom alatt is ellenállott.

Természetes, hogy a nagy vagyon birtokában a főpapság nem annyira hivatásának élt, hanem az élvezeteket kereste. A klerusnak mindazon tagjai, akiket állásuk nem kényszerített arra, hogy a vidéken, híveik közt éljenek, állandóan Párizsban laktak, a szórakozás, a fényűzés, a gyönyör fővárosában. De a nagyobbjövedelmű plébánosok is majdnem minden idejüket Párizsban töltötték s papi kötelességeiket segédlelkészeikre bízták. Fel van jegyezve, hogy Rohan hereceg strassburgi bíboros-püspök palotájában egyik pazar lakoma a másikat érte. Meg kell azonban hagyni, hogy az alsó papság legtöbb tagja állásához illő életet élt.

A másik kiváltságos osztálynál, a nemességnél sem voltak másfélék a viszonyok. A nemesség sem vett részt a közterhek viselésében, ellenben lefoglalt magának minden jogot. Régente azon a címen jutott a jogokhoz, hogy úgyszólván a királynak állandó tiszttikarát képezte. Azonban mikor a háborús idők elmúltak, a nemesség tovább is megmaradt kiváltságos osztálynak és addig élvezett előnyei közül egyetlen-

egyről sem akart lemondani. Hogy pedig előjogait állandóan megtarthassa, bevette magát a királyi udvarba, ahol aztán ilyen módon képződött a henyéző, here módjára élő, haszontalan, de annál nagyobb tekintélyű és befolyású udvaroncok hadserege.

A királyi udvarban való lebzselés mindenütt drága multság, de legrágább multság volt Párizsban és Versaillesben. A hallatlan fény-

Párizs egyik uccája a forradalom előtti időben.

űzés, a könnyelmű, tivornyázó élet, de főképp az általánosan divatba jött szerencsejáték sok nemeset tett tönkre. Honnan lehetett volna a fényűzés költségeit máshonnan előteremteni, mint a jobbágyok szípolozásából? A nemesek többnyire bérbe adták jószágaikat és ezeknek jövedelmét pazarolták el az udvarnál. Ha pénzüik elfogyott, ráparancsoltak a bérlőre, hogy igyekezzék még többet préselni ki a népből. Mikor pedig a nép sem tudott már többet küzsdni, a nemesek adósságot csináltak. Némelyik főnemesnek, például Artois grófnak, a király testvérének és az orléáni hercegnek többmillió frank adóssága volt. Nem csoda, ha a

francia nemesség mindenből pénzt facsart, amiből csak facsarhatott. A néppel, amelynek régi időkben a földesúr, a nemesember pártfogója és védelmezője volt, immár senki se törődött. A francia nemes már nem is érintkezett a paraszttal, csak a bérlőjével. A bérlőknek pedig egyetlen céljuk volt csupán: minél hamarabb meggazdagodni a bérelt birtokból. Ez viszont nem ment más módon, mint a parasztok embertelen kiszorolásával, nyomorgatásával.

És milyen volt ebben az időben a francia parasztnép? Ez a minden jogból kizárt, de minden teherrel roskadásig megterhelte társadalmi osztály csak tengette életét, sorsa szomorúbb volt, mint az igavonó baromé. A mezei munkás 12—15 sou napszám mellett dolgozott és ebből a nyomorult keresetből 400 sou fejadót kellett fizetnie évenként. Lakása földből vert, szalmával fődött viskó volt, ablak, kémény

nélkül. Rongy fődte testét, mezitelen lábain fapapucsot hordott a legcsikorgóbb hidegben is. Zabliszttal, répával, gesztenyével és aludttejvel táplálkozott. Hús évszámra nem került az asztalára, még ha nagynehezen felnevelt is egy malacot, ezt el kellett adnia, hogy pár fillérhez juthasson. Ilyen munkásnép mellett a mezőgazdaságnak is silánynak kellett lennie és az is volt. A földet senki se trágyázta, a fából összetákolt eke alig egy arasznyira túrta föl, tehát sovány volt minden termés. Nem egy esztendőben ezer és ezer szegény ember éhenhalt. A nyomor következtében a parasztok egész nemzedéke kicsiny termetű, satnya, erőtlen volt.

A terhek alatt roskadozó francia paraszt.

Terhei a jólétben és kényelemben élő, kiváltságos osztályok számára végzett munkáját jelentik. A libériába bujtatott majom s a vérekek az elnyomó hatalmat jelképeztek. A kép a francia forradalmat megelőző időből származik. Aláírása ez volt: „Nem tart már sokáig!”

A két kiváltságos osztályon és a jogtalan parasztnépen kívül egy negyedik néposztály is volt Franciaországban: a városi polgárság osztálya. Ennek tagjai iparral és kereskedelemmel foglalkoztak, minék fejében viszont szintén kaptak néhány kiváltságot a királytól, vagyis némely adó fizetése alól fel voltak mentve. A városoknak önkormányzati joguk is volt, de azt a királyok minduntalan elvették, hogy aztán jó pénzért ismét visszaadják. Némelyik város száz év alatt ötször-hatszor is kénytelen volt nagy összegeket fizetni némely jogért, amelyet egy királytól „örökre” kapott.

Természetes, hogy a városokban a gazdag polgárság éppúgy a szegényekre hárította a közterheket, mint ahogy a nemesség a parasztnépre. A céhrendszer itt is fennállott, de igen hamar a legigazságtalanabb intézménnyé fajult. A gazdagok összefogtak és csak azt vették be a céhbe, akitől nagy összeget tudtak ezért harácsolni. Így történt, hogy a céhekbe be nem vett munkások száma Párizsban 80.000 főre szaporodott, éppen a forradalmat megelőző időkben. Képzhetni, hogy a forradalom alatt ez a munkanélküli, keserűséggel, gyűlölettel eltelt csapat milyen bosszúvággal rontott a vagyonosok ellen.

De elképzhetni azt is, hogy a mindenükből kifosztott, csupán önmagukra utalt nyomorultak közül a gonoszabb természetűek nem maradtak meg a munka mellett, amely sem tisztességet, sem kenyeret nem nyújtott, hanem könnyebb megélhetést kerestek. Elmentek tehát vagy koldulni, vagy rabolni. Minden országútnak, minden erdőnek, minden város környékének megvoltak a haramiabandái és koldusai. Annyira elszaporodtak a gonosztevők, hogy néha a katonasággal is szembeálltak. A szigorú törvény, amit ellenük hoztak, nem használt semmit. Hiába volt a börtön, a gályarabság, a bitófa: az életet és vagyont veszélyeztető haramiák száma nem csökkent.

A királyok fényűzése és mértéktelen pazarlása a francia nemzet pénzügyeit is tönkretette. Olyan pénzsűke volt, hogy a kamatláb tíz százalékra emelkedett. IV. Henrik óta közvetlenül a forradalom előtti időkig az állam ötvenhatszor került kisebb vagy nagyobb csődbe és az a csőd mindennap fenyegetett. Mert az állam pénzügyeibe senki sem pillantott bele, de hogy milyen nyomorúságos az államkincstár helyzete, ezt következtetni lehetett abból, hogy az állam számára eszközölt szállításokat alig bírták fizetni. Mikor Loménie de Brienne, XVI. Lajos egyik pénzügyminisztere lemondott, mindössze 400.000 frank volt az állam pénztárában.

De nézzük a francia *had*sereg akkori állapotát. A tisztikar termé-

szetesen a nemesekből állott és ezek, ha nehezen is, de kicsikarták a királytól azt, ami nekik járt. Sőt igen gyakran megtörtént, hogy 7—8 éves nemes fiúcskákat a király századosokká, őrnagyokká nevezett ki, akik aztán húzták a fizetést. Az akkori időből származó feljegyzésekből megtudjuk, hogy viszont a legénység sorsa rettenetes volt. A katonák nyomorúságos eledelt kaptak, haszontalan gyakorlatozással sanyargatták őket és többet szenvedtek a tisztek szeszélyeitől, mint a kutyák. Már a forradalom előtti évtizedekben olyan tűrhetetlen volt a legénység helyzete, hogy évenként 40—50.000 ember szökött meg. És mi lehetett a katonaszökevényekből más, mint útonálló, gonosztevő? És ezt a tényt meg kell jegyezni jól, mert látható belőle, hogy a királyt, a minisztériumot, a hadvezetőséget és a két kiváltságos osztályt mért hagyta cserben még a katonaság legnagyobb része is, mikor feneketlen zűrzavarrá folyt össze minden, mikor a forradalom az ő hatalmukat akarta könyörtelenül összetörni.

De ha valamely államszervezetnek egy-két testrésze megbetegszik, szinte lehetetlen, hogy a többi testrész egészséges maradjon. Így volt ez Franciaországban is. Minden államszervezetnek legfontosabb része az igazságszolgáltatás. Legtovább ez szokott ellenállni a fertőzésnek, de viszont, ha egyszer erre is ráragad a kór, el lehet mondani, hogy akkor az egész állam halálos beteg. Franciaországban a legfőbb bírói hatalmat a parlamentek gyakorolták, de a korrupt államnak csak korrupt törvényszékei és ugyanilyen igazságszolgáltatása lehetett. Nem a törvény volt ezekben a parlamentekben az irányadó, sőt a józan mérlegelés sem, csupán a hatalmi befolyás döntött el minden pört, amely eléjük került. Tömérdek embert ártatlanul ítéltek el és juttattak kegyetlen kínzások után vérpadra, tömérdek gonosztevőt pedig vagy ártatlannak nyilvánítottak, vagy vád alá sem helyeztek. Az ártatlanság csak évek mulva derült ki, mikor az elvesztett életet többé visszaadni nem lehetett, a gonoszságoknak pedig nem kellett kiderülni, mert azokról mindenki tudott. Ki várhatott ilyen körülmények közt a *forradalom törvényeitől* igazságot, azoktól a törvényektől, amelyek több mint egy évszázad bűneit akarták elsősorban megtorolni?

XVI. Lajos király és felesége, Mária Antónia.

Most pedig szóljunk a francia állam akkori uralkodójáról, XVI. Lajos királyról, aki trónját 1774-ben foglalta el azzal a szép elhatározással, hogy mindenben ellentéte lesz elődének, XV. Lajosnak.

Egyszerű, vidám, nyílt arcú, húszéves fiatalember volt az új király, akinek szívét komoly, őszinte szándék töltötte el, hogy véget vet nagyapja léha rendszerének. Ámha tisztességesebbé tette is az udvarnál meghonosult hangot és elűzte onnan a Dubarry asszony-féle kitarított hölgyeket, ha továbbá maga példás férj volt és még példásabb családapa, testvérbátyjai, különösen Artois gróf gondoskodtak arról, hogy a versaillesi udvar továbbra is Európa leghirhedtebb udvara maradjon. Aztán a királyoktól nem csupán derék polgári tulajdonságokat vár a nép, hanem inkább más egyebeket. XVI. Lajosból pedig éppen az uralkodói tulajdonságok hiányoztak. Már a külseje sem volt imponáló. Magatartása, arcvonásai, korai elhízása, föllépésének félszeg volta, akadozó, sőt szinte dadogó beszéde: mindez bizony nem járult hozzá ahhoz, hogy megadja neki a királyoknak nélkülözhetetlen nimbuszt. És ugyan kinek lett volna élesebb szeme mindezt a fogyatékossgot rögtön felismerni mint a franciáknak?

Szellemileg XVI. Lajos nem volt olyan gyámoltalan, mint aminőnek látszott. Igen jó természetes esze volt. Így például 1791-ben a parlament által készített alkotmány főhibáit azonnal felismerte. Volt némi jogi érzéke is és belátta, hogy országában a terhek nagyon egyenlőtlenül vannak szétosztva az alattvalók között. Jellemében az önzetlenségnek is nem egy vonása mutatkozik, amit elődeinél hiába keresünk. Persze, arra már nem volt képes, hogy ezt a kis erényt beleoltsa környezetébe is. El kell továbbá ismerni, hogy teljes szívéből kívánta Franciaország javát, de hiányzott belőle a tetterő, hogy akaratát meg is valósítsa. Felfogása józan volt, de nagyon lassú. Főlismerte azt, ami hasznos és szükséges, de többnyire későn: ez is lett aztán végzete. A jelenből sem látott sokat, a jövőből talán semmit és így mindig nyakára nőttek az események. Korának ő nem tragikus hőse volt, hanem inkább szerencsétlen áldozata.

A bajokat, amelyekben elődeinek lelkiismeretlen kormányzata miatt kínlódott Franciaország, XVI. Lajos király becsületesen akarta orvosolni, habár a cselekvésben nem volt következetes. Másrészt ezek a bajok már nagyon befészkeltek magukat az állam szervezetébe, úgyhogy kiirtásukra talán egy nagy király is kevés lett volna. Azt hitte szegény

Lajos király, hogy a szentelt olajjal fölkent királynak csak meg kell jelennie valahol és a sebek rögtön begyógyulnak.

A francia nép örömrivalgással fogadta trónralépését és a „várva-várt” melléknevet adta neki. Akkor bizonyosan senki se álmodta, hogy tizenöt év múlva ugyanolyan örömrivalgás üdvözlí a guillotin kosarába

XVI. Lajos francia király.

lehulló fejét. Ilyen a nép. Minden bajának megszűnését a fejedelemtől várja és ha a bajok nem szűnnek meg, őt okolja mindenért, sokszor képtelen vádakot is szórva feléje. Így 1789 elején komolyan hitte Párizs népe, hogy a király és a királyi hercegek a lisztkészletet beleöntötték a Szajnába, mert így akarják az ország fővárosát kiéhezteni.

Lajos király hiába szüntetett meg önként több visszasságot, hiába vont vissza elődének több törvénytelen rendeletét, hiába állította vissza a parlament jogait: ő mégis csak korlátlan hatalmú uralkodó volt, mint elődei és mint ilyenről, a nép azt hitte, hogy az

államban tőle függ minden, talán még az is, hogy milyen az időjárás. Balga vélemény! A király nem mert a kiváltságos osztályok szabaddalmaihoz csak egy ujjal is hozzányúlni. Egyszer-kétszer nagyon szelid és félnék módon megpróbálta ezt, de olyan ellenállást tapasztalt, hogy visszariadt ilyesmitől. Az évszázadok óta megállapodott viszonyok erősebbek voltak, mint ő. Más szóval: a kiváltságos alapon terpeszkedő abszolút államformát a király nem változtathatta át alkotmányos államformává, ha meg nem szünteti egymásután a kiváltságokat. De ezek megszüntetésének szándéka olyan messze állott XVI. Lajostól, mint ég a földtől. Sok jót akart ő, de ezt nem. Az angol alkotmány nagyon gyűlöletes volt előtte, mert az a meggyőződés töltötte el, hogy az ő „Isten kegyelméből” való uralkodása a legszentebb valóság, amelyet senki meg nem nyirbálhat. A porosz Nagy Frigyes felfogásától, hogy a király az állam első szolgálója, szintén borzongott.

Ennek a gyöngé királynak hitvestársa egy kedves, szép asszony volt: *Mária Antónia*, Mária Teréziának, Magyarország királynőjének és Ausztria császárnőjének leánya. Az utókor hozzá van szokva Mária Antónia királynét úgy képzelni el, mint vértanút, mint lelkileg is magaszosat, akit az ártatlan szenvedés glóriája övez. Azonban nem ez a valóság, mert a megrendítő katasztrófát, amelynek Mária Antónia áldozatul esett, némiképpen bizony ő maga idézte fel. Igaz, hogy a földolgról, amely miatt a franciák kezdetől fogva nem kedvelték, a királyné nem tehetett: személye távol állt attól, hogy rokonszenves legyen. A franciák nem tudták elfelejteni a Nagy Frigyesről szenvedett rosbachi csatavesztést, amelyet annak tulajdonítottak, hogy Ausztria, hagyományos politikájához híven, ezúttal is cserbenhagyta szövetségét, Franciaországot. Mikor Lajos *mint dauphin* (trónörökös) 1770-ben, megtartotta eljegyzését Mária Antónia osztrák főhercegnővel, Mária Terézia leányával, egész Franciaország úgy tekintette ezt, mint az Ausztriával kötött szövetség örökösétételét, pedig ezt a szövetséget mindenki rosszalta, útálta. Kezdetben, mikor a tizenöt éves, szép és bájos fejedelmi leánya megjelent Versaillesben, ingadozni kezdett ugyan az udvarias franciák véleménye, de később, mikor a házasság megtörtént és minduntalan Mária Antónia akarata érvényesült a politikában, a kedvezőtlen vélemény még erősbödött. Mikor Mária Antónia francia királyné lett, üres óráiban nagyon szeretett politikai cselszövésekkel foglalkozni, annál is inkább, mert száraz, kimért és szellemtelen férjében bizony nem nagy öröme telt.

De egyéb okok is közreműködtek abban, hogy Mária Antónia

sohase lett népszerű. Ezek közt legfőbb volt talán az, hogy mellőzött minden etikettet. A hagyományos francia udvari illemformákon a szeszélyes bécsi gyermek pajzánságával túltette magát. És ha ezt elnézték is neki addig, amíg trónörökösne volt, annál nagyobb bűnül rótták fel, mikor királyné lett. Igen, Mária Antónia minduntalan megsértette az etikettet, de viszont politikai felfogása a hanyatló közepkorba illett bele. Az is fokozta iránta az ellenséges indulatot, hogy a párizsi női divatra irányító befolyást akart gyakorolni, még pedig az osztrák ipar hasznára, ami által a francia iparosoknak kárt okozott.

Mária Antónia nem adott semmit se arra, hogy mit beszélnek róla. Környezetének néhány tagját folyton kitüntette, a többit bántó módon mellőzte. Az akkori idők hirhedt Don Juanjával, De Lauzun lovaggal és a veszetthírű Artois gróffal, férje öccsével sokszor feltűnően bizalmas

Mária Antónia.

Mária Terézia leánya, XVI. Lajos francia király felesége volt. A szerencsétlen királyné vérpadon fejezte be életét.

módon társalgott. Kegyenceket és kegyencnöket tartott, akiket rászoktatott arra, hogy teljesítse minden kérésüket. Közülük Polignac grófnőt, egy okos, de gonosz indulatú, pazarló és kapzsi asszonyt barátjánőjévé fogadta, roppant adósságait kifizette, sőt később kinevezette gyermekei nevelőnőjének hercegnői ranggal. II. József, Mária bátyja franciaországi látogatása után így jellemzi hűgát: „A királyné igen szép és szeretetreméltó nő, de nem gondol másra, mint a mulatságra, nem szereti a királyt, egészen belebódult az ezen országban szokásos pazarlásba. Röviden: sem hitvesi, sem királynői kötelességét nem teljesíti úgy, amint kellene.”

Az állam szomorú pénzügyi viszonyai annyira nem aggasztották a királynét, hogy Versaillesban egymásután rendezte a fényesnél-fényesebb ünnepélyeket. Ezek milliókat nyeltek el nagyon rövid idő alatt. Kedves tartózkodási helyén, a trianoni kastélyban színpadot építtetett, amelyen aztán maga is föllépett a meghívott főnemesség előtt, Beaumarchais és Rousseau vígjátékaiban. A vígjátékokat bohózatok, ezeket pikáns, sőt trágár színdarabok követték, amelyek után orgiák következtek. Az udvarban hemzsegó nemesek erre voltak legjobban kaphatók... És minél többet mulatott az udvar, annál szegényebb lett az ország, a nép s annál nagyobb lett mindenfelé az elkeseredés...

Az udvartól távol álló, középsorsú polgári intelligenciá világ-felfogása is ebben az időben kezdett átalakulni. Szellemes, nagyeszű írók és filozófusok, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot munkái közkézen torogtak. Ezek valamennyien az elkorcsosult emberiséget, a korhadt társadalmi viszonyokat, a jogtalan egyenlőtlenséget és az általános erkölestelenséget ostorozták. A külföldi, főleg angol és német szociális irodalom úgyszólván ekkor állott delelő pontján: a tudás és tudomány terjedt, a szemek felnyíltak és látni kezdtek, az agyak pedig gondolkoztak a látottakon. A politikai forradalmat megelőzte és előkészítette a szellemi forradalom.

XVI. Lajos uralkodása a forradalom kezdetéig. — A reformkísérletek.

Mikor 1774-ben XV. Lajos meghalt, senki se törődött a halottal, csak utódával. És a húszéves XVI. Lajos, a majdnem egyidős Mária Antóniával együtt térdre borulva adott hálát az Istennek, hogy ilyen fiatalon elérhette a trónt. A nép lelkesedett, sőt tombolt örömeiben: azt hitte, hogy az új uralkodó végetvet Franciaország nyomorának.

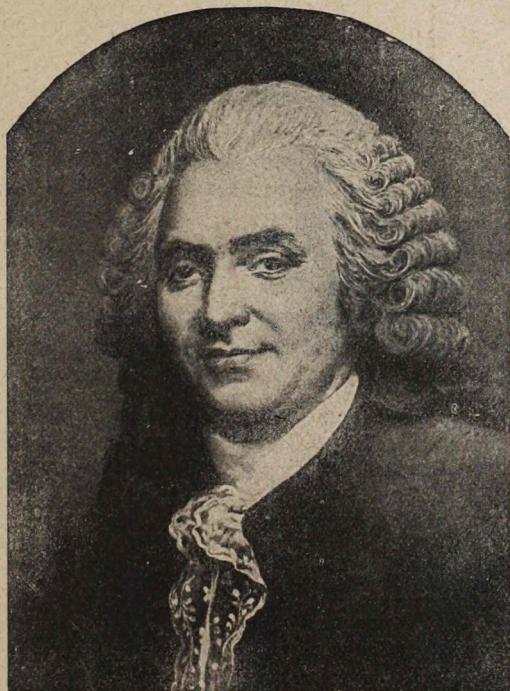
Az új király első dolga az volt, hogy levelet írt az ősz Machauldnak, XV. Lajos egyetlen becsületes, de már nyugalomba vonult miniszterének, hogy térjen vissza az udvarhoz és legyen első tanácsadója. Mert azt elhatározta XVI. Lajos, hogy elődének minisztereit nem tartja meg.

Mikor a megírt levelet el is akarta küldeni, legidősebb nagynénje, Adelaide hercegnő közbelépett. Ráfogta Machaultra, hogy istentagadó. A király hamarosan megváltoztatta jó szándékát és rá hagyta magát venni, hogy Machault helyett *Maurepas* gróftól hívassa, egy üresfejű, nagyoló vén szószátyárt, aki valamikor rossz gúnyverseket írt Pompadour aszszonyról, XV. Lajos kedveséről és emiatt huszonöt év óta vidéki birtokán, száműzetésben élt.

Maurepas gróf így visszakerült Párizsba és miniszterelnök lett. Nem mondhatni, hogy sokrosszat csinált volna, de nem csinált jót sem. Egyetlen érdeme talán az, hogy ő nevezte ki a pénzügyek főellen-

örévé *Turgot* limogesi állami intendánst. *Turgot* tisztajellemű, világos eszű államférfinak bizonyult, aki Franciaország pénzügyeibe be akarta hozni a takarékoságot. Keresztülvitte a gabona és lisztkereskedés szabaddátételét, reformálta az adókezelést s az állami monopóliumokat, államosította a postát és a víziutakat, végül megakadályozta, hogy Franciaország beleártsa magát Észak-Amerika szabadságharcába.

XV. Lajos 1771-ben megszüntette a parlamenteket, elsősorban a pá-

Turgot Róbert báró.

XVI. Lajos pénzügyminisztere, tiszta jellemű, világos eszű, haladó szellemű államférfi volt. Reformtörekvései miatt a konzervatív udvari párt hamarosan megbuktatta.

rízi parlamentet. A parlamentek alatt nem országgyűlés értendő. A parlament a király által nemesekből és főpapokból összeállított legfőbb törvényszék volt, amely nem igen foglalkozott mással, mint nagyobb, rendesen politikai pörök elintézésével, többnyire a király akarata szerint. Továbbá úgy ahogy ellenőrizte az ország pénzügyeit és törvényeket alkotott. Látnivaló, hogy ez a testület nem zavart sok vizet és távol volt attól, hogy a francia nemzetet úgy képviselje, mint például az angol parlament vagy a magyar országgyűlés.

XVI. Lajos saját elhatározásából, sőt Turgot tanácsa ellenére ismét összehívta a parlamenteket, abban a hitben, hogy Párizs népének örömet szerez. Tényleg a főváros ujjongott és dicsőítette a királyt. A párizsi parlament azonban azzal kezdte, hogy ellene nyilatkozott Turgot reformjainak, védve a kiváltságos osztályok érdekeit. Különösen Turgotnak a céhek eltörléséről szóló rendelete volt szálka az ósdi parlament szemében. Minthogy azonban ezúttal a király is Turgot mellé állt, a rendelethez a parlament nagynehezen hozzájárult.

Hogy a becsületes Turgot ebben a romlott korszakban nem tartotta magát sokáig, ezen nem lehet csodálkozni. Csaklamar saját minisztertársai, főleg Malesherbes, a királyi ház minisztere, sőt maga Maurepas gróf miniszterelnök is ellene fordultak. Turgot javaslatot nyújtott be a megyék önkormányzatáról és bizonyos fokú népképviseltről. Ezzel betelt a mérték. A király irtózott minden szabadelvűségtől. A királyné is közbelépett és Turgot 1776-ban megkapta felmentését, anélkül, hogy kérte volna. Ezzel Turgot többi korszakalkotó eszméje, a vallási és leikiismereti szabadság, a nantesi edictum megszüntetése, a kiváltságos osztályokra is kiterjedő földadó, az általános törvénykönyv és a sajtószabadság is eltemetődtek. A derék ember nem érte meg azt az időt, mikor a forradalom mindezt megvalósította, mert öt év múlva meghalt.

A pénzügyministerségben utóda Clugny lett, aki azonban csak néhány hónapig kormányozta Franciaország pénzügyeit. Ez a négy hónap a nép újabb fosztogatásának a korszaka volt. Clugny halála után az jutott eszébe Maurepas gróf miniszterelnöknek, hogy a pénzügyminiszteri hivatalt két részre osztja. Így lett pénzügyi főellenőr Taboureaux, a királyi kincstár főigazgatója pedig Necker, egy bankár. A kétfejű pénzügyi igazgatás csak rövid életű volt, mert Necker rövidesen elfoglalta Taboureaux hivatalát is. Minthogy azonban Necker protestáns volt, a törvény értelmében nem kapott helyet a király tanácsában.

Necker mindjárt az első időkben népszerű lett azáltal, hogy hiva-

tala után nem fogadott el fizetést. Turgotnak nagy esze és erős jelleme azonban nem volt meg benne. Inkább toldozott, mint újitott: a sebeket nem gyógyította, csak befödte flastrommal. Pár hónap múlva ott állt, hogy vagy az adók emelése, vagy államkölcsön fölvevése vált szükségessé. Hogy a népesség adózó képességét növelje, Necker el akarta törölnetni a robotot és a céhrendszert, amely utóbbiról szóló Turgot-féle törvény csak papiroson maradt. Ezenkívül tartománygyűléseket tervezett Necker, amelyeket a nép szavazattöbbséggel állított volna össze.

A király, mikor mindezt elébe terjesztették, felkiáltott:

„Hisz ez csupa Turgot!”

De azért jóváhagyta Necker javaslatait s maga se tudta, hogy miért.

Ekkor következett be az a vállalkozás, amelytől Turgot óva intette a királyt: az angol-amerikai háborúba való beavatkozás. Necker, bár eleintén maga is ennek ellenzője volt, később beadta derekát és hitelművelet útján előteremtette az óriási költségeket. Közreadott egy kimutatást, amely szerint őfelsége bevételei több mint tízmillióval haladják felül évi kiadásait.

A kimutatás minden adata hazug volt ugyan, de hatása nem maradt el: a tőkepezések pár nap alatt 236 millió frankot adtak össze a királynak kölcsön gyanánt.

Habár az eredmény nagyszerű volt és a király meg volt elégedve, ez a kimutatás szegte mégis nyakát Neckernek. A kimutatásból ugyanis

Necker Jakob.

Svájci származású bankár volt. Párizsba került s itt tíz év alatt hatmillió frank vagyonra tett szert. XVI. Lajos pénzügyminisztere lett. Népszerű miniszter volt, de tehetségénél nagyobb volt a felfangja. Ő bírta rá a királyt, hogy alkotmányt és választójogot adjon a népnek.

kiderült, hogy a királyi udvar tele van naplopó nemesekkel, akik érdemtelenül húznak nagy fizetéseket, avagy nyugdíjakat. Ezt nem lehetett Neckernek megbocsátani. Megkezdődött ellene a eselszövés és egy rövid királyi kézirat négyévi szolgálat után elbocsátotta öt hivatalából.

Joli de *Fleury* államtanácsos, aki utóda lett, igyekezett elfelejtetni mindent, ami Neckerre emlékeztetett, de két év múlva d'Ormesson államtanácsosnak adta át helyét. Közben meghalt Maurepas gróf miniszterelnök is és ennek Vergennes gróf lett az utóda.

D'Ormesson egy csomó Turgot-féle javaslattal akart az államon segíteni. Nem okult a derék miniszter sorsán, meg is bukott pár hónap múlva. Utódjára nézve nagy zavarba jött az államtanács. Némelyek Necker visszahívását ajánlották, de ezt a király haragosan utasította vissza.

Végre megegyeztek, hogy a lillei állami intendáns, *De Calonne* legyen pénzügyminiszter. Ezzel a férfival a bőség szaruja ömlött ki az udvar fölött. Azonnal telt pénz mindenre, főleg ünnepélyekre s a királyi hercegek és udvari méltóságok szükségleteire. Az államkincstár kimeríthetetlennek látszott. Calonne volt a király és az udvaroncok előtt a világ legnagyobb pénzügyi lángeszé. És Calonne elvből helyeselte a fényűzést és pazarlást, azt hirdette, hogy a világot el kell kápráztatni Franciaország gazdagságával, mert így könnyen lehet kölcsönt kapni. Mikor hivatalba lépett, 600 millió frank hiány volt az államkincstárban. Ezt ő két esztendő alatt még 300 millióval növelte, mert egyik kölcsönt a másik után szedte föl. Megszorította azonban az adócsavart is, hogy csak úgy nyögött bele a nép. Végre azonban csődöt mondott ez a gyalázatos gazdálkodás. Az általános bizalmatlanság nyilvánulásait nem lehetett elfojtani. A pénzügyminiszter legcsalogatóbb felszólítására sem írt alá senki egy franknyi újabb kölcsönt sem. Az udvar kénytelen volt fizetéseit beszűntetni.

A nyaklánc-pör. — A pénzügyi bukás.

Éppen ebben az időtájban pattant ki a hirhedt *nyaklánc-botrány*, amelybe a királyné, bár ártatlanul, szintén belekeverődött.

A botrány főhőse Rohan Lajos herceg, biboros, strassburgi püspök, az ország főalamszónása, aki XV. Lajos utolsó éveiben bécsi követ volt és ott esztelen fényűzésével, valamint teljes diplomáciai tehetetlenségével

„lúnt ki.” Rohan herceg egyik jelentésében, amelyet Bécsből a francia udvarhoz intézett, valami ártatlan élcet engedett meg magának Mária Terézia császárnőről. Mária Antónia, aki akkor még trónörökösné volt, megnehezelt az anyját ért tiszteletlenség miatt és Rohan herceget, mikor ez Bécsből visszatért Franciaországba és tisztelegni akart nála, nem fogadta. A herceg ettől kezdve fút-fát megmozgatott, hogy a közben királynévá lett Mária Antónia kegyét újra megnyerhesse.

Egy nagyszabású kalandornő, Jeanne de la Motte, aki grófnőnek és II. Henrik király egyik természetes fiától származónak adta ki magát, kihasználta a bíboros helyzetét. Belopta magát ennek strassburgi palotájába és elhitette vele, hogy a királynéval bizalmas barátnői viszonyban áll. Rohan herceg fölöttébb megörült, mikor a „grófnő” biztatta, hogy Versaillesban jóra fogja fordítani ügyét. A kalandornő el is utazott Versaillesba és a bíbornok csakhamar értesítést kapott, hogy a királyné már nem nehezelt, sőt újra és annyira kegyébe fogadja őt, hogy hajlandó közismert gavallérságát is igénybe venni, miután a király nagyon fősvény.

A bíboros boldogan küldte Versaillesba az elég gyakran kért nagy összegeket, természetesen az önzetlen és titoktartó közvetítő kezeihez. Végre egy levél megengedte neki azt is, hogy Versaillesba jöhessen, mert a királyné személyesen is meg akarja köszönni áldozatkészségét egy négy szemközti találkozáson, amelynek azonban éjjel, a palota kertjében kell megtörténnie.

Egy júliusi estén, 1784-ben, a bíboros, muskétás katonának öltözve, meg is jelent a kert egyik zugában, ahol egy fehérbe öltözött hölgy fogadta, aki csókra nyújtotta kezét. A bíboros annyira meg volt hatva, hogy térdre rogyott és úgy köszönte meg a királyné kegyelmét. A hölgy aztán suttogva csak annyit mondott, hogy minden meg van bocsátva és sietve távozott, nehogy, mint mondta, meglepjék.

A bíboros annyira megittasult az örömmámortól, hogy ezután minden áldozatra kész volt a királynéért. A kalandornő pedig gondoskodott arról, hogy a királyné még az eddigiéknél is nagyobb áldozatot kívánjon. Egy előkelő párizsi ékszerész-cég XV. Lajos utolsó napjaiban egy drága nyakláncot készített, amely XV. Lajos kedvesének, a híres Dubarry grófnőnek volt szánva. Minthogy azonban ezt a nőt a király halála után az udvartól azonnal eltávolították, az ékszerész-cég a nyakláncot az új királynénak, Mária Antóniának ajánlotta fel megvételre. A királyné szívesen meg is vette volna, de a nyaklánc ára 1 millió 800.000 frank volt, ennyi pénzt pedig abban az időben, mikor Franciaország

kinestárát az amerikai háború is nagyon kimerítette, nem lehetett könnyelműen kiadni.

„Hisz ennyiért hét hadihajót vásárolhatunk!” — mondotta a királyné és az ékszer két ízben is elutasította.

A kalandornő ekkor figyelmessé tette a biborost az ékszerre, azt mondta, hogy a királynénak nagyon fáj érte a szíve. A biboros nem habozott, azonnal az ékszerészhez ment és a királyné nevében megvette a nyakláncot öt részletben fizetendő 1 millió 600.000 frankért és ez összegért jótállást vállalt. Még aznap Versaillesba vitte a szélhámos „grófnő” az eladási szerződést és másnap visszahozta ezzel az aláírással: „Bon — Marie Antoinette de France”. (Jól van — Franciaországi Mária Antónia.) A biboros átvette a nyakláncot és a szeretetreméltó közvetítő által Ver-

Előkelő francia nő viselete XVI. Lajos korában.

saüllesba küldte, hogy azt a nyakat ékesitse, amelyhez egyedül méltó. Persze, nem került oda, hanem rögtön Amsterdamba vándorolt, ahol pénzzé tették a „grófnő” cinkostársai. Az óriási család sikerült, még pedig a legegyszerűbb eszközökkel. A királyné kézírását a csalóbanda egyik tagja hamisította, a kerti jelenetet pedig a Palais Royal egyik, Gay d'Oliva nevű félvilági hölgy játszotta el a biborossal, de közreműködött benne az orléansi herceg is, aki gyűlölte a királynét.

A család azonban kiderült. Mikor úgyanis az ékszerész nem kapta meg a biborostól a második részletet, magánál a királynénál jelentkezett a pénzért. A királyné mélyen le volt sujtva, hogy nevét ilyen gyalázatos büntényhez használták fel.

Két hét múlva Rohan biborost éppen akkor tartóztatták le, mikor misézni készült. A király és a királyné vallatóra fogták és szegyenkezve kellett beismernie, hogy ostobán be hagyta magát fenni és a királynéről lovagiatlanul gondolkozott.

A püspök azután azokkal a bűnrészesekkel, akiket utól lehetett érni, a parlamenti ítélőszék elé került. Itt azonban megtörtént az a hihetetlen dolog, hogy fölmentették azt, aki úgy járt el a királynéval szemben, mintha ez közönséges félvilági hölgy lett volna. És megtörtént az is, hogy a nép ujjongott az ítélet hallatára, amely Rohan biborosnak visszaadta szabadságát. Így nyilatkozott meg a gyűlölet Mária Antónia, az „osztrák nő” iránt!

Calonne pénzügyminiszter, hogy kudarcát feledtesse, egyesítette Turgot és Necker terveit és ezeket elfogadtatta a királlyal. Mert XVI. Lajos most már mindent elfogadott. A reformtervek legfontosabbjai természetesen a pénzügyre vonatkoztak. Arról volt szó, hogy a gazdag klérust meg kell adóztatni, a parasztnép adóját pedig csökkenteni kell. Hogy a reform életbeléphessen, meg kellett nyerni a parlament jóváhagyását is, amire azonban nem volt kilátás. Calonne tehát azt javasolta a királynak, hogy hívja össze az „előkelőségek” tanácsát és a reformokat ezzel hagyassa jóvá, megkerülve így a parlamentet. A király most sem ellenkezett sokáig és egybehívta a főrendi tanácsot, amely 1626 óta egyszer sem tartott ülést. A tanácsnak tagja volt 7 királyi herceg, 14 püspök, 36 herceg, gróf és báró, 38 tanácsos a parlament kebeléből, míg a kisebb városokat 12, a nagyobbakat pedig 28 bizalmiférfit képviselte.

A francia nép csakhamar rájött, hogy ez a méltóságos gyülekezet, amelynek a néptől semmi megbízása sincs, arra van hivatva, hogy igent mondjon mindenre, amit a király akar. Versaillesban színlapok jelentek meg a házak falán ezzel a tartalommal: a pénzügyi főellenőr nagy színész-

truppot toborzott, amely elő fogja adni az ő saját bohózatát. Ennek címe: „A Danaidák hordója.”

A főméltóságok a gyűlést mégis megtartották és azt határozták el benne, hogy a nemesség és papság nem fog adót fizetni. A következő napon Calonne pénzügyminisztert elbocsátották.

Pár hétig Fourgueux államtanácsos vezette a pénzügyeket, aztán *Loménie de Brienne* toulousei érsek, a főrendi ellenzék vezére. Szóba jött újból Necker is, de a király már ennek a névnek hallatára is ideges lett.

A főpap-pénzügyminiszterben megvolt a jóakarát, hogy csináljon valamit, de hiányzott a képessége. Működésének egyetlen eredménye az volt, hogy a főrendű gyülekezet hozzájárult a tartományi önkormányzat létesítéséhez, de azzal a kikötéssel, hogy a vezető szerepet ott is a két kiváltságos osztály vigye.

A pénzügyek Brienne alatt annyira összezavarodtak, a deficit olyan nagyra nőtt, a pénzhány olyan tűrhetetlen lett, hogy az állami járadékfizetéseket be kellett szüntetni, ami az állam csődjének az előjele. Már most a tehetetlen érsek maga is elkívánczolt miniszteri székéből: XVI. Lajos nem marasztalta és vigasztalásul sok ajándékot és bibornoki kalapot eszközölt ki számára. A közvélemény hangosan követelte, hogy ne kísérletezzenek tovább a pénzügyekhez nem értő emberekkel, hanem jöjjön vissza *Necker*. A király nem csinálhatott mást, visszahívta Neckert. Ez hamarosan egy kis rendet hozott az államháztartásba, saját vagyonából is kétmilliót adott kölcsön. Azonban azt az áramlatot, amely az elavult és megromlott közéleti és politikai viszonyokat el akarta söpörni, Necker se tartóztathatta fel többé. Mikor a parlament 1788-ban ismét összeült, a nép tomboló lelkesedéssel tüntetett azon tanácsosok mellett, akik a zsarnokság elleni harc katonáinak vallották magukat.

A parlament azonban határozatot hozott, amely szerint a régi rendi alkotmányt kívánja fenntartani. A nép szeméről egyszerre lehullott a hályog: mindenki láthatta, hogy ettől a parlamenttől nem várhat semmit.

Necker, hogy a válságot megelőzze, még egyszer összehívatta a főméltóságokat és velük akarta kimondatni azt, hogy a harmadik rend, vagyis a polgárság és a parasztság is küldhessen képviselőket a parlamentbe. Ámde Necker javaslata megbukott. A főurak azt írták a királynak, hogy hajlandók az ország pénzügyeinek rendezése végett esetleg összeadni valamit, de csak akkor, ha a harmadik rend megszűnik ostromolni az ő ősi előjogaikat. Mintha a válság csak pénzkérdés lett volna! Sajnos, Necker is azt hitte, hogy csupán pénzkérdés.

Két hét múlva a parlament feloszlása után Necker a következő javaslatot tette a királynak :

Válasszon a nemzet képviselőházat legalább ezer taggal. A protestáns vallásúak is választhatók legyenek, a parasztok a két kiváltságos rend tagjai közül is választhassák képviselőiket. Végül és ez volt Necker javaslatának veleje, a nem kiváltságos osztályok kétszer annyi képviselőt választhassanak, mint a két kiváltságos osztály.

XVI. Lajos ezekbe is beleegyezett. A következő év elején megjelent a királyi rendelet, amely megállapította a választási rendet. E szerint előbb az osztályok választották meg a választókat, aztán ezek a képviselőket. A kerületeknek jogukban állt ősi szokás szerint képviselőiknek utasításokat adni.

Ekkor megkezdődött az utasításoknak, a panaszoknak az összefoglalása. Nagy munka volt ez, izzasztó munka ! A nép minden eddigi sérelmét, szenvedését felsorolta. A választók attól a gondolattól, hogy sorsukat ezután ők maguk fogják intézni, nekihevültek. Az egész ország fölött mintha egy távoli mennydörgés tompa mormogása vonulna végig és egy rémítő viharnek fojtó előszele fujdogálna . . .

A harmadik rend. — A nemzetgyűlés.

Az 1788-ik évben egyik csapás a másik után érte Franciaországot. Júliusban jégverés volt, amely Normandia és Bretagne minden termését tönkretette. Ami megmaradt, azt elpusztította a szárazság. A tél pedig a leghidegebb volt, amelyre száz év óta emlékeztek. Decemberben Párizs és Havre közt a Szajna befagyott. Az olajfa és gesztenyeerdők fele elpusztult a hidegtől. A következő tavaszon aztán jöttek az árvizek és beköszöntött a legszonyúbb rém : az éhség. A szegény emberek, miután egy darabig szénát, szalmát, fahéjat ettek, sorra éhen haltak. A nyomorgók minden vidékről Párizs felé vonultak, ahol pedig a lakosság alsó osztályainak szintén nem volt mit enniök.

A népet a kétségbeesés őrzöngése fogta el. Betört az élelmiszerüzletekbe és erőszakkal szerzett egy darab kenyeret. A parasztok késekkel, botokkal kényszerítették a bérlőket, hogy ami enivalójuk van, vigyék a piacra. A kormány a legsujtottabb vidékre küldött néhány szekér gabonát, de ezeket az éhezők már útközben megrohanták. A csendőrség és katonaság nem bírt a megdühödött tömegekkel. Rouenben például kirabolták a magtárakat, a gyűlölt gyárak födelére pedig esővát dobtak.

Az éhezőkhez nemsokára gonosztevők, rablók, útonállók csatlakoztak, kik azután rendszeresen folytatták rablásaikat. A hatóságok maguk is elvesztették a fejüket: határozottan, erélyesen föllépni a garázdálkodók ellen senki se mert.

És ebben az általános zűrzavarban, fejetlenségben, vérszomjas, elvadult hangulatban hirdetik ki a királyi rendeletet, hogy tessék kép-

A három rend.

A francia nemzetgyűlés három rendjének: a papságnak, a nemességnek és a polgárságnak jellemző viselete.

viselőket választani, ezeket ellátni utasításokkal, általuk elmondatni a nép panaszát!

Ugyanebben az időben a *röpiratok* özöne áradt szét az országban. Valamennyi azt hirdette, hogy végét kell vetni a zsarnokságnak, a papi és nemesi uralomnak. Az idők jelének lehetett tekinteni, hogy a leghatalmasabb ilyenfajta röpiratot *Sièyes* abbé, a chartresi püspök fővikáriusa adta ki, aki „Mj a harmadik rend?” című füzetében azt követelte, hogy a harmadik rend, mellyel körülbelül az *egész* nemzet azonos és mely mostanig semmit sem nyomott a latban, végre-valahára „legyen valami.” A *választás eredménye* gyanánt az új képviselőházba bekerült a harmadik rendből: 4 pap, 15 nemes, 29 polgármester, 12 orvos, 4 író, 5 pénz-

ügyi tisztviselő, 178 földművelő, paraszt és polgár, 2 törvényszéki tanácsos és 372 ügyvéd, összesen 621.

A nemességet képviselte: 19 törvényszéki tanácsos és 266 nemes, a papságot pedig 96 prelátus, 7 barát és 205 pélbános.

Lajos Fülöp orléansi herceg.

Gyűlölte a királyt és a királynét s egyik titkos vezetője volt a királyság ellen irányuló mozgalmaknak. Hajhászta a népszerűséget s ezért, nem pedig meggyőződésből, a nép jogai mellett kardoskodott a királyi udvarban, ahol őt lenézték. Bár rokona volt a királynak, a konventben a király halálára szavazott. A rémuralom napjaiban ő is a vérpadra került.

Bretagne nemessége megtagadta a választást és így még 22 képviselő hiányzott a nemesi rendből.

Az 1789-iki év május 3-án fogadta XVI. Lajos király az új képviselőket. A fogadás a régi vakító pompa és körülményes ceremóniák szerint történt: a rendek rangfokozata értelmében a nemesek és papok most is megelőzték a nép küldöttet és mindegyik rend más-más hagyó-

mányos ruházatot viselt. De mikor a nancyi püspök a szertartás alatt fohászzkodott: „Isten, hallgasd meg a papság imáját, a nemesség fogadalmát és a harmadik rend alázatos esdeklését,” hangos mozgás támadt a megkülönböztetés miatt a harmadik rend soraiban.

A várva-várt trónbeszéd nagy csalódást hozott, mert az volt benne, hogy a király az új országgyűlésnek majdnem egyetlen feladatául a pénzügyek rendezését tűzte ki, anélkül azonban, hogy annak módját csak egyetlen szóval is megjelölje volna. Necker is beszélt aztán és büvészi ügyességgel csoportosított számokkal azt akarta elhíttetni, hogy a deficit csupán 56 millió, amit takarékosággal el lehet tüntetni. Pedig legalább tízszer ennyi volt már ekkor a francia államháztartás hiánya.

Az udvar hangulata az új alakulással szemben ingadozó volt. Egy kicsiny párt nem zárkózott itt el az új eszmék elől, melyekről persze a többség semmit se akart tudni. A reakciós udvari párt azonban azt tervezte, hogy mihelyt a pénzügyek rendben lesznek, a rendektől meg kell szabadulni. A reformoktól a király környezete irtózott, mert ezeket csak úgy bírta elképzelni, mint a kiváltságok megszüntetését. A reakciós párt Polignac grófnőnek, a királyné barátnőjének palotájában jött össze és vezére Artois gróf, a király öccse volt. A másik udvari pártnak, amely a reformok mellé állt, Lajos Fülöp orléansi herceg volt a feje, akit azonban nem a meggyőződés vezetett, hanem egyrészt az olcsó népszerűség vágya, másrészt pedig a bosszú az udvar ellen, ahol gyakran fitymálták, sőt lenézték. Elmondhatni, hogy szép, nemes ügyet méltatlanabb ember sohase képviselt Lajos Fülöpnél.

Határozatlanul és minden önállóság nélkül ingadozott XVI. Lajos a két párt közt, hol ehhez, hol amahoz hajladozva. Ahol egy kis ellenállást tapasztalt, onnan rögtön visszahúzódott. Szorgalmasan olvasgatta a népnek azon panaszait, amelyeket a képviselők magukkal hoztak: szeretett volna minden bajon segíteni, de a vége az lett, hogy a pusztá szándéknál maradt.

Pedig előre lehetett látni, hogy a rendek közt lappangó igen mély ellentétek nemsokára ki fognak törni. A nemesség nem szándékozott engedni előjogaiból, a harmadik rend reformokat követelt, a papi rend a két irányzat közt várakozó álláspontot foglalt el, de inkább a harmadik rendhez húzott, mint a nemességhez. Ez is az idők jele volt. A királyné pedig egyik levelében azt írta, hogy nagyon örülne, ha a harmadik rend az arisztokratákat kissé „megfékezne.” Hiszen a harmadik rendnek is ez volt a szándéka, csak nem tudta, hogyan fogjon hozzá.

A legtöbb képviselő, főleg a harmadik rendből, politikailag újong volt. Parlamentáris gyakorlottsága egyiküknek sem volt, ezenfelül egymás előtt idegenek voltak. Csupán abban egyezett meg mind, hogy kell újítani Franciaország állami szervezetét. Utasításaik közt szerepelt a kizárólagos, osztálykülönbség nélküli népképviselés, a feudális előjogok megszüntetése, a sajtószabadság, a miniszteri felelősség, egyenlő

Siéyes Emánuel abbé.

Párizs egyik kerületét képviselte a nemzetgyűlésen. „Mi a harmadik rend?” című röpiratában jogokat követelt az elnyomott nép számára. A nemzetgyűlésben a demokrata-párt egyik vezére volt.

teherviselés, szóval: az alkotmányos állam. Sőt a Párizs városa által választott képviselők, köztük Siéyes abbé, azt hangoztatták, hogy a képviselőház egy fillért sem fog a királynak megszavazni mindaddig, amíg a reformokkal nem végeznek. A harmadik rend képviselői azt is hirdették, hogy ők nem csupán választóikat, hanem az egész nemzetet képviselik, minélfogva csupán együttes szavazásról lehet szó, nem pedig a három rendnek külön szavazásáról.

Ezt a kérdést: *a tárgyalás módját* tisztázni kellett, miután a két első rend hallani se akart arról, hogy a harmadikkal együtt határozzon

el valamit. Sőt az első ülésen az első két rend meg sem jelent, mire az aixi képviselő, a regényes, viharos multú, demokrata érzelmű *Mirabeau* gróf azt indítványozta, hogy a harmadik rend ne fogjon egyelőre egymagában semmihez. Az indítványt elfogadták.

Miután a három rend közt több üzenetváltás történt az egymáshoz való közeledés minden reménye nélkül, a harmadik rend végre magához a királyhoz akart fordulni, hogy intézkedjék valahára, mert már egy hónap mult el'ánélkül, hogy a közös tanácskozásba csak bele is kezdhettek volna és a nép türelmetlen kezd lenni. Ám éppen akkor halt meg XVI. Lajos elsőszülött fia és a harmadik rend a gyászoló királynál nem tartotta illőnek alkalmatlankodni.

Végre a beteges, vézna *Siéyes abbé*, Párizs egyik követe, ezt az indítványt tette a harmadik rend gyűlésén :

„Még egyszer és utoljára hívassék meg az első és második rend a közös tanácskozásra. Ha pedig azután sem jönnének, ez vétessék jegyzőkönyvbe és a harmadik rend képviselői nélkülök alakuljanak a rendek gyűlésévé.”

Az indítványt általános tetszéssel fogadták. A meghívás a másik két rendhez elment, de ezeknek makacsságát nem szüntette meg. Közben a papi rendből három képviselő csatlakozott a harmadik rendhez.

Öt nap mulva Siéyes újabb indítványt tett és pedig arra nézve, hogy a gyűlés jelentse ki magát megalakultnak. De nem úgy, mint a harmadik rend gyűlése, mert a papi rendből ismét többen csatlakoztak hozzá, tehát a gyűlés már több volt, mint a harmadik rend gyűlése.

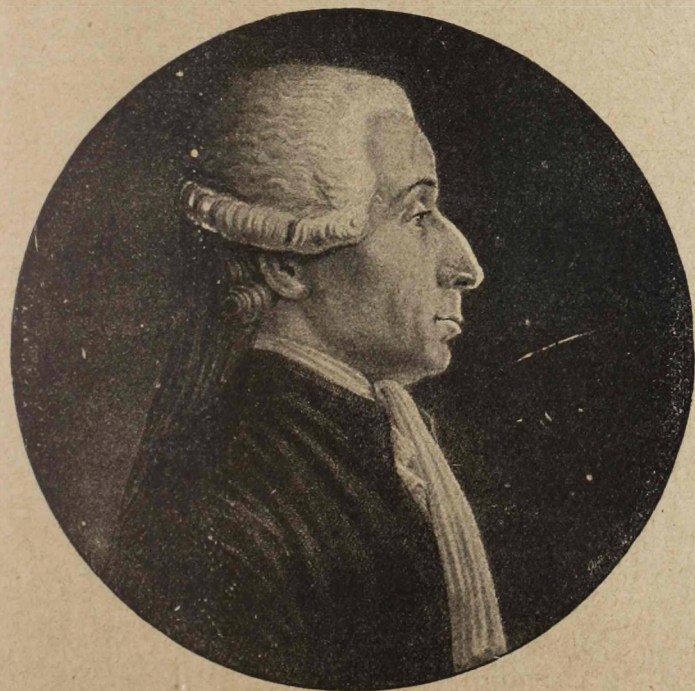
Vita támadt arról, hogy micsoda ez a gyűlés voltaképpen és mi legyen a neve. *Mirebeau* gróf óva intett attól, hogy oly nevet válasszanak, amelyet el lehet tőlük vitatni. Ő azt javasolta, hogy legyen a gyűlés „a francia nép képviselete.” Ám sokan úgy találták, hogy a „nép” szóban van valami, amire a felsőbb körökben sokan az orrukat fintorgathatnák. Siéyes ilyen nevet ajánlott : „A francia nemzet elismert és igazolt képviselőinek gyülekezete.” Ez se tetszett, mert kissé hosszú volt. Ekkor felállott egy *Legrand* nevű igénytelen képviselő és csak annyit mondott :

„Legyünk mi egyszerűen : *nemzetgyűlés!*” („Assemblée nationale.”)

Mindenki érezte az egy *Mirabeau* grófon kívül, hogy ez az elnevezés a legtalálóbb. El is fogadták nagy lelkesedéssel.

Már éjfél is elmúlt, mikor idáig jutottak, de a nemzetgyűlés még mindig nem jelentette ki, hogy megalakult. A képviselőknek egy tekintélyes része ugyanis most kissé meghökkent, sokan nem merték maguk

mögött a hidat fölégetni. A hangulat nagyon izgatott lett. Az óvatosak másnapra akarták halasztani a megalakulást, de a szenvedélyesek nem engedtek. Rettentő lárma támadt, a kezek ökölbe szorultak, a két ellenpárt egymást fenyegette. Künn pedig vihar tombolt és a szélvész megmegrázta az épület tetejét. A tudós Bailly, Párizs követe volt az elnök, aki egy óra hosszáig nyugodtan várta, amíg a szenvedélyek kitombolták

Bailly János, a nemzetgyűlés elnöke.

Ideális lelkű tudós volt, aki méltóságteljesen vezette a nemzetgyűlés tanácskozásait. Később Párizs polgármestere lett. A rémuralom idején ő is a vérpadon fejezte be életét.

magukat. Mikor aztán visszatért a nyugalom, okos beszéddel rávette a képviselőket, hogy halasszák a megalakulást két nappal későbbre.

Ezen a napon 491 képviselő jött össze, akik közül csak 90 szavazott a megalakulás ellen.

A nemzetgyűlés azonnal megkezdte működését. Legelőször azt határozta el, hogy az adóbehajtás törvényessége megszűnik, mihelyst

ellenkezés támad a nemzetgyűlés és a kormány közt. Aztán kezességet vállalt az állam adósságaiért a hitelezőkkel szemben, végül bizottságot küldött ki, amelynek feladata volt javaslatot tenni a köznyomor enyhítésére.

Az udvar, a nemesség és a papság megriadt a nemzetgyűlés föllépésétől. A versaillesi királyi kastély körül, amelyben az országos rendek három külön csoportban tanácskoztak, óriási néptömeg gyűlt össze. A klérus üléstermében nagy volt a vihar: a plébánosok a főpapok ellen foglaltak állást és leszavazták őket. A rendkívüli esemény hírért ujjongással fogadta a nép.

A nemesség a királyhoz sietett és követelte tőle, hogy védje meg az arisztokrácia jogait a harmadik rend ellenében. Közbelépett a parlament is, amely mindig a nemességnek szövetségese volt. A parlament följánlotta a királynak, hogy minden adót azonnal megszavaz, ha az országos rendeket hazaküldi. A parlament is félt a harmadik rendtől.

A király legjobban tette volna, ha azonnal a harmadik rendhez csatlakozik, mert hisz anyagi áldozatokat csupán ettől remélhetett. Sajnos, a nemesség ismét levette őt lábáról. XVI. Lajos nem nyúlt ugyan erőszakhoz, de ami még rosszabb vért szült, arra határozta magát, hogy a harmadik rendet megalázza. Necker rábeszélte a királyt, hogy hívja össze a három rendet együttes ülésre és ezen „a királyi ülés”-en mossa meg jól a harmadik rend fejét.

XVI. Lajos belement ebbe a tervbe és kitűzte az együttes ülés napját. Közben azonban híre jött, hogy a nemzetgyűléshez a papi rend többsége is csatlakozni akar. Ezt mindenáron meg kellett akadályozni. A király elrendelte, hogy a harmadik rend üléstermében kezdjenek bele egy nagy takarításba. Mikor Bailly, a nemzetgyűlés elnöke két nappal az együttes ülés előtt megjelent a palotában, az ülésterem főajtáját zárva találta, a mellékajtókat pedig gárdisták őrizték. Ezeknek parancsnoka tisztelettel fogadta Baillyt, de kijelentette, hogy nem bocsáthatja be. Bailly és az időközben összesereglett képviselők körülnéztek. A királyi kastéllyal szemközt állt Artois gróf palotája, abban volt egy nagy bálterem, ahol az udvari ünnepélyeket szokták megtartani. A nemzetgyűlés oda szorult be, a csupasz négy fal közé, ahol még leülni se lehetett, mert padok vagy székek sem voltak.

A bálterem karzatát azonnal temérdek nép özönlötte el, künn pedig, a palota udvarán ezer és ezer ember nyüzsgött, legnagyobbrészt Párizsból kiránduló, munkanélküli, gyűlevész népség, amely készen volt arra, hogy esetleg kődobálást kezdjen vagy verekedést támasszon.

A nemzetgyűlés eskütétele a versaillesi bálteremben. A harmadik rend, amelyhez néhány papképviselő is csatlakozott, esküt fogadja, hogy mindaddig együtt maradnak, amíg alkotmányt nem adnak az országnak. A terem közepén lévő asztalon Bailly, a nemzetgyűlés elnöke áll és egy papirlapról olvassa föl az eskütextusát. A körülötte sereglő képviselők lelkesedéssel mondják utána az esküt.

Egy képviselő azt indítványozta, hogy a nemzetgyűlés tegye át székhelyét Párizsba. Tomboló tetszés a karzatról és az udvarból. Bailly, az elnök ellenmond, mert fél, hogy a többi rendtől való elszakadás veszélyes lehetne.

Erre felállt Mounier, egy különben csendesvérű képviselő és fölkiált : „Esküdjünk meg mindnyájan, hogy nem válunk el egymástól addig, amíg alkotmányt nem hoztunk az országnak és azt nem biztosítottuk !”

Egetverő taps és örömrivalgás támad. A képviselők egymás nyakába borulnak, aztán leteszik az esküt. Csupán egyetlenegy képviselő, Martin tiltakozott az eskütétel ellen. Ezért a tömeg szét akarta tépni. Nagynehezen menekült meg egy hátulsó ajtón át.

A nemzetgyűlés eskütétele még sokkal jelentősebb forradalmi lépés volt, mint a megalakulása. Az udvar és a nemesség nem tudta, mihez fogjon. Pedig egy elhatározó lépés még mindig megmenthette volna, ha nem is az országot, de kiváltságos uralmukat. De erre senki se vállalkozott.

Az eskütétel hírére a király habozott és a rendek együttes ülését egy nappal elhalasztotta. Hogy pedig ezalatt a nemzetgyűlés ülést ne tarthasson, Artois gróf a báltermet bezáratta. Az összejöött képviselők ismét feltalálták magukat: a közelben volt Szent Lajos temploma, ide vonultak mindnyájan.

Itt történt az örökké emlékezetes esemény, hogy az első rend, a papság, egyesült a harmadik renddel, a néppel. Egyházi diszben. a vienni érek vezetése alatt 149 papképviselő foglalta el helyét a nemzetgyűlésben. A rendkívüli jelenetnek hatása is rendkívüli volt. Mintha a szívek, a lelkek egyesültek volna. Ki kételkedhetett volna még ezután is, hogy a nemzetgyűlés valóban a nép akaratát képviseli ?

Megérkezett végre a három rend együttes ülésének napja. Felhős, esős nap volt, sokak szerint ez nem jót jelentett. A nemzetgyűlés tagjait értesítették, hogy a királyi palota udvarán gyülekezzenek ahonnan egy hátulsó ajtón egyenként eresztik be őket az ülésterembe. Ott is álltak valamennyien az udvaron, a szakadó eső a nyakukba zúdult: így akarták őket megalázni, ha már meg nem törhették őket. Bailly, az elnök háromszor is kopogtatott a kis ajtón, mindannyiszor ez volt a felelet: „Nem lehet még !”

Végre kinyílt az ajtó, a nemzetgyűlés tagjai bevonultak és látniok kellett, hogy a másik két rend már ott terpeszkedik kényelmes üléseiken. Ezek hamarább beléphettek. Bejöttek aztán a miniszterek is: Necker

hiányzott közülük. A ravasz férfiú azt a hitet akarta elterjeszteni, hogy nem ért egyet a történő dolgokkal.

A király lépett be legvégül. Itt-ott hangzott fel néhány éljen, de ez is csak a nemesek és a papok soraiból. A harmadik rend néma maradt, a hangulat nyomott volt.

XVI. Lajos trónjára lépett és onnan szigorú, kemény szavakat mondott lágy, férfiatlan és erőtlen hangon, tévővázást kifejező arcvonásokkal. Kifogásolta, hogy a rendek nem foglalkoznak azzal, ami végett egybehívta őket. Aztán az egyik államtitkárral rendeletet olvasgatott fel, amely semmisnek nyilvánította mindazt, amit a harmadik rend eddig határozott. Majd egy csomó ígéretet tett reformokról, de csak abban az esetben, ha a három rend külön tanácskozik és határoz.

Tehát államcsíny készült az arisztokrácia javára. Mintha ezzel meg lehetett volna szüntetni egy csapásra mindazt, ami évek óta forrongott és hetek óta úrrá lett a lelkeken. A király ezekkel a szavakkal szállt le trónjáról:

„Parancsolom önöknek, hogy azonnal oszoljanak szét és holnap reggel külön termekben, rendek szerint folytassák munkájukat.”

Ezzel elhagyta a termet. A nemesség és a klérus egy része követte. A nemzetgyűlés tagjai azonban ottmaradtak, mély hallgatásba merülve.

Brézé marquis, a király főszertartásmestere visszatért a terembe és Baillyhoz fordulva így szólt:

„Hallotta a király parancsát?”

A nemzetgyűlés elnöke pár pillanatig habozott, de aztán határozott hangon azt felelte:

„Én a gyűlés parancsa szerint fogok igazodni.”

Erre fölemelkedett Mirabeau gróf és mennydörgő hangon támadt a szertartásmesterre:

„Hallottuk mindazt, amit a királlyal elmondattak. Önnek azonban sem helye, sem szava nincs itten és így nem lehet joga, hogy bennünket a király parancsára figyelmeztessen. Távozzék és mondja meg azoknak, akik ide küldték, hogy mi a nép akaratából vagyunk itt és nem engedünk, csak a szuronyok hatalmának.”

Tapsvihartól és gúnykacajtól kísérvé távozott Brézé a teremből. Munkások jöttek, akik a padokat kihordták, csapatosan járták be keresztül-kasul a termet, a királyi testőrség elállotta a kijáratokat. Am a gyülekezet nem zavartatta magát.

„Ma még — mondotta Sieyès — azok vagyunk, amik tegnap voltunk. kezdjük meg a tanácskozást.”

Mirabeau gróf a szöszékre lépett és az ő indítványára a nemzetgyűlés kimondotta a képviselők sérthetetlenségét.

Brézé jelentést tett a királynak. Ez gondolkodni kezdett, majd vállat vonva így szólt :

Mirabeau gróf.

A francia forradalom egyik vezére. Viharos ifjúsága után arisztokrata létére a harmadik rend egyik képviselője lett. Tehetséges politikus volt és kiváló szónok. Előre megérezte a forradalom viharait, borzalmait. Jellemére árnyékot vet az, hogy a nép jogaiért küzdött, de pénzért eladta magát s titokban a király érdekeit támogatta.

„Hát jó, maradjanak itt, miattam ne történjék baja senkinek.”

Az udvari nemesség ugyan körülvette a királyi párt, szerencsét kívánt neki a harmadik rend kitűnően sikerült rendreutasításához és egyúttal megújította hódolatát és hűségi esküjét. Ekkor óriási láрма közt nagy néptömeg tört be a palota udvarára s éljenezte Neckert, amiért nem vett részt a királyi ülésben. XVI. Lajos nagy zavarba jött, magához hívatta a minisztert és a királynéval együtt kérlelte, hogy maradjon meg az ügyek élén. Necker szívesen engedett, aztán kiment az izgatott tömeg közé, ahol kihirdette, hogy hivatalában megmarad. A tömeg meglapsolta.

Mint hogy a király megparancsolta a rendek elkülönítését, a három tanácskozótermet elzárták egymástól és az ajtóba őrséget állítottak, amely rendeletet kapott, hogy a képviselőkön kívül senkit be ne eressen. A klérus többsége szegte meg először a tilalmat, mert a viennei érsek vezetése alatt a következő napon ismét megjelent a harmadik rend gyűlésén. Ezúttal a nemesség két tagja is csatlakozott hozzá. Erkölcsi megerősítése volt ez a nemzetgyűlésnek, amely ezt a nevet most még inkább viselhette.

Ugyanebben az időben a nemesek kamarája izgatott ülést tartott. Szenvedélyes nyilatkozatok hangzóttak el. Caylus herceg még kardjára is csapott. Az eredmény az lett, hogy Fülöp orléansi herceg vezetésével még negyvenöt nemes csatlakozott a „nemzetgyűléshez.” Az uccai tömeg fenyegetésekkel és kőzáporral kényszerítette az ősz párizsi érseket, hogy kövesse a példát, mire az érsek is megjelent a nemzetgyűlésben Autun püspökétől, Talleyrandtól kísérve. Egyre nagyobb és nagyobb lett a nemzetgyűlés tagjainak száma. Az országból pedig csak úgy özönlöttek a feliratok, amelyek a népnek a harmadik rendhez való ragaszkodását tolmácsolták. Sokszor az egész ülés ezeknek a fölíratoknak fölolvasásával telt el. Az üdvözlő küldöttségek is egymást érték. A király veresége azonban csak néhány nap múlva lett szembetűnő, amikor ő maga hagyta meg az első és második rendnek, hogy a „nemzetgyűléssel” azonnal egyesüljön. És amiért pár nap előtt XVI. Lajost az egekig magasztalták volna, azt most mindenki úgy tekintette, mint egy ellenséges hatalomtól kicsikart győzelmet. És ettől a perctől kezdve a nemzetgyűlés is így fogta fel a királyság helyzetét. A király felségjogát immár megosztotta a nemzetgyűléssel.

Mikor a királyi parancs értelmében a nemesség és klérus tagjai is mindnyájan együtt voltak a nemzetgyűlésben, Bailly, az elnök örömmel kiáltott fel:

„Végre együtt van az egész család!”

Ekkor azonban még mindig nem volt eldöntve, hogy az egyesült három rend hogyan fog majd szavazni, amikor majd határozatra kerül a sor: rendek szerint-e vagy pedig fejek szerint? Nem volt továbbá megállapítva, hogy mibe fogjanak legelőször. A kormány azt a nagy hibát követte el, hogy a gyűlés tárgyalásainak nem jelölte meg az irányát és nem igyekezett pártot szerezni. Így a gyűlés maga határozta el, hogy mihez fog. A képviselők megbízóleveleiből kitűnt, hogy a nép mindenekelőtt alkotmányt akar. A nemzetgyűlés tehát egy bizottságot küldött ki, hogy az alkotmányt készítse elő. Ennek a határozatnak óriási volt a hatása. Általános volt a nézet, hogy mihelyt az alkotmány elkészül, vége lesz a forradalomnak. Az örömmámorban lelkesen ünnepelték még a királynét is, aki kisleányával karján megjelent a palota erkélyén.

Ám hamar megváltozott a hangulat. A király testvérei és a fondorkodó udvaroncok ugyanis nemsokára elhitették a királlyal és a királynével, hogy a forradalmi nemzetgyűlés jogaitól, sőt méltóságától meg akarja fosztani és rábeszéltek, hogy katonai erővel kergesse széjjel a nemzetgyűlést. A habozó és tétovázó természetű Lajos most engedett a rábeszélésnek és Párizs meg Versailles közelében tizenöt ezredet vont össze, többnyire idegen tisztek által vezényelt csapatokat, amelyeket a forradalmi szellem még nem hatott úgy át, mint a párizsi helyőrséget. A mintegy harmincezer főnyi sereget az öreg Broglie marsall vezényelte, a legmakacsabb és leggőgösebb arisztokraták egyike.

Mirabeau szenvedélyes szavakkal jelentette ezt a nemzetgyűlésnek és feliratot indítványozott a királyhoz, hogy a csapatokat küldje vissza állomáshelyeikre: „Mert felséged nem szorul idegen katonákra, hiszen gyermekei szeretete őrzi!” Az indítványt azonnal elfogadták és a feliratot huszonnégy tagú küldöttség vitte a királyhoz.

XVI. Lajos nagyon hidegen azt felelte, hogy a csapatok szükségesek a rend fenntartására és a nemzetgyűlés védelmére. Ha a nemzetgyűlés fél, hát tegye át székhelyét Noyonba, Soissonsba vagy akár Compiègnebe.

Ez a királyi válasz tehát nem volt bizalmat keltő. Ellenkezőleg: most már mindenki biztosra vette, hogy államcsíny készül és Polignac-féle kör csak kedvező alkalomra vár, hogy azt végre is hajtsa. De csodálatos: a nemzetgyűlés nem nyugtalanzkodott emiatt, sőt folytatta tanácskozásait.

A forradalmi szellem terjedése. — A Bastille bevétele.

Mounier, az alkotmány előkészítésére kiküldött bizottság előadója indítványt tett, hogy az alkotmányt előzze meg az emberi és polgári jogok kihirdetése. A gyűlés meglepedkezett a nép rettentő helyzetéről és még a fenyegető államcsinnyel sem törődve, elvont filozófiai elméletek megállapításához fogott. Annál izgatottabb és türelmetlenebb volt azonban a főváros nyomorgó népe és ez az osztály fogott elsőnek fegyvert, midőn arról értesült, hogy a király Neckert hirtelen elbocsátotta és ez családjával nyomban Brüsszelbe utazott. Igaz, hogy Necker távolról sem volt az az őszinte népbarát, akinek sokan tartották. De a nép hitt benne és elbocsátását úgy tekintette, mint a nemzetgyűlés, Párizs lakói és az alkotmányos rendszer ellen intézett merényletet.

Július 11-ike volt, vasárnap délután, midőn e hír bomba gyanánt a forrongó Párizsba ért. A hír igaz volt, sőt Necker miniszter társai közül is elbocsátottak

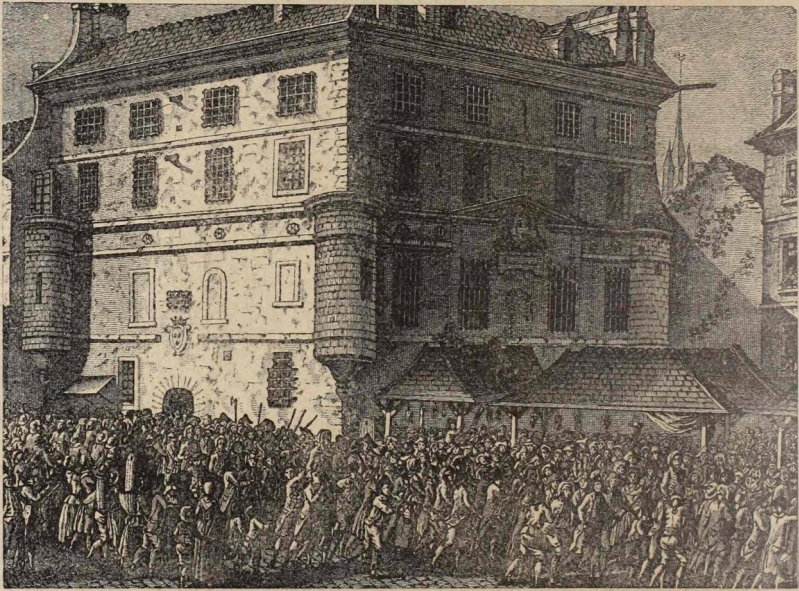
egynéhányat, he-

lyükbe pedig Broglie marsall, továbbá Breteuil (a Polignac-féle kör tagja és Artois gróf bizalmasa) és Foulon, a volt intendáns lépett, akit gyalázatos zsarolásai és fosztogatásai miatt gyűlöltek. A reakcionárius udvari párt ezzel levetette az álarcot és megmutatta, hogy kezei közt tartja a királyt. Ámde a párizsi nép el volt határozva, hogy erőszakkal veri visz-

Desmoulins Camille.

Fiatal ügyvéd volt. A forradalom tüzes demagógja s a Palais Royal csöcselékének vezére lett. Jó szónok volt s népszerűségét növelte „Szabad Franciaország” című lázító röpirata. „A lámpavas főprokurátora” nevet adta önmagának.

A párizsi nép kiszabadítja a fogházból a fegyvelemsértés miatt bebörtönzött gárdistákat. A tömeg vállain vitte a kiszabadított katonákat a Palais Royal kertjébe s ott ünnepelte őket. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a katonaság a nép pártjára állott.

sza az erőszakot. A Palais Royal kertjében özönlő sokaságon rettenetes izgatottság vett erőt, a demagóg szónokok felzaklatták a szenvedélyeket, de valamennyinek a hangját túlharsogta a népszerű Desmoulin Camille, aki kezében pisztolyt tartva, a kioszk egyik asztalára ugrott.

„Polgárok — mondotta, — nem szabad veszítenünk egy pillanatot sem. Most jövök Versaillesből: Necker el van bocsátva! És ez az elbocsátás bizonytalannal olyan hír minden hazafinak, mintha a Bertalan-éj vészharangja szólalna meg. Ma este az összes svájci testőr és német zászlóalj ellenünk fognak indulni a Mars-mezőről, hogy megfojtsanak bennünket. Csak egy menekvés van számunkra: a fegyver!”

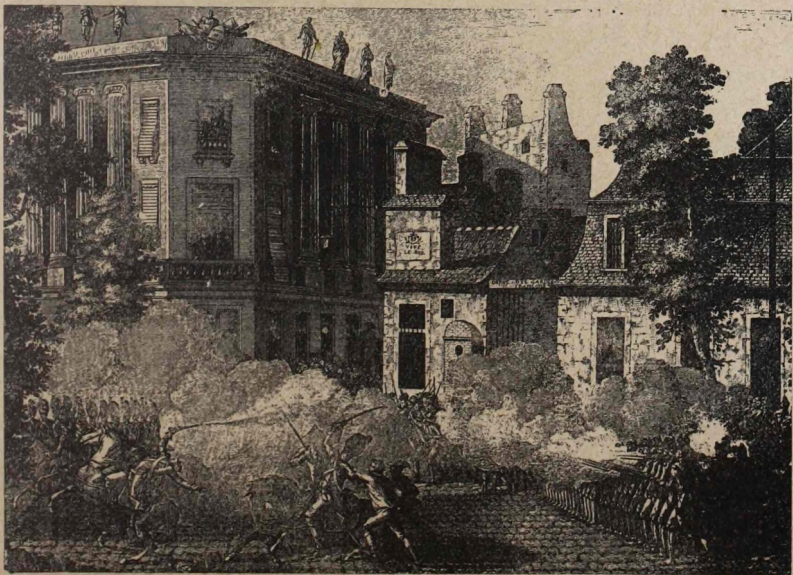
Riadó tetszés! Desmoulin folytatta:

„Szükséges, hogy legyen egy jelvényünk, amely által ráismerhesünk egymásra. Minőt akartok, zöldet-e, amely a reménység színe, vagy vöröset?”

„Zöldet, zöldet!” — mennydörgi ezer és ezer torok. A szónok letép egy falevelet és kalapjára tűzi. Egytől-egyig követik példáját és negyedóra múlva a kert gyönyörű gesztenyefái csupaszon állottak.

A tömeg erre kihömpölyög az uccákra. A nemzeti gyász jeléül a színházakat és tánctermekeket bezárják. Hamarjában elkészítik viaszból az orléansi herceg és Necker szobrai. Ezeket gyászfátyolba borítva végighordozzák az uccákon és kényszerítenek mindenkit, hogy emelje meg kalapját előttük. A Saint-Honoré uccán, a Vendome tér közelében a tömeg szembekerül egy német dragonyos ezreddel. A tömeghez csatlakozó francia gárdisták a dragonyosokra támadnak és visszaszorítják őket a Tuileriák felé, ahol azonban kövek és palackok zápora fogadja őket. Lambesc herceg, a dragonyosok parancsnoka türelemmel szemléli a felfordulást. Hogy megfélemlítse a tömeget, a levegőbe lövet, de egy pillanat alatt százan is megrohanják és le akarják rántani a lóról. Csak nagynehezen képes embereivel visszavonulni a kaszárnyába.

A történeteknek híre befutja pár óra alatt egész Párizst. A francia gárda, amely kezdettől fogva a néppel tartott, fegyvert fog és a dragonyos kaszárnya elé vonul. A nem védekező dragonyosokat sortűzzel támadják meg, amely többet megöl és megsebesít közülük. Aztán szuronytszegezve, rohamlépésben a Tuileriák felé vonulnak vissza, a dragonyosok nem merik őket üldözni.

A néppel tartó francia gárda a forradalom első napján sortűzet ad a királyhű párizsi dragonyos ezredre.

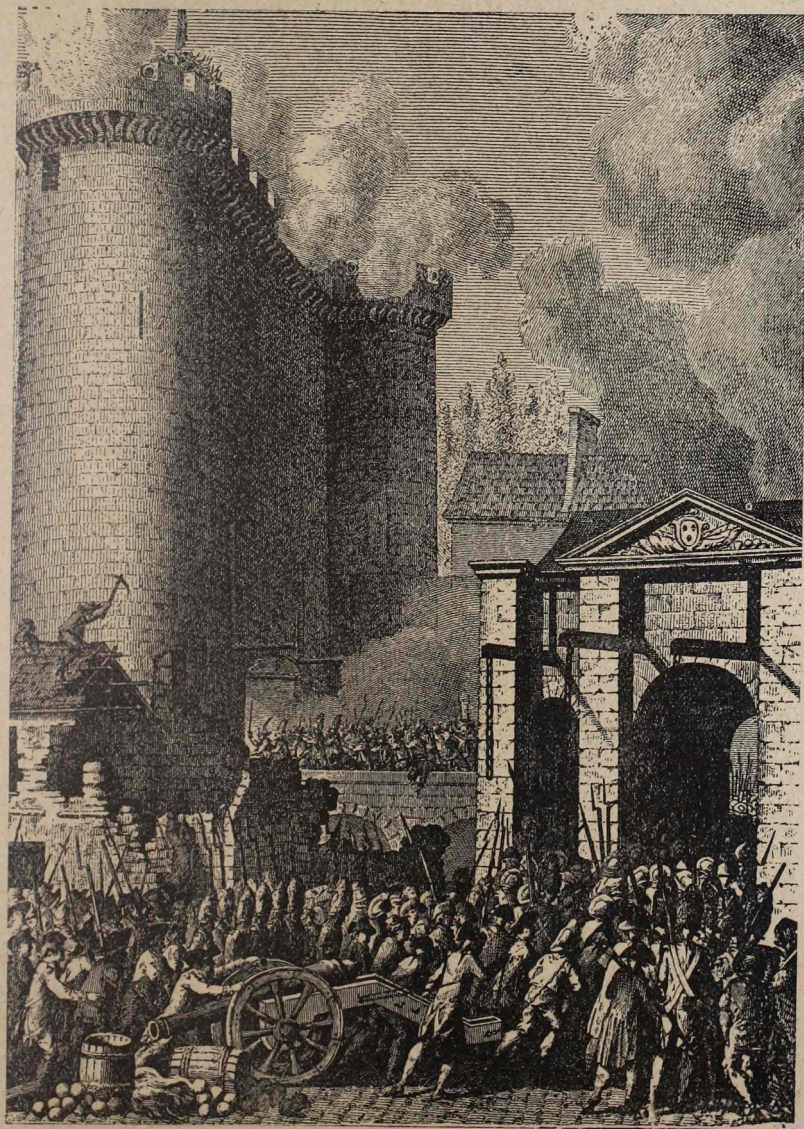
Ekkor a Mars-mezőn összevont csapatok parancsot kapnak az előnyomulásra: a gárdisták lövésekkel fogadják őket. Egy svájci ezredet vezényelnek ellenük, de ez megtagadja az engedelmességet. A többi ezred követi a példát és a parancsnok, Besenval tábornok kénytelen visszavonulót fuvatni. Így Párizst önmagára hagyták, vagyis rábízta a lázongó csőcselékre, míg a jobbmódú polgárság házába zárkózott és a szakadatlanul szóló vészharang hallatára rettegve töltötte az éjszakát. Közben a külvárosi csőcselék teljesen megvadulva fegyver után nézett. Fölszaggatta a kövezetet és barrikádokat kezdett építeni. Más néptömegek botokkal és lándzsákkal fegyverkeztek és azon ürügy alatt, hogy löszert és kenyeret keresnek, betörték a polgárság eltorlaszolt házaiba. A külvárosokban a csempészek fölgyújtották a vámházakat és ledöntötték a vámsorompókat.

Másnap a polgárság bátrabb elemei mégis megemberelték magukat és a városházán azt határozták el, hogy polgári „nemzetőrséget” fognak állítani, miután a katonaságtól hiába remélnék segílyt. Négy óra alatt megfogalmazták, kinyomatták és kiragasztották a felhívást. A hatvan kerület mindegyikéből egy-egy zászlóaljat toboroztak, összesen negyvennyolcezer embert.

Valamennyi háromszínű kokárdát kapott. Ebben a három színben a kék és vörös szín Párizs város színei, a fehér szín pedig a Bourbon-címer liliomának színe volt, hogy a polgárság és királyság szövetségét jelképezzék. A polgárőrségből, melyhez a katonaság szökevényei is csatlakoztak, csakhamar nemzeti gárda lett. Ennek magvát a király gárdája képezte, az a testőrgárda, amely XVI. Lajosnak megtagadta az engedelmességet.

Mialatt a nemzetőrség szervezkedett, a csőcselék büntetlenül fosztogatta a várost. Egy csapat a Lazaristák klostromába hatolt be, ott összetört mindent, amit el nem rabolhatott, azután lement a klostrom pincéjébe, beütötte a hordók fenekét, holt részegre itta le magát, ami bort pedig már nem tudott meginni, kiöntötte, úgyhogy másnap harminc embert, köztük asszonyokat is, megfulladva találtak a borban. A várost végül a nemzetőrség mentette meg a további fosztogatásoktól. A nemzetőrség a kószáló gonosztevőket részben lefegyverezte, részben puskáikat három frankért megvette tőlük. Több haramiát pedig elfogtak és lámpavasra húzták föl őket. De azért még sok hija volt annak, hogy a csőcselék uralmát megtörjék.

A városházán összegyűltek a választó polgárok és a kereskedők elnökének, mint polgármesternek vezetése mellett megalakították az

A Bastille ostroma.

A nemzetőrséggel szövetkezett párizsi nép véres ostrom után elfoglalta a középkorból megmaradt, börtönül szolgáló felleget. Ezzel indult meg a nagy francia forradalom.

előljárást. A csöselék is betolakodott az ülésterembe és fegyvert kért. Hiába csitították. Ekkor hat hordó lőport hoztak a terembe és a polgármester kijelentette, hogy az egész városházát a levegőbe röpítteti, ha el nem távoznak azok, akik oda nem valók. Ez hatott. A városházából kiszorult tömeg most a rokkant katonák palotájából mintegy 28.000 puskát rabolt és 20 ágyút is szerzett.

Aztán tovább hömpölyögve, a *Bastille* elé vonult, melynek magas bástyái mögött még több fegyverkészlet rejtett. A Bastille fellegrát egyébiránt amúgy is különösen gyűlölték a párizsiak. A középkori sötét zsarnokság rémes maradványának tekintették, ahol századokon át sok ártatlan ember szenvedett fogságot, mint a királyok önkényének áldozatai.

XVI. Lajos óta a vár titokzatos tömlőceit ugyan már csak ritkán használták fel fogháznak, de azért a párizsiak mégis félelemmel nézték a várat. Ágyúit ijesztően tántogtak a Saint-Antoine külváros felé. Már 1782-ben tervezte XVI. Lajos, hogy enged a párizsiak óhajlásának és lehordatja a Bastillet, mely különben a közlekedést is megnehezítette. De a dolog abbamaradt. A júliusi napokban mindössze nyolcvankét elaggott invalidus képviselte az őrséget, amelyet De Launay vezényelt, aki még negyven svájccal is rendelkezett.

A tömeg felszólította a parancsnokot, hogy adja meg magát. De Launay visszaüzent, hogy kotródjanak el. Néhány puskalövésre, amelyek egy invalidust megsebesítettek, nem is felelt, sőt a lőrésekből visszavonatta az ágyúkat, az őrségre pedig ráparancsolt, hogy ne lőjön, csak akkor, ha megtámadják. A parancsnok fölízgatott gyermekeknek nézte a tömeget és kíméletesen akart vele bánni. A küldöttségnek, amely őt a citadella föladására szólította föl, megengedte, hogy saját szemeivel győződjék meg a Bastille ártalmatlan voltáról. Még akkor is tétlen maradt, mikor az első felvonóhid a támadók baltacsapásaitól összetörve, mennydörgő robajjal az árokba esett.

A nép pedig arról tanácskozott, hogyan közelítse meg az épület óriási belsejét. Egy ács ajánlkozott, hogy faltörő kosokat fog csinálni. Egy kocsmáros azt javasolta, hogy fecskendővel mákolajat és foszfort löveljenek be a citadellába, hogy az lángbaboruljon. Egy csapat szalmát hordott össze, hogy a Bastille bejáratánál levő házakat felgyujtsa. Mikor a szalmatűz már toronymagas lánggal lobogott, a tömeg rohamot intézett. Erre a belső udvarba vonult De Launay kartácstűzet vezényelt. Több órai véres harc következett az őrség és a támadók között. A városházán gyűlésező bizottság ismételt kísérletet tett a vérontás beszünte-

tésére, de követői a rettenetes zürzavarban nem bírtak De Launay parancsnok elé jutni. Végre a francia gárda érkezett a Bastille elé és annak külső udvarába vonult. Erre maga az őrség sürgette a Bastille átadását és hajlandónak nyilatkozott arra, hogy földolja a citadellát, ha az őrséget szabadon elvonulni engedik, ha nem, akkor felrobbantják a húszezer font lőport, amely a Bastilleben van. De Launay parancsnok is ez volt a szándéka. A gárda beleegyezett a föltételbe. Mikor az

A Bastille bevétele után a nép a kiszabadított foglyokat diadalmeneiben viszi körül a városban.

őrség ezt megtudta, lebocsátották a második felvonóhidat és a támadók rohamlépésben a Bastille belső udvarába tódultak. Az őrség ott állott készen az elvonulásra. Sajnos: a bösz tömeg, mely árulót látott De Launayban és embereiben, megszegte a szerződést és egy Maillard nevű gonoszlevő vezetése alatt az invalidusokat és svájciakat felkoncolta, levágott fejüket pedig póznára tűzte. A gárda tisztjei, Hélie és Huli hasztalan igyekeztek saját testükkel megvédeni De Launayt. A martalócok az „árulót” kiragadták kezeikből és össze-vissza szurkálták, míg össze nem rogyott.

A forradalom győzelme és elfajulása.

A Bastille bevételében és lerombolásában nemcsak Franciaország, hanem egész Európa a régi rendszer megsemmisítésének kezdetét látja. Egyébként pedig itt tűnt ki először, hogy a hatalom gyepelője kiesett a király kezéből. De nem a nemzetgyűlés, hanem a békóiból felszabadult vad, zabolátlan tömeg kezébe sikamlott át ez a gyepelő.

A diadalmamort csakhamar kijózanodáskövette. A Bastille ostromának pár napig ünnepelt hősei eltűntek, sőt nem is mertek vitézségükkel dicsekedni. Mindenkin félelem vett erőt, mert híre jött, hogy a Párizs körül táborozó csapatok most már bevonulnak és nagyon keserves lesz velük a számadás. A nemzetgyűlés szintén aggódott és habár többször eredmény nélkül kérte a királytól a csapatok visszavonását, július 14-én egész nap és egész éjjel együtt maradt a Bastille bevételének hírére, július 16-án pedig éppen újabb küldöttséget akart a királyhoz indítani, midőn Lajos maga váratlanul megjelent a nemzetgyűlésben. XVI. Lajos a párizsi események hatása alatt ugyanis elhatározta, hogy kibékül a nemzetgyűléssel. Jövetelének híre, bár váratlanul jött, a képviselők közt nagy örömet keltett. Mirabeau gróf mégis felszólalt:

„Legyünk tartózkodók, amíg megtudjuk, hogy a királynak milyen szándékai vannak. Fogadjuk őt tisztelettel, de komolyan: a népek hallgatása nagy lecke a királyoknak.”

A király belépett. Csak két öccse kísérte. Állva, kalapjával a kezében kijelentette, hogy magát a nemzetgyűlésre bízta. Tehát már elismerte a nemzetgyűlést. Kijelentette továbbá, hogy parancsot adott a csapatok eltávolítására, tudassák ezt Párizs népével.

Az elnök azt válaszolta, hogy ugyanezt akarta kérni küldöttség által a nemzetgyűlés is és köszönetet mondott. A királyt tüntető lelkesedés vette körül: a képviselők felemelkedtek helyeikről, aztán önként, gyalog kísérték vissza a királyt palotájába. Az óriási néptömeg közt alig bírtak neki utat törni. A százezrek arcán mély meghatottság látszott. A királyné az erkélyen várta az érkezőket legkisebb fiát tartva karján: erre egetverő üdvözlőgás támadt. Egész Versailles ittasnak látszott az örömtől.

A királyi csapatoktól való félelem miatt Párizsban barrikádokat kezdtek építeni. A nemzetgyűlés küldöttsége most bejárta a várost s kihirdette, hogy a király megjelent a nemzetgyűlésben, kibékült a nemzettel és az udvari reakciós párt meg van törve. Taps követte ezt a ki-

„Hazafias vadászal a nagy szörnyetege.” Ez volt a címe ezen képnek, amely a Bastille bevétele után jelent meg s azt akarja kifejezni, hogy a Bastille hősei elpusztították az arisztokrácia sokfejtű hidráját.

hirdetést, a polgárság ujjongott. A hír hozóját, Lally-Tolendal képviselőt megkoszorúzták és diadalmenetben kísérték a városházára. Baillyt, a nemzetgyűlés elnökét hálából polgármesterré választották, a nemzeti őrség parancsnokául pedig *Lafayette* képviselőt, Washington vitéz bajtársát szemelték ki. Erre *Te Deum* következett a Notre-Dame székesegyházban. Onnan a nemzetgyűlés a városházára vonult s az ünnepélyes menetben a királyi gárda és a nemzeti gárda katonái karonfogva lépkedtek. Csakhamar megjött Versaillesból az a hír is, hogy a király elbocsátotta a minisztériumot és Neckert visszahívta. A diadalmenetben visszatérő minisztert örömrivalgás fogadta. Népszerűségét arra használta fel, hogy a nép kezébe esett több előkelő fogoly és tábornok részére kegyelmet és általános közbocsánatot szerzett. Voltak azonban olyanok is a főnemeselek sorában, akik nem bíztak a nép nagylelkűségében.

Mikor a Párizst fenyegető ezredek állomáshelyeikre visszatértek, megkezdődött a főnemesség kivándorlása. Valami húsz főnemes megrettenve a Bastille sorsától és a halálraitéltek mindenütt olvasható jegyzékétől, elhagyta az országot. Köztük voltak: Artois gróf, a király öccse, Condé herceg, a bukott miniszterek és az udvari párt több tekintélyes tagja. Többen elővigyázatból áruhát öltöttek. Így Polignac grófnő szobalányának ruháiban menekült. Az államtanács fölvetette az eszmét, hogy nem volna-e célszerű, ha a király is legalább a határ közelébe, például Metzbe menne. XVI. Lajos elejét vette minden jó tanácsnak ezekkel a szavakkal:

„Elhatároztam, hogy maradok.”

A király nem adta fel a reménységet, hogy a fölfordulásnak jó vége lesz. A főnemeselek távozása jeladás volt a Párizsban tartózkodó idegeneknek is, hogy jó lesz Franciaországot elhagyni. Nem is maradt Párizsban több előkelő idegen, mint néhány angol, akik elhatározták, hogy végignézik az érdekesnek ígérkező események folyását, bármi következék is.

Az idegenek távozása Párizsnak többmillió frank kárt jelentett. A nemesi kivándorlás, miután egyszer megkezdődött, hétről-hétre nagyobbarányú lett. Szeptemberben már tizezrekre ment azoknak a gazdagoknak a száma, akik hazájukat cserbenhagyták. Legnagyobb részük Svájcba költözött, de sokan Németországba, nevezetesen a Rajna mellékére vándoroltak, főhadiszállásuk Coblenz volt. Gyáván magára hagyták a királyt, hogy bőrüket megmentsék. A külföldön aztán megtöltötték a hírlapokat dühöngő frázisokkal, kilincseltek a német udvaroknál, könyörögtek az idegen hatalmaknak, hogy avatkozzanak bele

Franciaország belügyeibe. Ezzel a szerencsétlen XVI. Lajos helyzetét még súlyosabbá tették.

Bailly, Párizs új polgármestere azt hitte, hogy nagyon le fogja csillapítani a kedélyeket, ha a király visszatér Párizsba. Tanácsát XVI. Lajos elfogadta, bármennyire ellenkezett is a királyné, akit már ekkor a legszomorúbb sejtelmek gyötörtek.

Három nappal a Bastille bevétele után a király kocsin megindult Párizs felé. Lovas testőrségét, amely kísérte, Sévresből visszaküldte. Párizs kapujához érve, Bailly fogadta őt és átadta neki a város kulcsait, ugyanazokat a kulcsokat, amelyeket kétszáz év előtt alázatosan raktak IV. Henrik lábai elé.

„Akkor — mondotta Bailly — a király hódította meg népét, ma a nép az, amely visszahódítja királyát.”

Az uccákon tömött sorokban hömpölygött a nép: férfiak, asszonyok, katonák, úri öltözetű és toprongyos alakok vegyest, sokan fegyvert is rejtegettek ruhájuk alatt. A lelkesedés már nagyon megcsökkent, az arcok és tekintetek vést

jósoltak. Hirtelen lövés dördül el a király közelében. Egy asszony holtan roskad össze. Sűrű kiáltások hangzottak :

„Éljen a nemzet !”

Ellenben sokkal ritkábban hallatszott :

„Éljen a király !”

Mikor a menet a városházához ért, Bailly átadta a királynak a háromszínű kokárdát, melyet XVI. Lajos a kalapjára tűzve egy emeleti ablakba lépett és látható örömmel fogadta a tömeg él enzését, amely most már általánosabb lett. Röviden és egyszerűen beszélt és így végezte szavait :

LA POULLE D'AUTRYCHE

Gúnykép Mária Antónia királynéra.

A kép francia aláírása azt jelenti: az osztrák tyúk. A kép további magyarázata ez: az aranyt és az ezüstöt meg tudom emészteni, de az alkalmányt nem veszi be a gyomrom.

„Az én kedves népem mindig számíthat szeretetemre.”

A király erre visszatért Versaillesba. Mária Antónia egészen Sèvresig elébe kocszított. Mikor meglátta férjét, zokogva borult mellére s elhalmozta csókjaival. Örömkönnyekek sírt, mert azt hitte, hogy az életben többé nem fogja viszontlátni férjét. Ettől kezdve a királyné nem titkolta többé ellenszenvét a forradalom iránt. A nép viszont még jobban gyűlölte az „osztrák asszonyt,” mint eddig.

A nemzetgyűlés ezek után folytatta törvényhozói munkáját és éppen az emberi jogokról vitatkozott, midőn a vidékről érkező rémes hírek megzavarták buzgóságában. A vidéki parasztság a Bastille bevételének hírére fegyvert fogott, elsősorban földesurai, de azután a hatóságok ellen is. Valóságos polgárháború támadt, amelyben mindenki harcolt mindenki ellen.

A parasztok a maguk módja szerint akartak szabadok lenni, a saját ízlésük szerint élvezni a várva-várt „szabadságot.” Fékezhetetlen, mindent elpusztítani vágyó düh vett rajtuk erőt, gyűlölet minden ellen, amit eddig tiszteletben kellett tartaniok. A képviselők egy része, főleg a harmadik rendből, oktalanul szította ezt a gyűlöletet, leveleket, kiáltványokat küldve a kerületekbe és a legsötétebb színekkel festve le mindent, ami Párizsban történt.

Némelyik kiáltvány a „király nevében” hívta fel a paraszt népet, hogy törje össze békóit. A kiáltványokból vérszomjas örömmel azt olvasták ki, hogy agyon kell verni minden nemest, aki nem akar önként lemondani előjogairól. A vidéken is megkongatták tehát a vészharangot és a hajtóvadászat megkezdődött. A kiszemelt áldozatok az arisztokraták és a hivatalnokok voltak. Minden város és minden falu ki akart magáért tenni egy Bastille-ostrommal. Július 19-én néhány száz csirkefogó, akikhez zsákhordók és egyéb munkások csatlakoztak, megtámadta Strassburgban a városházát, úgyhogy az előjárók csak nagy nehezen tudtak egy mellékajton elmenekülni. A csöcselék minden bútort összetört és az iratokat széttepte. A városház pincéjében lévő bort kiöntötték, úgyhogy az majdnem egy ölnyi mély tócsát alkotott, melybe éppúgy, mint Párizsban, néhány ittas forradalmár belefult.

A katonák röhögtek a rombolás láttára, de a kisujjukat se mozgatták. Pár nap múlva Elzász több városában ismétlődött a strassburgi eset. Rouenben egy ügyvéd és egy komikus-szerepeket játszó színész állott a csöcselék élére, Besanconban egy megszökött gályarab és egy állatszélidítő, Troyesben egy asztaloslegény vezette a cséplőkkel és vasvillákkal fölfegyverzett tömeget.

Jaj volt annak a hivatalnoknak, aki egy ilyen csapat kezébe került.

Az adóbehajtás szigorúsága miatt évszázadok alatt összegyűlt keserűség lángoló gyűlöletté fokozódva, egyszerre zúdult a tisztviselők fejére. Aránylag még jól járt az, akit egyszerűen elkergettek. Sokan maguk menekültek a biztos halál elől, otthagyták házukat és vagyonukat, amelyek aztán a fosztogatóknak estek prédául. Az adó fizetését a parasztok megtagadták, de úgysem volt senki, aki behajtotta volna. A vámházakból a hivatalnokok elmenekültek, egyetlen végrehajtó se mert mutatkozni. A csempészbandák szabadon működhettek és egész karavánok hozták át a sót és dohányt a német határon. Így az állam jövedelmi forrásai éppen akkor apadtak el, amikor legnagyobb szükség volt pénzre. Necker, a már másodszer visszahívott pénzügyminiszter augusztus 7-én nagyon szomorú jelentést tett erről a nemzetgyűlésnek.

A parasztok szemében az összes földesúri jogok közt leggyűlöletesebb volt a vadászati jog, mert a törvény értelmében vadászni csak a nemesnek volt szabad. Most, hogy minden rend fölbomlott, boldogboldogtalan szerzett magának puskát és vadászni ment. Némely vidéken a nyulakat és foglyokat teljesen kiirtották. Ezerszámra lövöldöztek a szarvasokat és őzeket, pecsenyéjükből heteken át lakmároztak. Még a Versaillesst környékező királyi vadaskertben is kipusztították a vadakat és a királyt minden éjjel a vadorzók lövései riasztották fel álmából.

A nemesi kastélyok udvaraiban lelövöldöztek a galambokat is, amelyeket aztán a kastély urához vittek eladás végett. Növelte a pórok dühét az az alaptalan hír, hogy Versaillesben a nemesség ellenáll minden reformnak és hogy a király is kívánja az urak pusztulását. A parasztok ezt arra magyarázták, hogy az arisztokraták összeesküdtek a nép ellen. Ki kell tehát pusztítani az arisztokratákat: az volt a jelszó. De arisztokraták alatt a megvadult tömeg most már nemcsak a nemeseket és a főpapokat értette, hanem mindenkit, aki nem tartozott a néphez, akinek magasabb hivatala, vagyona vagy címe volt: szóval, akinek volt veszténivalója. Belfortban tört ki először a rettentő parasztháború és örült gyorsasággal terjedt tovább, mert híre ment, hogy a király maga kívánja az urak megbüntetését.

Egyik főúri kastély a másik után borult lángba, miután előbb kirabolták azokat. Közbe-közbe pedig vátozatosság kedvéért hajtóvadászatot rendeztek a zsidókra is, akik közül egy hét alatt ezerkétszáz családot kergettek át a határon. Azt mondogatták:

„Itt az ideje, hogy a harmadik rend kerüljön hatalomra, mi csak öfelsége határozott parancsa szerint cselekszünk!”

A rablási vágy végül gyilkolásra vezetett. „Le kell mészárolni a nemességet!” Ez lett egyszerre a csatakiáltás. Az elfogott urakat rettentő kínzásokkal gyötörték halálra. Languedocban egy földesurat felesége szemeláttára szaggattak darabokra. Ambly lovagnak kitépték minden hajszálát, aztán a szemétdombon ásott gödörbe fullasztották. Egy másik nemesnek kezeit égették le, Belcunce őrnagyot kettéhasították, egy parasztasszony kitépte a szívét és nyersen megette. Vége-hossza nem volt a rettenetességeknek. „Még huszonhét fejet kell levágnunk!” — ordította egy banda, mikor egy földig rombolt füstölgő kastélyból tovább vonult. Hetek multak el, amíg a vidék nagyobb városaiban, Párizs példájára a polgárság megemberelte magát és polgárőrséget alakított, hogy határt szabjon a gyujtogatásnak és gyilkolásnak.

A forradalom főfészke azonban Párizs maradt. Itt verődtek össze azok a politikai elemek, amelyek az állambölcseséget abban látták, hogy fel kell forgatni mindent fenekestől. A homályból előkerült kétes egzsisztenciák, katonaszökevények most összetalálkoztak. A Damokleskard, amely a királyi csapatok képében Párizst fenyegette, eltűnt szemük elől. A csöcselék fellélegzett, mert nem félt többé attól, hogy a Bastille ostromát meg fogják rajta bosszulni. Minthogy közben a nemesek és idegenek elhagyták Párizst, ennek hatása csakhamar mutatkozott: megszűnt minden fényűzés, de megszűnt a munka is. Az ipar szünetelt, mert nem történt megrendelés és mert a párizsiak maguk is megszorították kiadásait. Ezerkétszáz parókakészítő mester és hatezer segéd kenyér nélkül maradt. Ugyanennyi urasági inas és lakáj lézengett állás nélkül. Senki sem mert új ruhát csináltatni, nehogy arisztokratának tartsák. Emiatt kétezernyolcszáz szabómester és ötezer segéd éhezett, nem is szólva a zugszabókról, akik szintén lehettek vagy négyezren.

Sokezer iparosnak pedig azért nem volt betevő falatja, mert a hírneves párizsi divatcikkek kereslete megszűnt. Mindezek a kenyér nélkül lézengő munkások gyűléseken tanácskoztak bajjaikról és a városi hatóságot kérvényekkel ostromolták.

A szabólegények például azt követelték, hogy a város adjon nekik naponta két frankot a közpénzekből, a cipészek pedig, hogy mindenkit, aki olcsóbban adja el a cipőt, száműzzék az országból. Azelőtt jómódú iparosmesterek, sőt kereskedők is most csapatokba verődve kőboroltak az uccákon és bármilyen munkára ajánlkoztak napi egy frankért, csak-hogy éhen ne vesszenek.

Az állam és a főváros kénytelen volt a pékeket pénzzel segíyezni, csak-hogy a kenyér árát ne emeljék. Mert kenyér és víz volt a sokaság

ezreinek egyedüli tápláléka. A pékboltokat kora hajnaltól kezdve körül-táborozták, sokszor órákig nem lehetett kenyeret sütni a tolongás miatt.

A kenyér alacsony ára új veszedelmet támasztott. A parasztok a vidékről Párizsba özönlöttek, ahol csakhamar teljesen elvadultak. Július közepe táján több mint harmincezer idegen naplopó, gonosztevő és koldus gyűlt össze Párizsban. De a leggonoszabb vendégek voltak a katonaszökevények, akik csapatostul hagyták ott ezredeiket. Ezek a zsoldot azután is húzták, mert a nemzetgyűlés fejenként havi ötven frankot szavazott meg részükre, ezenkívül — kezdetben — a polgárok törték magukat, hogy őket házuknál megvendégléjék. Minden zavargásnál, minden csődületnél ezek a fegyelmezetlen katonák álltak az első sorokban, karjaikon a Palais Royal gyanus hölgyeivel. Ennek a Palais Royalnak most nagyobb volt a jelentősége, mint a városházának. Ott volt a csőcselék vezetőinek tanyája, onnan irányították a nemesek elleni lázadást.

Mindenkinek élete bizonytalan volt, aki nem tartozott a csőcselékhez. Egy besúgás, egy véletlen, egy meggondolatlanul kiejtett szó, egy tévedés elegendő volt, hogy a tömeg valakinek meggyilkolására induljon. Bailly és Lafayette mindent elkövettek, hogy az ilyen szerencsétleneket megmentsek. Lafayette saját élete veszélyeztetésével tizenhét embert szabadított ki a dühöngők karmaiból. Ezek hatalmukba kerítették Foulon volt rosszhírű, kapzsi intendánst és minisztert s kegyetlen kínzások után legyilkolták. Vejét, Berthier intendánst még aznap hasonló sors érte. Vértől csöpögő fejeiket lándzsákra tűzve, diadalmenetben vitték a Palais Royalba. Olyan nagy volt az elvadulás, hogy az uccagyerekek is gyilkolást játszottak: a közönség nagy tetszése közt macskákat szúrtak le és ezeknek tetemeit végighordozták az uccákon.

A hatóságok minden igyekezetük mellett hetekig nem bírták a rendet helyreállítani, mert nem rendelkeztek a kellő számú és megbízható karhatalommal. Bailly, a szelid és finomlelkű tudós egyáltalán nem volt alkalmas polgármesternek. Ő maga mondja, hogy a községtanács semmibe se vette intézkedéseit. „Csak akkor lélekzem föl — mondotta — mikor esik az eső.“

Annál nagyobb hatalma volt a Palais Royal szónokainak. Aki ott meghangosabban tudott lármázni, annak volt a legnagyobb tekintélye. Ott nem kellett az elnöktől engedelmet kérni a szólásra, nem kellett órákig várakozni, amíg a sor reá kerül. Aki beszélni akart, egyszerűen egy székre állt vagy az asztalra ugrott és túlkiabálta azt, aki éppen szónokolt. A „szabadság” volt mindegyiknek az ajkán, de a szívekben a zarnokságra való hajlam és féktelen szenvedélyek honoltak.

Desmoulins Camille volt a legkedveltebb szónok, aki szívesen hallotta, mikor saját maga által adományozott melléknevén szólították, mint „a lámpavas főprokurátorát.” Mert az volt az elve, hogy mindenkit, aki kellemetlenkedik a tömegnek, a legközelebbi lámpaoszlopra kell felakasztani. „Nekem gyönyörűségem — szokta mondani, — hogy érezze hatalmamat mindenki, aki eddig lenézett és hogy lerántsak a porba mindenkit, aki magasabban áll, mint én.” Fiatal, huszonkilenc éves, dologtalan ügyvéd volt *Desmoulins*. Hónapos szobában lakott és abból élt, amit kölcsön kaphatott.

Danton, a Champagneban fekvő Arcis-sur-Aube városka szülöttje szintén ügyvédnek készült, de pazarlása folytán teljesen elszegényedett és kénytelen volt apósától naponként pénzt koldulni. A forradalom kitörése óta azonban szerencse kísérte. Hallgatói keveset törődtek csúnya, himlöhelyes arcával, óriási termete, öblös, mennydörgő hangja és semmitől vissza nem riadó erélye magával ragadta a csöcseléket. *D'Huruge* márkit a bosszúvágy vezette a Palais Royalba, amiért családja kevéssel azelőtt a Bastilleba záratta. Onnan megszabadulva, örületes dühvel fordult a király és a kormány ellen. Bosszú ösztökélte *Marat* orvost is, akit Charles fizikus egyszer csaláson ért. Egy ideig Artois gróf istállójában talált alkalmazást, mint állatorvos. Mestere volt az alattomos rágalmazásnak és gyanúsításnak, hízelgett a tömeg legalsó szenvedélyeinek és valamennyi demagóg között a legjellemtelenebb volt.

Míndezek az alakok most arra törekedtek, hogy Párizs kerületeinek közigazgatását kezeik közé kaparítsák, hogy ezáltal állandóvá tegyék a Palais Royalban véletlenül szerzett hatalmukat. Néhánynak, így *Danton*nak, sikerült is a dolog. Másik igyekezetük az volt, hogy befolyást nyerjenek a nemzetgyűlésre. Azért folyton azt hangoztatták az éhező és izgatott tömegnek, hogy ő az egyetlen törvényes úr és parancsoló az államban, míg a versaillesi képviselők csak arra valók, hogy teljesítsék azt, amit a nép akar. Nyers erőszakkal, fenyegetéssel, megfélemlítéssel igyekeztek céljukat elérni.

„Itt az ideje — kiabálták a Palais Royalban, — hogy a tudatlan, megvesztegetett és gyanus képviselőházat hazakergessük, mert nem képes a nyomort és kenyérhiányt orvosolni és a tömeg követeléseit kielégíteni.”

Tudtára is adták a nemzetgyűlésnek, hogy kétezer levelet küldtek a vidékre és hogy ezekben fölvilágosították a népet és a választókat képviselőik felől. A nemzetgyűlésnek azon tagjait, akik nem szavaztak a tömeg kívánságai szerint, megfenyegették. Némely képviselő tényleg

meg is ijedt és hogy a gyanut magáról elhárítsa, maga irt izgató levelet választóinak. Megtörtént, hogy a nemzetgyűlés egészen mást mondott ki határozatként, mint amit kimondani akart. A nemzetgyűlés karzatán ugyanis megjelentek a Palais Royal küldöttei, hogy a tanácskozást ellenőrizzék.

„A karzatos — mondotta Desmoulins Camille — nem lehet megvesztegetni. Akik ott vannak, azok Párizst képviselik.”

Nagy szerepet játszottak a karzaton az asszonyok is, akik egy elvirult szépségű hölgynek, az elvetemült Théroigne kisasszonynak parancsnoksága alatt állottak. Ő adta meg a jelt a tapsra, avagy a püsszegésre. A karzatos megtöltő férfiak, többnyire a francia gárdának polgári ruhába bujztatott katonái, ökleikkel fenyegették a nekik nem tetsző képviselőket és a lámpavasat helyezték nekik kilátásba. Számon tartották, hogy melyik képviselő hogyan szavazott és erről úgy a Palais Royalt, mint az illetőnek kerületét értesítették.

Igy a társadalom hajótöröttjei, a meghibbant velejű kalandorok és az éhezők magukhoz kezdték ragadni a hatalmat a törvényes hatalom kezéből, anélkül, hogy valaki ellenük tudott volna szegülni. Amint ez majdnem minden forradalmi korszakban úgy szokott történni, most is csakhamar szélső pártok, túlzó áramlatok jelentkeztek, melyek a hatalmat kezükbe kerítették és a megfélemlített mérsékeltebb elemeket a sarokba szorították.

Az elgyöngült királyi hatalom katonai erő nélkül nem volt képes az anarchiának gátat vetni. A katonaságban pedig megszűnt a fegyelem: soraiban is gyökeret vert a forradalmi szellem. A nemzetgyűlés pedig egy egész csomó népboldogító törvényt hozott ugyan, ámde elvont igazságokkal nem lehetett sem az éhséget csillapítani, sem a fanatizált tömeg lázadását lelohasztani.

A nemzetgyűlés működése. — A kiváltságok megszüntetése.

Még a nemzetgyűlés ellenségei sem tagadhatták meg, hogy hazafias érzés, a közjó iránti érdeklődés, jóakarát és munkakedv hatotta át tagjait. Nagyszű politikusok és tudósok sem hiányoztak soraiból, de a nagy többségnek mégsem volt elismert vezére, nem volt közös programja és ritkán lelkesedett közös eszméért. Pártokra oszlott, melyek külön utakon jártak és olykor a pillanatnyi helyzet súlya alatt, máskor egy szónoki frázis hatására alatt szavaztak. Hozzájárult ehhez, hogy nem ren-

delkeztek gyakorlati parlamenti tapasztalással, jártassággal s a kormány útbaigazítása és házszabályok hiányában csak úgy tapogatózva igyekeztek hangzatos, idealista jelszókat megvalósítani, a francia nép boldogítását előmozdítani. Nem csoda, hogy népboldogító fáradozásuk nem termett annyi gyümölcsöt, mint ők remélték.

Három nagyobb pártot lehetett a nemzetgyűlésben megkülönböztetni. Az egyik párt, a legkisebb, irtózott a forradalomtól és — az általános felbuzdulás meg lelkesedés pillanataitól eltekintve — nem kívánt reformokat. A másik párt angol mintára alkotmányos reformokat sürgetett. Végül a harmadik teljes felfordulást szeretett volna. Ez utóbbi a leg szélsőbb baloldalon foglalt helyet, amelyet Palais Royal-szögletének is neveztek.

Nézzük most, kik voltak a pártok főbb emberei.

A konzervatív *jobboldalon* *Cazalés* és *Maury* játszották a főszerepet. *Cazalés* a nemesség követe volt Verdunból. Mivel nem értett egyet a három rend egyesülésével, elhagyta Versaillest és Toulouseba ment. Utközben azonban elfogták, visszavitték Versaillesba és kényszerítették arra, hogy teljesítse képviselői kötelességét. Kitűnő szónok volt, habár élete javát a katonai pályán töltötte el és kapitányi rangig vitte a királyné dragonyos ezredében. Ő volt a nemzetgyűlésben az elsők egyike, aki nem o'vasta fel beszédeit, hanem szabadon beszélt. Előadása élénk, ötletes és világos volt, továbbá fordulatokban gazdag, úgyhogy Mirabeau is elismeréssel nyilatkozott felőle.

Maury abbé, a papi rend tagja is a konzervatívok között vezérekedett. Szenvedélyes szónok volt, aki sokszor keltett viharos ellenmondást. Maró gúny áradt szét ajkairól, ezenkívül győzte öblös hanggal és igazságát sokszor hadonázó ökleivel is igyekezett erősíteni. Ő volt a klérus jogainak legerősebb védelmezője. Konokul ellenállt minden arra irányuló szándéknak, hogy elvegyék az egyház vagyonát és következetesen megmaradt szélső konzervatív álláspontja mellett.

Messze mögötte állt Mirabeau gróf öccse, *André Boniface*, akit tagbaszakadt termete miatt „hordó Mirabeunak” neveztek és aki csak dühöngeni tudott a szószeken.

A *baloldal* mérsékelt elemei, sőt maga Necker miniszter is, az angolhoz hasonló alkotmányt óhajtott, de erős királyi hatalommal. Közülük a legkiválóbbak: a nagyműveltségű, de kissé csökönyös *Mounier*, a folyton kiegészésre törekvő *Malouet*, a volt intendáns és közgazdasági tekintély s a rajongó *Lally-Tolendal* gróf. Ugyancsak ehhez a csoporthoz tartozott *Talleyrand-Périgord* herceg, a nagyravágyó autuni püspök, aki

ügy szóval, mint tollal ügyesen avatkozott a politikai kérdésekbe. Ő volt az, aki a rendek egyesülése körül nagy buzgóságot fejtett ki és később az egyházi birtok lefoglalásáért is sorompóba lépett. *Lafayette* is az alkotmányos monarchistákkal szokott szavazni, bár nem tartozott a párt kötelékébe.

A baloldal másik árnyalata, amelyet *Mirabeau* gróf és *Sièyes* abbé vezettek, sok tekintetben szembezállt *Malouet*, vagyis az alkotmányos monarchia híveivel. *Mirabeau* gróf, az egész forradalom egyik legkiválóbb embere, az olasz eredetű *Riquetti*-családból született *Bignonban*. Apja mint földesúr a jobbágyok jótevője, saját családjának azonban zsarnoka volt. A gyermek *Mirabeau* a folytonos családi viszálykodásnak és a család anyagi züllésének is tanuja volt. Apja nem kedvelte őt, mikor pedig a himlő csúffá tette arcát, meg is gyűlölte. Tizenöt éves korában katonai nevelőintézetbe került, majd három évet egy vidéki ezrednél töltött. Ott az ifjú szellemessége folytán az egész helyörség kedvence lett, de temérdek pajkos csinyje miatt kénytelen volt Párizsba menekülni. Apja magánkívül volt, dühében elfogatta fiát és *Rhé* szigetén börtönbe záratta. Közben Franciaország megvásárolta *Génuától* *Korzika* szigetét és csapatokat küldött oda, hogy egy lázadást megfékezzen. Az egyik csapatba a fogoly *Mirabeaut* is besorozták, aki olyan bátran viselkedett, hogy a lázadás leveretése után kapitányi ranggal jött haza. Kibékült apjával, gazdagon megházasodott és megmentette családját a vagyoni bukástól. Házassága azonban szerencsétlen volt. Emiatt sokat búsult, kicsapongó életre adta magát és adósságokba merült. Ekkor apja, mint valami gonosztevőt ismét börtönbe záratta. Innen megszökött és miután felesége nem akart vele kibékülni, elcsábította *Mouvier* tartományi elnök csodaszép feleségét, akivel *Amsterdamba* menekült, ahol álnév alatt éveken át nagy nyomorban tengődött, miközben otthon pörbe fogták és nőszöktetés miatt halálra ítélték. Végre tulajdon édesapjának egyik kémje kinyomozta tartózkodási helyét, mire elfogták, visszavitték Franciaországba és a *vincennesi* kazamatákba zárták. Négy esztendeig sinylődött a börtönben és ezalatt vasszorgalommal tanult és képezte magát, úgyhogy pörének újabb tárgyalása alatt mindenkit elragadott ékesszólásával. Halálbüntetését a törvényszék rövid fogságbüntetésre változtatta.

Ezután Angliába utazott, amelynek viszonyait behatóan megismerte, onnan pedig *Colonne* miniszter titkos megbízásából Berlinbe ment és egy évig tanulmányozta Nagy *Frigyes* kormányzását. Poroszországról röpiratot is írt, amely híressé tette mint író. *Midőn* visszatért

Párizsba, megbízást kapott, hogy szentelje tollát a monarchia védelmének. Mirabeau visszautasította az ajánlatot, amely nem egyezett meg meggyőződésével. Már ki voltak írva a francia választások és ő föl akart lépni Provenceban. Minthogy csekély pénzéből még az odautazásra sem telt, kiadta sebtiben berlini tapasztalásait, amelyeknek elhallgatásáért a francia kormány 300 aranyat fizetett volt neki. Ez a cselekedete többet ártott neki, mint egész eddigi kalandos élete. A provencei nemesség, amelynek jelöltje akart lenni, visszautasította őt. Erre habozás nélkül, mint a harmadik rend jelöltje bontott zászlót. És a ragyogó ékesszólásától elbűvölt nép — nemes létére is — két kerületben is megválasztotta: Marseille és Aix városokban. Ez utóbbi városnak megbízatását fogadta el. Így került Versaillesba, ahol sokáig húzódoztak társaságától. Fényes tehetsége azonban már néhány hét múlva utat tört magának. Hatalmas megjelenése, félelmes hangja, sőt rút arcának démoni vonása hamarosan mindenkit meghódított. Mintaképe volt a néptribunnak. Mirabeau a jövőt illetőleg nem ringatta magát illúziókban. Csalhatajlan bizonyossággal látta közeledni a forradalmat és egyedüli célja volt, hogy legalább a féktelenségeknek és elfajulásnak szabjon határt.

Sièyes abbé, kinek feltűnést keltő röpiratáról már megemlékeztünk, nem a gyakorlati élet, hanem az elmélet embere volt. Szava, egyénisége nagy tekintélynek örvendett. Teóriában a köztársaságot tartotta a legjobb államformának, de azért ő is a monarchikus kormányformára szavazott.

A demokratapártnak, melyet Sièyes és Mirabeau vezényeltek, az úgynevezett breton klub képezte a magvát. Ezt a klubot Le Chapelier alapította a Lameth-testvérekkel, Sándorral és Károllyal, akik azonban később a mérsékelttekhez csatlakoztak.

Mirabeau mellett kitént még az éleselméjű, protestáns *Barnave*, akiről azt tartotta a közvélemény, hogy „olyan fa, amelyből idővel hajóárbc lesz.” *Barnave* szintén ügyvéd volt s nagyszerű szónok Grenobleból. Hiúsága azonban titkos ellenségévé tette Mirabeaunak, akinek jelentősége az övét hamar túlszárnyalta.

Ideális lelkesedésből a demokraták közé állott még *Larochefoucauld* herceg is, míg *Rewbell* elzászi ügyvéd, aki a nép érdekében erőszakos intézkedéseket javasolt, már túlment a párt programján.

A már említett „Palais Royal-szöglet” csak néhány képviselőből állt, ezek közé tartozott a republikánus érzelmű *Pétion* és *Robespierre* arrasi ügyvéd is. Ezek a nemzetgyűlésben keveset nyomtak a latban, csak a szenvedélyeket szították.

Robespierre ügyvédet hívei már akkor úgy akarták föltüntetni, mint *Mirabeau* méltó ellenfelét. Amint *Mirabeau*nak nem mocsoktalan politikai multját elfelejtették későbbi nagysága miatt, viszont *Robespierre* fogatkozásait és pedig politikai tudatlanságát, lelkesedni képtelen természetét, tettett komolyságát, silány bátorságát és csekély őszinteségét azzal akarták ellensúlyozni, hogy egy csomó erényt kentek rá s a hozzáférhetlenség és a tiszta, erkölcsös élet mintaképének állították oda. Minthogy szónoki képessége nem volt, *Robespierre* a nemzetgyűlésre nem gyakorolt befolyást, ámbár szívós kitartással nagyon gyakran felszólalt és pedig elég epésen. Folyton ismételte önmagát. *Mirabeau* csakhamar fölismerte benne a fanatikust és ezt mondta róla :

„*Robespierre* sokra viszi, mert csakugyan hiszi azt, amit mond.”

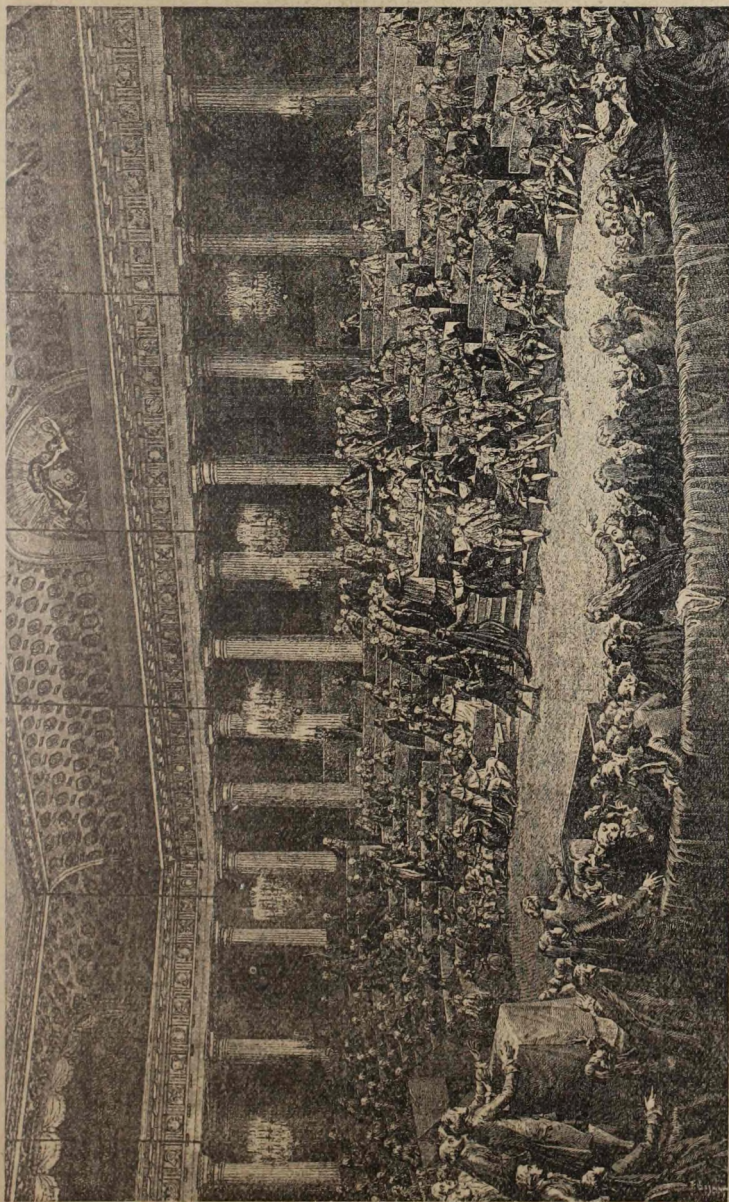
Persze, más alkalmakkor *Mirabeau* a gúnynak egész özönét zúdította *Robespierre* fejére. Így például örökké elégedetlen arckifejezésére célozva, macskához hasonlította, amely ecetet ivott. *Robespierre* voltaképpen a negyedik rendnek, a csöcseléknek képviselője volt, mert rajta kívül senki se tudott olyan meggyőződéssel beszélni a nagy tömegnek, a népnek az erényeiről. Az ő százszor nyilvánított véleménye szerint a nép egyáltalán képtelen arra, hogy rosszat cselekedjék. A népet, mondotta, lehet ugyan félrevezetni, de természetes ösztönével mindig visszatalál a helyes útra. A *Robespierre*-féle népet nem bántotta sem a gazdagság átka, sem a művelődés és hamis civilizáció betegsége. Egyébként *Rousseau* tanítványának és bámulójának hirdette magát és magasztalta is minduntalan ezt az „éppoly érző, mint nagyeszű gondolkodót.”

Azok közül, aki egy párt kötelékébe sem tartoztak, *Fülöp orléansi* herceg említendő, ki számítóan rendesen a többséggel szavazott. Csekély számú hívei vakon követték. Neve, összeköttetése és vagyona szavának gyakran kelletténél nagyobb súlyt kölcsönöztek és befolyását sokan jóban és rosszban nagyobbak tartották, mint a valóságban volt.

Ezen általános ismertetés után el lehet mondani, hogy a nemzetgyűlés érdekes és eszes társaságot egyesített magában. Most pedig térjünk vissza az eseményekhez.

A parasztlázadás megrémítette a nemzetgyűlést is. *Tollendal* azt indítványozta, hogy egy csillapító kiáltványt intézzenek a néphez és a törvény szigorával fenyegezzék meg a gonosztevőket. A karzaton levő néptömeg nagyon megbotránkozott az indítványon és addig fenyegetőzött, míg végre megváltozott a nemzetgyűlés akarata. A kiáltványt nem a lázadókhöz intézték, hanem a hatalom kezelőihez, akik a néppel szemben „igazságtalanok.” Miután pedig a pórok anyagi nyomorának

A francia nemzetgyűlés éjjeli ülése 1789 augusztus 4-én. A főnemesek és a pópapok egymásután lépnek az elnöki emelvényre, hogy be-nyújtsák indítványukat, amelyekben önként mondták le összes kiváltságukról. A francia forradalomnak ez a telkes, nagyszerű jejenete tette szabaddá és egyenlővé az egész francia népet.

megvizsgálására bizottságot választottak, Lafayette sürgetésére folytatták az „*emberi jogok*” tárgyalását. A 30 bizottsági tag közül, akik ezt a kérdést előkészítették, huszonnyolc amellet nyilatkozott, hogy az emberi jogoknál előbbrevaló a köznyomornak, a pénzszükségnek és a zavargásoknak megszüntetése. Mikor azonban a nyilvános ülés napirendjére került a bizottság jelentése, a karzat ismét orditozni kezdett. Az eredmény az lett, hogy a többség mégis az emberi jogoknak azonnal való tárgyalása mellett szavazott. Ámde a vita egyre szenvedélyesebb mederbe terelődött és annyira lekötötte a képviselők figyelmét, hogy éjjel is folytatták az ülést.

Midőn a reakcionárius érzelmű Target képviselő azt indítványozta, hogy maradjon meg a parasztság régi állapotában, amíg a nemzetgyűlés másként nem határoz, a szenvedélyek felforrtak. A gyűlés egyszerre csak annak a csodálatos jelenetnek lett tanuja, hogy maguk a születési főnemesek és a főpapok, szóval a leggazdagabb földbirtokosok hajlandóknak nyilatkoztak a jobbágyok nyomorán segíteni. Sőt hajlandóknak nyilatkoztak a haza és közjó érdekében hűbéri s földesúri kiváltságaikról lemondani. *Noailles vicomte*, Lafayette veje lépett mint első a szöszékre és megmagyarázta, hogy a vidék mozgalmának elfajulását nem lehet erőszakkal megrendszabályozni, a főfeladat immár a bajok, az elnyomás okainak megvizsgálása és megszüntetése. Erre nézve pedig a nemzetgyűlés három hónap óta alig tett valamit. A kiáltványba tehát annak betoldását indítványozta, hogy az állam a jobbágyságnak véget vet, a hűbéri terheket eltörli, illetőleg megváltja és kimondja a közterhek teljesen egyenlő viselését. *Aiguillon* herceg csatlakozott az indítványhoz és hogy ennek nagyobb nyomatékot adjon, nemeslelkűen önként lemondott a maga személyére nézve arról a százezer frank évi jövedelemről, amelyet jobbágyaiból kapott. Leírhatatlan izgatottság fogta el a gyülekezetet. A nemes képviselők versenyezni kezdtek abban, hogy minél nagylelkűbb javaslatokat tegyenek. *Beauharnais vicomte* valamennyi rend részére egyforma büntetőtörvényeket és egyenlő hivatalképességet indítványozott. A nancyi püspök lemondott a papi tizedekről kerülete szegényeinek javára. *Foussauls* márki a nemesi nyugdíjak megszüntetése mellett kardoskodott, a chartresi püspök pedig a vadászati jog megszüntetése mellett. Riadó tetszés üdvözölt minden újabb indítványt. A nemzetgyűlés mintha mámoros lázban lett volna. *Lally-Tollendal* egy papirszeleten ezt izente az elnöknek:

„Immár senki sincs beszámítható állapotban, rekessze be az ülést.”

Le Chapelier azonban, aki elnökölt, más véleményen volt és szabad-

jára hagyta a lelkesedést. Éjfél már jóval elmúlt és még mindig jelentettek be humánus indítványokat. Valamennyit nem is lehetett pontosan jegyzőkönyvbe venni, olyan viharos volt a hangulat. A plébánosok szintén lemondtak a tizedről és a stóláról. A nemesség és a papság példáját a harmadik rend is követte. Mindegyik túl akart tenni a másikon a hazának tett szolgálattal. Utolsónak az érdemes párizsi érsek azt indítványozta, hogy másnap ünnepélyes Te Deum tartassék, *Lally-Tollendal* pedig, hogy a királyt nevezzék el „a francia szabadság helyreállítójának.” Két órára járt az idő éjfél után, mikor az elnök az ülést berekesztette. A király augusztus 13-án szentesítette a hozott határozatokat.

Az emberi jogok. — Az alkotmány. — A királyt Párizsba viszik.

Az augusztus 4-iki ülés az egész francia forradalomnak egyik legmagasztosabb részlete. A középkorból örökölt előjogok és visszaélések Bertalan-éje volt ez. Nemes versenyben szüntették meg az évszázados előjogokat, a személyhez kötött hűbéri terheket és magát a jobbagyságot. Az augusztus 4-iki éjjel *egyenlővé tette* a franciákat a törvény előtt és egyenlővé tette a terhek viselését. Megszüntette tehát mindazokat az intézményeket, melyek a szabadságot és egyenlőséget korlátozták. És ezen, egész Európára kiható törvények megalkotása a nemzetgyűlés legnagyobb érdeme.

Most arról volt szó, hogy a véglegesen megdőlt „l'ancien régime” romjain felépítsék az államnak egészen új épületét. Az „emberi jogok” letárgyalása után meg kellett csinálni az alkotmányt. Egyelőre azonban még az emberi jogokról folytatták a vitát. Az „emberi jogokat” az Angliától elszakadt „Északamerikai Egyesült-Államok” tették jelszavukká és egy új állam, új nemzet alaptörvényévé. Franciaországban az eszme főképviselője *Lafayette* volt, aki az angol-amerikai háborúban a francia segélycsapatokat diadalra vezette. A nemzetgyűlés elé terjesztett indítvány is tőle származott és ezeket tartalmazta. A nemzetgyűlés, tekintetbe véve, hogy az emberi jogok nem tudása vagy megvetése egyedüli oka a közbajoknak és a kormányok elkorcsosodásának, elhatározza, hogy egy ünnepélyes nyilatkozatban összefoglalja az ember természetes, el nem idegeníthető, szent jogait. Ilyenek: I. Minden ember születésénél fogva szabad és egyenlő (a higgadt Mirabeau ezt így toldotta meg: „a törvény előtt”). II. Minden politikai társaság célja: az ember természetes jogainak fenntartása. Ezen jogok: a szabadság, a tulajdon,

a közbiztonság és az elnyomás elleni ellenszegülés. III. Minden forrás a nép : sem az egyes ember, sem testület nem gyakorolhat az állami ügyekre befolyást megbízatás nélkül. IV. A törvény csak a társaságot megkárósító cselekedeteket tilthat el. Továbbá : Senkit sem szabad bevádolni vagy elfogni, csak a törvény által előírt esetekben és módon. Véleményeiért senkit sem lehet bántani. A gondolatok és vélemények szabad közlése egyike az ember legbecsesebb jogainak. A jogok védelmezésére fegyveres erőre van szükség. Ennek és a közigazgatás költségeinek fedezésére adó

Emlékérem a francia nemzetgyűlés 1789. augusztus 4-i ülésének megörökítésére.

Az érem egyik oldalán a király arcképe van ezzel a főírással : „XVI. Lajos, a francia szabadság helyreállítója.“ A másik oldalon a haza oltára köré gyűlt, kiváltságairól lemondó képviselők lelkes csoportja látható ezzel a főírással : „Az összes kiváltságok eltörlése.“

szükséges, melyet egyenlően kell felosztani a polgárok között, azok anyagi tehetsége szerint.

Amennyire bizonyos, hogy ezek az összes jogi államok testébe és vérébe átment tételek megfelelnek az igazságnak, éppen oly bizonyos, hogy a százados járom alól csak imént felszabadult, még nem érett nép kezében e jogok veszedelmes fegyverré válhattak. A nemzetgyűlés filozófusai elsiették a dolgot. Mirabeau felismerte az „emberi jogok“-ban rejlő veszedelmet, melyek a politikai szabadságnak, a fegyveres ellenállásnak, a választói szabadságnak semmi korlátot nem szabtak és vajmi keveset említik a kötelezéseket. A nemzetgyűlés azonban abban a boldog meggyőződésben emelte az emberi jogokat törvényerőre, hogy általuk mindennemű zsarnokságnak örökre véget vetett.

Augusztus 27-én fogott a gyűlés az *alkotmány* kidolgozásához. Arra nézve, hogy Franciaország továbbra is monarchia maradjon, alig tértek el a nézetek, csakhogy most *alkotmányos királysággá* alakították át az eddigi abszolút királyságot. A részletekre áttérve, főképpen három kérdést kellett megoldani. Nagy baja volt Franciaországnak, hogy majdnem kétszáz éven keresztül a nemzet képviselő nélkül állott a királlyal szemben. Most mindenekelőtt azt mondták ki, hogy az új népképviselőt ne lehessen hosszabb időre megszakítani. Ehhez fűződött a második kérdés. Milyen legyen a nemzetgyűlés szervezete? A képviselők nagyrésze előtt mint a gyanánt az angol alkotmány lebegett, amely szerint a törvényeket az alsóház, a lordok háza és a király együtt alkotják. A lordok házát Franciaországban a szenátus pótolta volna, amelybe nem főurak, hanem idősebb, tapasztalt polgárok tanácskoznak, olyanok, akik az állam szolgálatában vagy a közéletben kiténtek. A nemzetgyűlés többsége azonban, Siyès és Lafayette példájára, a teljes egyenlőség elvét hangoztatva nem pártolta ezt a tervet, hanem az *egy-kamarás* rendszer mellett foglalt állást. Vagyis azt követelte, hogy a nép képviselői, rang és születésre való tekintet nélkül egy teremben tanácskoznak.

A végrehajtó hatalom a királynál maradt, aki azt felelős miniszterei által gyakorolja. De milyen viszonyban álljon ez a kamara a királlyal? Megmaradjon-e a királynak az a joga, hogy a kamara határozatainak ellenmondhat, azaz abszolút vétőt gyakorolhasson, vagy pedig csupán a határozatok azonnal való érvényét gátolhassa meg vétőjével? A fogas kérdés nagyon tűzbe hozta nemcsak a képviselőket, hanem a közvéleményt is, főleg, mert a latin „veto” szónak igazi értelme csak kevesek előtt volt világos. A parasztság körében ilyen párbeszédet lehetett hallani:

„Tudod mi a vétó?”

„Nem.”

„Hát képzeld el, hogy előtted egy tányér leves áll és akkor a király azt parancsolja, hogy öntsd ki! És neked ki kell azt önteni.”

A Palais Royalban nagy hajlandóság mutatkozott arra, hogy a vétőt egy arisztokratának tartsák, akit a legközelebbi uccasarkon lámpavasra kell akasztani. Mindenfelé nagy nyugtalanság támadt tehát a vétó miatt.

„Gróf úr — szólj könnyes szemekkel egy asszony Mirabeauhoz, — ha a királynak vétője van, akkor mi szolgálak vagyunk és nincs szükség nemzetgyűlésre.”

A Párizs és a Palais Royalban uralkodó tömeg természetesen nemcsak a korona abszolút vétőjét kárhóztatta, hanem egyáltalán mindenféle vétőt. A képviselők névtelen fenyegetőleveleket kaptak, még a tömeg előtt kedvelt Mirabeau is, sőt a nemzetgyűléshez Versaillesba szintén ment egy felirat, hogy függesse föl a vétő fölötti tanácskozást, amíg erről a vidék nem nyilatkozik. Végül a nemzetgyűlés karzata is megkezdte erőszakoskodásait és azt követelte, hogy valami hatszáz képviselőt kergessenek ki és állítsák törvény elé, mert elárulják a nemzetet. A harmadik rendből több mint háromszáz képviselő az abszolút vétő mellett akart szavazni. Mikor azonban a karzat őrzőjéni kezdett, sokan megijedtek és a három rendből mindössze 325 szavazott a vétő eltörlése ellen, köztük Mirabeau is, míg 673 szavazat azt határozta, hogy a király egy elfogadott törvényt csak két egymásután következő ülészakra, vagyis 4 évre vethet vissza. Egy füst alatt a királynak házfelosztási jogát is tisztázták, melyet végül a nemzetgyűlés elvetett. Mindössze azt mondták ki még, hogy a király személye sérthetetlen és a trón a Bourbon-család öröksége. Aztán a hozott határozatoknak nem megerősítését kérték a királytól, hanem csupán kihirdetését.

Vasárnap, augusztus 30-án este a Palais Royalban még izgatottabb volt a hangulat, mint máskor. Arról volt szó, hogy a királyt Párizsba kellene hozni, illetve olyan küldöttség útján meghívni, amelyhez „minden becsületes polgár és meg nem vesztegetett hazafi” csatlakozzék. A tömeg forrongásának új táp kellett, különben lelohadt volna. Ha visszatér a rend és nyugalom, mi lesz a „hazafiakból” és hatalmukból? Tehát folyton azon nyargaltak, hogy „menjünk már Versaillesba.” Már Versaillesban is nyíltan arról beszéltek, hogy nemsokára „jön Párizs és elviszi innen a királyt és a nemzetgyűlést.”

A véletlen folytán olyan eset jött közbe, amely a Palais Royal tervének megvalósítását siettette. A flandriai ezredet Versaillesba helyezték át. Az ezred tisztjei, hogy a királyi udvarban levő bajtársaikkal megismerkedjenek, ünnepélyt rendeztek, amelyre meghívták a királyné is. Mária Antónia eleinte vonakodott, de később XVI. Lajossal együtt megjelent az ünnepélyen, ahol a tisztikar egetverő lelkesedéssel fogadta és végül visszakisérte lakosztályába. Az esetet a „hazafiak” felfújták és azt beszélték mindenütt, hogy a flandriai tisztiek az ünnepélyen lábbal taposták a nemzeti színű kokárdát, továbbá, hogy lukulluszi lakomát csaptak, mialatt a nép éhezik. A Palais Royal rettentően felháborodott. Elhatározták, hogy a flandriai ezred katonáit „hazafiakká” kell tenni. Meg is hívták rögtön őket és fényesen megvendégelték. Mikor pedig

visszatértek Versaillesba, hatvan fiatal leányt küldtek utánuk, hogy az ezred megtérítésének munkáját befejezzék.

Október 5-én végre megindult a Palais Royal menete Versaillesba. Elhatározták, hogy az asszonyok menjenek elől, mert ezekre nem fognak lőni a csapatok. Korán reggel egy fiatal lány végigdobolta az uccákat s folyton ezt kiabálta:

„Kenyeret, kenyeret!”

Csakhamar egész csapat, többnyire fiatal, fehérbe öltözött, gondosan fésült és hajporozott nő csoportosult köréje. Mindnyájan énekeltek és táncoltak, mintha kirándulásra készülének. Köztük volt a már említett Theroigne de Méricourt nevű hölgy is vérvörös amazonruhában. Sokan magukkal vitték asszonyi ruhába bujtatott szeretőjüket is, többnyire szőkevény katonákat. Egyre nagyobb és nagyobb lett a csapat, mosónők, varróleányok csatlakoztak hozzá. Egy csomó tenyeres-talpas halkofát pénzért toboroztak. Az asszonyok menetét követte az összeverődött csöceselék, naplopók, tolvajok, megszökött rabok és hasonló elemek. Soknak tele volt a zsebe pénzzel. Mert ezekben a rendkívüli időkben nem hiányoztak a *janatikusok*, akik megtakarított pénzüket áldozták a forradalom oltárára. Az orléansi hercegről is úgy beszéltek, mint aki szórja a pénzt, hogy népszerűvé tegye magát. Róla különben sokan tudták, hogy a király ellen tör és hogy az ország élére szeretne kerülni, vagy legalább is a király helytartója szeretne lenni.

Több száz főnyi asszony verődött össze és a csapat először is a városházára vonult, ahol égő fáklyákkal akarták az irományokat elégetni. Ezt kiabálták:

„A forradalom óta a városi hatóság nem tett egyebet, csak piszkította a papirost!”

Végre előjött Maillard törvényszéki szolgálja, a „Bastille-hős” és hogy eltávolítsa őket, maga ajánkozott, hogy vezetőjük lesz Versaillesba. Minthogy úgyis „Versailles!” volt a jelszó, elfogadták vezérül. Így megindult a menet, lehetett benne vagy nyolcezer asszony és néhány száz botokkal meg lándzsákkal felfegyverkezett férfi. Néhány ágyút is vonszoltak magukkal, továbbá egy tucat talyigát, hogy a királyi testőrség tisztjeinek fejét el lehessen rajtuk hozni.

Délután három óra felé érkeztek Versaillesba. Maillard néhány asszony kíséretében a nemzetgyűlésbe ment és azt követelte, hogy azonnal menjen küldöttség a királyhoz s fesse le előtte a nép nyomorát. Csakhamar száz és száz asszony meg férfi tolakodott a terembe. Elfoglalták a karzatokat is, a képviselők közé ültek, az elnök a maga székét is át-

Az asszonyok menete Versailles felé.

Mintegy 8000 fölfegyverzett asszony vonult 1789 október 5-én Versaillesba, hogy Párizsba hozzák a királyt. Még néhány ágyút is cipeltek magukkal és taligákat, hogy azokon elhosszabbítsák a királyi testőrség tisztjeinek a fejeit.

engedte egy asszonymnak. Még nagyobb volt a kavargás a karzaton, ahol egy halkofa vitte a szót, aki ezt kiabálta le:

„Ki beszél? Mondják meg neki, hogy ne fecsegen. Most kenyérről van szó és semmi másról. A mi édes anyácskánk (Mirabeau) beszéljen, őt akarjuk hallani!”

A nemzetgyűlés engedett az ordító és fenyegető tömegnek és a napirendet félretéve, a közlelmezés ügyét vette elő. Együttal megválasztotta a királyhoz menesztendő küldöttséget is, amely egy sereg lármázó asszony és fegyveres suhanc kíséretében azonnal el is indult. A király vadászaton volt, öt óráig kellett várni, amíg visszatért. Ezalatt az asszonyok hadserege táborot ütött a királyi palota udvarán, ahol a testőrség, a svájciak, egy csapat dragonyos, a flandriai ezred és a versaillesi nemzeti gárda fegyverben állott. A tilalom ellenére a leányok a katonák sorai közé hatoltak és arra igyekeztek őket rábeszélni, hogy tartsanak velük. Theroigne kisasszony pénzt is osztogatott a katonáknak. Még este se volt, mikor a katonák legnagyobb része a nép pártjára állott.

Végre megjött a király. Az egyik miniszter parancsot kért tőle a csapatok részére.

„Ne tréfáljatok — felelte XVI. Lajos, — asszonyok ellen csak nem küldök csapatokat.”

Igy lett a király fogollyá saját palotájában. A minisztérium javaslatát, hogy a flandriai ezred védelme alatt hagyja el Versaillest, ezzel utasította vissza :

„Egy király megszökjön ?”

Mounier, a nemzetgyűlés elnöke bemutatta az asszonyok küldöttségét. Egy csinos virágárús leány a Palais Royalból, névszerint Chabry Madeleine (köznéven Louison) lett volna a szónok. A leány azonban, mikor a királlyal szemben állott, annyira elérzékenyült, hogy ájultan összerogyott. Gyorsan felocsolták, mire a királynak tiszteletteljesen kezét akart csókolni. XVI. Lajos azonban megölelte és amint megtudta a követség kérelmeit, tüstént parancsot adott, hogy azonnal szállítsanak gabonát Párizsba. Együttal megígérte, hogy a nemzetgyűlés határozatát az emberi jogokról meg fogja erősíteni. Miközben a küldöttség elvonult, egy leány a lépcsőkön ugrálva ezt visította :

„Az áldóját, mégis kényszerítettük a fickót, hogy mindent aláírjon !”

A nemzetgyűlésben várakozók közt nagy örömet keltett a király döntése. Egy csomó asszony és Maillard a király által rendelkezésükre bocsátott fogatokon visszatértek Párizsba. Azokat, akik Versaillesban maradtak, a király megvendégelte. Minthogy azonban az ételek előhordása nagyon lassan ment, a tömeg közben fellakmározott egy döglött lovat. Végre is a délután öt óra óta szakadó eső és a hideg egy kis rendet teremtett.

A tömeg szétoszlott, hogy tető alá jusson. Az udvarban egymással szemben felállított svájciak és nemzetőrök pedig, kik már-már hajbakaptak, lecsöndesedtek. Csak a nemzetgyűlés maradt együtt és hajnali négy óráig tanácskozott.

Éjfélkor, tizenegy óra után érkezett meg Párizsból a nemzetőrség, amelyet Lafayette vezetett. Az udvar fellelékezett. Lafayette biztosította a királyt, hogy jótáll a rendért és a nyugalomért. Ennek hallatára a király annyira megnyugodott, hogy most már végleg lemondott minden menekülési tervről. Lafayette kérésére a palotának a város felé néző részét a nemzeti gárda őrizetére bízta, a svájci testőrség csupán a palota belső bejáratát őrizte, a lovas testőrséget pedig a király elküldötte Versaillesból.

Lafayette, miután minden elővigyázati intézkedést megtett, reggel felé holtfáradtan lefeküdt. Néhány párizsi suhanc azonban ébren maradt, keresztülhatolt a vaskerítésen és egy őrtálló királyi gárdistát lelőttek. Erre a gárdisták és a vérszomjas csöcselék újra szembeszállt egymással. Dühös

beszédék és káromkodások hallatszottak, különösen a királyné ellen, kit minden baj okozójának tartottak.

„Ő az oka minden bajunknak! Agyon kell ütni és fölnégyelni! Hol van az átkozott?” — kiáltották.

A testőrgárda felé a szitkok özöne zúdult. Egy titkos mellékajton

Lafayette márk, a nemzetörség paranesnoka.

Az emberi jogokért s a népek szabadságáért lelkesedve, egy francia segédesapat élén résztvett az amerikai szabadságharcban. A francia forradalom alatt az alkotmányos királyság mellett buzgólkodott. Nemes jellemű férfiú volt, de nem volt benne elegendő erély.

keresztül, melyet a gárdisták őrizetlenül hagytak, a csőcselék a palota belsejébe nyomult és két testőrt, aki a kezükbe került, rögtön lemészároltak és fejeiket póznára tűzték. Mindig beljebb került az őrvjngő csőcselék, míg a gárdisták folyton hátráltak. A palotában iszonyú zavar támadt. A királyi család halálát várta. A királynénak alig volt annyi ideje, hogy egy hű testőr figyelmeztetésére éjjeli öltözetben a király szobáiba mene-

küljön. A tömeg utána rohant, de a testőrség eltorlaszolta az ajtót, mely azonban már-már engedett a fejszecsapásoknak. E válságos pillanatban megjelent Lafayette és parancsot adott a nemzetőrségnek, hogy a gárdistákkal vállvetve tisztítsa meg a palotát a csőcseléktől. Vadállati ordítások közt vonult vissza a tömeg az úgynevezett márványudvarba és a király ablakai elé érve ezt üvöltötte :

Maria Antonia francia királyné gyermekeivel.

„A király jöjjön Párizsba !”

XVI. Lajos az erkélyre lépett és megígérte, hogy teljesíti a kívánságot. „Éljen a király, éljen a nemzet !” — ez volt a mennydörgő felelet. Majd Lafayette tanácsára a királyné is az erkélyre lépett két gyermekével, de ezer torok azt kiáltotta :

„El a gyermekekkel !”

A királyné gyorsan visszahúzódott, mert látta, hogy száz és száz puskacsó irányul felé. Nem maradhatott a király mellett. Pedig este még fogadkozott, hogy férjét a királyt nem hagyja el. Lafayette megkérdezte tőle:

„Mi most felséged szándéka?”

„Már látom a sorsot, amely rám várakozik — felelte Mária Antónia. — de kötelességem, hogy a király lábainál és gyermekeim karjai közt haljak meg.”

„Helyes, de most kövessen felséged!”

És Lafayette az erkély felé indult. A királyné megrémült.

„Magam álljak oda? Nem látta ön a felém meredő puskákat?”

„Láttam, felség, de csak álljunk elbük.”

A királyné szó nélkül újból az erkélyre lépett Lafayette mellé. A tömegen fenyegető morgás futott végig, a nagy zajban lehetetlen volt az erkélyről a néphez szólni. Ekkor Lafayette udvariasan meghajolt a királyné előtt és tiszteletteljesen megcsókolta a kezét.

A jelenet hatása meglepő volt. A tülizgatott szenvedélyek a másik szélsőségbe csaptak át: az őrzőngő düh mély meghatottsággá változott. Ezer és ezer hang kiáltotta:

„Éljen a tábornok, éljen a királyné!”

A király, aki pár lépéssel hátrább állott, most újra előjött és hálásan fordult Lafayettehez:

„Most még gárdistáimért tegyen ön valamit.”

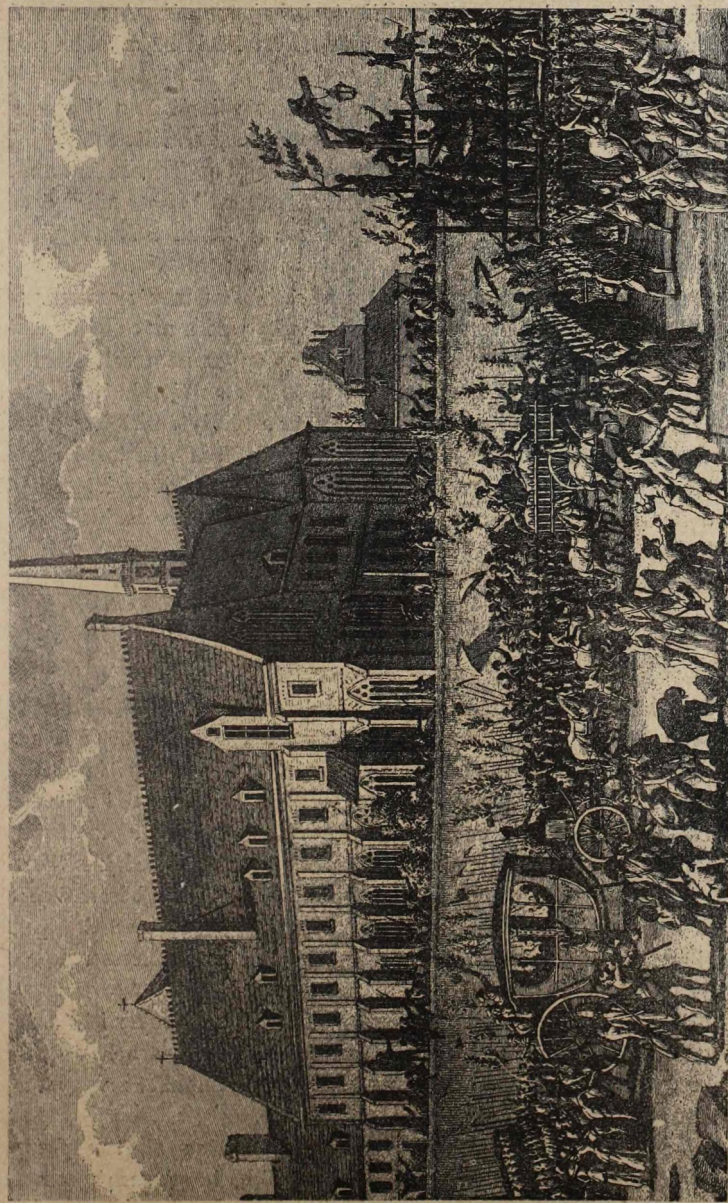
„Hozzon ide egyet!” — felelte Lafayette.

És a gárdistát, aki nemsokára ott termett, saját kokárdájával ékesítette fel és megölelte. A nép pedig lelkesedve kiáltozott:

„A gárda is éljen!”

A királyi család és a testőrség meg voltak mentve.

Az emberek örömben sirtak, egymás nyakába borultak. A nemzeti gárda katonái a királyi testőrség katonáinak adták oda sapkájukat. Azután megindultak valamennyien Párizsba. A beláthatatlan menet közepén udvari kocsikon ült a királyi család és valami száz képviselő. Az utóbbiak a nemzetgyűlés megbízásából kísérték a királyt. A kocsik után az ágyúk következtek, amelyeken egy csomó asszony helyezkedett el, aztán egész sor szekér, megrakva liszttel, továbbá a királyi lovas testőrök, akiknek mindegyike megosztotta nyergét egy nemzeti gárdistával. A menet elején most is — bortól mánoros fővel — az asszonyi csöcselék ment, ketten dárdára tűzött emberfejet vittek: a két meggyilkolt gárdista fejét. Sèvresbe érkezve, még arra is gondoltak, hogy egy fodrász-

A forradalmi tömeg nagy lelkesedéssel Versaillesből Párizsba viszi a királyt és a királynét, akik meghódítottak a népfenség előtt.

nál a két fejet gondosan megfésüljék és behajporozzák. A rendezetlen tömeg nagyon lassan haladt és csak estefelé ért Párizsba, ahol az asszonyok ezt a nótát énekelték:

„Lesz már kenyér, itt hozzuk a péket, a péknét és a pékinast!”

Beszélték, hogy Fülöp orléansi herceg másképp remélte a dolog fejlődését. Bankárjához írt levelében meghagyta, hogy ne fizessen ki semmit, mert a fizetés nincs kiérdemelve, a „tökfilkó még él.” Hogy milyen szándékai voltak, az ezekből nagyon világos. De nemcsak ő ármánykodott e válságos időben.

A királyi család mindenekelőtt a városházára ment, onnan pedig rövid üdvözlés után a Tuileriákba szállt, amely palota már egy évszázad óta lakatlan volt és így a király befogadására éppen nem volt alkalmas. A királyné és gyermekei tábori ágyon töltötték az éjszakát.

A forradalom most hatalmába kerítette a királyt. Október 5-ike és 6-ika megfosztotta őt egyéni szabadságától, elválasztotta testőrségétől, a forradalom gyújtóponijába helyezte át és a főváros felügyeletére bízta, arra a fővárosra, melyben a polgárság közömbössége és kislelkűsége következtében tulajdonképpen a Palais Royalban táborozó csöcselék uralkodott már.

A nemzetgyűlés Párizsban.

Necker már augusztus elején jelentette, hogy a „felszabadított Franciaországban” az adóbehajtás majdnem lehetetlen. Együttal 30 millió frank kölcsön szerzésére kért felhatalmazást, amit meg is kapott. De már augusztus végén kiderült, hogy a 30 millióból mindössze harmadfelet írtak alá a tőkepénzesek, mert a nemzetgyűlés nem engedélyezett magasabb kamatot $4\frac{1}{2}$ százaléknál. Ezután pedig már öt százalék mellett se akart pénzt adni senki. Szeptember 24-én, végső kétségbeesésében azt kérte a nemzetgyűléstől Necker, hogy rendkívüli adót vessenek ki, mindenki jövedelmének negyedrésze erejéig, csupán azok ne fizessenek, akiknek évi 40 franknál kevesebb a jövedelmük.

Mirabeau ékes és meggyőző szavakkal pártolta Necker kívánságát.

„Meg kell hoznunk — mondotta többek között — a hazának ezt az áldozatot. Az állami csőd elnyeléssel fenyeget bennünket: vagyunk, becsületünk forog kockán.”

A nemzetgyűlés Mirabeau beszédének hatása alatt csakugyan megszavazta a rendkívüli adót. Kitévő később, hogy ennek sem lett eredménye.

Október 6-án Mirabeau ezt az indítványt tette :

„A király és a nemzetgyűlés a mostani ülészak alatt egymástól elválaszthatatlanok.”

Mindenki helyeselt és mert a király már átköltözött Párizsba, a nemzetgyűlés is követte őt. Így aztán nemcsak a király került a csöcselék hatalma alá, hanem a nemzetgyűlés is. Szinte lehetetlen elképzelni, hogy Mirabeau ezt ne látta volna előre. Két titkos emlékiratából meg is tudjuk, hogy indítványának mik voltak igazi rúgói. A királynak és az udvarnál időző testvéreinek, a provencai grófnak lelkére kötötte, hogy fényes nappal, de minél hamarább meneküljenek Rouenbe, a még királyhű ezredektől kísérvé. Ha ez a terv sikerül, természetes, hogy a nemzetgyűlés kénytelen lett volna Rouenbe is követni a királyt.

Két hét múlva a nemzetgyűlés végleg áttette székhelyét Párizsba és október 19-én tartotta első ülését az érseki palotában. Hanem ekkor már nagyon meggritkultak a képviselők sorai. A legutóbbi zavargások és a csöcselék által való folytonos piszkoltatás úgy elvette a törvényhozók kedvét, hogy háromszázan kiléptek a nemzetgyűlésből és példájukat nemsokára még százhusz követte. Majdnem valamennyien a mérsékelt irányzathoz tartoztak, de ezekben az időkben a józanság volt a legnagyobb bűn. Mounier, Tollendal és mások a vidékre mentek. Fülöp orléansi herceget, persze más okokból, diplomáciai küldetés ürügye alatt Angliába távolították el. A többi képviselő egyszerűen nem ment el többé a nemzetgyűlésbe.

Már október 21-én, a párizsi községtanács felhívására a nemzetgyűlés kénytelen volt haditörvényt hirdetni ki egy François nevű pék miatt, akit a Palais Royal csöcseléke ártatlanul meggyilkolt. A nemzetgyűlés kimondta, hogy a vörös zászló kibontása és a szétoszlásra való háromszori felhívás után a katonaság támadni fog. Ez a Palais Royal urait kellemetlenül érintette. Másrészt azonban nagy elégtétellel szemlélték, hogy a nemzetgyűlés egyre jobban az uccai csöcselék befolyása alá került.

„Ma — így jellemezte egy képviselő a helyzetet — a közvélemény parancsol, amelynek kard van a kezében.”

Mirabeau pedig panaszkodott :

„A demagógok uralma alatt az iszapba fogunk elmerülni.”

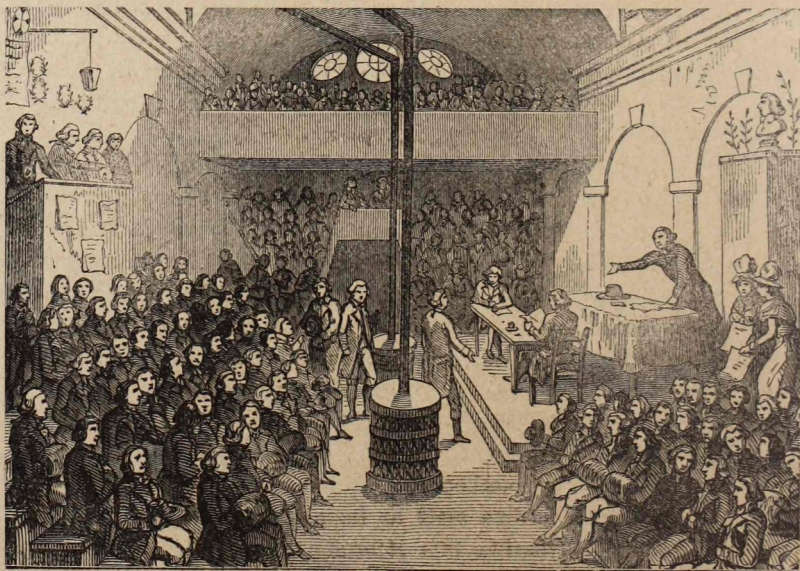
A forradalom győzelme már jóformán teljes volt.

Az érseki palotában csak rövid ideig ülésezett a nemzetgyűlés, aztán átköltözött a Tuileriák kertjének északi oldalán levő óriási terembe, amely azelőtt lovarda volt. A teremben a legerősebb hangú szónok is

alig bírta magát megértetni. Emiatt állandó volt a türelmetlenség és a lárma, amelyet az elnök sohase tudott teljesen megszüntetni. Ehhez a bajhoz járult még a szünet nélkül zsongó, tapsoló vagy püsszegő, sőt ordító karzat, amely minden szónokot vagy tetszéssel kísért vagy lehurrogott. Így aztán lassanként nem is beszéltek a képviselők, hanem szavaltak és nem a nemzetgyűlésnek szavaltak, hanem a karzatnak. Mindenki azon igyekezett, hogy szépen és hatásosan fejezze ki magát. A szakszerű fejtegetés mellékes volt, mert ezzel nem lehetett tetszést aratni. Egy amerikai, aki abban az időben Párizsban tartózkodott, ezt írta haza a nemzetgyűlésről:

„A tanácskozás értéke nulla, mert az ülésnek több mint fele közbeszólásokkal és haszontalan fecsegéssel telik el.”

Amennyit vesztett napról-napra tekintélyben a nemzetgyűlés, ugyanannyit nyert a *jakobinusok klubja*. A „breton klub” volt ez, amely a Párizsba történt átköltözéskor mérsékelt alkotmányos klubból radikális klubbá változott át és címét kibővítette ezzel: „az alkotmány barátainak társasága.” A klub a nemzetgyűléshez közel, a St.-Honoré uccában levő rég elhagyott Sz. Jakab-kolostorban tartotta összejöve-

A jakobinus klub ülése a Szt. Jakab-kolostor ebédlőjében.

A teremben a képviselők foglaltak helyet, a karzatokon pedig a nép tolongott. A lelkiismeretlen demagógok itt készítették elő a francia forradalom rémnapjait.

teleit és emiatt röviden mint „jakobinus klub” lett általánosan ismeretes. A klub 1790 április 1-én Robespierret választotta elnökéül és ettől kezdve a legvadabb szenvedélyek tomboltak a klubban. Itt hangoztatták örökösen a népfőlség elméletét, itt vitatták meg esténként, pár szál gyertya pislogó fénye mellett a nemzetgyűlés működését. Itt tállták fel haragos népszónokok a nép haragjának okait, ide idézték, mint legfőbb törvényszék elé azokat a képviselőket, akik a nemzetgyűlésben nem beszéltek és nem szavaztak a nép szája ize szerint. És akit megidéztek, az meg is jelent. Még Mirabeau sem tartotta méltatlanságnak, hogy oda álljon és védelmezze magát.

A hírhedt Théroigne kisasszony nagy szerepet játszott a klubban. Szónoki képességgel lévén megáldva, értette a módját, hogy egy-egy sikerült ötlettel, lovagló ostorának egy esattanásával a tömeget felizgassa, vagy lecsendítse, úgyhogy a pártvezérek is hajhászták kegyét.

A jakobinus klub volt az első, amely a vidéket is belevonta érdekkörébe és a vidéken is alakított fiók-klubokat, amelyeknek száma 1790 végén már több mint háromszázra emelkedett. A jakobinusok főereje erős szervezetük volt. Minden vidéki klubban volt néhány „beavatott,” akik a párizsi központnak feltétlen engedelmességet fogadtak és ugyanilyen engedelmes tagokat igyekeztek toborozni. Az összes klubok élénk levelezésben álltak egymással és minden parancsot, amely a központból jött, vakon teljesítettek. Ebben az egységes működésben rejlett a klub hatalma, amelynek zömét kocsmahősök, gonosztevők és elzüllöttek képezték, szóval olyanok, akiknek semmi veszíteni valójuk nem volt, akik tehát csak nyerhettek egy általános felfordulásban. A csőcselék közeledő uralma már előre vetette árnyékát.

A jakobinus klubnál is vadabbul működött ennek egyik *párizsi fiók-klubja*, amely *Danton* elnöklete alatt a franciskánus, másképp *cordeliers-barátok* klostromában ütötte fel tanyáját 1790 július havában. Itt együtt voltak a Palais Royal összes főemberei: köztük Desmoulins, Marat és Hébert. Marat azt hirdette, hogy Franciaország sorsa addig nem fordul jóra, amíg 800 fejet le nem ütnek. A Cordeliers-klub befolyása azonban nem terjedt túl Párizson.

A két klub legveszedelmesebb fegyverei az általuk kiadott *hírlapok* voltak, amelyek kicsiny formában, képekkel tarkítva jelentek meg és csepegték a dühtől és elkeseredéstől. Minthogy megrendszabályozásukról szó sem lehetett, ezek a hírlapok úgy terjedtek, mint a tűzvész és behatoltak minden zúgba. A nyomtatott szó ma is imponál sok embernek, de még jobban imponált akkor, amikor mindent szentírásnak vet-

tek. A jakobinus és cordeliers-klub monarchista ellenlábasa a Lafayette ösztönzésére alapított „Feuillants-klub” volt, mely gyűléseit a Lameth-testvérek, Bailly és Lafayette vezetése alatt a ciszterciták egykori klastromában tartotta.

Október 6-ika után bekövetkezett szélsesendet arra használta fel

Az ördög és felesége a földre teszik a jakobinusokat.

Az egykorú gúnykép magyarázata szerint még az ördögök is megremültek a csodálkozástól, mert olyan rettenetes dolgokat műveltek teremtményeik, a szörnyű jakobinusok.

a nemzetgyűlés, hogy az alkotmányt befejezze és Franciaországnak új közigazgatást adjon. Eszerint decentralizálták egész Franciaországot. Az egyes tartományok mindegyikének külön multja, külön nemzeti sajátossága és érzülete volt. Most ezekre való tekintet nélkül az országot 83 megyére (département) osztották, minden megye kerületekre, minden kerület járásokra oszlott, amelyekbe végül beosztották a községeket. Szabályozták a választójogot, amennyiben csak az a polgár szavazhatott, aki legalább három napszámnak megfelelő évi adót fizet és letette a

polgári esküt. A teljesen vagyontalan tömeget tehát kizárták a választójogból. Maga a választás közvetett: száz választó választ egy bizalmiférfiút. Bűnügyekben és sajtóvétségekben a nemzetgyűlés behozta az esküdszéket.

A *hadsereg* eddig mint a király végrehajtó hatalma szerepelt. A nemzetgyűlés most kimondotta, hogy a hadsereggel egyedül a törvényhozás rendelkezik. Az állandó hadsereg mellett véglegesítették a nemzeti gárdát, amely mint láttuk, a polgárőrségből nőtte ki magát és tisztjeit maga választotta.

A nemzetgyűlés Mirabeau ösztönzésére ezt a határozatot hozta: „Háborút csak a nemzetgyűlés izenhet a király határozott kívánságára és az ő jóváhagyásával.”

Nagy változáson ment keresztül a *klérus* is. Eddig a papság állam volt az államban, ezután minden lelkész az állam hivatalnoka lett. A nemzetgyűlés 1789 október 10-én a *papi javakat az állam tulajdonának jelentette ki* és a lelkészeknek eddigi jövedelmeik helyett évi fizetést rendelt. A plébánosokat, sőt a püspököket is a hívek választották. Minden új püspök köteles volt fölszentelése előtt a hatóságok, a nép és a klérus jelenlétében ünnepélyes esküt tenni a nemzethez való hűsége és az alkotmányra. Azok a papok, akik az esküt letenni vonakodtak, hivatalukat elveszítették.

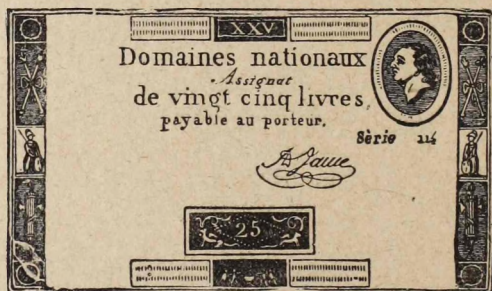
A lefoglalt papi jószágokkal rendbe kellett volna hozni az állam kétségbeejtő pénzügyeit. Októberben elhatározták, hogy kölcsönt vesznek fel az egyházi javakra, decemberben pedig elkezdték azok eladását.

Lehetetlennek látszott ugyanis a politikai zavargások miatt az adókat behajtani. A nemzetgyűlésnek az a határozata pedig, hogy mindenki jövedelmének negyedrészt tegye a haza oltárára, kudarcot valósított. A kiadások ellenben egyre fokozódtak és maga Párizs városa az államnak iszonyú pénzébe került. A kormány 20 hónap alatt 90 millió frankot áldozott Párizsra. Minthogy ugyanis a nemesség külföldre szökött, az idegenek pedig eltávoztak, a népnek nem volt semmi keresete. A hatóság, hogy enyhítse a nyomort, nyilvános műhelyeket állított föl és naponként tizenkétezer munkást foglalkoztatott húsz sou napszám mellett, amelynél többet akkoriban sehol sem fizettek. A fényes kereset után sokan törték magukat és 1791 tavaszán már 31.000 embert kellett az államnak Párizsban ellátnia. Hogy a kenyér ára olcsó maradjon, szintén az állampénztárnak kellett közbelépnie. A deficit végre olyan magasra emelkedett, hogy immár az állami csődtől féltek. A papi jószágokat nem lehetett azonnal eladni, mert a tömeges eladás miatt értékük

a felére szállt. Egyes gazdag földbirtokosoknak pedig azért nem akarták eladni, nehogy nagy latifundiumok keletkezzenek.

Ezen okból a nemzetgyűlés Bailly indítványára a községek és városok képviselőtestületeinek adta el a papi birtokokat olyan áron, amilyent ezek kínáltak, a községek pedig eladták a részüket egyes vevőknek. Továbbá mintegy négyszázmillió frank értékű kamatozó kincstári utalványt (assignat) bocsátottak ki és ezt az összeget mint kölcsönt betábláztatták a papi birtokokra. Már néhány hónap múlva ez a papírpénz is elfogyott és a nemzetgyűlés Mirabeau indítványára további 800

millió új assignatot bocsátott ki, hogy az egyre fenyegető állami bukást elhárítsa.

A nemzetgyűlés által kiadott 25 livre névértékű papírpénz, amelynek „assignat” volt a neve.

Ezen még rajta van a király arcképe, a későbbi kiadásúakat már a köztársaság jelvényei díszítik.

A következő évben újabb hatszáz millió értékű jegyet bocsátottak ki, minek folytán azok árfolyama folytonosan esett. Necker pénzügyminiszter ellene volt e gazdálkodásnak és kilépett a minisztériumból.

Természetes, hogy ilyenformán a papi javak elkobzásából nem lett semmi haszon és így most a kivándorolt nemesség birtokai kerültek szóba.

A pénzügyi tanácskozások alatt a nemzetgyűlésben egyre nagyobb szerepet játszott Mirabeau. Ez azonban nem akadályozta a legszélsőbb pártok hírlapjait, hogy meg ne újítsák minden nap a figyelmeztetést:

„Több erélyt, Mirabeau úr, több erélyt és kevesebb tehetséget kérünk, különben el fog következni a lámpavas!”

Mirabeau maga állandóan nagy pénzügyi szükségben volt és emiatt ferde viszonyba került az udvarral. Ő, aki eddig az alkotmányos reformok által a királyi hatalmat gyöngítette, most, felismervén az anarkhiában rejlő veszedelmet, a nemzetgyűlés túlkapásai ellen szállt síkra a királyi tekintély érdekében.

Mirabeau 1790 május 10-én titokban a király szolgálatába lépett, vagy mint ő maga írja, „eladta magát.” A király kifizette Mirabeaunak több mint kétszázezer franknyi adósságát, ezenkívül havi hatezer frankot biztosított neki, végül pedig La Marek grófnak, a közvetítőnek négy

darab, egyenként kétszázötvenezer frankról szóló utalványt adott át, amelyeknek értéke szintén Mirabeaunak volt szánva, ha a nemzetgyűlés tartama alatt jó szolgálatokat tesz a királynak. Miben állottak ezek a szolgálatok? Mirabeau egy csomó titkos iratot terjesztett a király elé, amelyek mindegyikéről el kell ismerni, hogy kitűnően jellemezték az akkori helyzetet és még kitűnőbb tanácsokat adtak. Sajnos, az udvar nem sokra becsülte ezeket a tanácsokat, sőt a király egyre bizalmatlanabb lett Mirabeauval szemben, ami részben Lafayette működésének eredménye is volt.

Közbejött az Anglia és Spanyolország közt fenyegető konfliktus a kaliforniai partvidék birtokának kérdésében. Az a veszély fenyegetett, hogy Franciaországnak fegyveresen kell a konfliktusba beleavatkoznia. A nemzetgyűlésben napirendre került, hogy a király határozzon-e a háború kérdésében vagy a nemzet? Mirabeaunak sikerült kivinni a már említett határozatot, hogy a hadizenet a király és a nemzet közös akciója. Ugyanazon a napon azonban, mikor Mirabeau a nemzetgyűlésbe lépett, egy röpiratot nyomtak a kezébe. A röpirat címe ez volt: „Mirabeau gróf fölfedezett árulása.” És azt tartalmazta, hogy a nagy néptribun eladta magát. Mirabeau ugyanis nagyon elővigyázatlan volt és habár eddig úgyszólván nyomorgott, a királytól kapott fizetésből egyszerre nagylábon kezdett élni. Rendkívüli tehetségének mégis sikerült, hogy magát a felszínen tartsa, annak dacára, hogy a nemzetgyűlésben sokan gyanusan nézték, az udvaroncok pedig fitymálták. Egymásután adta be ezentúl is a népnek kedvező indítványokat, amellet pedig egyre elodázni igyekezett a végső válságot a korona és a nép között.

Közeledett a *Bastille bevetelének évfordulója*. Az alkotmányos monarchia hívei nagyban készültek e nap fényes megünneplésére a „szabadság, egyenlőség és testvériség” ünnepével, amelyen a király, a nemzetgyűlés, az összes nemzeti gárdák, a katonaság, valamint az egész nép egy szövetségben egyesüljenek. Az eszme mindenütt nagy tetszésre talált. Minden megyéből küldöttségek jöttek, a nemzeti gárdának minden zászlóalja, minden serezed képviseltette magát. Az ünnepnek sajátos előjátéka volt egy menet, amely megjelent a nemzetgyűlés előtt, köszönetet mondott az egész emberiség nevében az alkotott szabadelvű törvényekért és kérte, hogy a Párizsban tartózkodó külföldieket is vegyék fel ebbe a francia szövetségbe. Egy kis farsangi maskara volt ez a menet, habár komolyan tervezték.

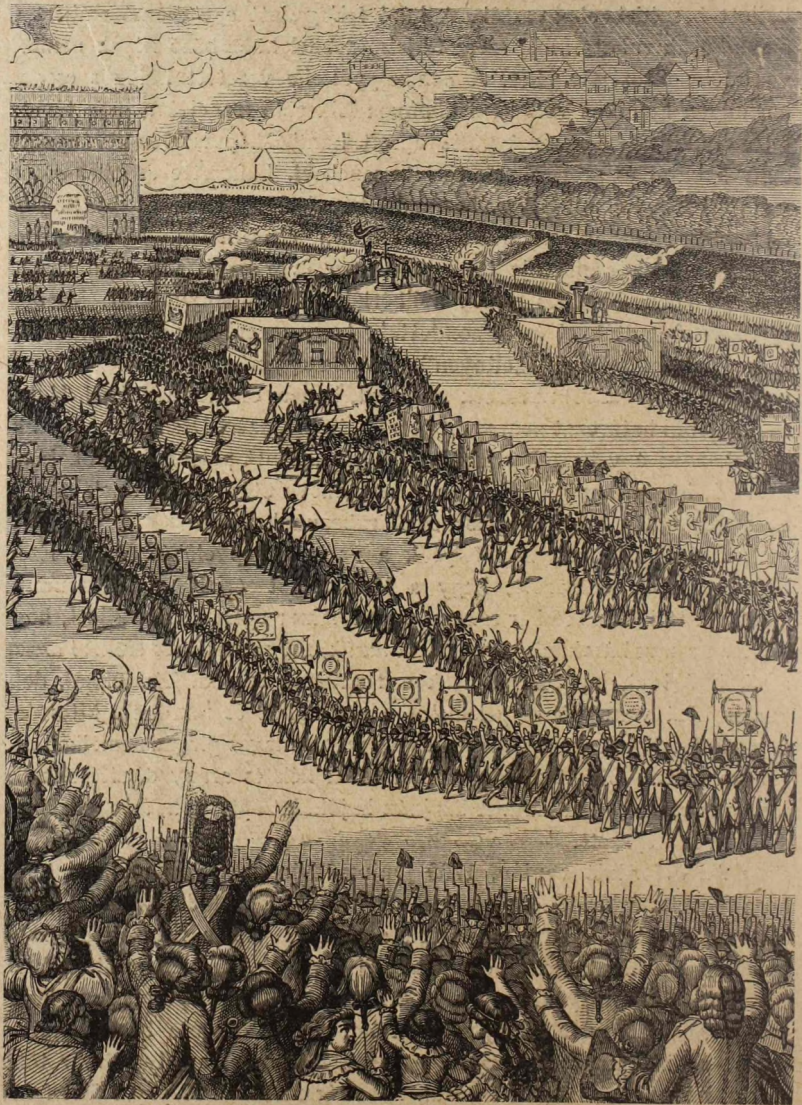
Klotz báró, egy Németországból Párizsba szakadt ember volt a vezető, Desmoulins Camille bajtársa, akinek fejét a Palais Royalban

hallott beszédek elcsavarták. A báró felfogadott egy csomó embert és a színházak ruhatáraitól szerzett jelmezekkel különböző népek nemzeti viseletébe öltöztette őket. A nemzetgyűlésbe vezetett különös csapat, bármilyen komikus volt is, a könnyen lelkesülő franciákra nem tévesztette el hatását. A nemzetgyűlés tapsolt. Lambel képviselő indítványozta, hogy a bárói és grófi címek törültsenek el. Lafayette ezekhez soroztatta a hercegi címet is, egy harmadik képviselő a „fenség, kegyelmes úr és eminenciád” megszólításokat kívánta eltöröltetni. Montmorency herceg, akinek családfája több mint ezer évre nyúlt vissza, a családi címerek ellen, Noailles márki a libériák ellen mennydörgött. Mindezt ujjongva fogadták el és kimondták, hogy amerikai módra mindenki csak „polgártárs”-nak („citoyen”) szólítsa egymást, a „volt” nemesek pedig ne birtokaikról nevezzék magukat, hanem családi nevükről. Habár ez az utóbbi határozat nem ment át a közéletbe, azért Desmoulins Camille ettől kezdve úgy beszélt a királyról, mint „Capet polgártárs”-ról. Mirabeau is három napig eredeti olasz családneve után Riquettinek hívták, de a nép ajkán azért megmaradt Mirabeau.

Ekkor már nagyban folytak a nagy ünnep előkészületei. Ezerkétszáz ember dolgozott, hogy a Mars-mezőt óriási amfiteátrummá alakítsák át 300.000 ember számára. Csakhamar egész Párizs kijött, hogy segítsen a munkásoknak : papok, katonák, sőt nemesek és előkelő asszonyok is ásóval, lapáttal állottak a munkások sorába. Zászlókkal, dobpergés közt vonultak reggelenként a munkához és mindenki kitartóan dolgozott estig. A mező közepén nyolc méter magas piramis emelkedett : a haza oltára. Oldalt állványok készültek kék és arany díszítésekkel a király és családja számára. A Szajnán hajóhidat építettek, az egyik hídfő diadalívet képezett.

Az évforduló napján, 1790 június 14-én az Opera melletti téren kora reggel megkezdődött a gyülekezés. A megyék küldöttségei 83 zászló alatt sorakoztak. Aztán megindult a menet : elől a nemzeti gárda, a községtanács hivatalnokai, egy zászlóalj gyermek, a nemzetgyűlés tagjai, egy zászlóalj aggastyán, végül 40.000 katona. Lafayette pompás szürkéjén lovagolva vezényelte az egész menetet. Ágyúk dörgése közt vonult a menet a diadalkapun keresztül az amfiteátrumba, amelyet már több százezer főnyi sokaság vett körül. Az oltár mellett 200 pap állott fehér ruhában, háromszínű övvel az autuni püspök vezetése alatt. A király helyet foglalt az emelvényen, méltóságát semmiféle külső jel nem mutatta.

Szakadt az eső, de a lelkesedést ez nem lohasztotta s 1200 zenész hazafias dalokkal nyitotta meg az ünnepet. Talleyrand, az autuni püspök

A lesteriség ünnepe a Marsmezőn a Bastille bevételeinek évfordulóján.

Középen emelkedett a haza oltára, amely mellett a királyi család foglalt helyet. A díszkapun vonult be az óriási menet, amelyet Lafayette vezetett. A tribünökön 300.000 ember szorongott. A 200 pap segítségével megtartott mise után Lafayette az oltár lépcsőjéről olvasta föl a szövetségi esküt, amelyet a tömeg lelkesedve mondott utána.

felszentelte a megyék zászlóit dobszótól s harsogó zenétől kísérvé. Majd Lafayette az oltár lépcsőjéről elmondta a szövetségi esküt. Ágyúk dörögtek, fegyver csörgött, kardok villogtak és mint mennydörgés hallatszott félmillió ember torkából a szó: „Esküszöm,” aztán: „Éljen a nemzet! Éljen a király!” A lelkesedés óriási, a szemekben könnyek ragyognak. Lafayette ruháját és kezeit a közelállók csókkal halmozzák el. A király is fölemelkedik és kezét az oltár felé nyujtva, szintén elmondja az esküt. A kék eget elfödő fellegek szétszakadnak, a nap sugarai fénybe borítják a királyt. Erre a lelkesedés mámorra fokozódik: a királyné könnyekre fakadva fölemeli fiát. Ujra egetverő éljenzés hallatszik. Az ünnepet estefelé Te Deum fejezi be. Az otthonmaradtak is az egész országban ugyanabban az időben esküdtek meg az alkotmányra.

Az ünneplési láznak azonban kevés volt ez a nap. Egy héten át egyik ünnep a másikat érte. A legközelebbi vasárnapon a tömeg táncra gyűlt össze azon a téren, ahol a Bastille állott és ahová azóta 83 fát ültettek, minden megye számára egyet, Csak a tér egyik sarkában hagytak meg néhány romot az elpusztított börtön emlékére. Ugy látszott, hogy a testvériség szelleme csakugyan elbűvölt mindenkit. Azonban a szövetségi ünnep a forradalomnak utolsó „szép” napja volt.

A nemzetgyűlésnek az a határozata, amely a papságnak polgári szervezetet adott, támasztotta az első igazi ellenállást, amelyet a forradalom nem tudott leküzdeni. A határozat célja az volt, hogy a papságot függetlenítse Rómától és a nemzeti törvények alá rendelje. A király vonakodott ehhez hozzájárulni, mert előbb megkérdezte a pápát, aki természetesen tiltakozással felelt. Végre Lajos — kényszerhelyzetében — mégis szentesítette a törvényt. De most maguk a papok elleneztek a törvényt. A nemzetgyűlés papképviselőinek kétharmada nem akarta a törvény által kívánt esküt letenni, a vidéki lelkészek kétharmad része pedig szintén nem volt erre hajlandó. Ezzel a viszálykodás üszke el volt dobva a nép közé. A Bretagneban és Dél-Franciaországban a hívek pártját fogták papjaiknak. Párizsban és sok más városban ellenben „a hazafiak” megfenyegették a régi egyházi alkotmány híveit. Ujra megkezdődött tehát a polgárháború és a fosztogatás.

Mirabeau lett volna az egyetlen ember, aki az időközben elbocsátott kormány gyepelőit kezébe vehette volna. Minthogy azonban a nemzetgyűlés egyik határozatával maga tette lehetetlenné, hogy bármelyik tagja miniszter lehessen, Mirabeaunak meg kellett elégednie azzal, hogy titokban adjon az udvarnak tanácsokat, amelyeket gyakran nem követtek. Reménysége, hogy a királyt végre érélyes cselekvésre bírja és ezzel

megmentse, mindinkább foszladozott. Ebből az időből származik híres mondása :

„A királyné az egyetlen férfi az udvarnál.”

Mert tényleg egyedül a királyné hallgatta meg és helyeselte tanácsait, habár lassanként ez is bizalmatlan kezdett lenni a talányszerű, démoni férfiú iránt, akinek cselekedetei gyakran nem vágtak össze beszédével.

Törekvéseinek reménytelensége szinte sorvasztani látszott Mirabeaut : az óriási test összeesett a még hatalmasabb szellem súlya alatt. Nem csoda, ha az izgató nemzetgyűlési viták után szórakozást keresett és az éjjeleket barátai és barátnői társaságában tivornyák közt vagy pedig íróasztala mellett, lélekölő munkában töltötte. Már 1791 tavaszán többször érte ájulási roham. Sokszor, lelépve a szószékről, halálos kimerültséget érzett. Március 27-én már súlyos betegen feküdt le ágyába, amelyből nem kelt fel többé.

Betegségének híre úgy terjedt el Párizsban, mint a futótűz. Reggeltől estig aggódva várakozó sokaság ácsorgott lakása előtt és állapotáról nyomtatott jelentéseket kellett kiadni. A király naponként értesítést kért állapotáról. A jakobinus klub küldöttséget menesztett hozzá, amelyet Barnave vezetett, Mirabeaunak erős és tekintélyes ellenfele. Ama ritka pillanatokban, mikor testi gyötrelmei szüneteltek, a beteg Mirabeau szelleme még erősebb lánggal látszott lobogni és ilyenkor szinte látnoki kijelentéseket tett.

„Magammal viszem a sirba — mondotta többek között — a királyság halotti köntösét. A megmaradt rongyokon lázadók fognak osztózni.”

Egyik barátja megigazította feje alatt a párnát.

„Igen, támogasd meg fejemet — sóhajtott a beteg, — szeretném, ha ezt neked hagyhatnám.”

Sokszor napokig feküdt eszméletlenül, míg végre április hó 2-án magához tért. Valami tíz percig olyan élénken és meghatóan beszélt, hogy a jelenlevők könnyekre fakadtak. Aztán újra elfogta egy görcsroham, amely örökre elnémította beszédes ajkát. Vasárnapi nap volt, mikor reggeli fél nyolc óra tájban a nagy ember kiszenvedett.

Este a nemzetgyűlést az elnök ezekkel a szavakkal nyitotta meg : „Szomorú kötelességet kell teljesítenem.” Tompa sóhajtás rezgett keresztül a gyűléstermen : „Meghalt !” Mindenki tudta, hogy kiról van szó. Egész Párizs gyászba borult, a színházakat bezárták, a jakobinus klub nyolc napra felfüggesztette üléseit. A nemzetgyűlés egyhangúlag határozta el, hogy az új Genovéva-templomot Pantheonná avatja, ott helyezi

el a haza nagy polgárainak hamvait és elsőnek Mirabeaut. Óriási gyászmenetben helyezték örök nyugalomra. Nem volt már senki, aki tekintélyével irányt adhatott volna a nemzetgyűlésnek és erős kézzel kikötőbe kalauzolhatta volna az állam hajóját.

A király szökése.

A király is csak most ismerte fel igazán, hogy mit veszített a nagy férfiuban. Árvaságra jutott, nem volt már mellette bölcs tanácsadója és újra udvari embereinek befolyása alá került. Szentesítette ugyan az eléje terjesztett törvényjavaslatokat, de csak kényszerűségből tette és érezte, hogy fogoly. Egyre többször gondolkozott azon, hogy szökéssel meneküljön tanácstalan és szorongatott helyzetéből. Királyi jogait egymásután szedték el és ezt túrnie kellett. Mikor azonban megtiltották neki, hogy mélyen vallásos ember létére husvétkor, április 18-án St.-Cloudba menjen egy esküt nem tett pap miséjére, ezt már nem bírta elviselni. Elhatározta, hogyha nem is menekül külföldre, mint az emigráns főnemesek, legalább az ország határára, Montmedybe megy, ahol hozzá még hű ezredek állomásoztak Bouillé gróf tábornok, Lafayette sógorának parancsnoksága alatt. Remélte, hogy onnan új nemzetgyűlést hívhat össze, amely aztán új alkotmányt fog hozni, a monarkhiának megfelelőbbet. A legrosszabb esetben pedig — gondolta — a határról külföldre menekülhet, de csupán azért, hogy megmentse magát, nem pedig hogy a kivándorolt nemesek kívánsága szerint erőszakkal állítsa vissza a régi Franciaországot.

A szökési tervet 1791 június 20 és 21-ike közti éjjelen akarta végrehajtani. Természetesen a legnagyobb elővigyázatra volt szükség, ámde vagy nem volt meg a kellő titoktartás, vagy pedig hiányzott az óvatosság és tetterő az előkészületekben. Ennek a szerencsétlen szökésnek története nem egyéb, mint az ügyetlenségnek, kötelességszegésnek, oktalanságnak és árulásnak a láncolata.

A tervezett szökést a párizsi csöcselék megsejtette és ennél fogva éber szemekkel őrködött a Tuileriák tájékán. Mirabeau eszméjéről, hogy a király fényes nappal hű csapatai közt hagyja el a várost, többé szó sem lehetett. Hosszú ide-odakapkodás után végre abban történt megállapodás, hogy a szökést Bouillé tábornok segítségével hajtják végre, aki nemcsak hűséges királypárti, hanem vitéz katona is volt.

Április 18 óta, amikor a nemzetgyűlés megtagadta az engedélyt,

hogy az udvar St.-Cloudba mehessen, a király túrhetetlennek találta helyzetét. Hogy a nemzetgyűlést félrevezesse, minden határozatot készségesen jóváhagyott, a képviselőknek pedig hízelgett és működésüket magasztalta. Midőn valaki előtte azt állította, hogy a király nem szabad, az állítást mint gyalázatos és galád rágalmat visszautasította. Közben azonban a nép nem szűnt meg a királyra vigyázni.

A királyné révén titkos tárgyalások indultak meg az osztrák udvarral is, melytől felmentő hadat reméltek. Bouillé nem akarta ezt bevárni és sürgette a menekülést, mielőtt az összes csapatok tisztjei esküt tesznek a nemzetgyűlésnek. A király azonban nem akart június elseje előtt távozni, mert civillistájának egyik részlete, kétmillió frank akkor volt esedékes. Ezenkívül a trónörökös mellett éppen akkor egy demokrata asszony volt a szolgálattelvő kamarás, várni kellett, amíg ennek a megbízatása megszűnik.

A menekülés előkészületeit a svéd származású *Fersen Axel gróf* végezte nagy körültekintéssel és önfeláldozással. A gróf, aki igen szép és szeretetreméltó, bár kissé tartózkodó modorú fiatalember volt, tizenhárom évvel ezelőtt került a francia udvarhoz. Csakhamar a királyné kedvence lett, sőt a királyné ellenségei szerint még bensőbb viszony is volt köztük. *Fersen gróf* azonban már egy év múlva Amerikába ment és résztvett az ottani szabadságharcban, még pedig nagy dicsőséggel. Négy év múlva visszatért Párizsba és ezredes lett. Mindazáltal most sem volt maradása, mert Svédországba kellett távoznia, ahonnan 1788-ban III. Gusztáv svéd király újra Párizsba küldte, mint követének, Staelnek titkárát. Fersen a forradalom napjaiban energiájának többször adta bizonyítékát, mikor a saját ezredében a kitört lázadásokat elnyomta. Nélküle a szökés tervét aligha lehetett volna kivinni. Fersen mindenképpel négy százezer frank készpénzt teremtett elő, nagyrészt saját vagyonából, a többit pedig két előkelő orosz nőtől kérte kölcsönbe fedezetre. Ennek a két nőnek nevét használta fel Fersen, hogy útleveleket és egy nagyobb utazásra alkalmas, kényelmes hintót szerezzen, mert az udvari kocsik a kívánt célra alkalmatlanok voltak. Az utazóhintót a király önfeljusága kívánta, aki más alkalmatosságot nem tartott rangjához méltónak. Egyébként a hintó olyan nagy volt, hogy az egész királyi család, valamint Tourel asszony, a nevelőnő is kényelmes helyet találtak benne. Mikor ez a bárka, amely hatezer frankba került, elkészült, Fersen gróf saját házába vitette. A gróf eredetileg úgy tervezte, hogy a királyi család ne együtt meneküljön és Bouillé is ezt tanácsolta. A királyné azonban nem egyezett bele ebbe a tervbe.

A szökés végzetes napján, június 20-án az udvar éppúgy betartotta a szokásos életrendet, mint máskor, nehogy a legcsekélyebb gyanura is okot adjon. Pedig akkor már el volt árulva minden. A királyné ruhatárának felügyelője, Rocherieu asszony különböző megfigyelések alapján jelentést tett a tervezett szökésről Bailly polgármesternek, aki azonban lovagias gondolkozású férfi létére a jelentésről mindenki előtt hallgatott. Sokkal többet ártott az, hogy az említett asszony szerelmi viszonyt folytatott Gouvionnal, Lafayette barátjával és főhadsegédével. A királyi család éppen Rocherieu asszony szobáin keresztül szándékozott észrevétlenül távozni a palotából. A királyné ezeket a szobákat már június 11-én lefoglalta, állítólag első komornája részére. Ezt a gyanus változást Rocherieu asszony sietett szintén följelenteni.

Június 20-án este 9 órakor, mint rendszeren, a király, a királyné és ennek nővére, Erzsébet hercegnő, valamint a király öccse, a provencei herceg megvacsoráztak. Ez utóbbinak a király parancsot adott, hogy még az éjjel menjen Longwyba. A herceg már régen szökni szeretett volna és csak erre a parancsra várt. A király két gyermeke már lefeküdt. Tíz óra tájban a királyné fölkel az asztaltól és a gyermekekért ment, hogy őket hű komornájával, Brunier asszonnyal felöltöztesse.

Tizenegy órakor a királyi pár még azon a régi szertartáson is átesett, hogy tanuk jelenlétében vonult a hálósobába és ott levetkőzött. Mihelyt azonban bezárult mögöttük az ajtó, a király és felesége azonnal ismét felöltöztek. Most előbb a két gyermek hagyta el a királyi palotát Tourzel asszony nevelőnő és Maldent kamarás kíséretében, hogy a közelben bérkocsira üljenek. Aztán a király, a királyné és Erzsébet hercegnő egyenként osontak ki a palotából és baj nélkül értek a Tuileriáktól mintegy 200 lépésre levő kis lovarda elé, ahol aztán a királyi család találkozott. Már útközben a felismerés veszedelme fenyegette őket, mert a gyermekek vezetője, Maldent lovag nem ismerte ki magát és annyira megzavarodott, hogy egy őrtálló katona igazította útba. A kis lovardánál a társaság bérkocsira ült, amelynek lovait maga Fersen gróf hajtotta. Éjfél tájban megérkeztek a Porte St.-Martin külvárosba, ahol az óriási hintó várakozott.

Ugyanabban a percben, mikor a királyné kilépett a palota kapuján, távozott a Tuileriákból kocsin Lafayette tábornok is, körülvéve egy csapat fátylós katonától. Véletlen volt, hogy egymásba nem botlottak.

Tizenegy óra felé ugyanis Rocherieu asszony kedvese, Gouvion hadsegéd írásbeli értesítést kapott szeretőjétől, hogy alighanem most készül a szökés. Gouvion azonnal Bailly polgármesternek tett jelentést.

Ez azonban beteg volt és Lafayettet hívatta s közölte vele azt, amiről értesült. A tábornok rohant a királyi palotába, utasításokat adott Gouvionnak, aki rögtön öt tisztet állított Rocherieuul asszony volt lakásának kijáratához. Az intézkedések azonban elkéstek: a királyi család akkor már megszökött és éjjel után egy óraker elhagyta Párizs határsorompóját.

Bondy községben Fersen gróf elvált a királyi családtól. A legközelebbi postaállomáson, Clayeben a két előre küldött komorna, Brunier kisasszony és Neuville asszony váraakoztak. A menekülők akadály nélkül jutottak Chalonsig, sőt még az ezen túl 18 kilométerre fekvő Pont Sommeville községig is.

És minél messzebb távolodtak Párizstól, XVI. Lajos annál vigabb és annál elővigyázatlanabb lett. Sokszor kiszállt a hintóból, főleg az egyes állomásokon, ahol sok mindenféle nép szokott összejönni és ácsorogni. Chalonsban föl is ismerték és azonnal hírt vittek róla a polgármesternek, de ez nem mert semmit se kezdeni a saját felelősségére. Azonban csakhamar hivatalos megerősítés érkezett, hogy a feljelentés igaz.

A nemzetgyűlés által kiküldött üldözők egyike, Bayon százados véletlenül helyes nyomra akadt. A király vigyázatlansága és a feltűnő nagyüri hintó megkönnyítette a nyom követését.

Hogy a király eljutott Pont Sommevilleig, ez annyiban volt fontos reá nézve, mert innen kezdve Bouillé tábornok kerületében volt. Negyven huszárnak kellett volna itt várakoznia Choiseul herceg ezredes vezetése alatt és a királyt addig elkísérni, míg a Montmédy-féle úton felállított örök oltalmukba nem veszik. A huszárok további feladata aztán az lett volna, hogy húsz órára elzárják Párizs felől az országot a nép elől azzal az ürüggyel, hogy az útban levő hadipénztárt várják.

Choiseul herceg tíz órával a király szökése előtt, vagyis június 20-án déli 2 óraker indult el Párizsból és Montmirailban töltötte az éjszakát. Másnap délelőtt 11-kor érkezett Pont Sommevillebe és egy órával később érkezett meg Metzről a negyven huszár is Goguelet kapitány és Boudet hadnagy vezénylete alatt. Így tehát rendben volt minden.

Közbejött azonban egy véletlen esemény és ez végzetessé változtatott mindent. A szomszéd Elbeuf-féle uradalom parasztjai, akiket az adó megtagadása miatt katonai végrehajtás fenyegetett, azt hitték, hogy Choiseul herceg ezt a végrehajtást hozta a nyakukra. Meghúzták tehát a vészharangot és fegyvert fogtak, úgyhogy a helyzet nagyon kritikussá vált. Végre a polgármester elmondta a parasztoknak a hadipénztár meséjét, hogy Párizsból Metz felé egy nagy hintón 600.000 frank tartalmú hadipénztárt vittek reggel a falun keresztül. Choiseul herceg is hallotta ezt

és elhitte. Aztán az alkalmat felhasználva a parasztok előtt így szólt Goguelet kapitányhoz :

„Ez a pénztár volt az, amelyre vártunk. Bouillé tábornok, úgy látszik, nem tudta, hogy így szállítják, nekünk tehát nincsen itt több keresnivalónk és így elmehetünk.”

Choiseul hercegnek ez a tévedése okozta a király vesztét. A herceg ugyanis abból, hogy a király az előre megállapított időben, délután 3 órakor még nem érkezett meg Pont Sommevillebe, azt következtette, hogy a menekülési terv vagy meghiúsult, vagy pedig elhalasztották. Ebben az értelemben tudósította az országút egész hosszában felállított öröket is, akik aztán elhagyták állomáshelyüket.

Eközben azonban a királyt újra felismerték és útját állották. St.-Ménéhouldban, ahová Lajos és családja este 7 óra felé érkezett, Drouet postamesternek fia ráismert a királyra és — buzgó jakobinus létére érdemet akart magának szerezni. Lóra kapott s üldözőbe vette a nagy hintót, amely késő éjjel érkezett Varennesba s egy óránál tovább ott vesztegelt, amíg az odarendelt előfogat előkerült. Drouet ennek folytán utólérte a királyt, eltorlaszolta a hídon való átjárót, fellármázta Sausse helyettes polgármestert és az ottani nemzeti gárdát. Mikor aztán a királyi család tovább akart indulni, elállották útját s kényszerítették, hogy a hintót elhagyja és a községházára menjen.

Reggelre megérkezett Párizsból a király üldözésére kiküldött Bayou és ettől kezdve a király — rövid ellenkezés után — megnyugodott sorsában. Fogoly volt. Choiseul herceg és Damas gróf negyven huszárral végre megtalálták a királyt és ajánlkoztak, hogy megmentik, de ekkor már későn volt s különben sem lehetett bízni a katonákban. XVI. Lajos beleegyezett, hogy visszavigyék Párizsba. Testvéröccse, a provencei herceg és annak felesége szerencsésebbek voltak, mert habár csak közönséges postakocsin menekültek, feltűnés nélkül jutottak Belgiumba.

Párizsban a király szökésének híre június 21-én reggel terjedt el és pedig Lafayette tudta meg legelőször, úgy hét óra tájban. A nemzetgyűlés csak 9 óra felé szokott összejönni. Lafayette tehát nem akart időt vesztegetni és saját felelősségére futárokat küldött szét a vidéki hatóságokhoz azzal a nyílt paranccsal, hogy tartóztassák fel a királyt, akit a haza ellenségei megszöktettek.

E gyors intézkedés ellenére is mindenfelől a szidalmak özöne zúdult Lafayette-re, amiért nem őrizte kellőképp a Tuileriákat. A lármázó tömeget a tábornok azzal nyugtatta meg, hogy mindnyájan húsz sout nyer-

nek naponta a király szökése folytán, mert ezentúl nem kell civillistát fizetni.

Mikor aztán híre jött a varenesi eseményeknek, a nemzetgyűlés három képviselőt küldött a király elé, hogy visszakísérjék őt Párizsba. A képviselők közül kettő a királyi hintóban foglalt helyet és pedig Barnave a király és királyné közt, Pétion velük szemben, Tourzel asszony nevelőnő helyén, aki egy másik kocsiba szállt a harmadik képviselővel. A visszautazás nagyon lassan ment. Mindenfelől összesereglett a nép, amely háragját, sőt dühét nem igen titkolta. Ezer és ezer nemzeti gárdista gondoskodott arról, hogy a királyt senki meg ne szabadíthassa. A hangulat a hintóban eleinte nagyon nyomott volt. A királyné, aki a trónörökösöt tartotta ölében, rossz sejtelmektől gyötörve csüggesztette le fejét. Végre a király megszólította Barnavet, aztán szóba került a menekülés. Barnave, egy alig harmincéves ügyvéd, olyan tapintatosan és mégis olyan helyes ítélettel beszélt, hogy a királyné is belevegült a társalgásba.

Itt kezdődött a személyes rokonszenv, amelyet a fiatal képviselő a királyi pár iránt ezután az egész úton tanúsított. Pétion ellenben lehetőleg durván viselkedett a királyi párral szemben.

Június 25-én este 8 óra felé érkezett a menet Párizsba. Óriási néptömeg állt sorfalat, de néma maradt. XVI. Lajos helyzetét nagyon megrontotta a nemzetgyűléshez intézett emlékiratával, melyet menekülése előtt Laporte miniszternek adott át. Ez az emlékirat ellenforradalommal fenyegetőzött, az alkotmány módosítását és a királyi hatalom és a vallás helyreállítását helyezte kilátásba, szóval, ebben a király eddigi magatartását teljesen megcáfolta és engedményeit visszavonta.

Ettől kezdve minden bizalom megszűnt iránta. A nemzetgyűlés egy proklamációval válaszolt, amelyben magát alkotmányozó gyűlésnek jelentette ki, amely név aztán rajta is maradt. A királyságot ezután úgy tekintette mindenki, mintha nem is lett volna. A jakobinus klub amellett nyilatkozott, hogy a királyságot el kell törölni. A néptömeg még inkább kívánta ezt és a középületeken a királyi címereket azonnal össze is törte.

A nemzetgyűlés azonban egyelőre nem szándékozott ilyen messzire menni és elhitte azt a saját maga által költött mesét, hogy a királyt az alkotmány ellenségei szöktették meg. Bouillé tábornok a nemzetgyűlés segítségére jött s egy emlékiratot nyújtott be, amelyben mindent magára vállalt. Ennek az lett az eredménye, hogy a királyi hatalom gyakorlását egyelőre csak felfüggesztették addig, amíg az alkot-

mánnal elkészülnek. XVI. Lajos most már nem is fogoly, hanem rab volt a Tuileriákban. Katonák állottak minden ajtó előtt és ha ki akart lépni, szuronyt szegeztek mellének ezzel a kiáltással:

„Vissza!”

„Hát nem ismertek engem?” — kérdezte a király.

„Dehogy nem, felség!” — felelték az őrök. De azért zordonul visszautasították.

Csak a kora reggeli órákban, mikor a Tuileriák kertje a közönség számára még el volt zárva, engedték meg a királynak, hogy ott sétálhasson. Szegény király! Ekkor már szívesen cserélt volna bármelyik kíváncsorolt nemessel.

Az alkotmány befejezése.

Mialatt XVI. Lajos rettentő helyzetéből hiába kereste a szabadulást, a nemzetgyűlés nagy komolysággal dolgozott az alkotmányon, a nép pedig még komolyabban új és rendkívüli eseményeket várt.

Milyen legyen az alkotmányban a király helyzete? Ez foglalkoztatta egyedül a közvéleményt. A jakobinusok, kik azt hitték, hogy a trón a király futása következtében amúgy is üresedésbe jött, most nyíltabban kezdtek a köztársaságról beszélni. Pétion a király sérthetlensége ellen szólalt fel. Robespierre alkalmasnak találta a percet, hogy előtérbe lépjen. Azt fejtegette, hogy a királyság lejárt a magát. A karzat tapsolt neki is, bár senki se szívelte. Azonban a nemzetgyűlés többsége el volt rá határozva, hogy megmarad az alkotmányos monarchia mellett. Midőn a kiküldött bizottság többsége azt indítványozta, hogy Lajos királynak adják vissza hatalmát, *Barnave* vállalkozott elsősorban a javaslat védelmezésére.

„Itt az ideje — mondotta, — hogy a forradalomnak végét vessünk. A célt elértük, a nemzet szabad, minden francia egyenlő. Ennél többet akarni annyi volna, mint ismét megszüntetni a szabadságot és megkezdeni a bűnhődést.”

Barnave ékesszólása elragadta a nemzetgyűlést, amely az ő kívánása szerint határozott. A karzat csöcseléke protestált ugyan és tapsolt Robespierrenek, valamint egy másik jakobinus szónoknak, aki a királyt koronás rablónak nevezte. *Barnave* rendületlen maradt s dacolt a jakobinus klubbal, amelynek bérencei ott kémkedtek a karzaton. Azt a felszólítást intézte a nemzetgyűléshez, hogy miután a nemzet immár szabad és hatalmas, ismerjen mérsékletet. Ezzel diadalát teljessé teheti.

A nemzetgyűlés így is cselekedett és Lajos királyt újra visszahelyezte méltóságába, egyúttal azonban kimondotta, hogy lemondásnak tekintik, ha Lajos király az alkotmányra tett esküjét visszavonná, avagy hadsereg élén a nemzet ellen háborút indítana, vagy ha ezt mások az ő nevében tennék.

A „hazafiak” veresége, amelyet Barnave által szenvedtek, a klubokban nagy dühöngést okozott. Elhatározták, hogy a nemzetgyűlés határozata ellen vasárnap, július 17-én a Mars-mezőn tiltakozó feliratot szerkesztenek és azt tömegesen aláírják. Robespierre eszméje volt ez, aki azonban a kivített Maillardra, a törvényszéki szolgára, továbbá Santerre serfőzőre bízta. A kérvényt Brissot hírlapíró szerkesztette. Mintegy 6000 aláírás gyűlt össze, nagy részben írni nem tudó „polgártársak” részéről, akik különböző jelekkel pótolták aláírásukat. Izgatott jelenetekben nem volt hiány. Két embert, aki a haza oltára alá bujt és akiket a király kémeinek tartottak, meggyilkoltak. Midőn az est beálltával Lafayette és Bailly a nemzeti gárdával kivonult, hogy a tömeget feloszlásra bírja, ez kövekkel dobálta meg a tábornokot. A nemzeti gárda a közáporra a levegőbe tüzelt. A csöcselék gúnyos hahotával és pisztolylövésekkel felelt. Két gárdista holtan bukott fel. Most már Lafayette sem türtőztette magát: parancsára a gárdisták harminc embert lőttek agyon, mire a csöcselék üvöltve futott szét.

A következő napon Robespierre azt javasolta a jakobinus klubban, hogy üdvözljék a nemzetgyűlést, amely bölcsességének és éberségének dícséretes bizonyosságát adta. A klub félt, hogy feloszlatták üléseit, annyira imponált neki a fegyveres hatalom. A csöcselék vezetői: a gyáva Marat és Danton bujkáltak még a következő napokon is, Desmoulin és Marat hírlapjai pedig nem jelentek meg. A nemzetgyűlés Barnave indítványára helyeselte a Mars-mezőn alkalmazott erőszakot, de nem bántotta a jakobinus klubot, a felforgató eszmék főfészket. A „hazafiak” ijedelmükből lassanként magukhoz tértek és egy hét múlva minden a régiiben volt.

A nemzetgyűlés immár sietve befejezte munkáját. Az utolsó viták alatt Robespierre kimondatta a nemzetgyűléssel, hogy minden felnőtt ember választójoggal bírjon, vagyis eltörölték a cenzust. A jobbpárt viszont azt az indítványt fogadtatta el, hogy a nemzetgyűlésnek a miniszterek is tagjai lehessenek. Csakhogy ekkor már nem élt Mirabeau, aki ezt a nemzet javára ki tudta volna használni.

Felemlítendő még, hogy a nemzetgyűlés az állam kötelességévé tette valamennyi gyermek *ingyenes* tanítását az elemi iskolákban, továbbá hogy egy hivatal se lehessen örökös, avagy pénzen megszerezhető. Végül

a házasságot polgári szerződésnek jelentették ki, vagyis behozták a polgári házasságot.

Szeptember 3-án a nemzetgyűlés hatvantagú küldöttsége megjelent a király előtt és átadta neki a kész alkotmányt szentesítés végett. XVI. Lajos gondolkodási időt kért. Szeptember 13-án azután megüzente a nemzetgyűlésnek, hogy az alkotmányhoz hozzájárul. Másnap a nemzetgyűlés kimondta, hogy Avignon területe, amely a középkor óta a pápáé volt, mint 84-ik megye Franciaországhoz csatoltatik és hogy ezentúl a zsidók is állampolgároknak tekintendők. Végül közbocsánatot hirdetett mindazoknak, akiket 1789 június 1 óta politikai vagy katonai vétség miatt perbe fogtak.

Ugyanezen az ülésen megjelent a király is feleségével és az udvarral együtt. Mialatt a képviselők ülve maradtak, ő állva tette le az esküt az alkotmányra.

A nemzetgyűlés és a nép örömrivalgás közt kíserte vissza palotájába. Ott XVI. Lajos kétségbeesetten rogyott egy székre, szemei könnyekkel teltek meg: siratta a francia királyság kimúltát.

Szeptember 30-án a nemzetgyűlés befejezte működését, miután előbb határozatilag megtiltotta, hogy egyes társaságok, klubok és egyesületek politikával foglalkozzanak és az alkotmányos hatóságokat küldöttségekkel vagy kérvényekkel ostromolják. Ez az intézkedés főleg a jakobinus klub ellen irányult, amely újból szervezkedett és vidéki fiókjait is újjászervezte. Most Robespierre lett a jakobinus klub vezére, aki vezértársai, Pétion, Grégoire Brissot, Herbois és az időközben Angliából fiával együtt visszatért Fülöp orléansi herceg fölött messze kimagaslott következetességben, körmönfont ravaszágban, tettett önzetlenségben és szívós kitartásban.

Robespierre, a forradalomnak ez a későbbi szörnyetege, Arrasban született s ebben az időben 43 éves volt. Apja, egy rosszhírű ügyvéd, korán elhalt, szintűgy anyja is. Az árva gyermeket az arrasai püspök neveltette egy párizsi intézetben, ahol Desmoulins Camille volt a társa. Az iskolában Robespierre semmivel sem tüntette ki magát. Mikor vizsgáit letette, szülővárosában nyitott ügyvédi irodát és 1789-ben elérte azt, hogy a harmadik rend képviselőnek küldte Versaillesba. Politikai lapot is adott ki, de ennek nem volt sikere. A jakobinus klubban korán figyelmet kellett és hinni kezdtek folyton ismételt radikális meggyőződésében. A nemzetgyűlésben ellenben csak Mirabeau halála után tudott nagyobb szerepet játszani. Már négy nappal Mirabeau halála után semmivel sem indokolt önérettel így fejezte be beszédét:

„Ime, az *utasítás* lényege, amelyet a nemzetgyűlésnek ezennel előterjesztek.”

Mirabeau, a százszorta nagyobb ész nem mert volna így beszélni. A következő napon keresztülvitte Robespierre, hogy a nemzetgyűlés széteszlása esetén a volt képviselők négy évig ne lehessenek miniszterek. Nemsokára érzékeny beszédet mondott a halálbüntetés eltörléséről, a

Robespierre.

A francia forradalom egyik legnevezetesebb alakja. Mint arrasi ügyvédet választották be a nemzetgyűlésbe, ahol jelentékeny szerepet játszott. A jakobinus klubban azonban korán figyelmet keltett s a klubnak hamarosan elnöke lett. A konventben a legszélsőbb forradalmárok vezére s főokozója a király kivégzésének. Mint a jóléti bizottság elnöke, vérbefojtott minden ellenállást. Ezrével küldte az embereket a vérpadra, később már a legvérengzőbb forradalmárokat is, akiktől hatalmát kezdte féltetni. Végül a konventben összeesküvés támadt ellene, elfogták és kivégezték. A nép örömrivatgással és tapsal fogadta egykori bálványának a halálát.

Bukása a rémuralom végét jelentette.

nemzetgyűlés azonban elvetette indítványát. Mennyi bajból segítette ki később Robespierret a halálbüntetés fennállása! Mert ugyan mihez kezdett volna a rémuralom alatt a guillotine nélkül?

Óriási hatást keltett a király szökése után mondott beszéde, amelyet a jakobinus klubban tartott.

„Óriási összeesküvésről van itt szó — mondta, — amelynek részesei: az udvar, a kormány és a nemzetgyűlés többsége. A király a külföldi zsarnokok segítségével akarta szabadságunkat megsemmisíteni és a hazafiakat legyilkolni. Habár e leleplezés miatt ezer gyilok fog ellenem fordulni, én áldozatul hozom életemet az igazságért, a szabadságért és a hazáért.”

Ez az összeesküvés mese nagyon hatásosnak bizonyult. Desmoulins Camille mellére ütve visszhangozta:

„Veled halunk meg mindnyájan!”

És a jelen volt, körülbelül 800 jakobinus ünnepélyes esküt tett, hogy megvédelmezi Robespierre életét. Ezáltal viszont Robespierret úgyszólván a jakobinus klub fővezérévé avatták és Marat nem szűnt meg lapjában, „A népbarát”-ban az összeesküvést folyton emlegetni és folyton rémítgetni a „hazafiakat,” mihelyt ezek kissé elcsöndesedtek.

Ami magát az *alkotmányt* illeti, ez 2500 szakaszban újjáalakította az egész francia államot. Kezdődött az emberi jogok kijelentésével, amihez a feudális előjogok megszüntetése járult. Aztán határozmányok következtek az egyenlő köztelherviselésről, a sajtó és vallásszabadságról, a községi önkormányzatról, a személyes szabadságról és a levéltitokról. A további szakaszok kimondták a közigazgatás és a törvénykezés szétválasztását, szabályozták a tisztviselők és papság ügyeit, a szegények és árvák ellátását. Végül dekrétumok következtek a megyék beosztásáról, a polgári házasságról, a népképviselétről, a király vétójogáról és a miniszteri felelősségről. Az új alkotmány, amely a régi Franciaországot halomra döntötte, az új Franciaországnak éppen csak hogy alapköveit rakta le. Nyílt kérdés maradt, sikerül-e majd az épület befejezése és betetőzése. Sokan kételkedtek abban. II. Katalin orosz cárnő például azt mondotta:

„Franciaországnak most 1200 törvényhozója van, de ezeknek csak egy ember engedelmeskedik: a király.”

Attól függött Franciaország sorsa, vajjon képes lesz-e a szélső, sötét erőknek ellenállani. Maga az ország többsége úgy vélekedett, hogy most már legyen vége a forradalomnak; a nemzet többsége nyugalmat óhajtott. Be kellett látni, hogyha a dolgok így folynak tovább, Francia-

ország menthetetlenül lezuhan az anarkhia örvényébe. De éppen ezt kívánta a fanatikus kisebbség, ezt elsősorban a párizsi tömeg.

A nemzetgyűlés megbízatása végéhez közeledett, új képviselőket kellett választani. Robespierre indítványára a nemzetgyűlés kimondotta, hogy tagjai közül az új képviselőházba egyik se választható be. Ez persze nagy önzetlenségnek látszott, de voltaképpen céltalan, sőt káros nagylelkűség volt. A következő népképviselőt ugyanis, amelyet törvényhozó gyűlésnek kereszteltek el, csupa újoncból állt s ezek kezdők lévén a politikában, a klubok vezetésére szorultak, amint ezt Robespierre ravaszul előre látta.

A törvényhozó gyűlés

A törvényhozó gyűlés 1791 október 1-én nyílt meg s 745 tagja volt: csupa új arc, csupa fiatal, tapasztalatlan, nagyrészt harminc éven aluli ember. Több mint fele ügyvéd volt, ezenkívül 60 író, 355 hivatalnok, 125 békebíró és ügyész, 68 polgármester és valami 20 pap. Arisztokrata vagy nagybirtokos tagja a törvényhozó gyűlésnek egyetlenegy sem volt, ezenkívül hiányoztak olyanok, akik a diplomáciához, a pénzügyekhez vagy a hadügyhöz értettek volna. Tehetségek dolgában a törvényhozó testület mögötte maradt a nemzetgyűlésnek.

A nemzetgyűlésnek *pártokra* való szakadását ki akarták kerülni, de ez a törekvés hiábavaló volt. A már említett klubok újra megkezdték politikai működésüket. A jobboldalon a csekély számú *Feuillant*-párt foglalt helyett, mely az alkotmányhoz és a királysághoz ragaszkodott. Nevét onnan kapta ez a párt, mert összejöveteleiket a Feuillants-rend párizsi kolostorában tartották. Ez a párt a Feuillant-klubra, a nemzetőrségre, a hadseregére és a tisztviselők egy részére támaszkodott. Számuk eleinte megközelítette a 200-at, de azután egyre fogyott. A teremben a jobboldalt foglalták el. A síkon (vagyis a terem alsóbb padjain) a „*Gironde-párt*” tagjai foglaltak helyet, akik Bordeaux vidékéről, a Garonne torkolatának környékéről kerültek Párizsba. Többnyire hevesvérű, ügyes beszédű, még ügyesebb tollú fiatalemberek, tele idealizmussal, becsvágygal, nagy igékkel. Elméletben a legtöbben a köztársaság után áhítottak, olyan köztársaság után, aminő Róma volt fénykorában. A csöcselőket és az anarkhiát megvetették. Köztük legkiválóbbnak tekinthető *Vergniaud*, Bordeaux követe, kiváló elméjű, nagy képességű szónok, azonban kissé gondtalan és gyenge kitartású

férfiú. Mellette Isnard, Gaudet, meg Concordet bölcsész említendő. A girondistákhoz nemsokára Dél-Franciaország több küldöttje csatlakozott, köztük a fiatal, lelkes Barbaroux, Marseille követe, akit szépsége miatt Antinousnak hívták. Ellátogatott még a klubba egy ideig a világhírt *Brissot*, aki azonban a jakobinusok klubjának volt az éltető fénye.

A girondisták értekező helye a szép és szellemes Roland asszony

Roland asszony.

Roland francia miniszter felesége, rendkívül szellemes asszony volt. Szalónja a girondisták kedvelt találkozóhelye volt. A rémuralom alatt ő is a nyaktiló alatt fejezte be életét.

szalónja volt, aki csakhamar a párt vezető lelke lett. Férje, Roland de la Platière, Lyon várost képviselte a nemzetgyűlésen, amelynek széteszlása után Párizsban telepedett le. Felesége, egy Phlipon nevű rézmetsző leánya, nála 20 évvel fiatalabb, okos, szellemes, művelt hölgy volt és ugyanazokért az eszmékért rajongott, mint a girondisták, akikre nagy hatást gyakorolt és így szalónja történeti nevezetességű lett.

A konzervatív Feuillant-párt egy még kiválóbb szellemű és műveltségű hölgy barátságával dicsekedhetett, Stael asszonynak, Stael-

Holstein svéd követ feleségének barátságával, aki emlékirataiban a francia forradalom sok érdekes részletét szellemes előadásban hagyta örökül az utókor számára. Staelné egyébként a híres miniszternek, Neckernek a leánya volt.

A terem magasabb padjait a baloldalon („a hegyet”), nemkülönben a „sik” egyrészét a *jakobinusok* foglalták el, akik magukat „jakobinus hazafiaknak” nevezték. Ezek csak annyiban nem voltak egységesek, hogy volt több árnyalatuk, amelyek közül a legvadabb minden rendnek erőszakos felforgatását követelte. Arra nézve azonban, hogy a királyság eltörendő, mindnyájan egyetértettek. A tömeget szünet nélkül erre izgatták. Az egyik pártárnyalatnak Chabot volt a vezére, egy egykori kapucinus barát, műveletlen, vad jellemű ember. Ott volt továbbá *Couthon*, a mindkét lábára sánta, szelíd arcú és gyenge hangú ügyvéd, akiből ugyan senki se nézte volna ki a vérszomjas vadállatot. Nagy zseropet játszott továbbá a jakobinus pártban *Brissot*, egy chartrési kosmáros fia, különben ügyes ügyvéd. Fiatal éveiben beköborolta Angliát és Amerikát. Sokat látott, sokat tudott és több nyelven beszélt. A forradalom kitörésekor lyukaskönyökű kabátban jött Párizsba és a Palais Royalban jelentékeny szerepet játszott, úgyhogy a községtanácsba is belekerült. Mint rokonszenves fellépésű, tevékeny és nagyratörő ember, a girondisták előtt is becsülésben állt. Mint folyton elégedetlen, újabb és újabb dolgok után lelkendező ember először jelentette ki, hogy a királyság nem egyéb, mint az egyenlőség meghazudtolása egy szabad nemzetnél, sőt maga a rabszolgaság.

Robespierre, aki a nemzetgyűlés berekesztésével elvesztette mandátumát, most a klubba helyezte át működését. Nem bírta elviselni, hogy *Brissot*, egykori alázatos híve elhomályosítsa őt. Gyanúsításokkal és rágalomokkal igyekezett *Brissot* állását megingatni, önmagát pedig az erény és igazságosság frázisainak folytonos hangoztatásával emelni. Mint szellem és hevület nélkül való, de kitartó és szívós ember, értett ahhoz, hogy mialatt a megsértett hiúság háborgott benne, a tömeg előtt úgy tüntesse fel magát, mint tisztalelkű embert s a néperdekek egyedüli nemes képviselőjét.

Robespierre körül csoportosultak: *Herbois*, a volt színész, *Tallien*, „A népbarát” című lap kiadója, *Legendre*, a külvárosi mészáros és *Klotz* báró. Támogatták azonfelül őt még a *Cordeliers*-klub keretében: *Danton*, *Marat*, *Hébert* és *Desmoulins* *Camille*. *Robespierre* legerősebb támaszául és fegyveréül azonban a jól szervezett külvárosi csőcselék szolgált. A jakobinusok egyébiránt az 1791. év vége felé a párizsi község-

házában is túlsúlyra emelkedtek. A visszalépett Bailly helyébe *Pétiont* választották meg polgármesterré, míg ellenfele, *Lafayette* megbukott. (Az udvar rövidlátóan *Pétiont* támogatta.) *Dantont* pedig megválasztották Párizs városi ügyészévé.

Ujabbán a jakobinusok nagyon vágytak arra, hogy magukat másoktól egy jelvény által is megkülönböztessék. Két év előtt Nancy mellett föllázadt egy svájci ezred és *Bouillé* tábornok a lázadást vérfürdőbe fojtotta. A nemzetgyűlés köszönetet szavazott ezért neki, csupán *Robespierre* tiltakozott. A vérfürdőből vagy negyven lázadó svájci megmenekült: ezeket gályarabságra vetették. A törvényhozó gyűlés azonban megkegyelmezett nekik, mire Párizsba kerültek, ahol a jakobinus klub diadallal fogadta őket, a törvényhozó gyűlés nyílt ülésén pedig *Collot d'Herbois* képviselő róluk mint „hősökről és vértanukról” szózott. Végül nemzeti ünnepet rendeztek számukra, amelyen mindenki az övékhöz hasonló sapkában jelent meg, hogy a polgári egységet így juttassák kifejezésre. Azóta a „hazafiak” és jakobinusok tüntetőleg viselték a gályarabok vörös sapkáját. Egvedül *Robespierre* nem tette fel

Jakobinus a szószéken.

Legjellemzőbb volt sapkájuk, a jakobinus sapka, amilyent azelőtt csak a gályarabok viseltek.

soha ezt a sapkát a fejére, mert — eltakarta volna gondosan kisütött, dús fürtjeit. Egyébként sem csatlakozott Robespierre azon társaihoz, akik, csakhogy a tömegnek kedvét keressék, piszkos, rongyos vagy ócska ruhában jártak. Ellenkezőleg: nagy gondot fordított öltözetére, valóságos piperkőc volt, kabátja mindig finom, csipkével díszített sárga selyem volt.

A képviselők szintén nem hanyagolták el a külsejüket, habár a hajpor, a csatos cipő és a háromszögletű kalap már kezdett kimenni a divatból. De azért általános volt a szörnyűködés, mikor egyszer Brissot képviselő rövidre nyírott hajjal jelent meg az ülésen.

A csöcselék is új elnevezést nyert ebben az időben, a „*sansculotte*” (nadrágtalan) elnevezést, amelyet Maury abbé használt először a nemzetgyűlésben, mikor beszédét két karzati „honleány” folytonos közbeszólásokkal zavarta. Maury ugyanis megsokalva a dolgot, haragosan fordult az elnök felé, hogy hallgattassa el a két sansculotte-ot. Minthogy a „culotte” szó franciául azt a térdnadrágot jelenti, amelyet abban az időben a jobbmódú férfiak hordtak, a sansculotte név rajta maradt nemcsak a csöcseléken, amely nem térdnadrágban, hanem bokáig érő pantallóban szokott járni, hanem mindenkin, aki rongyosan járt.

A király helyzete a törvényhozó gyűléssel szemben mindjárt eleitől kezdve rosszabbodott, az új törvényhozó testületnek többsége elvi szempontból ellensége volt a monarchiának és a köztársaságért rajongott. Hogyan várhatta volna XVI. Lajos ettől a gyűléstől az alkotmányos királyság szervezését, amidőn ez a gyűlés az első pillanattól kezdve eltért kítűzött feladatától? Lajost és udvarát nagyon is elkészerítette a választások eredménye és a király ezt — elég megfontolatlanul — éreztette is a törvényhozó testülettel. Midőn ez 60 tagú követség útján értesíteni akarta, hogy megalakult, Lajos azt izentette egyik minisztere által, hogy csak másnap fogadhatja a követséget. Másnap a sértődött követség szónoka mindössze azt mondotta: „Sire! A törvényhozó testület megalakult és annak megbízásából értesítjük Önt erről az ügyről.” Erre a király ridegen így válaszolt: „Péntek előtt nem jöhetnek el önökhöz.” Fogadtatása alkalmával Lajos mindamellett hazafias beszédben munkára serkentette a képviselőket és hangsúlyozta a király és a testület közötti egyetértés szükségességét.

Még mielőtt azonban a törvényhozó gyűlés tulajdonképpeni feladatához, az alkotmányos királyság szervezéséhez hozzáfoghatott volna, a külügyi látóhatárt komoly fellegek borították el. A kivándorolt francia nemesség vezére, Artois gróf folyton ösztökélte a német fejedelmeket,

hogy hadsereggel törjenek be Franciaországba és fenyítsék meg az istentelen forradalmárokat és szabadítsák ki fogoly királytársukat, Lajost. A német császár, II. Lipót, aki egyúttal Magyarország királya s XVI. Lajos sógora volt, továbbá a porosz király, II. Frigyes Vilmos, sajnálták ugyan Lajost, de az ő kedvéért háborút kezdeni nem volt szándékukban.

A király szökése és hatalmának felfüggesztése után azonban mégis meghökkentek Európa fejedelmei és II. Lipót, II. Frigyes Vilmos, meg II. Katalin cárnő titokban abban állapodtak meg, hogy abban az esetben, ha a francia királynak és családjának bántódása történnék, bosszút fognak állani Franciaországon. Artois gróf tolakodó unszolására azonban most sem hallgattak és midőn II. Lipót és a porosz király *Pillnitzben* találkoztak, a hivatlanul megjelent Artois gróft elutasították, maguk között pedig egyezséget kötöttek, mely szerint a forradalmi eszmék és események által fenyegetett trónjaik érdekében *védelmi szövetséget* kötnek egymással. Továbbá megegyeztek, hogy XVI. Lajosnak és családjának életét és trónját biztosítani igyekeznek. A hadizenettől azonban most is tartózkodtak mind a ketten.

Amíg azonban a külföldi hatalmak nem mertek Franciaország ellen támadni, annál nagyobb háborús kedv mutatkozott a nemzetgyűlésben. Különösen a *girondisták* izgattak erősen a háború mellett többféle okból. Győzedelmes háború zsákmányhoz juttatja az országot és a hadisarc majd megtölti az üres állampénztárt, sőt a királyság eltörlését is elősegítheti egy győztes háború. Néhány idealista, mint Brissot, azért óhajtotta a háborút, mert valamennyi nemzetet talpára akarta állítani fejedelmeikkel szemben, a nemzetek szövetségét létesíteni a koronás fők szövetségével szemben. De még egy okból sürgették a girondisták a háborút. Jól tudták és érezték, hogy a jakobinusokkal való élet-halálharc kikerülhetetlen, tehát készülni kellett e gyilkos párbajra, ehhez pedig időre, pénzre és hatalomra volt szükségük. Hogy ezeket megszerzhessék, háborút kellett indítaniok.

Egészen más okból sürgette Lajos király is a háborút. A király személyesen jelent meg a törvényhozó gyűlésben és kijelentette, hogy határidőt tűzött ki a trieri választófejedelemnek, követelve tőle, hogy szüntesse be hadikészületeit, különben Franciaország hadat izen majd neki. Tudni kell, hogy a trieri választófejedelem volt a kivándorolt francia nemesség háborús és bosszúterveinek legfőbb pártfogója.

XVI. Lajos közlését a képviselők ujjongva fogadták. Persze nem láttak bele a király tervébe, amely abban állott, hogy háború által

szerezzen magának új és ragaszkodó hadsereget, amely az esetleges diadal után kiszabadítja őt függő helyzetéből.

Csak a jakobinusok egy része nem áhította a háborút, legalább Robespierre nem. Neki nagyon finom politikai érzéke volt és helyesen sejtette, hogy a sereg esetleges diadala végeredményben katonai diktatúrát hoz Franciaországra és a király malmára hajtja a vizet. Ezúttal azonban Robespierre kisebbségben maradt. Az egész közvélemény a háborút kívánta.

Közben a trieri érsek és választófejedelem beadta derekát, mert hadikészülődéseit beszüntette, habár Kaunitz osztrák kancellár megígérte neki, hogy segítségére lesz, ha Franciaország megtámadja és körülbelül 60.000 embert helyezett el Franciaország keleti határain.

Ennek hírére a francia kormány is katonai erőt küldött a határra, miután a törvényhozó gyűlés megelőzőleg kimondotta, hogy mindazon emigránsok, kik 1792 január 1-ig vissza nem térnek és külföldön hazájuk ellen összeesküvést szőnek, halálra fognak ítéltetni, birtokaikat pedig el fogják kobozni. XVI. Lajos ugyan egyelőre vétőjogával élt, de azért felszólította mindkét öccsét, hogy térjenek vissza. Most az osztrák mozgósítás hírére Brissot, a törvényhozó gyűlés új elnöke azt indítványozta: kérdezze meg XVI. Lajos király II. Lipótot ultimátum alakjában, akarja-e fenntartani a békét a franciákkal, avagy nem? Ezen ultimátumra azonban II. Lipót már nem válaszolhatott, mert meghalt. Ez a hír halomra döntött minden tervet. Ferencről, az új osztrák császárról csakhamar kiderült, hogy esküdt ellensége a forradalomnak és a köztársaságnak, sőt még az alkotmánynak is. A kivándorolt francia nemesek könyörgéseit meghallgatta és el volt határozva, hogy Franciaországban fegyveres erővel is visszaállítja a monarchia tekintélyét. Most már az agg Kaunitz is ösztönözte erre. Az összeütközés tehát elkerülhetetlen volt.

A francia hadüzenetet már új minisztérium vitte keresztül: a *Gironde-minisztérium*, mely az előbbi, részben még a király embereiből összeállított kabinetet tehetetlensége miatt vád alá kívánta helyezni, mire az lemondott. XVI. Lajos most az alkotmány értelmében a többségből alakított új minisztériumot, még pedig nagyobbrészt a Gironde-párt híveiből.

Roland lett a belügyminiszter, a párttal rokonszenvező *Dumouriez* tábornok a külügyminiszter, *Claviere* pedig a pénzügyminiszter. Roland igénytelen, egyszerű, sőt kissé faragatlan viseletű ember volt, élt-halt a szabadságért, de forradalmi időkben erélytelenségénél fogva nem vált

be vezető politikusnak. *Dumouriez* tábornok ellenben igen tehetséges ember volt. Pályáját Lengyelországban kezdte, midőn az oroszok ellen a hazafias lengyelek ellenállását szervezte, azután Belgiumban terjesztette a forradalmi eszméket. Politikai tekintetben azonban megbízhatatlan volt. A nemzetgyűlésen alkotmányos monarchistának vallotta magát, most a Girondé-párthoz állott, nemsokára aztán jakobinussá vedlett. Ellenfelei különösen határtalan nagyravágását, vakmerőséggel határos könnyelműségét és ármánykodásra való hajlamát vetették szemére. A hadügyminiszteri állásban azonban fáradhatatlanságával és merészségével javára lehetett Franciaországnak, melynek éppen ilyen katonára volt szüksége a szövetkezett fejedelmek ellen.

Az új Girondé-minisztérium a már kifejtett okokból kívánta a háborút, de még egy közelebbi okból is sürgette. Ausztria ultimátuma meglehetősen fenyegető hangon volt szerkesztve. I. Ferenc azt követelte benne, hogy a királyi hatalmat állítsák helyre, az esküt megtagadó papoknak adják vissza birtokaikat, Avignont pedig a pápának. Az emigránsokról ellenben a jegyzék hallgatott. Erre a Girondé-kabinet elhatározta a hadizenetet.

Lajos király valamennyi miniszter kíséretében megjelent a törvényhozó gyűlésben és miután *Dumouriez* tábornokkal felolvasztatta az Ausztria elleni háború előkészületeiről szóló intézkedéseket, reszkető hangon így szólt:

„Önök tehát hallották a jelentést. Én mindent elkövettem, hogy a békét fenntartsam, most azonban az alkotmány értelmében kénytelen vagyok I. Ferenc „magyar és cseh király” ellen magam indítványozni a háborút.” (Ferenc akkor még nem volt német császár.)

A király szavait ujjongó tetszés fogadta, amely megható ellentétben állott XVI. Lajosnak könnyes szemével. A gyűlés két szavazat ellenében egyhangúlag kimondotta a háborút, amely aztán huszonkét éven keresztül egész Európát vérbe és lángba borította. Trónokat döntött meg és felforgatta a területi viszonyokat.

Talán mondani sem kell, hogy Franciaország éppen nem volt elkészülve a háborúra. A királyt az a rettenetes gyanu terhelte, hogy lelke mélyében együttérez az emigránsokkal és az ellenséggel és igen zokon vették tőle, hogy az emigránsok ellen hozott szigorú határozatokat nem akarja szentesíteni. A királynét pedig egyenesen azzal vádolták, hogy koronás rokonait háborúra izgatja az ország ellen. Az állami pénztár üresen állott. Egységes haditervre mostanáig nem gondolt senki. Servan hadügyminiszterről nem sokat tartottak (voltaképpen *Dumouriez*

rendelkezett helyette). A hadsereg a bomlás képét mutatta, már régóta megszűnt minden fegyelem. A lázongó katonák a forradalmi klubok pártfogására és elnézésére számítottak, a közemberek és a többnyire nemes származású tisztek ellenség gyanánt néztek egymásra és a szökevények száma egyre szaporodott. Több vidéken, így a Bretagneban, veszedelmes mozgalom jelei mutatkoztak, mely a forradalmi iránnyal sehogy sem rokonszenvezett. Igaz ugyan, hogy a háború küszöbén elrendelt első toborzás útján eszközölt újoncozás meghozta fejszám szerint a kívánt eredményt, ámde az újoncok teljesen gyakorlatlanok voltak, soha addig ellenséget nem láttak. Mindamellett reményteljesen tekintett az ország zöme a háború elé. Sokan elhitték, hogy egy nagyhangú kiáltvány hallatára Belgium lakói rögtön át fognak pártolni, szintúgy az osztrák katonák is, mihelyt „a szabadság és egyenlőség” csatakiáltását meghallják. E várakozások azonban — egyelőre — nem teljesültek.

Biron és Dillon tábornokok hadosztályai, alighogy átlépték a belga határt, szinte érthetetlen módon, pánikszerűen megfutottak. Azt kiáltották: „Meneküljön, aki tud!” Midőn Lafayette hadteste a csapatok egyesülésére kitűzött helyre megérkezett, csak hült helyét találta a többieknek.

A csatavesztések híre Párizsban óriási riadalmat keltett. A jakobinusok árulást láttak az egészben, a pártok egymást gyanúsították. Mindenki fejét vesztette, kivéve Dumouriez tábornokot. Ő volt az egyetlen, aki a balsiker okát a hadsereg fegyelmezetlenségében és gyakorlatlanságában ismerte föl. Dumouriez új fegyelmi szabályzatot dolgozott ki, amelyet a törvényhozó gyűlés Robespierre, Marat és Danton őrvjögő ellenkezése dacára elfogadott. Egyúttal más irányban is szervezte Dumouriez a hadsereget: gondoskodott lövészerről és élelelről, a csapatok parancsnokait kicserélte. A nemzetgyűlés 20.000 főnyi tartalékhadat vont össze Párizs körül és feloszlatta a király gyanus testőrhadát. A 20.000 ember összpontosítása ellen nemcsak a király, hanem a jakobinusok is tiltakoztak, mert mind a két fél fázott tőle. A jakobinusok egyébiránt éppen e napokban emberfeletti módon szervezték erejüket. Most már el voltak készülve arra, hogy leszámolnak a királpárti és alkotmányos pártokkal, sőt a királlyal is, kit már nem is hívtak más-képp, mint „vétó úr”-nak. Párizs külvárosai forrongtak. A jakobinus vezetők nyíltan hirdették, hogy most már nekik kell az ügyek élére állani. „Csak egy lökést adunk — mondották — és a királyság összeomlik.”

A szenvedett vereség a Gironde-minisztériumot is alapjában meg-ingatta. Reményei meghiúsultak, a király láthatólag érezte minisztereivel, hogy terhére vannak és Roland híressé vált levele dacára vonatkozott az emigránsok és papok ellen hozott dekrétumokat aláírni és „a forradalom élére állani.” A jakobinusok árulással vádolták a Gironde-pártot, a minisztérium párthívei pedig a feuillantok pártját. Hozzájárult, hogy Dumouriez pártot cserélve, két társával kilépett a kabinetből és a hadügyminiszteri tárcára pályázott. Ámde az utolsó percben Lajos megváltoztatta szándékát, a Gironde-kabinetet elbocsátotta és a feuillantok pártjából állította össze az új kabinetet. Terrier-Monteil elvállalta a belügyet, Lajarre a hadügyet. — Dumouriez, akit ezek után sokan gyanus szemmel néztek, a határon álló hadsereghez távozott.

A Tuileriák ostroma.

A jakobinus körökben már régóta tervezték, hogy nemzeti ünnepé kellene avatni június 20-át, amikor az első nemzetgyűlés Artois gróf palotájának báltermében az emlékezetes esküt letette. Óriási vörös falragaszok hirdették, hogy ezen a napon Párizs népének tüntetnie kell a királyság ellen. Így aztán 1792 június 20-án kora reggel a St.-Antoine külvárosban sokezernyi tömeg verődött össze. Mindenkinek fegyver volt a kezében: dárdák, rozsdás kardok, konyhakések, botok, ócska puskák és vasvillák. A römög megrohant egy katonai tárházat és elvonszolta onnan az ágyúkat. Dél tájban Santerre, a serfőző „hazafi” (mellesleg az orléansi herceg embere) átvette a vezetést és a tömeg megindult a törvényhozó gyűlés elé.

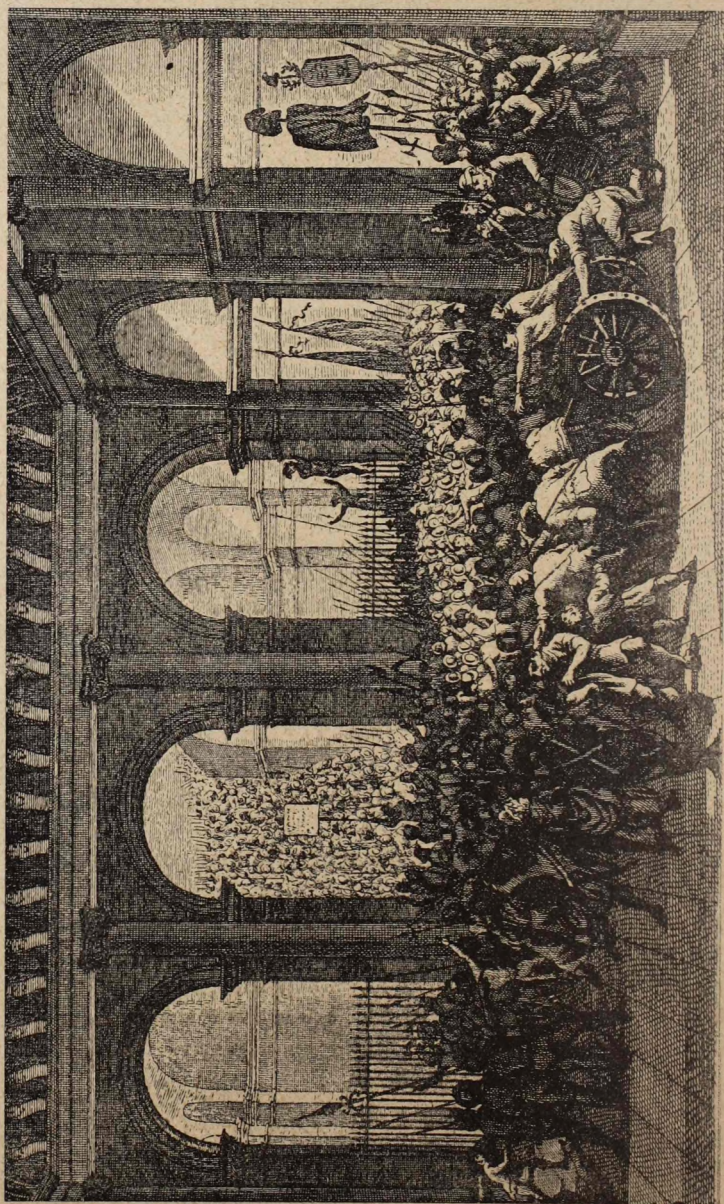
Ott ezalatt azon vitatkoztak, hogy a közelgő tömeget beengedjék-e vagy ne. Mielőtt azonban határozatot hozhattak volna, az ajtók föl-pattantak és a „Ca ira” kezdetű forradalmi dal éneklése közben behömpölygött a csöcselék: fegyveresek és fegyvertelenek, férfiak, nők, gyermekek és öregek vegyest, csupa olyan züllött alak, akiket mintha a pokol torka hányt volna ki magából. Elöl egy rúdon ócska térdnadrágot vittek, rámázolva vörös betűkkel: „Éljenek a sansculotte-ok.” Egy esomó zászlón ezek a föliratok ordítottak:

„Le a vétóval!”

„Óvakodjatok XVI. Lajostól!”

„A nép már elfáradt a szenvedésben!”

„Szabadság vagy halál!”

Párizs népe a törvényhozógyűlés termébe látol, hogy tüntessen a királyság ellen. A fölfegyverzett tömeg 1792 jun. 20-án Santerre sörfőző vezérletével behatolt a parlamentbe és parázs tüntetést rendezett. Délután pedig benyomultak a királyi palotába s csak akkor széledtek el, miután itt is alaposan kitombolták magukat. Ezek a tüntetések vér nélkül folytak le.

Más csoport élén dárdára tűzve egy díszónak véres és párologó beleit vitték ezzel a fölírással: „Egy arisztokrata belei!”

Miután a tömeg szónoka kijelentette, hogy a nép immár az „emberi jogok”-ban gyökerező jogával élve a további elnyomatásnak fegyverrel fog ellenállni és azt is hangoztatta, hogy egy szabad nép királya nem lehet más véleményen, mint a nép és a törvény s hogy a felséges nép feje felér egy zsarnok fejével. A törvényhozó gyűlésből a tömeg délután négy óra felé végre eltávozott, hogy visszatérjen a külvárosokba. Ekkor hirtelen azt a jelszót adta ki valaki, hogy a királyhoz is el kellene menni.

A tömeg rögtön megfordult és a Tuileriák felé vette útját. A palota termének ajtaát egy pillanat alatt berúgták. A királyt egy fülkébe szorították és ordítva körülfogták. XVI. Lajos erre megfogja az egyik gárdatisztjének a kezét és saját szívére téve, így szólt:

„Győződjék meg róla, hogy nem félek, szívem olyan rendesen ver, mint mások.”

A beözönlött csőceselék a királynénak nézte a jelenlevő Erzsébet hercegnőt és a jó lélek meghagyta őket tévedésükben, mert kész volt meghalni sógornőjéért és ennek gyermekeiért. Nem bántották, de az ordítózás egyre tartott:

„A pokolba vétó úrral!”

„Le vele!”

„A hazafias minisztereket vissza kell hívni! Addig nem megyünk innen, amíg ezt alá nem írja!”

A király, aki kis asztalka mellett ülve hallgatta ezeket a durva felszólításokat, szokatlan eréllyel azt válaszolta, hogy efféle követeléseknek nem ez a szokott módja. Erre Legendre, a mészáros csendet parancsolt és ráfördött a királyra:

„Uram!”

XVI. Lajos tiltakozó mozdulatot tesz, de a mészáros folytatja:

„Igenis uram, önnek meg kell hallgatnia bennünket. Ön eddig esalta a népet és megesalja most is. Vigyázzon magára! A mérték betelt, a nép nem hajlandó tovább az ön játéklabdája lenni!”

Ezután Legendre egy „emlékiratot” olvasott fel, amely a „politikai helyzetet világította meg” oly arcátlan és gyalázatos hangon, amely felháborító volt.

A király nyugodtan azt felelte, hogy mindent meg fog tenni, amit az alkotmány rendel. Ujabb üvöltözés és ordítózás. Egy fiatalember a király elé ugrik ezekkel a szavakkal:

„Felség, a tizezrek nevében, akik mögöttem állanak, felszólítom önt, hogy hívja vissza a hazafias minisztereket és szentesítse a papok esküjéről hozott törvényt, különben vagy ön hal meg, vagy mi.”

Végre a hangulat kedvezőre fordult a király iránt, mikor egy suhanc lándzsájának a hegyén egy vörös jakobinus sapkát nyújtott a királynak, aki azt nyugodtan a fejére tette s így szólt:

„Éljen a nemzet!”

Röviddel később egy munkás egy pohár borral kínálta meg a királyt:

„Felség — mondta — ön már nagyon megszomjazhatott, igyék tehát. Ne féljen, mert egy becsületes ember kínálja. De ha fél, inkább én iszom meg a felét.”

„Természetes, hogy inni fogok az ön poharából!” — felelte a király.

És meg is tette ezt újra éltetve a nemzetet.

A csöcselék bántalmazásaiból kijutott a királynénak is, aki gyermekeivel és néhány udvarhölgyével a miniszteri tanácsterem nagy asztala mögé vonult félre. Santerre oda is behatolt és úgy akart viselkedni, mint a királyné védelmezője. Mert nem lehetett tudni, hogy vajjon nem lesznek-e ennek a betörésnek súlyos következményei. A csöcselék itt még jobban piszkolódott és dühöngött, mint a királynál. Egy uccai leány egészen a királynéhoz ment és szemtől-szembe gyalázta. Mária Antónia szeliden szólt:

„Vétettem ön ellen valaha valamit?”

„Nem — hangzott a felelet, — de a nemzetet szerencsétlenné tette!”

„Önt megtévesztették! Én Franciaország királyának felesége lettem, a trónörökös anyja és francia nő vagyok. Szülőhazámat sohasem fogom látni többé. Csak Franciaországban lehetek boldog, vagy boldogtalan. Egykor szeretettek engem és akkor boldog voltam.”

Erre a leány sirni kezdett:

„Oh asszonyom, bocsásson meg, én nem ismertem önt, most azonban látom, hogy ön milyen jó.”

Santerre sörfőzőnek persze nem tetszik a hangulatnak ez a változása és elordította magát:

„Dobjátok ki ezt a részeg nőszemélyt!”

Két óránál tovább nyüzsgött a csöcselék a királyi palotában, míg végre odaérkezett Vergniaud képviselő és a törvényhozó gyűlés több tagja, végül pedig Pétion polgármester. Az utóbbi azzal a vakmerő

huzugsággal állt elő, hogy csak most értesült, milyen helyzetbe juttatták őfelségét. Mindjárt a tömeghez fordult s így szónokolt:

„Polgárok! Most már előterjesztettétek kívánságotokat a nemzet örökös képviselője előtt. Tovább ezúttal nem mehettek, mert a király fegyveres kézzel átadott kérvényre nem válaszolhat. Nyugodjatok meg abban a reményben, hogy a 83 megye utánozni fogja példátokat és a király nem zárkozhatik el az egész nép kívánságai elől!”

A csöcselék, nem ugyan a polgármester felszólítására, de azért lassanként mégis eltávozott a palotából. Kitombolták magukat.

A gyalázatos betörést követő napokban nagyon megváltozott Párizs hangulata. Ugy a polgárokat, mint a nemzeti gárdát mintha szégyenérzet szállotta volna meg, amiért ezt a csúf méltatlanságot nem akadályozták meg. Ennek tulajdonítható, hogy két újabb ostrom, amelyet a csöcselék a Tuileriák ellen intézett, Pétion polgármester erélyes rendszabályai folytán meghiúsult.

Csak egy arra termett ember hiányzott most, aki a helyzetet a király javára használja fel. Lafayette időközben visszatért ugyan a harctérről, ahol nem nagy dicsőséggel szerepelt, a király azonban hűven fogadta felajánlott szolgálatait.

„Inkább a bukás — mondotta, — mint az a tudat, hogy Lafayette mentett meg bennünket!”

Június 28-án Lafayette mindazonáltal megjelent a nemzetgyűlésen és ott elégtételt követelt a hádsereg nevében a királyon történt sérelmekért s elsősorban a jakobinusok szétugrasztását követelte. A jobboldal tapsolt, de a „sík” és a „hegy” kikelt ellene. És kérdés, vajjon Lafayettenek volt-e elég akarata és ereje, hogy a királyon segítsen. Mikor a jakobinus klub ellen készült, alig száz ember csatlakozott hozzá. Másnapra halasztotta tehát a dolgot, de ekkor harminc ember se állott mellé. Így Lafayettenek Párizsba jövelele nem használt a királynak semmit, sőt ártott és egyúttal fölkelte a jakobinusok bosszúvágyát. Lafayette tehát visszatért a harctérre, nem is álmodva arról, hogy két hónap múlva saját katonáinak orgyilkos fegyvere elől menekülni lesz kénytelen.

Sokkal többet remélt XVI. Lajos akkori belügyminiszterétől, Terrier de Monteiltől, egy hidegen számító, de melegen érző, becsületes férfiútól, aki azt tanácsolta, hogy a király hagyja el Párizst, a nemzeti gárda segítségével kergesse szét a jakobinus klubot, a törvényhozó gyűlést pedig oszlassa fel. XVI. Lajosból azonban hiányzott ennek a tanácsnak megfogadásához a bátorság. Inkább reménykedett a kül-

hatalmakban és a törvényhozó gyűlés bizalmát akarta megnyerni. Sőt azzal is megpróbálkozott, hogy Dantont és társait pénzzel megvesztegesse. Ezzel azonban szintén nem sokat ért; mert a „hazafiak” elfogadták ugyan a pénzt, de mégis mindenütt ellene ordítottak.

A királyság végnapjai.

A girondisták hasztalan igyekeztek, hogy a király bizalmát visszanyerjék, a külügyi helyzet, a poroszok előnyomulása pedig siettetette a válságot. Azzal a minduntalan hangoztatott váddal szemben, hogy a király és felesége a haza külső ellenségeivel cimborál, a girondistáknak színt kellett vallaniok. Midőn Daubry, a külön e célra kiküldött bizottság feje, tekintettel a fenyegető helyzetre, azt indítványozta, hogy a nemzetgyűlés a döntő pillanatban nyúljon rendkívüli eszközökhöz és a végrehajtó hatalmat a király kezéből ragadja ki, Vergniaud, a girondisták vezére emlékezetes beszédében ezeket mondotta :

„Oh király, aki azt hitted, hogy az igazság nem áll magasabban a hazugságnál, hogy az embereket esküvel megesehatod, aki áltattál bennünket, hogy a törvényt tiszteled, aki az alkotmányt elfogadtad, csak hogy a trónról le ne taszítsunk : te akarsz ma mindnyájunkat alattomos fogadalmakkal rászedni ? Nem és nem ! Te nem teljesítetted az alkotmányban elvállalt kötelességedet, te semmi sem vagy a nép előtt, amelyet gyáván elárultál !”

Miután még kifejtette, hogy a király vonakodott a hadsereg élére állni és az ellenség ellen vonulni, vétőjával pedig a belső ellenségeknek az ügyét támogatta, magatartása tehát kettős okból úgy magyarázható, mintha a trónról le akarna mondani, azt az indítványt tette, hogy a gyűlés a király nélkül is bármikor kimondhassa : „A haza veszélyben van.” Mihelyt pedig ez megtörténik, minden hatóság maradjon permanenciában, az összes nemzeti gárdák és fegyverképes önkéntesek sorakozzanak zászló alá, végül minden polgár szolgáltatassa be az államnak, ami lőszere van. Aki pedig ezek ellen vét, arra halálbüntetés várjon. Az indítványt elfogadták és mostantól kezdve csak arról volt szó, hogy mikor adják ki a jelszót, amely a törvényhozó gyűlésnek vagy olyan testületnek diktaturáját proklamálja, amely ebből nagyobb hasznot tud húzni.

Július 5-én tényleg elhangzott a vészkiáltás : „A haza veszélyben van !” A nemzetgyűlés és az összes hatóságok permanenciába helyez-

„A haza veszélyben van!”

Midőn porosz és osztrák hadak támadtak a forradalom tüzeiben égő Franciaországra, a franciák ezt a vészkiáltást írták zászlóikra, amely alatt katonákat toboroztak a forradalom külföldi ellenségei ellen.

kedtek, a polgárság, a nemzetőrség fegyvert ragadott s önkénteseket is toboroztak.

Július 14-én, midőn a nemzeti ünnep ismétlését tartották, különösen a vidéki követségek követelték a király letételét. A jakobinusok és a cordelier-pártiak szították a tüzet. A nap hőse Pétion volt, akit ugyan június 20-án tanúsított fölötte gyanús viselkedése fejében letettek, de a községtanács csakhamar visszahelyezte méltóságába. Sok apró jel elárulta immár, hogy a jakobinusok és a kerületenkint szervezett tömeg végleg le akar számolni a királlyal, az alkotmányos klubokkal és pártokkal, a belső ellenségekkel. A király letételére készültek. Danton volt az összeesküvés vezetője.

A sok szerencsétlenség betetőzése gyanánt értesült Párizs arról a hadikiáltványról, amelyet Ferdinánd braunschweigi herceg, a porosz hadsereg fővezére bocsátott ki, mielőtt a francia határt átlépte. A kiáltvány a kivándorolt francia nemesek műve volt és azzal fenyegette meg Franciaországot, hogy Párizst és mindazon városokat, melyek ellene szegülnek, földig le fogja rombolni, a nemzetgyűlés tagjait és a főbb hatóságok tagjait pedig halállal fenyegette. A forradalmi hangulatban ez a tapintatlan, sőt oktalan kiáltvány úgy hatott Párizs népére, mint egy bomba. Most már mindenki kézzelfoghatóan ismerte az emigránsok bosszúterveit, habozásnak nem volt föbbé helye. Cselekedni kellett.

Augusztus 2-án Marseille követsége a király letételét követelte a nemzetgyűléstől, másnap a párizsi községtanács kérte ugyanazt. Az indítványt Párizs kerületei sorban elfogadták. Csak a nemzetgyűlés döntését várták, de ez kényszerhelyzetében himezett-hámozott. Annyi

ereje még volt, hogy Lafayette tábornokot a hazaárulás vádja alól felmentse, de azután ellenállási képessége fogytán volt. Pedig most már alig lehetett az uccai kiabálókat rábírní, hogy legyenek türelemmel augusztus 9-ig, a döntő napig.

Az ülés után a Lafayette mellett szavazó képviselőket a türelmetlen tömeg az uccán megleste és bántalmazta. A következő napon ezek kijelentették, hogy nem jönnek többé az ülésekre, ha az elnök a szólásszabadságot nem biztosítja. Persze, az elnök ezt nem ígérhette meg, mire a mérsékelt elemek otthagyták a gyűlést, teljesen átengedték a küzdőteret a girondistáknak és a jakobinusoknak. Az igazságügyminiszter hasztalan hívta fel a nemzetgyűlést, hogy a kormány és a törvények támogatására siessen, mert ő nem hajlandó a felelősséget elvállalni. Hírét hozzák, hogy az egyik városi kerület már csak éjjelig kész várni, ha a nemzetgyűlés a királyt lé nem teszi, fegyveres kézzel nekiindul a királyi palotának. Pétion polgármester pedig azt jelentette, hogy a zavargó nép ellen fegyveres hatalmat alkalmazni nem hajlandó. Ilyen körülmények közt a törvényhozó gyűlés azt határozta, hogy egy hirdetményben szépen meg fogja kérni a népet és kioktatja arra, hogy viselje magát méltóságteljesen.

A „hazafiak” immár munkához láttak. A városházán állandó irodát szerveztek, amely összeköttetésben állt a külvárosokkal. Kiadták a jelszót, hogy a király letétele után az egyes kerületek rögtön küldjenek a központba meghatalmazottat a további utasítások átvétele végett.

A Tuileriákban természetesen szintén híre ment a nagy készülődésnek és most az egyszer XVI. Lajos is ellenállásra gondolt, Valami 900 svájci testőr és tiszts egy csapat fegyveres nemesember a király körül volt a palotában. Ott voltak a miniszterek és a nemzetőrség parancsnoka is. Éjjelfelé a király elhívatta Pétion polgármestert, akit kérdőre vont, hogy micsoda zúgás, dobpergés, vészharangkongatás az, ami hallatszik. Pétionnak nagyon melege lett, öltözött, végre azzal állt elő, hogy a király biztonsága végett szükségesnek tartja a palota külső őrségét ellenőrizni. Ezzel távozott. A zaj hallatára a nemzetgyűlés néhány tagja is egybegyűlt és Vergniaud elnöklete alatt még az éjjel ülésezni kezdett.

Éjjél után a csőcselék végre elég erősnek érezte magát, hogy a királyi palotát megostromolja. Mintegy 10.000 ember Santerre és Danton vezetése alatt benyomult a kapukon. A svájci testőrség parancsnokát, Mandat ezredest, hajnali négy órakor Pétion a városházára hívatta.

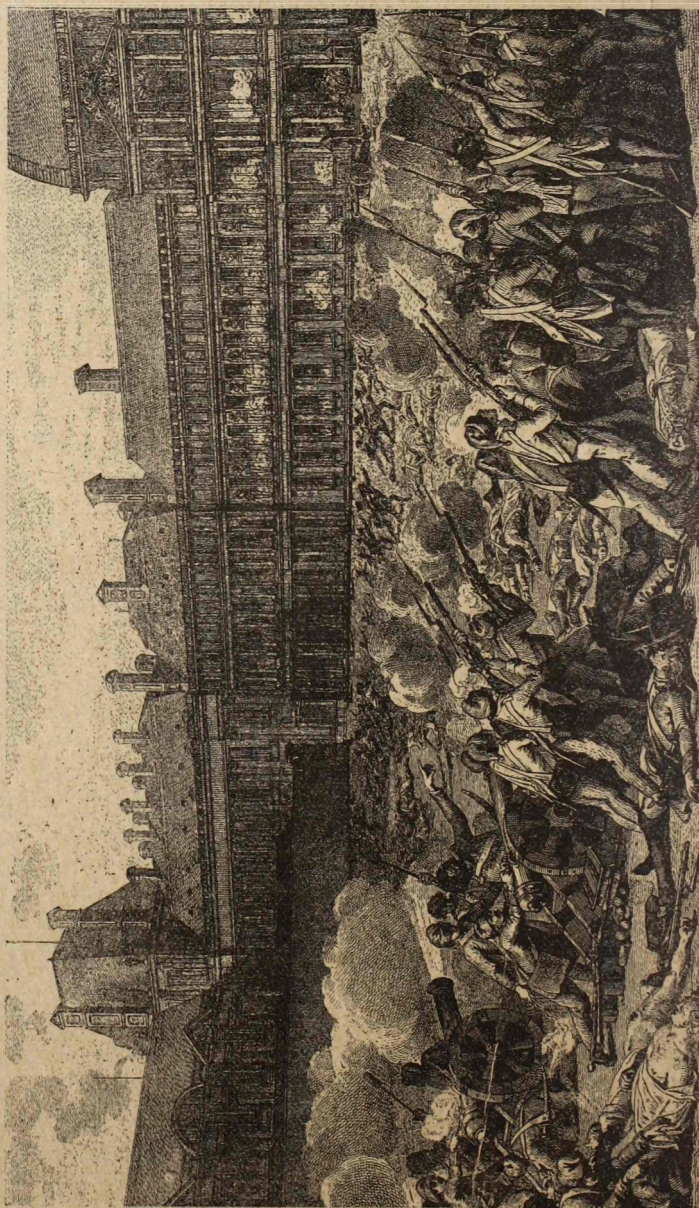
Danton is megjelent, aki az ezredes árulással vádolta. Az előre megbeszélte terv szerint az új községi tanács erre Mandat ezredeset felfüggesztette állásától, amelyet Santerre sörfőzőnek szántak. Mandat ezredeset a városház tomlócébe vitték, útközben azonban a bős tömeg felkoncolta.

„Mindennek vége van” — kiáltott fel a királyné, mikor az undorító gyilkosság híret meghozták neki.

Az udvar legerélyesebb emberét vesztette Mandat ezredesben. A király azonban megemberelte magát. Négy órakor reggel elhívatta Roederert, a Szajna-département ügyészét, aki a palotában töltötte az éjet és azt kérdezte tőle, hogy mit tanácsol a királyi családnak. Roederer azt válaszolta, hogy meneküljenek a nemzetgyűlés termébe. Mária Antónia ebben gyávaságot látott és előhivatott egy tisztet, kitől a rendelkezésre álló ellenállási eszközökről tudakozódott. A szerencsétlen udvar nem tudta magát elhatározni, hogy mit tegyen. Lajos király 5 órakor szemlére indult az udvarba, ámde csak a gárda és néhány katonacsapat fogadta tisztelettudóan, a tüzerek és a palota széles lépcsőit elfoglaló nemzetőrök a nemzetet és Pétion polgármestert éltették. Más baljóslatú felkiáltások is hallatszottak. Nagyon levert hangulatban tért vissza Lajos a palotába és a királynét is elfogta a kislelkűség.

Miután Roederer hasztalan igyekezett a tömeg vezéreit arra bírni, hogy kisebb bizottságot küldjenek a király színe elé, a nép előzönlötte az egész palotát. Reggel 8 óra tájban a törvényhozó gyűlésből is érkezett küldöttség, hogy a királyi családot meghívja a gyűlés termébe, mert élete másutt nincs biztonságban. Némi habozás után, midőn Roederer is jót állott a királyi család életéért, Mária Antónia késznek nyilatkozott és így XVI. Lajos a királynéval, a trónörökösrel és Erzsébet hercegnővel a sorfalat képező nemzetőrök és a szidalmazó néptömeg között megindult gyalog a gyűlésterem felé.

Alig hagyta el a palotát, a nemzeti gárda is kivonult onnan. A csöcséknek nem kellett több. Megrohanta a királyhoz egyedül hű maradt svá ci testőrököt és teljesen nyugodt magatartásuk dacára a tömeg lövöldözni kezdett rájuk. A testőrök hősiesen védtek magukat és sortűzzel ugyancsak megtizedelték a támadókat, de miután a király parancsa megtiltotta a védekezést, a túlerő elnyomta őket. A mészárlást rablás és pusztítás követte. A palotában nem hagytak épen egyetlen bútordarabot, egyetlen szőnyeget, egyetlen függőnyt. A rablott holmikat győzelmi jelvények gyanánt hordozták a csöcsélék élén, amely Marat vezetése alatt a városházára vonult, hogy ott hőstetteivel eldicsekedjék. Marat, aki a június 20-iki nem sikerült merénylet után álruhában szö-

A Tuilériák ostroma.

A nemzetőrökkel egyesült főmeg egyenlítő augusztus 10-én Santerre és Danton vezérlete alatt megtámadta a királyi palotát. A király és családja a törvényhozógyűlés termébe menekült. Erre a jól föllegyeztetett tömeg megtámadta az őrséget s kirabolta a királyi palotát. Ez a véres esemény pecsételte meg a francia királyság bukását.

közt meg Párizsból, pár hét múlva visszatért és tovább izgatta „A népbarát” hasábjain a tömeget.

„Azért jöttem, uraim — így köszöntött be XVI. Lajos a törvényhozó gyűlésbe, — hogy megakadályozzak egy nagy büntettet. Mert azt hiszem, hogy már sehol másutt nem vagyok biztonságban, mint önök közt!”

Vergniaud, az akkori elnök azt felelte, hogy a király feltétlenül megbízhat a törvényhozó gyűlésben. Azonban alighogy a király az elnöki szék mellett álló miniszteri széken helyet foglalt, szólásra emelkedett Chabot képviselő és kijelentette, hogy az uralkodó jelenléte befolyásolja a tanácskozás szabadságát. Erre a királyi családot eltuszkolták a gyorsírók páholyába, amelyet vasröstély választott el a teremtől. Itt a szerencsétlen menekülők végre megpihentek. A gyermek trónörökös csakhamar elaludt anyja ölében. A háttérben néhány udvari nemes állott, akik elhatározták, hogy a királyi családot utolsó lehetőségükig el nem hagyják. Végül mintegy ötven svájci és nemzeti gárdista képezte a testőrséget.

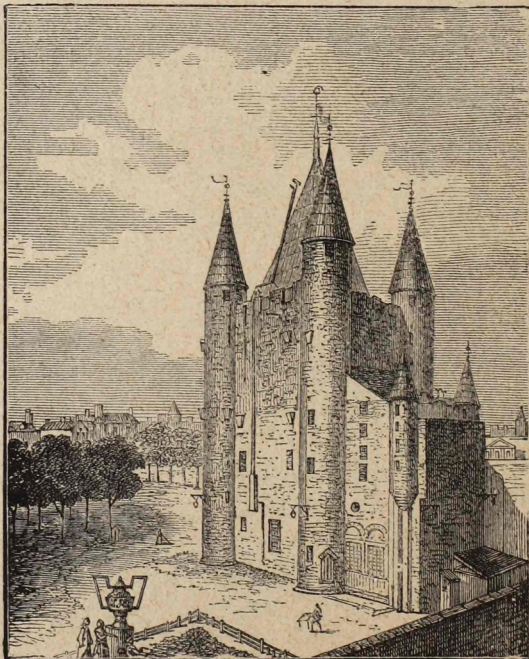
A király volt az egyetlen, aki megőrizte nyugalmát. Még figyelt is a tanácskozásra és beszélgetett néhány képviselővel, akik a páholy felé közeledtek. Világosan lehetett hallani a sortűzek dörgését a királyi palota felől. Végre tizenegy órakor ezer és ezer torok üdvívalgása tudatta a csöcselék győzelmét. Nemsokára örömtől mámoros, vérrel befeccskendezett alakok támolyogtak be a gyűlésterembe győzelmi jelvényeikkel. Iszonyú zürzavar támadt, mindenki piszkolta, gyalázta a királyi családot, mindenki el akarta mesélni hőstetteit. Nemsokára az új községtanács is eljött, melynek szónoka sommás úton a király letételét és egy nemzeti konvent összehívását követelte: ez a konvent határozon azután végleg a király sorsa felől.

A törvényhozó gyűlés most gyorsan határozott. Néhány óra alatt törvényerőre emelt egy csomó javaslatot és dekrétumot, melyeket a király eddig vonakodott szentesíteni. A király most vétőjával némán felhagyott. Visszahelyezték a régi girondista-minisztereket, igazságügy-miniszterré pedig a rettenetes Dantont választották meg. A legfontosabb kérdésben a törvényhozó gyűlés egyhangúlag úgy döntött, hogy XVI. Lajos királyt felfüggesztik és egy rendkívüli nemzetgyűlést, konventet hívnak össze.

A tömegnek, amely az épület körül táborozott, mindez kevés volt. Ezer és ezer torok üvöltötte, hogy egészen meg kell szüntetni a királyságot. Vergniaud kijelentette, hogy ez az egybehívandó konvent fel-

adata lesz. Végül 15 órai ülés után a törvényhozó gyűlés tanácskozásának vége szakadt.

Augusztus 10-én tehát elbukott a királyság és egyelőre véget ért a franciák monarchiája. A már fejtegetett belső okoktól eltekintve, elbukott az országba tört ellenség és az emigránsok támadásai folytán. A jakobinusok és a törvényhozó gyűlés XVI. Lajos bukását okvetlenül

A *Temple* nevű börtön. XVI. Lajost és családját ide zárták. Régebben a templomos lovagok kolostora volt.

szükségesnek vélték, enélkül nem is tartották lehetségesnek a haza védelmezését.

Mindez egy pénteki napon történt. A királyi családot az ülés berekesztése után a Luxembourg-palotába vitték, hogy ott maradjon, amíg a konvent nem határoz további sorsa fölött. Négy kis szobában kellett Franciaország királyának, családjának és egyéb személyzetének meghúzódnia. Künn pedig szünet nélkül tombolt a tömeg és le akart mészárolni mindenkit, akit arisztokratának tartott. Pár hét múlva a

községtanács parancsára azonban a királyi családot a templomos lovagrend egykori kolostorába zárták, a *Temple* nevű épületbe.

Az elsőemeleti toronyban lakott a király, a másodikon a királyné, a királyi gyermekek és Erzsébet hercegnő. A községtanács egyetlen cselédet engedélyezett nekik, Cléryt, a királyi család régi hűséges szolgáját. Nem lakás volt ez, hanem börtön. A királynak nem adtak sem tollat, sem papirost, elvettek tőle minden szűrő vagy vágó eszközt, kést és ollót, úgyhogy a királyné nem tudta foszladozó ruháit kijavítani. Majdnem mindennap jöttek a községtanács küldöttei és házkutatást

zartottak. A külvilággal nem volt szabad érintkeznie. A hűséges Cléry megvesztegetett egy hírlapot árusító rikkancsot és késő éjjel felolvasta királyának suttogó hangon az új híreket. Lehet, hogy a boldogtalan Lajos a határról érkező hadijelentésekből némi reményt merített, ámde rövid idő múlva ez a remény is tünedezett.

Augusztus 10-ike óta tehát a törvényhozó testület nemcsak a törvényhozó, hanem a végrehajtó hatalmat is egyesítette kezében. Az új kormány tagjai között ott vannak *Roland*, *Clavière* és *Servan*, akik májusban váltak meg hivatalaikból. Tengerészeti miniszter lett *Monge*, egy buzgó jakobinus, külügyminiszter *Lebrun*, azelőtt hírlapíró, végül igazságügyminiszter *Danton*, aki az augusztus 10-iki felkeléseknek igazi lelke és szervezője volt.

Már a legközelebbi napokban ellentétek merültek föl a törvényhozó gyűlés és az új párizsi községtanács közt. Ez utóbbi magának tulajdonította a királyság bukásának dicsőségét, minélfogva nem volt hajlandó alávetni magát a törvényhozó gyűlésnek és kiengedni kezéből a hatalmat, amelyet az augusztus 10-iki győzelem által szerzett. El is érte, hogy

„Ritka állatok.”

Ez a címe ennek a karikatúrának, amely a királyi családnak a Temple-börtönbe való hurcolását gúnyolja ki. Egy jakobinus hajtja ostorával a Temple felé a különös menaszériát. A kép a királyt pulykának, a királynét anyafarkasnak, Erzsébet hercegnőt és a két gyermeket farkasoknak ábrázolja. A kép magyarázata szerint a berzenkedő pulyka- király így kiált föl: „Segíts, Lafayette, mert különben a guillotin alá hurcolnak!”

a törvényhozó gyűlés a „hazafiak” községtanácsának havi 850.000 frank fizetést szavazott meg, visszamenőleg az egész esztendőre, tehát majdnem hétmilliót. A községtanács pedig a rendőrséget kerítette hatalmába és saját kebeléből küldött ki ellenőrző bizottságot, amelynek feladata volt a polgárokat megfigyelni, a denúciálásokat elfogadni és az elfogatásokat elrendelni. A bizottságban Marat és elvtársai domináltak.

Most még az augusztus 10-iki felfordulásnak azon hatását kell kutatnunk, melyet az a megyékre és a hadseregre gyakorolt. A megyék nagy többsége helyeselte a király felfüggesztését, a hadsereg véleménye ellenben megoszlott. Maguk a csapatok mindjobban szítottak a forradalomhoz, a fiatalabb tábornokok, mint Dumouriez, Custine, Biron, Kellermann a forradalomtól várták előléptetésüket, vagy pedig keveset törődtek a politikai dolgokkal. A hadsereg fővezére, az agg Luckner nem értette meg az augusztus 10-iki események horderejét, bár nem helyeselte a dolgot. *Lafayette* azonban határozottan és kereken elítélte az egész mozgalmat és hű kívánt maradni az alkotmányos párt zászlájához és esküjéhez. *Lafayette* augusztus 12-én Sedanban tudta meg, hogy mi történt Párizsban. Katonái ragaszkodtak hozzá és ha erőlesen megpróbálta volna, hogy velük az 1791-iki alkotmányt megvédje és a királyt megmentse, talán sikerült volna ez a vállalkozása. *Lafayette* azonban nem volt az ilyen merész tettek embere. Inkább azt tervezte, hogy Sedan város községtanácsa, Ardenne megye és a mérsékelt polgárság segítségével valami menedékhelyet teremtsen, amely állást foglaljon a párizsi községtanács erőszakos és törvénytelen intézkedéseivel szemben. Nagy idealista volt *Lafayette*. I. Napoleon később gúnyosan politikai tökfilkónak nevezte. Midőn katonái közt a törvényhozó gyűlés három jakobinuspárti küldöttje megjelent, *Lafayette* ezeket a sedani polgármester által elfogatta.

Ennek hírére a törvényhozó gyűlés *Lafayette* tábornokot magát is vád alá helyezte és kiadta a parancsot a „hazaáruló” elfogatására. Erre saját katonái is elhagyták, mire kényszerhelyzetében augusztus 19-én huszonhárom hű tisztjétől és mintegy ezer közlegényétől kísérvé hátat fordított sedani főhadiszállásának, hogy Belgiumon át Angliába és innen második hazájába, az Amerikai Egyesült-Államokba meneküljön. Másnap azonban az osztrákok elfogták és miután megtagadta azt, hogy a francia hadseregről adatokat áruljon el, a nemzetközi jog ellenére előbb Magdeburgba vitték, majd Olmütz penészes kazamatáiban tartották kemény fogságban. Innen csak 4 év múlva, Napoleon hatalmi szava szabadította ki. Önzetlen szabadságszeretete, nemes jelleme az Ó és Új-világ polgárai szemében soha el nem halványodó emléket biztosítanak neki.

A francia forradalom és a külföld.

Nem lesz érdektelen kissé elhagyni Párizst és széttekinteni Európa többi részében is : minő hatást tett a francia forradalom az egyes népekre. Az egykori feljegyzésekből és egyes nagy férfiak nyilatkozataiból megtudjuk, hogy ez a nagy esemény eleinte megfelelt a *Németországban* uralkodó eszméknek és várankozásoknak. Mindenki úgy tekintette a nagy eseményt, mint egy általános, rég óhajtott javulásnak, egy boldogabb korszaknak szükséges kezdetét. Az emberi jogok és a szabadság kivívásáról szóló híreket nagy örömmel üdvözölték. Az írók is érdeklődtek iránta. *Klopstock* sajnálta, hogy nem Németország cselekszi azt, amit a franciák cselekszenek. *Wieland* kész örömmel üdvözölte a nemzetgyűlés egybehívását. *Goethe*, kinek „Götz von Berlichingen” című műve visszatükrözi e kor eszméit, azt írja : „Mindenki föltétlenül ember akar lenni”. *Schiller* így kiált fel : „Németek, ne iparkodjatok egy nemzetet alkotni, hanem érzétek be azzal, hogy emberek vagytok !” E korban keletkezett munkái szenvedélyes szabadságvágyának gyümölcsei. Világpolgárságról *Lessing* is álmodozott s így ad ennek kifejezést : „Fogalmam sincs a hazaszeretetről !” *Jean Paul* egy általános köztársaság eszméjét vetette föl. *Fichte* bölcsező a népszabadságért rajongott. Különösen a fiatalság fogadta mámoros örömmel a Franciaországból átjövő új eszméket. *Forster György*, a hírneves világutazó Mainzban fiók-klubot alapított a demokrata eszmék terjesztésére. Nemsokára még arra nézve is történt kísérlet, hogy a francia forradalmat tettekkel is utánozzák. Pfalzban és Badenben, a Közép-Rajna egész hosszában, sőt még szász földön is csapatokba verődtek a parasztok, hogy francia példára megszabaduljanak az urak igájától.

Angliában *Fox György* nemesak kezdetben, hanem mindvégig bámulója és tisztelője maradt a francia eszméknek, nem úgy, mint ifjúkori barátja, a hírneves *Burke*, aki a tömeguralom elfajulásától visszahökkenet és ellensége lett a köztársasági Franciaországnak. Olasz földön sokan fűztek reményeket Itália egységére és felszabadulására vonatkozólag a francia forradalom diadalához és a háborúk folyamán lelkesedéssel fogadták az első francia katonákat, akik Itáliában is mint a kunyhó barátai, a trónok ellenségei jelentek meg. Hazánkban különösen *Kazinczy*, továbbá *Martinovics* és hívei hittek az új eszmék boldogító hatásában.

Ámde ez a lelkesedés nem volt általános és hogy azzá ne válhasson,

arról gondoskodtak a kormányok, amelyek idejekorán megkezdték az akciót a forradalmi eszmék elnyomására. Spanyolországból kitiltották a francia röpiratokat és sok embert hurcoltak az inkvizíció elé. Nápolyban üldözőbe vették az emberi jogok híveit. II. Katalin cárnő képtárából eltávolította Voltaire arcképét, akiért azelőtt rajongott. Legszigorúbban járt el I. Ferenc császár és király kormánya, miről a következő fejezetekben lesz szó.

Főleg a kivándorolt francia nemesek erőlködtek, hogy egész Európát, de különösen Nyugat-Németországot fölizgassák és a francia forradalmat közveszélyesnek tüntessék fel. A forradalom túlkapásai a vizet az ő malmukra hajtották.

II Lipót és II. Frigyes Vilmos óvatosan kezdte meg az akciót Franciaország ellen, eleinte mind a ketten védelmi politikát követtek. De Lipót korai halála után utóda, I. Ferenc átlépett a támadó politika terére, amiben a porosz király is követte, míg Katalin cárnő beerte az izgatással. Láttuk továbbá, hogy a Gironde-minisztérium XVI. Lajost hadüzenésre kényszerítette és hogy az első esetepatékbán a szervezetlen és gyakorlatlan francia csapatok csúfosan megszaladtak.

Ekkor azonban váratlan fordulat állott be. Az osztrák csapatok első kisebb diadalai azt a téves hitet keltették az osztrák főhadiszálláson, hogy a francia csapatok egytől-egyig demoralizáltak, gyáva söpredék, mely csak futni tud. Ebben a balhitben az emigránsok is megerősítették a szövetségeseket s azt hirdették, hogy a jakobinus csöselék csupa gyáva szájhösből áll. A szövetségesek tehát abból a feltevésből indultak ki, hogy az egész hadjárat voltaképpen egy kis sétából fog állani. Abban állapodtak meg, hogy a poroszok nekimennek Párizsnak, míg az osztrákok Belgium és a Rajna vonalánál lépnek akcióba. Fővezérül a jó hírnévnek örvendő, de már 72 éves Ferdinánd braunschweigi herceget nevezték ki, akit a hengegő emigránsok teljesen behálóztak. Az egész porosz haderő 42.000 emberre rúgott, de az emigránsok állítása szerint ez az erő untig elegendő volt a jakobinusok ráncbaszedésére. Az osztrák csapatok létszáma körülbelül 30.000 volt.

A braunschweigi herceg első dolga volt — a győzelem biztos reményében — azt a hirhedt kiáltványt kibocsátani, amelyről már megemlékeztünk és melynek az lett az eredménye, hogy a jakobinusok a királyságot megbuktatták és a hatalmat magukhoz ragadták. A herceg azután átlépte a határt és bár igen lassan nyomult előre a sáros Champagne vidékén, bevette Longwy határvárát, sőt elfoglalta Verdun várát is. A tisztek és a polgárság megadásra kényszerítették a vár parancsnokát,

Beaurepaire tábornokot, de ez a hős esküjéhez híven inkább agyonlőtte magát. Az elvonuló francia helyőrség ezzel a fenyegetéssel vált el a poroszoktól:

„A vizontlításra Chalons síkjain!”

Ez volt a poroszok utolsó győzelme. Eljutottunk a már jelzett fordulóponthoz. A nemzetgyűlés kimondotta, hogy a veszélyben forgó haza megmentésére minden polgár fogjon fegyvert és a Rouget de Lisle tüzértiszt verseire irt lelkesítő „Marseillaise” hangjai mellett az önkéntesek szép számmal gyülekeztek a zászlók körül. Hozzárult, hogy a francia polgárság hovatovább hidegen fogadta a „szabadítókat” és a nyomukban settenkedő emigránsokat. Clerfayt osztrák tábornoknak sikerült ugyan az argonnei erdő szorosán áthatolni, de a porosz sereg Valmy halmain nagyobb, főleg ágyúzással együttjáró ütközetben már nem bírt győzelemre szert tenni. A francia sereget Dumouriez és Kellermann igen ügyesen vezényelték. A kétórai ágyúzás ugyan eredménytelenül végződött, de a porosz-osztrák koalíciós hadsereg e napon kezdte belátni, hogy Franciaország meghódítása mégsem megy olyan könnyen, mint aminőnek képzelték. A braunschweigi herceg mellőzvé a porosz király és az emigránsok tanácsát, visszavonulásra határozta el magát és rengeteg esőben, térdig érő sárban előbb Verdunig, majd a határig ment vissza. Viszont a franciák önbizalma erősen megnövekedett, midőn látták, hogy fel tudják venni a harcot az ellenséggel. Október 22-ike után már egyetlen ellenséges katona sem volt Franciaországban, melynek tehát egyelőre külső ellenségtől nem kellett tartania. Beteljesedett az időközben összeült nemzeti konvent büszke szava: „Mindaddig, míg ellenség áll a haza földjén, fegyverszünet iránt alkudozni nem fogunk.”

A konvent. — A rémuralom kezdete.

Párizsban ezalatt rendkívüli dolgok történtek. Nagyban készültek a konvent megválasztására, mely hivatva volt a király sorsa fölött dönteni. A választást 1792 szeptember 2-ára tűzték ki. Ezúttal Robespierre, nem ugyan közvetlenül, mert hiszen ő nem volt tagja az alkotmányozó gyűlésnek, azt az indítványt tette, hogy Párizs területén a választásokat a jakobinusok volt klastromában tartásák meg, még pedig nyilvánosan, élő szóval, tehát ellenőrzés mellett. Ezzel a gyönyörű választási szabadsággal teljesen egybehangzott a községtanácsnak egy rendelete, amely a királpárti hírlapokat egyszerűen betiltotta. Ez volt a sajtószabadság a jakobinus felfogás szerint.

Közben Marat nem szűnt meg lázítani a tömeget, hogy ki kell végezni mindazokat a „gonosztevőket”, akik augusztus 10-én a királyt védelmezték. Mert a Robespierre javaslatára alapított külön törvényszék, amelynek egyébként Marat is tagja volt, nagyon lassan működött. Az első három napon mindössze öt embert végeztetett ki! Az ügyet tehát a „hazafiak” vették kezükbe. Ezek a csöselékből mintegy 1500 főnyi csapatot szerveztek, hogy az „árulókat” teljesen kiirtsák. Marat számítása szerint pedig legalább 10.000 ilyen áruló volt. Robespierre természetesen ezek közé sorozta mindazokat, akiknek tekintélyétől félt, köztük Brissot és Roland minisztert. Hozzáfogtak immár a „gyanusak” elfogásához.

Több száz nemesembert és papot zártak el, részben a karmeliták kolostorába, részben a Conciergerie-tömlöcbe és másutt. Azzal vádolták őket, hogy részük volt a monarchista összeesküvésben. Dobpergéstől, vészharangszótól állandóan visszhangzott a város. Mindenki a legrosszabbtól tartott. Danton egyre hangsúlyozta, hogy a haza belső ellenségeivel szemben csak merészség szükséges, semmi egyéb. Alaposan rá kell ijeszteni a royalistákra, kik a külső ellenséggel cimborálnak. Szeptember 1-én bomba gyanánt hatott a hír, hogy a poroszok ostrom alá fogták Verdunt. Ez döntött. Danton igazságügyminiszter a rendkívüli bizottságban tüstént bejelentette, hogy megérkezett a pillanat.

A következő két éjszakán Danton és egy aránylag kis csapat sorra járta a tömlöcöket és főbelötte a foglyokat, ártatlant és bűnöst egyaránt. Maillart pedig néhány bírónak felöltözött cimborájával sommás úton hozta a halálos ítéleteket. Csak igen kevesen nyertek kegyelmet. Maga a nép néma szemlélője volt a rettenetes vérengzésnek. A községi tisztviselők ellenben hivatalos ruhában jelenlétükkel mintegy helybenhagyták a dolgot. Pétion polgármestert maga a községtanács függesztette fel a gyilkosságok idejére. A nemzetőrség hiába várt a parancsra, Santerre, az új parancsnok néma maradt és így hát voltaképpen egy maroknyi kisebbség ontotta a politikai foglyok vérét. Céljukat azonban a jakobinusok elérték: a halálraíjedt royalisták nem mertek többé moccanni.

A szeptemberi gyilkosságok rettenetes óráiból hadd álljon itt néhány epizód. A foglyok között volt Lamballe hercegnő is, a királyné barátnője. Ennek egy kardcsapással széthasították a fejét, aztán a vérszomjas csapat rávetette magát a holttestre és darabokra tépte. Fejét dárdára tűzve vitték a Temple elé. Az ordítózás hallatára a királyné kinézett az ablakon és ájultan rogyott sógornője karjaiba. Egy másik fogházban Sombreuil, az invalidusok öreg kormányzója volt elzárva.

A többi áldozattal együtt őt is a vesztőhelyre vonszolták. Leánya azonban átölelte térdeit és olyan szívettpő hangon esdekelt kegyelemért, hogy a gyilkosok csakugyan félbehagyták véres munkájukat.

„Igyál arisztokrata vért — kiáltott az egyik — és atyád megszabadul!”

Egy jakobinus „huzafi.”

Kalapján ez a szó látható: „Liberté” (szabadság), a kabátjára akasztott kis jakobinus sikkán: „Egalité” (egyenlőség), törén: „Fraternité” (testvériség), pisztolyán pedig ez áll: „La mort” (a halál). Egyik zsebéből egy polgári igazolvány, a másiktól egy elfogatási parancs lóg ki.

A leány habozás nélkül itta meg a feléje nyujtott pohár embervért és apja meg volt mentve.

A többi fogházban hasonló módon folyt a mézszárlás. A jakobinusok kiadták a jelszót: „Óh nép, öld meg ellenségeidet, mert ez kötelességed!” A gyilkosságokat nyomon követte a rablás. Az áldozatoktól elszedett értékes holmi javát a városházára hordták. Ennek értékét többmillió frankra lehet becsülni. Erről a rengeteg kincsről soha senki nem számolt el.

Végre maga Danton is megsokalta a dolgot és betiltotta a további vérengzést, amelynek ő volt egyik legfőbb intézője.

A mérsárlás első napján, szeptember 2-án ment végbe a konvent tagjainak megválasztása is. Résztvett a választásban minden férfi, aki huszonegyedik évét betöltötte. Ez volt az első választás, mely az *általános* joron alapult, de „szabad” választásnak nem mondható, mert a vérengzések hatása alatt mindenki csak „hazafias” új képviselőket akart a konventbe küldeni. De csupán Párizsban. A vidék polgársága sok helyen megundorodott a borzalmaktól és mérsékelt irányú képviselőket választott, elsősorban girondistákat.

Az új konventnek 749 tagja volt, ezek közt 75 már tagja volt az első nemzetgyűlésnek is, 174 pedig a másodikban foglalt helyet.

A megalakuló ülés szeptember 20-án folyt le a Tuileriák egyik termében. Elnökké majdnem egyhangúlag Pétiont választották. A konvent titkárai Vergniaud, Brissot és Condorcet lettek, valamennyien girondisták.

A konvent párizsi tagjai az ülésterem legfelső padjait foglalták el. Innen nevezték el őket „hegypártiaknak” vagy röviden „hegy”-nek. Ők alkották egyúttal a szélső jakobinus párt zömét. Habár összesen csak 113-an voltak, elszánt föllépésükkel, valamint durva modorukkal félelmetes hatalmat képviseltek. A simanyelvű Robespierre és a mennydörgő hangú Danton voltak a hegypárt elismert vezetői. Rajtuk kívül Marat, Desmoulin Camille, Fabre d'Eglantine, a költő, Collot d'Herbois, Legendre, a mézáros, David, a híres festő játszottak tekintélyesebb szerepet. Továbbá akkor kezdtek feltűnni: Couthon, Tallien, Saint-Just, Klotz, Drouet postamester és többen. A később hírnevessé vált Carnot szintén a hegypárthoz húzódott. Ennek a hegypártnak félelmes hatalmát kizárólag Párizs külvárosai és uccái adták: mellette volt a karzat, a nemzetőrség tetemes része, amely fölött Santerre parancsnokolt, elsősorban pedig a városi községtanács Hébert elnöklete alatt, aki a vérszomjat illetőleg nem igen maradt hátra még Marat mögött sem.

A konvent egyik legérdekesebb tagja volt Fülöp orléansi herceg, aki természetesen letette rangját és mint „Egalité” (Egyenlőség) Fülöp polgártárs szerepelt. Mindössze egy szótöbbséggel lett Párizs egyik kerületének képviselője Marat polgártárs fáradhatatlan korteskedése folytán. A volt herceg ugyanis 15.000 frankért megvásárolta azokat a szennyes röpiratokat, amelyeket Marat írt Roland miniszter ellen és ugyancsak ennek ajánlotta fel megvételre. Roland visszautasította az ajánlatot. Egalité Fülöp okosabb volt, nem sajnálta a 15.000 frankot és így megszerezte magának a „derék” Marat támogatását.

A konvent jobbpártját képezték a girondisták, akiket mérsékelt párt-
nak is neveztek. Vezetőik voltak Vergniaud, Guadet, Gensonné, Brissot,
az éleselméjű Condorcet, Isnard, Barnaroux és főleg az ünnepeelt Pétion,
aki az augusztusi napok óta ismét egy kicsit jobbra kanyarodott.
A girondisták főereje a vidéki lakosságban gyökeredzett. Velük tartott
azonfölül több miniszter és kiváló tábornok, köztük Dumouriez és jó
ideig velük szavaztak azok a pártonkívüliek is, akik a síkon ültek. Ezek
szavazataival a girondistáké volt a többség a konventben. Magában
Párizsban azonban alig volt hívük.

A két nagy versengő párt mellett volt még egy harmadik is, amely-
hez az összes képviselőknek mintegy harmadrésze tartozott. Ez a párt
az ülésterem helyeit foglalta el s innen származott elnevezése: „a sik-
ság” vagy gúnyosan „a mocsár.” Idővel ez a párt lassanként elszéledt
és a másik kettőbe olvadt. Végre a képviselők egy negyedik csoportja
nem foglalt el rendesen ülőhelyet, hanem többnyire a szónoki emelvény
körül ácsorgott. Ezek nem mertek színt vallani és fontosabb szavazások
elől rendesen megszöktek. A csöcselék elnevezte őket „a mocsár békái-
nak” avagy „haspárt”-nak. Némán ült a terem közepén Siéyes, egymagá-
ban, mint volt pártjának utolsó maradványa. Sohasem szólalt fel, de
majdnem mindig a girondistákkal szavazott.

Mindjárt az első ülésen özőnével adták be az indítványokat. Leg-
fontosabb ezek közt az volt, amely a királyság ellőrlését kívánta. Az
indítvány, amelyet Grégoire püspök, girondista képviselő terjesztett be,
többek közt ezeket tartalmazta:

„A királyok olyanok az erkölcsi világban, mint a szőrnyek a ter-
mészetben. Az udvarok a bűnök műhelyei és a zsarnokság barlangjai.
A királyok története nem egyéb, mint a nép szenvedésének története.”

Egy másik girondista hasonló értelemben nyilatkozott s felsorolta
még XVI. Lajos bűneinek általánosan ismert lajstromát. Mélységes hall-
gatás következett. Többen nem jelentkeztek szólásra, mert az egész kon-
vent egyetértett e kérdésben. Erre az elnök egyszerűen kihirdette:

„A nemzeti konvent elhatározza, hogy Franciaországban a király-
ságot megszünteti!”

Zajos tetszés hangzott mindenfelől. Franciaország ettől kezdve
köztársaság volt. A következő napon Billaud-Varennes jakobinus indít-
ványára kimondotta a konvent, hogy új időszámítást léptet életbe, mely
szerint ezentúl a köztársaság első évétől, illetőleg ettől a naptól (1792 szeptem-
ber 22.) fogja az időt számítani.

Ez volt azonban egyúttal az utolsó eset, hogy a pártok egyetértet-

tek. A harcnak a girondisták és a jakobinusok közt előbb-utóbb ki kellett törni és a győzelemtől függött, hogy melyiké lesz a hatalom. A girondisták, felbátorodva a választások eredménye által, elhatározták, hogy a harcot mielőbb megindítják. Bevezetésül, a szeptemberi gyilkosságoktól elborzadva, azt az indítványt tették, hogy halálbüntetés érjen mindenkit, akit gyilkosságon, rabláson, fosztogatáson érnek vagy

A francia köztársaság pecsétje.

Ezt a pecsétformát 1791-től 1804-ig használták. Kőrirta ezt jelenti: „A francia köztársaság nevében.”

akik ezekre bujtogat. A konvent az indítványt óriási szótöbbséggel elfogadta, de egyúttal kitértek a szenvedélyek. Néhány girondista „diktatúra”-ról vagy „triumvirátus”-ról kezdett beszélni, amelyre a jakobinusok törekednének. Rebecqui képviselő merészen magát Robespierret vádolta, hogy diktatúrára törekszik két társával, Dantonnal és Marattal egyetemben. Ezek mindhárman dühösen pattantak föl, részint önmagukat,

részint egymást védelmezve. Robespierre hetykén és epésen hangoztatta érdemeit, amelyeket a „hamis hazafiakkal”: az arisztokratákkal szemben magának szerzett. Barbaroux girondista ugyan nem tágitott és jól letorkolta. De a konvent többsége a szélső eszközöktől ezidőszert még visszartent s ezért a Robespierre ellen emelt vádat elejtette. Rosszabbul járt Marat, aki lapjában egyenesen gyilkosságokra hívta fel a népet, a diktatúrát is követelte és most mégis szólásra emelkedett. A nagy többség szóhoz sem engedte jutni. Mindenfelől ilyen kiáltások hallatszottak: „A börtönbe vele!” Marat azonban nem zavartatta magát. Kijelentette, hogy neki sok a személyes ellensége, de ezek ne lármázzanak egy olyan férfiú ellen, aki többet használt a szabadságnak egymaga, mint ők valamennyien. Nem titkolta továbbá, hogy legalább

10.000 embert akart kivégeztetni „a közjó érdekében”. Arcátlan beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be:

„Ha nem tudok fölemelkedni az én eszméim magaslatára, annál rosszabb rátok nézve!”

A képviselők túlnyomó többsége gúnykacajjal fogadta ezt a dölyfös kijelentést, sokan pedig újra kiáltották:

„A törvényszék elé vele!”

Marat nem hátrált meg.

„Ha én befognám a számat, aranyakkal tömnek meg az erszényemet. Szegény vagyok, szünet nélkül üldöznek, földalatti kazamatákban kellett bujkálnom, hóhérpallástól rettegtem, mert az igazságot hirdettem.”

Vergniaud megadta neki a választ:

„Szégyellem — úgy mond, — hogy olyan ember után kell beszélnem, aki mindent rágalommal, épével és vérrel mocskol be.”

Ezután felolvassott egy körlevelet, amelyet a Marat elnöklése alatt álló

ellenőrző bizottság szeptember 2-án adott ki és amelyben Marat úgy őt, mint girondista társait halálra ítélte.

„A tömlöche Marattal!”

Marat erre pisztolyt rántott elő és azt kiáltotta:

„Azért is köztetek maradok, dacolok dühötökkel!”

Végre nagynehezen elült a vihar. A Marat elleni indítvány is lekerült a napirendről, dacára annak, hogy még Robespierre és Danton sem erő-

Marat.

A francia forradalom legvéresebb szája demagógja, a nép bálványa. Párizsban jogot és erostudományt tanult. Egy ideig Angliában élt. A forradalom kitörésekor a jakobinusok egyik vezére lett. Midőn rágalmozásai és fenyegetései miatt a párizsi község-tanács pörbe fogta, elrejtőzött. A király szökése után százával gyilkoltatta le a gyanusakat. Beválasztották a konventbe, ahol azt indítványozta, hogy a konvent felét adják át a hóhérnak. Fék-telenül izgatott, mindenkit megvádolt s több ezer ember ellen tett följelentést. Garázdálkodásai miatt már Robespierre is elfogatását tervezte, midőn Corday Sarolta behatolt lakásába és a fürdőkédban talált zsarnokot törével leszúrta.

ködtek nagyon, hogy őt védelmezzék, úgyhogy a gyűlölet iránta ébren maradt. Azonban a dolog lényegére nézve a girondisták nem érték el céljukat és csak még jobban felingerelték a jakobinusokat. A girondista Buzotnak az az életrevaló és célszerű indítványa, hogy a konvent biztosítására 3000 főnyi őrséget toborozzanak, még pedig a vidéken, szintén megbukott és csak azt eredményezte, hogy a Párizs és a vidék között az ellentét még jobban szembefűnővé lett, a párizsi nép pedig a girondisták iránt még nagyobb ellenszenvvel viseltetett.

Néhány héttel később (október elején) a győztes Dumouriez tábornok megjelenése idézett elő nagyobb mozgalmat. A poroszok megfutamítóját az a párt, melyhez legközelebb állott, a girondisták, nagy ünnepléssel fogadták, sőt még a jakobinusok közül is üdvözölték néhányan, ami az igazi hegy pártiak soraiban nagy visszatetszést szült. Dumouriez azért jött Párizsba, hogy a konventtől a győzelemre fordult háború folytatására pénzt meg katonákat kérjen és a háborútervről tanácskozzék. Marat ez alkalommal is kitett magáért: kihívóan elébe állott, sőt kérdőre vonta a tábornokot, „mint rosszerkölesű arisztokratát.” Dumouriez meglepve nézett rá:

„Hát te vagy az, akit Maratnak neveznek?”

Aztán megvetőleg végigmérte és hátat fordított neki. Marat most azt hirdette, hogy a tábornok szövetkezik a girondistákkal a jakobinus uralom megbuktatására.

Dumouriez, miután a girondistákkal tanácskozott, visszament a harctérre és csakhamar azzal lepte meg a világot, hogy Jemappes mellett az egyesült porosz-orosz hadsereget tönkreverte. A győzelem a franciák előtt szabaddá tette Belgiumot. November 14-én Dumouriez bevonult Brüsszelbe.

XVI. Lajos püre és kivégzése.

A poroszok kiűzése és a francia csapatok győzelmes előnyomulása a fogoly király sorsára is hatással volt. A francia forradalomnak egyik döntő és egyúttal legborzasztóbb fejezetéhez érkeztünk: XVI. Lajos pöréhez és kivégzéséhez.

Hogy a szerencsétlen királyt eltegyék láb alól, ez a jakobinusoknak már régi terve volt. Két ízben próbálták meg a terv végrehajtását: június 20-án és augusztus 10-én. Közben a konvent megszüntette ugyan a királyságot, de a trónjától megfosztott uralkodó személye még útjában állt a jakobinusoknak. Az volt a szándékuk, hogy

kivégzik és ezáltal elejét veszik annak, hogy az idegen hatalmak tovább is érdeklődhessenek sorsa iránt. Mégis a girondisták voltak azok, akik indítványt tettek, hogy XVI. Lajos törvényszék elé állíttassék. Ki akarták ezzel mutatni a tömeg előtt, hogy ők is jó köztársaságiak. November 6-án Valazé képviselő jelentést terjesztett a konvent elé a volt király bűneiről.

Kimutatta, hogy Lajos király, amint ezt elfogott leveleiből és a Tuileriáknak egy titkos rejtekében megtalált irataiból kiderült, összeköttetésben állott az emigránsokkal, terveket szőtt a forradalom ellen és a régi rendszer helyreállítására. A következő napon Mailhe fölvetette a kérdést, hogy a konvent ítélhet-e egyáltalában a király fölött és igennel válaszolt rá. Azt fejtegette, hogy mint király sérthetetlen volna, de mint magánember igenis a konvent törvényszéke elé állítható, még pedig az ellenséggel való cimborálás és összeesküvés miatt.

Hallatszottak ugyan olyan hangok is, hogy jogilag nem lehet Lajost vád alá helyezni. Az 1791-ik évben kihirdetett amnesztia megtiltotta, hogy eddig elkövetett cselekményei miatt bárkit is felelősségre vonjanak. Az alkotmány értelmében továbbá a király helyett miniszterei felelősek, maga az uralkodó sérthetetlen volt. Még abban az esetben is, ha idegen hadsereget vezetett volna saját hazája ellen, csak trónjától lehetett volna megfosztani: ez pedig már bekövetkezett. Ha tehát nem is tekintették többé királynak Lajost, nem lehet tőle elvenni azokat a jogokat, amelyek őt mint polgárt megillették. Ámde a girondisták többsége azt hangoztatta, hogy Lajos áruló terveit minisztereinek háta mögött, mint magánember szötte és ezért mint bármelyik más polgár, törvényszék elé állítandó.

A jakobinusok kevesebb okoskodással és furfanggal jártak el. Ők röviden azért törtek a király életére, mert Lajos — míg él, nem szűnik meg az államra veszedelmes lenni. Az állam érdeke követelte tehát halálát. Egyik társuk, Saint-Just, egy huszonhárom éves fiatalember éppoly tehetséges, mint fanatikus lélek, azzal állt elő, hogy itt nem jogi kérdésről van szó, hanem háborúról a nép és a király közt. A királyt nem mint polgárt, hanem mint ellenséget kell legyőzni, még pedig azonnal, teketória nélkül. Az eljárásnál nem a polgári jogok, hanem a népfelség jogai veendőek tekintetbe. Még a jakobinusok sorában is hallatszott erre ellenmondás, de *Robespierre* erélyesen és szokatlan nyíltsággal pártját fogta Saint-Justnak. Egy lefokozott király csak arra való, hogy az állam nyugalalmát zavarja és a szabadságot veszélyeztesse. Lajos a saját népe ellen elkövetett árulással az egész emberiség ellen vétett és ezért méltó a ha.álra. Szó-

val, bár különböző indokolás alapján, de a dolog velejét tekintve, a hegypárt és a girondisták egy véleményen voltak és ezzel XVI. Lajos sorsa meg volt pecsételve. Hátra volt még a formai eljárás, a pör.

A jakobinus klubok lázasan igyekeztek a maguk véleményének

Saint-Just.

A jakobinus párt egyik vezére, a konvent tagja. Fanatikus, merész, de tehetséges fiatalember volt. A konventben ő követelte leghangosabban XVI. Lajos kivégzését. Jelentékeny része volt a girondisták megbuktatásában. Tagja volt a mindenható triumvirátusnak. Robespierrel együtt vitték a vérpadra.

országszerte híveket szervezni. A konventben pedig Robespierre november 28-án bejelentette, hogy egy királypárti összeesküvésnek jött a nyomára, meg kell tehát semmisíteni az összeesküvés fejét, a királyt. Akkor majd magától vége lesz a gabonahiánynak, a nyomornak és a bizalmatlanságnak is. Mikor a konvent a határozatot most is el akarta odázni, előálltak Párizs város küldöttei és „a szuverén, zarnokgyűlő és rettenetes nép” nevében követelték XVI. Lajos rögtöni elítélését. Falragaszok is követelték Lajos fejét. A mérsékeltbbek ekkora kényszer alatt nem bírtak többé a közvéleménnyel dacolni.

December 2-án kimondták tehát a határozatot: „A konvent XVI. Lajost pörbe fogja.” A girondisták és „a mocsár” is igennel szavazott. A tárgyalás idejéül a délelőtt tizenegy és esti hat óra közti időt tűzték ki. Két napig arról tanácskoztak, hogy milyen legyen a pör tárgyalásának rendje. És olyan eljárást állapítottak meg, amely ellen manapság felháborodva tiltakoznék minden gonosztevő. Huszonegy tagú bizottságot küldtek ki, amely megállapította a király ellen emelendő vádakát, valamint a hozzá intézendő kérdéseket. Míndezekről a király, azaz most már Capet Lajos polgár, természetesen nem tudott semmit,

mert teljesen el volt zárva a külvilágtól. Neki meg kellett jelennie a konvent törvényszéke előtt, meghallgatni a vádakat és rögtön felelni néhány száz kérdésre, amelyet vádlói körültekintő számítással nyolc nap alatt állítottak össze. Valaki mégis felszólalt, hogy ez így nincs egészen rendjén, mire lemásolták a kérdéseket és eljuttatták a vádlothoz.

December 11-én egész Párizst dobpergés zaja verte föl álmából. Nemsokára loyasság és tüzéség jelent meg a Temple előtt. A pokoli lármára ijedten riadt fel a királyi család, habár Cléry, a hű szolga útján már értesülve volt mindenről. Nemsokára jött Santerre és felszólította Capet Lajost, hogy kövesse őt a konventbe. A király kocsiba ült. Néhány száz főnyi katonaság ment a király előtt és után, a kocsit ágyúk vették körül. Ilyen nagy volt a félelem, hogy a királpártiak ezt az alkalmat esetleg XVI. Lajos megszabadítására használják fel.

A konvent mély hallgatással fogadta a belépő királyt, aki a terem közepén egy széken foglalt helyet. A girondisták közül sokan nem tudták elfojtani megilletődésüket. A vádlevél fölolvása nyomban elkezdődött. Az udvarnak 1789 június 20-ikától elkövetett összes hibái fel voltak ebben sorolva, mert egyebet nem tudtak a vádolt terhére róni. Nem felejtettek ki semmit: sem a Mirabeauval való összeköttetést, melyről a nemrég megtalált titkos iratok tanuskodtak, sem a vétőjog néhányszori alkalmazását, sem a kivándorolt hercegekkel való levelezést, sem a svájci gárdának augusztus 10-ike reggelén történt ellenőrzését. Barère volt az elnök. Ez minden vádpont után föltette a kérdést:

„Mit felel ön erre?”

A király határozott hangon válaszolt s ismételten az alkotmányra hivatkozott, amelyet soha meg nem sértett. Csak mikor az augusztus 10-iki mézszárlást is az ő terhére rótták, kiáltott fel izgatottan:

„Nem, uraim, nem! Ezt nem én cselekedtem!”

A titkos vasszekrényben talált írásait és leveleket egyáltalában letagadta, noha e bizonyítékok a bírák kezei között voltak.

Midőn a vallatásnak vége volt, hazavitték a Temple épületébe és most a konvent a hegypárt tiltakozását mellőzve, védőt rendelt melléje. Lajos választása Targetre, vagy ha ez nem vállalná, Tronchetre esett. Az előbbi tényleg agg korával hozakodott elő. Mielőtt a második nyilatkozhatott volna, fölemelkedett Malesherbes volt miniszter és önként ajánlkozott a király védőjének, Tronchet pedig később szintén vállalta a védelmet. A konvent egyúttal megengedte Lajosnak, hogy viszontlássa családját, amelytől végleg el akarták szakítani. Viszont a párizsi községtanács ebbe csak olyan föltétel alatt egyezett bele, ha a király

gyermeknek nem látják többé anyjukat. Hogy a fájdalomtól már úgyszólván meggyógyult anyjának legalább ez az egyetlen vigasztalása megmaradjon, Lajos inkább lemondott arról, hogy viszontláthassa családját.

A védőirat kidolgozása annyi munkába került, hogy a két védő még egy segédet is vett maga mellé a fiatal és bátor De Sèze személyében.

December 26-án a királyt ismét a konventbe vitték. XVI. Lajos ekkor már felismerte az ügy végzetes voltát és az előtte való estén sajátkezüleg megírta végrendeletét.

A király a konventben védői mellett foglalt helyet. Elsőnek De Sèze kezdte meg védőbeszédét, amely az éles elmének és az alaposágnak mesterműve volt. A védelem mindenekelőtt tiltakozott az ellen, hogy a vádlók egyúttal bírák legyenek és a király sérthetetlensége alapján kérte a felmentését. Követelte aztán, hogy a vétkeiséget a konventnek csak kétharmad többsége mondhassa ki.

Maga XVI. Lajos is szólásra emelkedett ezután. Erős hangon, ünnepélyesen beszélt.

„Nem akarom — úgyszólván — ismételni védőimemet. Minthogy ezúttal talán utoljára szólok önökhöz, csupán azt jelentem ki, hogy védőim igazat mondanak. Az én lelkiismeretem tiszta. Sohasem volt kifogásom tettemnek nyilvános bírálata ellen, de szívemet marcangolja az a vád, hogy én népemnek ártatlan vérént ontottam és különösen, hogy az augusztus 10-iki szerencsétlenségnek én vagyok az okozója. Hiszen egész sorsom bizonyosság amellett, hogy inkább magamat tettem ki veszélyeknek, csakhogy a nép vérént kíméljem. Ilyen gyanúsítást tehát nem érdemlek meg.”

A király és védői ezután elhagyták az üléstermet. Szenvedélyesen és izgatottan tárgyalták az esetet. Egy monarchista képviselő a szónoki emelvényre rohant, hangosan követelte, hogy rögtön szüntessék meg ezt az egész pört: a konvent ne bélyegezze meg önmagát a volt király fölött hozott ítélettel. Őrjöngő lárma volt a felelet. „Ki vele, taszítsátok le onnan!” — ordította több mint száz torok. Olyan nagy lett végül a kavargás, hogy az ülést fel kellett függeszteni.

Egy óra múlva megkezdtek a vitát. Egymásután több szónok nyilatkozott a vétkeiség mellett és ellen. A girondisták, hogy Lajos fejéről elhárítsák a halálos ítéletet, ügyes fogást találtak ki. Salles girondista képviselő a párt megbizásából azt indítványozta: „Döntsön a nép.” Tizennégy nap alatt futárok bejárhatják az országot és elhozhatják a választókerületek, az „ős-gyűlések” feleletét arra a kérdésre, hogy XVI. Lajost halállal büntessék-e vagy pedig a háború befejezéséig fogva

maradjon. Ámde az indítvánnyal a girondisták elkéstek, hiszen a konvent illetékessége fölött már döntöttek. Robespierre természetesen hevesen ellenezte az indítványt s azt fejtegette, hogy a királypártiak az erkölcsös és jólelkű népet a szavazásnál bizonyára megfélemlítik. Vergniaud meggyőző érvekkel cáfolta meg Robespierre szemfényvesztő okoskodásait. Csodálatos világossággal ismerte fel a népitélet mellőzésének következményeit. Egy világháború támad Franciaország ellen a királygyilkosság után. Azt is előre megjósolta Vergniaud, hogy a hegypárt nem fog nyugodni, amíg a király után hóhérbárd alá nem juttatja az egész konventet.

A szavazás 1793 január 14-én történt meg a következő három kérdésre:

1. „Vétkes-e Capet Lajos az állam biztonsága és a közszabadság elleni összeesküvésben?”

2. „A hozandó ítélet, bármilyen legyen, a nép jóváhagyása elé terjesztendő-e vagy nem?”

3. „Milyen legyen a büntetés?”

Január 15-én Vergniaud elnöklése alatt megkezdődött a névszerinti szavazás az első kérdésre. Az eredmény az lett, hogy a királyt egyhangúlag vétkesnek mondták ki.

A második kérdésben nemmel szavazott 424 képviselő, igennel 284 képviselő. A többség tehát a nép jóváhagyását mellőzendőnek vélte. Ennél a szavazásnál megnyilatkozott a girondista párt élıhetetlensége. Mert ha a második kérdésnél csak néhány ügyes frázist hangoztatnak a „meg nem vesztegethető” nép dicséretére, könnyen többséget kapott volna a népitélet követelése és egyúttal valószínűleg meg lett volna mentve a király, a girondista párt jövőjével együtt.

Január 16-án a harmadik kérdés került sorra. Mindjárt az ülés

Gúnykép a francia forradalomra.

Kezeiben tört és fáklyát tartva, halálfejes ruhában, kígyóhajjal rohan előre a köztársaságot megszemélyesítő rémalak. Lábaival eltiporja a királyi koronát, a bibliát, a pápai tiarát. Mögötte tűzvész és a nyaktiló látható.

elején azt a határozatot fogadták el a jakobinusok, hogy az ülés nem rekeszthető be addig, amíg nincs határozat. Danton indítványára pedig kimondották, hogy érvényes ítélet hozatalára nem szükséges kétharmad többség, elegendő hozzá az abszolút többség. Egész éjjel és a következő egész napon át, huszonnégy óráig tartott a szavazás.

Az elnöki emelvényen és a teremben csak néhány mécs pislogott. A padokban a képviselők egy része aludt, a többi dohányozva vagy falatozva közömbösen hallgatott vagy pedig csoportokba verődve beszélgetett, várva, amíg a szavazás sora reá kerül. A páholyokban és a karzatokon ezer és ezer ember szorongott s falrengető éljenzésben tört ki minden szavazatnál, amely a halálbüntetést kívánta. A többi szavazatot véstjóslo morgással vagy fenyegető szidalmakkal kísérték. Kézről-kézre jártak a pálkás üvegek is, amelyekkel XVI. Lajos halálára koccintottak.

A szavazatok nagyon megoszlottak, körülbelül egyforma számarányban estek a börtönbüntetésre, a számkivetésre és a halálbüntetésre.

Egalité Fülöp (az orléansi herceg) a halálra szavazott, mint mondotta: „Csupán kötelességérzetből.” Ezt az indokolást még a jakobinusok is cinikusnak találták és nagy röhögéssel feleltek rá. Ez a szavazat volt az, amely a halálos ítéletnek az abszolút többséget megszerezte.

Végül Vergniaud elnök kihirdette az eredményt. A konvent 749 tagja közül betegség miatt hiányzott nyolc, kiküldetésben távol volt tizenöt, öt pedig megtagadta a szavazást. Szavazott tehát 721 képviselő, a többséghez eszerint 361 szavazat kellett. Szólt pedig 361 szavazat halálra, ezek közül azonban több girondista szavazat a halálbüntetés elhalasztására. Két szavazat gályarabságot kívánt s végre a többi börtönt vagy száműzetést.

A király védői azonnal tiltakozást jelentettek be a halálos ítélet ellen és követelték a nép döntését. A konvent az indítványt elvetette s január 18-án a halálbüntetést végleg kimondotta, a következő napon pedig 380 szavazattal 310 ellenében az azonnali kivégzést határozta el.

A konvent ítéletének hírére Malesherbes vitte meg a királynak. Az érdemekben megöszült öregember annyira le volt sujtva, hogy még ő szorult vizsgálásra. XVI. Lajos nyugodtan fogadta a rettentő hírt, amelyet másnap hivatalosan is közölt vele Garat, az új igazságügy-miniszter, Danton utóda. Danton ugyanis megvált a miniszterségtől, hogy a konvent tagja maradhasson.

Az írásban átnyújtott ítéletet XVI. Lajos szó nélkül zsebre tette. Azután háromnap haladékot kért, hogy a halálra előkészülhessen, továbbá egy gyóntató papot és végül engedélyt, hogy szerencsétlen

családjával még egyszer tanuk nélkül beszélhessen. A konvent a haladékos megtagadta, Lajos többi kívánságát azonban teljesítette.

Garat maga kereste fel a lelkészt, akit a király kívánt, Edgeworth nevű angol papot és azt a Temple épületébe vezette. Edgeworth az esküt megtagadó papokhoz tartozott s pár év előtt Erzsébet hercegnő gyóntatója volt. Este nyolc órakor találkozott családjával XVI. Lajos. Nyugtalanul járt fel és alá szobájában, mikor végre megnyílt az ajtó és belépett Mária Antónia, aki kezén vezette fiát, továbbá húga, Erzsébet hercegnő és leánya. Kétségbeesetten, zokogva horultak egymás karjaiba. A lelkész, mint a jelenet szemtanuja meséli, hogy mintegy félóráig egyik sem tudott szólani egy szót sem. A fájdalomnak szivetrázó kitörése töltötte be a szobát. Végre Lajos csitította, sőt vigasztalta övéit. Suttogva, nehogy a szomszéd szobában ácsorgó katonák meghallják, beszélgetett a szerencsétlen család. A gyötrelmes, gyakran mély hallgatástól félbeszakított társalgásnak a király vetett véget s kérte övéit, hogy távozzanak. A királyné és a hercegnő sokáig nem akarták kezét elengedni. A kis Mária Terézia hercegnő pedig ájultan rogyott össze.

Éjfél tájban a király lefeküdt, miután Edgeworth vigasztalásait meghallgatta. Cléry, a hű szolga ébren maradt s őrködött urának nyugalma fölött, aki nemsokára elaludt. Reggel öt órakor Lajos fölébredt. Edgeworth misét olvasott neki: egy díván szolgált oltár gyanánt. A király térdepelve, ájtatosan hallgatta a misét, aztán megáldozott, majd tovább hallgatta a lelkivigasztalásokat.

„A magasságban — így szólt a paphoz — pártatlan bíró lakozik, ő majd igazságot szolgáltat nekem, amelyet az emberek megtagadtak tőlem.”

Ekkor Santerre, a nemzeti gárda sörfőző parancsnoka lépett be.

„Értem jön? — kérdezte a király. — Készen vagyok.”

Még egyszer letérdelt Edgeworth előtt s így szólt:

„Adja rám áldását. Be van végezve minden. Imádkozzék értem a Mindenhatóhoz!”

A pap megáldotta őt. Aztán a király fölemelkedett.

„Tehát menjünk” — szólott Santerrehez és megindult lefelé a lépcsőn.

Egy koci várakozott a Temple kapuja előtt. A király fölült, mellette Edgeworth, vele szemben két csendőrtiszt foglalt helyet. Síri csendben indultak el. A király a haldoklók imáját mormogta egy breviáriumból, amelyet Edgeworth ajándékozott neki. Az uccákon mindenütt mélységes volt a csend. A boltok és az ablakok zárva voltak, az út egész hosszában katonák képeztek sorfalat.

Sötét felhőktől volt borus az ég. A forradalom terén várta Lajost a vérpad. Ezt is katonák és ágyúk vették körül, mögöttük tolongtak a csőcselék ezrei. Mintegy tíz óra tájban megérkezett a kочи és a király leszállott. Szilárd lépésekkel ment fel a vérpad lépcsőin, aztán levetette felső ruháit. A pribékek hátra akarták kötözni kezeit. Méltatlankodva toltta el őket magától is azt mondta :

„Jót állok magamért !”

Megcsókolta a feszületet és Edgeworth kíséretében megindult a vesztő-bárd felé. Egyszerre azonban a vérpad másik szélére indult és szólni kezdett :

„Franciák, én ártatlanul halok meg. Megbocsátok ellenségeimnek és kérem az Istent, hogy vérem ne szálljon a szerencsétlen Franciaországra.”

Tovább nem engedték szólni. Megperdültek a dobok s elnyomták a király erőteljes szavát. Lajos még kétszer fogott beszédbe, de több szavát nem lehetett hallani. A hóhérlegények megragadták és odavonszolták a guillotín alá, ahol Edgeworth szünet nélkül imádkozott. Pár pillanat múlva lecsapott a bárd és XVI. Lajos megbűnhődött ősei bűneiért. Itt-ott a csőcselék soraiból kiáltások hallatszottak : „Éljen a köztársaság !” De a nagy tömeg néma maradt és csendesen oszlott szét, meg volt hatva a szerencsétlen áldozat iránt való részvételtől. Maga Samson, a hóhér is csodálkozását nyilvánította a bátorság és nyugodt méltóság fölött, amellyel XVI. Lajos sorsát elszenvedte.

XVI. Lajos valóban elmondhatta, hogy tiszta lelkiismerettel hal meg. Jót akart ő mindig, de nem tudott akarátának erőt és nyomatékot adni. Nem hiányzott lelkéből a kötelességérzet, de a rendkívüli körülmények közt nem tudta megállani helyét. Az ő önzetlen, őszinte lelke bűnhődött azokért a vétkekért, amelyeket elődei követtek el. Ő aratta azt a vihart, amit azok vetettek.

A girondisták bukása.

XVI. Lajos kivégzése a forradalom fordulópontját jelzi. Ez a kivégzés Európát borzalommal, az uralkodókat bosszúvágygal töltötte el. Több hatalom nyomban megizente a háborút. Anglia, mely különben sem tudta elfelejteni, hogy Franciaország segítsége miatt veszítette el amerikai gyarmatait, azonnal belépett a fejedelmek szövetségébe, az úgynevezett első koalícióba.

A francia konvent azt hitte, hogy miután megsemmisítette a

királyságot, Európa népei azonnal melléje fognak állani, azaz minden országban ki fog törni a forradalom. Ebben a hitében elbizakodva, a külhatalmak képviselőit kiutasította Párizsból, Angliának, Hollandiának és Spanyolországnak pedig megüzente a háborút. Az osztrákok és poroszok ellen is tovább folyt a harc. A koalíció éltető lelke és szervezője Pitt angol miniszterelnök lett.

A konventnek még magában Franciaországban is elszánt ellenégei támadtak. *Toulonban* királlyá kiáltották ki a trónörökösöt XVII. Lajos néven és hadat izentek a konvent zsarnokságának. *Vendée* tartomány pedig, amelynek pátriárkális népe kezdettől fogva rossz szemmel nézte a forradalmat, föllázadt a királygyilkos konvent ellen és hű maradt istenéhez, a királyi családhoz, nemeseihez és papjaihoz s bosszúra készült a vértanu király kiontott vééréért. Lázadás támadt a meghódított *Belgiumban* is, ahol a szorgalmas, takarékos lakosság nem akarta a konvent által nyakra-főre kibocsátott papírpénzt elfogadni és egyébként is sokat szenvedett az időnként odaküldött francia biztosok, Danton és társainak hallatlan fosztogatásai miatt, akik a kilátásba helyezett „testvériség és szabadság” helyett kirabolták a népeket.

Megmozdult Dumouriez tábornok is. Eltökélte, hogy hadseregével Párizsba indul és a jakobinusok rémuralmát megdönti. Előbb azonban még Jemappes mellett diadalt aratott a belgákon, míg alvezérei Hollandiát is hatalmukba kerítették. Most már diadalmas sereggel vonulhatott a francia fővárosba. De terve dugába dőlt, mert 1793 március 18-án Neerwinden mellett megverték az osztrákok és Hollandiából, sőt Belgiumból is kiszorították.

Hogy szándékát mégis megvalósítsa, alkudozni kezdett az osztrák fővezérrel, koburgi Józsiás herceggel, illetőleg Mack ezredessel. Az volt a terve, hogy osztrák csapatok segítségével Franciaországban visszaállítja a királyságot. A saját seregében szolgáló chartresi hercegnek, Egalité Fülöp fiának szánta a trónt. Ez a terve azonban nem sikerült. A konvent gyanut fogott ellene, kiáltványokkal föllármázta katonáit, akik aztán megtagadták Dumourieznek az engedelmességet. Mindössze 1600 ember, elsősorban a Bercsényi (Berthier) ezred maradt hű hozzá. Ezekkel átszökött Franciaország határán s onnan folytatta az alkudozásokat. Harminc év mulva, a világtól teljesen elfelejtve halt meg Dumouriez, aki egykor hazájának szemefénye volt.

Párizsban Robespierre és pártja csak örvendett Dumouriez árulásának. Robespierre most már kiabálhatott árulásról és indokolhatta zsarnokságát, amely napról-napra rettentőbb kezdett lenni.

Közben Danton rablott kincsekkel megrakodva visszatért Belgiumból és nem tudni, vajjon szeszélyből vagy politikai józanságból a girondisták felé kezdett hajolni. Lehet, hogy a külföldi veszéllyel szemben az összes köztársasági pártok egyesítését tervezte. A girondisták, rosszul titkolt ellenszenvvel ugyan, de szükségből mégis elfogadták a szeptemberi mérsárlások szervezőjének jobbját, mert már ekkor látták, hogy a jakobinus pallos már rájuk is készül lecsapni.

Robespierre 1793 március 10-én, azon a napon, midőn a konvent 300.000 katonát indított a határra a külső ellenség ellen, a belső ellenfelek fékentartására egy *rendkívüli forradalmi törvényszék* felállítását indítványozta, amelynek a 25 konventtagból álló *jóléti bizottság* (Comité du salut public) segédkezzék az árulók ártalmatlanná tételében és ez utóbbi egyúttal a legfőbb államhatalmat is kezelje. A forradalmi törvényszéknek joga lett volna mindenkit halálra ítélni és kivégeztetni, akit gyanusnak talál. Danton segítségével a girondisták csupán annyit tudtak az indítványon módosítani, hogy a konvent a forradalmi törvényszék mellé, de csak pár napra, esküdteket is adott.

A kelletlen barátság Danton és a girondisták közt nagyon rövid életű volt. Mikor április elején Dumouriez árulásának híre jött, Lasource girondista képviselő nyíltan bűnrészességgel vádolta Dantont. Ez erre feldühödve otthagyta a girondistákat és újból a jakobinusok karjaiba vetette magát a karzat tomboló tetszése közt. A közvélemény nyomása alatt a konvent rögtön újjászervezte a forradalmi törvényszéket, valamint a jóléti bizottságot is s mind a kettőt kizárólag jakobinus tagokkal töltötte meg, akik között ott volt természetesen Danton is. A jóléti bizottság mellé végül egy közbiztonsági bizottság került szintén csupa jakobinus taggal és hogy teljes legyen a hegypárt mindenható hatalma, egy népgárdát is szerveztek, egytől-egyig sansculotte síhederekből, napi két frank zsold mellett. Sőt a jakobinusok abban állapodtak meg, hogy a március 10-iki éjjeli ülésen valamennyi girondistát egy szálíg leszűrik. Ezek neszt vették a dolognak és nem mentek el az ülésre, de elég-tételt most sem kaptak.

A girondisták, akik a konvent többségét képezték, így veszítették el lassanként minden befolyásukat. Hogy ezt visszaszerezzék, nemkülönben önvédelmi ösztönből, ellenakciót kezdtek, de ennek ők vallották kárát, mert minden tervükkel kudarcot vallottak. Áprilisban az árulás vádját emelték Marat ellen, de hiába: a forradalmi törvényszék felmentette ezt a vadállatot. Májusban Guadat girondista a párizsi község-tanács feloszlátását követelte, de csak annyit tudott elérni, hogy a

konvent 12 tagú bizottságot küldött ki a városház viszonyainak megvizsgálására. A községtanács azonban megtartotta hatalmát, mert a konventtel szemben tehetetlen maradt. A jakobinusok és elvtársaik többé nem haboznak. Elnökük, Robespierre azt indítványozza, hogy mindazok ellen, akik a zsarnok életét menteni igyekeztek, vád indíttassék. Ezen indítvány éle nyíltan a girondisták megsemmisítésére irányult. A jakobinusok azt tervezték, hogy a konventet külvárosi bandákkal rohantatják meg. Nyomban megkezdődött a külvárosok felbujtása. A girondisták azzal feleltek, hogy Hébert községtanácsost lázítás miatt elfogatták. Azonban a községtanács küldöttsége Hébert szabadonbocsátását és a konventtől a 12 főnyi bizottság vád alá helyezését követelte. Isnard girondista, aki éppen elnökölt, így felelt a követelésre :

„Párizsnak tisztelnie kell a nemzet képviselőjét. Ha a községtanács a konvent ellen merényletet kísérel meg, akkor Párizs városa el fog pusztulni, úgyhogy csak a puszta helye marad.”

Rettentő zajongás fogadta ezt a kijelentést. Danton mint egy sebzett tigris ugrott fel s így kiabált :

„Ennyi szemtelenség már sok. Nem lesz többé béke a girondisták és a hegypart között!”

A konvent fegyveres bandák fenyegetései közepette éjfélig folytatta a vitát és végre elrendelte Hébert és társainak szabadlábra való helyezését, valamint a 12-es bizottság feloszlatását. Ámde másnap a girondisták megkísérelték visszavonni ezt az erőszakkal kicsikart rendeletet. Erre a jakobinusok orvtámadással válaszolnak. A külvárosok csőcseléke fegyveresen benyomul az ülésterembe. Ennek a sansculotte gárdának Henriot volt a vezére, aki egykor lakáj, aztán csempész, végül titkosrendőr volt, lopás miatt vád alatt állt, ellenben vérszomjas buzgalmával a szeptemberi napok alatt magára irányította a „hazafiak” figyelmét. Rikácsoló hangon, folyton torzképet vágva parancsnokolt és a tömeg vakon követte rendeleteit. *Vergniaud* fölismerte a veszedelmet s megeskette a konvent tagjait, hogy inkább meghalnak, de nem engednek. A lázadók mégis fölolvastatják követeléseiket: fel kell oszlatni a 12-es bizottságot és Roland, Barbaroux, Brissot, Guadet képviselőt, valamint Clavière és Lebrun minisztert azonnal le kell tartóztatni. A konvent habozik. Robespierre és Danton nyíltan a girondisták fejeit követelik. Végre este tíz órakor a konvent visszautasítja ugyan a megnevezettek kiszolgáltatását, de elfogadja Barère indítványát, melynek értelmében feloszlatják a 12-es bizottságot, a girondisták utolsó mentősvárát.

A hegypárt azonban nem érte be ezzel az erőpróbával. Most már birokra kelt a gyűlölt ellenpárttal és megindult közöttük az élet-halál-harc. A közbiztonsági bizottság a községtanács útján valamennyi girondistát, aki nem tagja a konventnek, elfogatja, köztük Roland volt minisztert és ennek feleségét. Június 2-ára tűzték ki az igazi mérközést. Gyors futárok által visszahívták Santerret Vendée tartományból,

A rendjelek eltörlése.

A párizsi községtanács a polgári egyenlőség érdekében elrendelte az összes rendjelek és jelvények beszolgáltatását, amelyet a királyság idején viseltek. A jelvényeket aztán egy kosárba dobták.

ahová a felkelés leverése végett küldték. A június 2-iki éjszakán *Marat* a városháza tornyában maga kondította meg a vészharangot. *Henriot* a sansculotte hadsereggel és 163 ágyúval indult a konvent ellen, melynek kijáratait fegyveresek zárták el. Kiadták a parancsot, hogy határozathozatal előtt egy képviselőnek sem szabad távozni. Az indítvány pedig a községtanács azon követelése volt, hogy szolgáltatassák ki neki a girondisták vezéreit, akik a múltban a bukott zsarnok és *Dumouriez* pártfogói voltak, a jelenben pedig Párizs ellenségei. A csöcselék benyomult az ülésterembe s ordítva özönlötte el a padokat. A rettentő zajban komoly tanácskozásról szó sem lehetett. Végre mégis meghallgatták

a síkhoz tartozó *Barèret*, aki azt indítványozta, hogy az illető girondisták önként mondjanak le a képviselőségről. Isnard és néhány társa hajlandónak is nyilatkozott erre, de a többi gyávaságnak tartotta a lemondást és szólásszabadságot követelt. Sőt Lanjuinais, a Párizst rémületben tartó gyilkosok és zsarnokok elzárását merete követelni, mire a bőszejakobinusok lerántották a szószékről.

Ismét *Barère* állt elő, hogy a konvent rekessze be ülését, a képviselők menjenek haza, majd elváltak, van-e a tömegnek bátorsága feltartóztatni őket. A konvent tagjai *Hérault* elnök vezetése alatt egytől-egyig az udvarra vonultak. Ámde *Henriot* csapatai ezekkel a szavakkal: „Nem mentek ki, míg ki nem adtátok a huszonkettőt,” visszakergették őket az ülésterembe. Nem maradt tehát más hátra, mint visszatérni a terembe s szavazni. A többség *Couthon* indítványára a 20 girondistát és a 2 minisztert kiadta a községtanácsnak. A zavargás eredménye tehát a girondisták teljes megsemmisülése volt.

Az a párt, mely az anarkhiával, a tömeges vérontással és a rémuralommal sehogy sem bírt megbarátkozni, természetesen útjában állott a rémuralom embereinek. Támaszaik azonban, elsősorban a polgárság és az alkotmányos elemek, már régebben cserbenhagyták őket. Tartahatatlan helyzetbe kerültek, az egyik védelmi vonalból a másik után verték ki őket. A jakobinus-klubból kiszorultak a hegypárt elemeinek beözönlése által, a városházból *Pétion* lemondása folytán, a minisztériumból *Roland* és társai visszavonulása következtében, a hadseregből pedig *Dumouriez* elpártolása folytán. Május 31-én elvesztették a 12-es bizottságban megszállott pozíciót, most június 2-án pedig a konventben magában érte őket a teljes pusztulás.

A 22 áldozatot a konvent termében nyomban letartóztatták. *Marat* az utolsó percben még néhány személyes ellenfelével megtöltötte a névjegyzéket. A többi girondista pedig egyelőre szobafogságot kapott.

A hegypárt, helyesebben a rémuralom emberei: *Marat*, *Danton*, *Robespierre* győzelme teljes volt. Az ellenzéket a konventben végleg megsemmisítették. A győzelemmel együtt kezébe került minden hatalom. Csekélyszámú, de jól szervezett kisebbség terrorizálja ezentúl Párizsból egész Franciaországot.

Sokan — így *Danton* is — abban a hitben éltek, hogy már most a belső harcoknak véget vetettek. Mások azt fejtegették, hogy immár a konvent visszanyerte teljes erejét és hozzáfoghat a munkához. Ugyancsak tévedtek. A konvent, igaz, rálépett a munka ösvényére és a kormányrendszert a legszélsőbb demokrata alapra akarta fektetni, sőt új

alkotmány tervével is bajlódott. Héraul képviselő el is készítette ennek tervezetét, amelyet, miután a konvent elfogadta, népszavazás alá bocsátottak. A nép azonban ekkor már annyira jóllakott a konventtel, hogy a szavazásban csak 2 millió ember vett részt, tehát a választóknak alig harmadrésze. A többség természetesen helyeselte az új alkotmányt, mindössze 11.610 ember mert ellene nyilatkozni. Miután azonban a hegypártnak eszében sem volt életbeléptetni az új 1793. évi alkotmányt, sőt azt, tekintettel a haza veszélyére, hatályon kívül helyezte, tartalmának ismertetése fölösleges.

Igazság szerint a konventnek kötelessége lett volna most szétoszlan, hogy újabb nemzetgyűlésnek adjon helyet. *Lacroix* képviselő tett is ilyen értelmű indítványt, de *Robespierre* megbélyegezte az indítványozót, mint aki a haza ellenségeivel ért egyet. Persze napnál fényesebben mutatta ki *Robespierre* azt is, hogy ő ugyan már belefáradt képviselő kötelességeinek hű teljesítésébe, de a mostani viszonyok közt azt tartja a leghelyesebbnek, ha megmarad a helyén.

A bebörtönzött *girondisták* közül tizenheten valahogy elmenekülhettek, köztük *Barbaroux*, *Guadet*, *Pétion*. Legnagyobb részük *Eure* és *Calvados* megyébe sietett és a népet fölkelésre biztatta a konvent ellen, mely célra a Bretagne népe kezét fogott velük, hogy Párizs ellen vonuljanak.

E környékről, Caenből indult Párizsba *Corday Sarolla*, hogy elpusztítsa az élők sorából *Marat*-t, az örökké embervérre szomjas demagógot, a zsarnokság legutálatosabb megtestesítőjét.

Corday Sarolla egy szegény caeni földműves leánya volt. Huszonöt éves korában ismerte meg a falujába menekült *Barbaroux* menekült konvent-tagot, akinek a népet felkelésre szólító beszédei megérlelték benne régi elhatározását, hogy a zsarnok hegypártiak egyikét meg fogja ölni. A legzsarnokabbat, *Marat*-t szemelte ki magának és azt tervezte, hogy nyilvánosan, a konvent ülésén döfi szívébe a tört. Mindenki előtt titkolva szándékát, eljött Párizsba, ahol arról értesült, hogy *Marat* betegen fekszik otthon. Július 18-án jelentkezett nála azzal, hogy a caeni „hazaárulókról” fontos leleplezéseket fog vele közölni. *Marat* szeretője, *Evrard Katalin* ugyan kiutasította, de *Corday Sarolla* tiltakozott ez ellen. *Marat* is meghallotta a szóváltást és a fürdőkádból, amelyben ült, kikiáltott, hogy bocsássák be a leánykát. *Corday Sarolla* erre néhány árulót sorolt fel. *Marat* ezeknek nevét följegyezte s így szólt:

„Nyolc nap mulva nem fognak élni.”

A leány erre hirtelen keresztüldöfte törével Marat szívét, aki azonnal kiadta lelkét.

Négy nap mulva Corday Sarolta a vérpadra lépett. Ifjúsága,

Corday Sarolta.

Régi nemesi családból származott s a szabadságért rajongó lány volt. A rémuralom utálatával töltötte el lelkét. Elhatározta, hogy megmenti hazáját a zsarnokuralomtól. Marat épp ekkor hirdette, hogy még 200.000 ember lefejezése szükséges. Több kísérlet után behatolt Marat lakásába és törrel leszúrta a vérszomjas zsarnokot.

szépsége és vértanasága meghatotta még a csöcselék egy részét is. Nyugodtan, sőt bátran halt meg abban a tudatban, hogy sokezer ártatlanul kivégzett embert bosszult meg és több gázságnak elejét vette. A guillotin mellett emelt állványokon naponta megjelenő elvetemült kofák, a női

nem salakjai, csak akkor tapsoltak, midőn az egyik pribék Sarolta levágott fejét felfofozta.

Egy mainzi polgárt, Lux Ádámot, aki látogatóban volt Párizsban és helyeselte a forradalmat, annyira meghatotta Corday Sarolta tette és végzete, hogy három nap mulva hirdetményeket ragasztott ki az uccasarkokon, melyeken fölhívta Párizs népét, hogy emeljen szobrot a vértanunak. Azonnal pörbe fogták Luxot, aki nemsokára ugyanazon a vérpadon végezte életét.

A jóléti bizottság rémuralma.

Még el sem készült az új alkotmány kidolgozása, midőn a Franciaország belsejéből és a határokról érkező hírek egy csapásra feltárták a konvent kétségbeejtő helyzetét. Mintha a külső és a belső ellenség összebeszélt volna a jakobinusok ellen. Keleten a poroszok visszavették Mainzot, a szövetséges hadak pedig Condé és Valenciennes francia várak ormaira tűzték fel a porosz és osztrák zászlót. Délen Toulon meg Lyon, nyugaton Vendée, északnyugaton az elmenekült girondisták által szervezett pórnép fogott fegyvert a rémuralom emberei ellen. És még a spanyolok és szárdok is át-áttörtek a határokon.

Most, az igazán kétségbeejtő válság napjaiban a jakobinus-párt bámulandó vakmerőséggel párosult erélyt tanusított. A legfőbb végrehajtó hatalmat a most teljesen átalakított jóléti bizottságra ruházta (1793 július 10.), melynek hatásköre kiterjedt mindenre és amely bárkit rögtön elfogathatott. Kilenc tagja sorából kimagaslik *Robespierre*, aki diktátori hatalommal rendelkezik élet és halál fölött. Oldalán működik *Saint-Just* és *Couthon*. A hadügyet *Carnot* intézi. A többi (Danton már nem tagja a bizottságnak, melyet voltaképpen ő alkotott) kevésbé jelentékeny ember, de egytől-egyig fáradhatatlan, mindenre eltökélt fanatikus. A Tuileriák egyik elpusztult termében ülésezett ez a rettenetes testület, a szükséghez képest nappal és éjjel. A konvent maga szolgálja és eszköze lett ennek a bizottságnak. A bizottság ura az egész országnak. A bizottság nevezi ki a tábornokokat, a minisztereket, a bizalmi férfiakat, a biztosokat, a bírákat és esküdteket. Kiküldött teljhatalmú biztosai útján ellenőrzi és függésben tartja az összes polgári és katonai főhivatalnokokat, a tábornokokat is beleértve. Megállapítja a gabonának és az élelmiszereknek maximális árát s minden polgár számára, aki a forradalmi szekcióknak tagja, napidíjat rendel és ezzel is biztosítja magának a tömeg ragaszkodását.

Volt a közjóléti bizottságnak még egy rettenetes fegyvere: a *forradalmi törvényszék*, melyet a hegypárt a bizottsággal egy időben szervezett. Feladata volt a jakobinusok ellenfeleit sommás úton eltenni láb alól. Fouquier-Tinville volt a közvádoló, aki eleinte kiméletesen kezelte rettentő hatalmát, de aztán egyre vérszomjasabb lett. Naponta 50—60

Carnot Lázár.

Kiváló hadimérnök és matematikus volt. Tagja volt a jóléti bizottságnak. A rémuralom napjaiban ő intézte Franciaország hadügyeit. A forradalmi hadsereget teljesen újjászervezte s így lehetővé tette a forradalom katonai sikereit.

embert küldött guillotin alá. Ezt az emberölő gépet egy párizsi orvos, dr. Guillotin szerkesztette és ajánlotta még 1789-ben a nemzetgyűlésnek, mint a bárznál sokkal megfelelőbb, humánusabb kivégzési eszközt.

Különösen két téren vette fel a jóléti bizottság a harcot. A „gyanusok”-ra vonatkozólag kiadta azt a rendeletet, melynek értelmében mind a bizottság, mind pedig teljhatalmú felruházott ügynökei bárhol

és bármikor elfoghatnak mindenkit, aki közvetlenül vagy közvetve rászorgál arra a gyanura, hogy az ellenséggel egyetért, aki nemeseknek vagy papoknak rokona, aki nem eléggé hangosan bizonyítja ragaszkodását a köztársasághoz, vagy akinek a hatóság nem ad igazolványt. Mindezek és mások is, gyanu esetén elfoghatók és a háború tartamára elzárhatók.

A másik tér, amelyen a jóléti bizottság tevékeny, a *honvédelem*.

Fouquier-Tinville.

A rémuralom napjaiban a párizsi forradalmi törvényszék ügyésze, közvádója volt. A vérszomjas ember szinte dühöngve gyakorolta borzasztó hatalmát, naponta 50—60 embert küldött a vécpadra. Robespierre bukása után ő is a nyaktíló alatt végezte be életét.

Carnot Lázár jeles hadimérnök és matematikus a „győzelem szervezője” dicső jelzőt nyeri. Carnot elrendeli, hogy minden francia polgár 18 éves korától 25 éves koráig fegyvert tartozik fogni hazájáért. Lelkes újonccal tölti meg a hadsereg ritkult sorait s rövid idő alatt 14 hadtestet állít talpra. A katonákat új és jobb fegyverekkel látja el. Megváltoztatja magát a taktikát: elrendeli a francia nép hajlamainak jobban megfelelő támadó hadviselést. A girondista érzelmű tábornokok, mint Kellermann, Custine, Dillon háttérbe szorulnak (Custinet Mainz elvesz-

tése fejében a konvent lenyakaztatja) és jakobinusok, hegypártiak, sőt sansculottok foglalják el a főbb tisztségeket, mint *Jourdan*, *Hoche*, *Pichegru*, *Moreau*. Ezek testi-lelki barátjai katonáiknak, egyetértének velük mindenben, megosztják és szítják bennük a lelkesedést és velük éneklik a Marseillaise-t. Szóval a hadsereg is átalakul köztársasági érzelmű tényezővé.

A királyné és a girondisták kivégzése.

1793 július 11-én éjjel Mária Antónia királynét a községtanács egyik tisztviselője verte fel álmából. Azt követelte tőle a jóléti bizottság nevében, hogy adja át fiát, a kis trónörökösöt. A kétségbeesett anya ellenkezett és saját testével védte gyermekét. A tisztviselő erre megragadta a kis Mária Terézia hercegnőt s azzal fenyegetőzött, hogy azonnal agyonüti az ártatlant, ha a királyné nem engedelmeskedik. Hogy leányát megmentse, Mária Antónia kiszolgáltatta a fiút.

Augusztus 2-án magát a szerencsétlen királynét is átszállították a Temple épületéből a Conciergerie nevű börtönbe, ahol heteken át senyvedett. Rágalmazó, trágár röpiratokat csempészték be hozzá, sértő gúnydalokat kellett végighallgatnia. Hívei kísérleteket tettek megszabadítására, de ez nem sikerült. A konvent, mely benne a köztársaságra veszedelmes ellenfelét, a Habsburg-családot akarta sújtani, elrendelte vád alá helyezését. Október 14-én a forradalmi törvényszék elé vezették. Ekkorra már haja megőszült, ruhái lerongyolódtak. Tekintetéből azonban olyan méltóság sugárzott, hogy még a csöcselék hallgatóság is tisztelettel nézett rá.

Fouquier-Tinville, a rettenetes közvádoló nem tudott „özvegy Capetné” ellen egyebet felhozni, mint régi udvari pletykákat, végül pedig azt, hogy részes az augusztus 10-iki „összeesküvésben.” Mária Antónia rövid, határozott szavakban utasította vissza a vádakat. Tudta jól, hogy az ítélet már készen van. Ekkor Hébert képviselő arcátlanul azt vágta szemébe, hogy erkölcstelen életet élt és bizonyította ezt azzal, hogy a 8 éves trónörökös tett volna ilyen vallomást. A királyné nem méltatta még feleletre sem ezt az aljasságot. Mikor azonban az egyik esküdt is Hébertnek adott igazat, a méltatlankodástól elfojtott hangon szólalt meg:

„Maga a természet lázad fel az ilyen vád ellen: hivatkozom az anyákra, akik itt jelen vannak!”

Mária Antónia legutolsó arcképe,
amelyet a Temple-börtönben egy ismeretlen művész készített a szerencsétlen királynéről férjének kivégzése után.

Olyan hatalmas volt a szerencsétlen királyné asszonyi méltóságának kitörése, hogy a hallgatóság közt ülő asszonyok, dacára elvetemültségüknek és a királyné ellen való gyűlöletüknek, fenyegető morgással zúdultak fel Hébert ellen.

A két kirendelt védő mindent megtett a szerencsétlen királyné

érdekében. Hasztalan! Két napig tartó tárgyalás után, hajnali 4 órakor kimondták a halálos ítéletet.

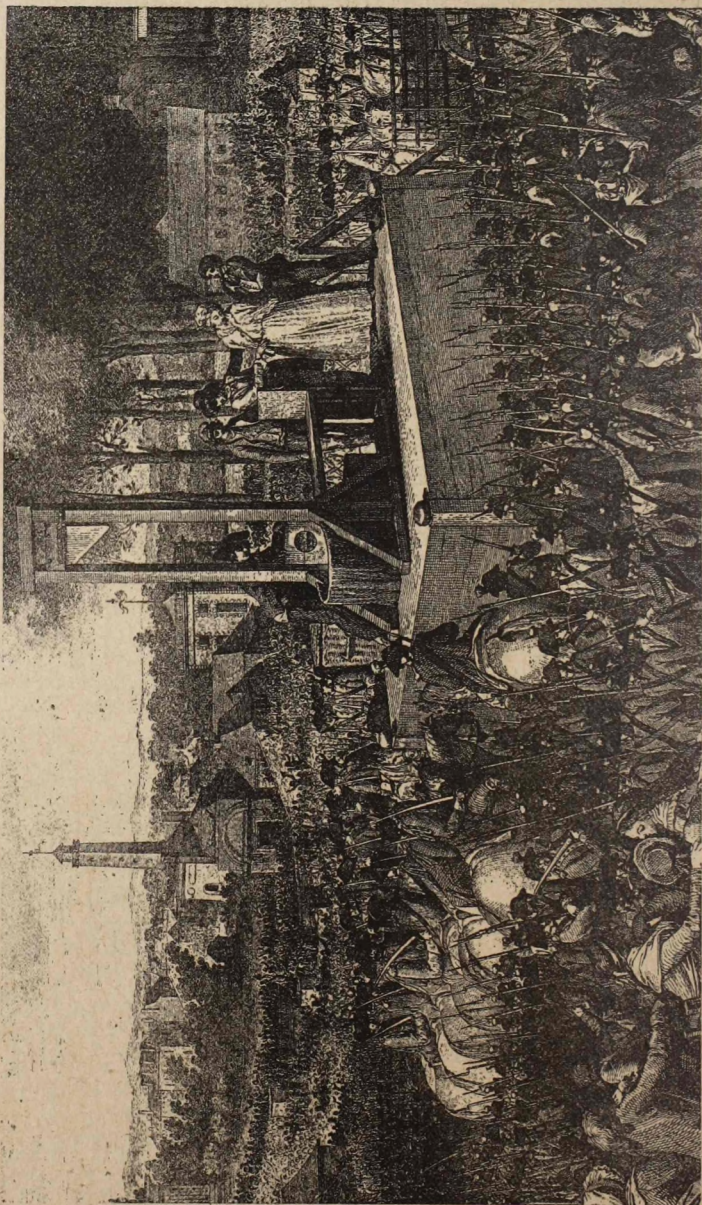
A királynét visszavezették börtönébe, ahol záporként omló könnyek közt írta utolsó, szívet megrendítő levelét sógornőjének, Erzsébet hercegnőnek. Aztán lefeküdt: képes volt még el is aludni. Nyolc óra táj-

Mária Antónia francia királyné a forradalmi törvényszék előtt.

XVI. Lajos kivégzése után tíz hónap múlva felesége, Mária Antónia is a forradalmi törvényszék elé került. A sok szenvedés ekkor már megőszítette a királynét, aki még csak 38 éves volt. A képtelen vádak ellen méltóságtelesen védekezett, de két-napi tárgyalás után halálra ítélték.

ban fölkeltek, de még két óráig kellett várakoznia, amíg megjött a kocsis, hogy a vesztőhelyre vigye. Fehérszínű, de nyomorúságos reggeli öltözetben, hátrakötött kezekkel ült fel a kocsira, egy pap mellett foglalva helyet. Büszkeség nélkül, de azért nem leverten nézett végig a sorfalat álló tömegben, amely folyton üvöltözött: „Le a zsarnoknővel!” Gyors lépésekkel sietett fel a verpadra. Még egy utolsó pillantást vetett a Tuileriák szemközti kertje felé, még egy istenhozzádot sóhajtott gyermekeinek, aztán a nyaktiló alá hajtotta fejét.

Mária Antónia kivégzése.

A gyermekeitől elszakított, szerencsétlen királynét fehér ruhában, hátrakötött karokkal cipelték a hóhérelgények a vécpadra, ahol a nyaktól alá hajította fejét. A tomeg ezalatt őrgöngve ordította: „Le a zsarnoknövel!”.

Nyolc nap múlva, október 24-én kezdődött a *girondisták pörének tárgyalása*. A köztársaság egysége és oszthatatlansága elleni összeesküvés: ez volt a vád ellenük. A vádlottak nagyobbrészt önérzetes és méltóságos magatartást tanúsítottak. Az ékesszólásnak ezúttal is mesterei voltak. Vergniaud még meg is hatotta a hallgatóságot.

„Amit meg lehetett tenni a köztársaság diadaláért — mondotta beszéde végén, — azt megtettem. Mi van még hátra, hogy a köztársaságot legkiválóbb férfiainak példája által meg is erősítem? A halál? Készen vagyok tehát erre is.”

A hangulat egyre jobban a vádlottak javára kezdett kialakulni. Emiatt öt napig tartó tárgyalás után Barère indítványára a kihallgatásokat félbeszakították, a pört befejezettnek jelentették ki és kimondták az ítéletet, mely valamennyinek halálára szült. Valazé, az egyik vádlott, azonnal tört döfött a szívébe. A többi 19 elítéltet a Conciergerie-börtönbe vitték, hol utolsó éjjelüket vidám, nyugodt hangulatban töltötték, a virággal díszített asztal körül ülve, bölcsészeti kérdésekkel szórakoztak. Mikor hajnalodni kezdett, a Marseillaise-t énekelve telepedtek a hóhér kocsijára és csak akkor hallgatott el a dal, mikor a guillotin kése levágta az utolsó fejet is, Vergniaud fejét.

A megmenekült girondisták közül is többet elfogtak és kivégeztek. Így járt Barbaroux, Salles, Guadet. Pétion és Buzot meg sokalva a bujdosást, agyonlőtték egymást. Rolandné egy római matróna önérzetével lépett a veszthelyre, bujdosó férje pedig ennek hírére megmérgezte magát. Mindössze 7 girondista érte túl a rémuralmat.

Egész télen át működött Fouquier-Tinville. Az orléansi herceget, Egalité Fülöp „polgártársat,” akit előbb Marseille városba száműzött a konvent, visszacipelték Párizsba és kivégezték. Az ősz Bailly, az ifjú, derék Barnave, Chénier, André, a költő szintén vérpadra kerültek, sőt elővonszolták rejtekéből XV. Lajos megvénült szeretőjét, Dubarry asszonyt is, aki térden csúszva rimázkodott a hóhérlégényeknek, hogy még egy pár óráig hagyják élni. A köztársaság csatavesztett tábornokai közül Custine és Beauharnais véreztek el. Októberben 98, novemberben 54, decemberben 72 volt a kivégzések száma. Igen nagy lévén az előkelő fogiyok száma, a jóléti bizottság, elsősorban Robespierre, egészen kenyé-kedve szerint válogatta ki napról-napra az áldozatokat.

Vallási anarkhia.

A jakobinus uralom a királyságot megdöntötte, a nemességet félig kiirtotta, félig száműzte, az egyházat leigázta. Mindezzel azonban a jakobinus hatalom nem érte be. Le akart rombolni mindent, ami a múltból származott és amit századokon át szentnek és jónak tartottak Franciaországban. A községtanács még túlment a jóléti bizottság tervein is és minden téren a teljes felforgatást sürgette. A politika terén uralkodjék az anarkhia, a vallás terén az istentagadás. Hozzák be az istentisztelet helyébe a materializmust. Hébert pártja, mely a „Père Duchêne” szenny-lapban hangoztatta követeléseit, a teljes hitetlenség elrendelése mellett kardoskodott — és a konvent engedett.

Ennélfogva a keresztény neveket pogány nevekkal cserélték fel és János, József, István stb. helyett Sokrates, Plato, Aristides nevek jöttek divatba, sőt kereszteltek Mirabeau, Pétion, Danton, Robespierre nevekre is. A konvent továbbá eltörölte az egyházi szertartást úgy a születésnél és házasságnál, mint a temetésnél. A csöcselék pedig ledöntötte a szentek szobrait és különösen Marat szobrait állította fel helyükbe. Együttal a királyok sirjait is meggyalázták, tetemeiket mészgödrökbe hányták. A papokat eltiltották az egyházi öltözék viselésétől, sőt arra kényszerítették Gobel párizsi érseket, hogy maga adja át a konventnek méltósága jeleit: a gyűrűt és pásztorbotot, kijelentvén, hogy ezután nincs más vallás, mint a szabadság és a „szent” egyenlőség vallása. A konvent elnöke megölelte az érseket és arról szónokolt, hogy csak egy legfőbb lény van: az Ész. Chaumette rögtön indítványt is tett, hogy a Nôtre-Dame templom ezentúl az Ész temploma legyen. Persze nagy lelkesedés közt lett az indítványból törvény. De még a hitetlenség sem nélkülözhetette az istentiszteletet. Ez okból a felforgatók három nap mulva (1793 november 10-én) ünnepet rendeztek az Ész tiszteletére. Egy rosszhírű színésznő fehér tunikában, áttetsző kék ruhában, fején vörös frigiai, vagyis jakobinus sapkával ábrázolta az oltáron ülő szabadságot és igazságot. Fehérruhás, cserlomb-koszorús leányok, kezükben égő fáklyákkal, körültáncolták az oltárt, Chaumette pedig tömjénezett a színésznőnek. A meghívott konvent szintén ott volt, hogy meghallgassa az Észhez énekelt himnuszokat. Az ünnep végén a város megvendégelte az egész ünnepi közönséget: igaz, hogy nem adhatott egyebet, mint kolbászt és heringet.

A konvent most már fölszólította a papokat, hogy az eltörölt

keresztény vallást tagadják meg. A községtanács elrendelte a templomok bezárását. A lelkészek rendőri felügyelet alá kerültek, ha csak önként ki nem léptek a papi rendből. Hébert le akarta hordatni az összes templomtornyokat, hogy még teljesebb legyen az egyenlőség. Váratlanul azonban egy erős hang tiltakozott ezen örültségek ellen. Danton, aki voltairianus létére is ellenfele volt a teljesen hitetlen radikalizmusnak és arcisiei visszavonultságában értesült ezekről a botrányokról, november 26-án váratlanul betoppant a konventbe és követelte, hogy vessenek véget a vallásellenes botrányoknak. Hébert kénytelen volt engedni. A községtanács is visszavonta rendeleteit.

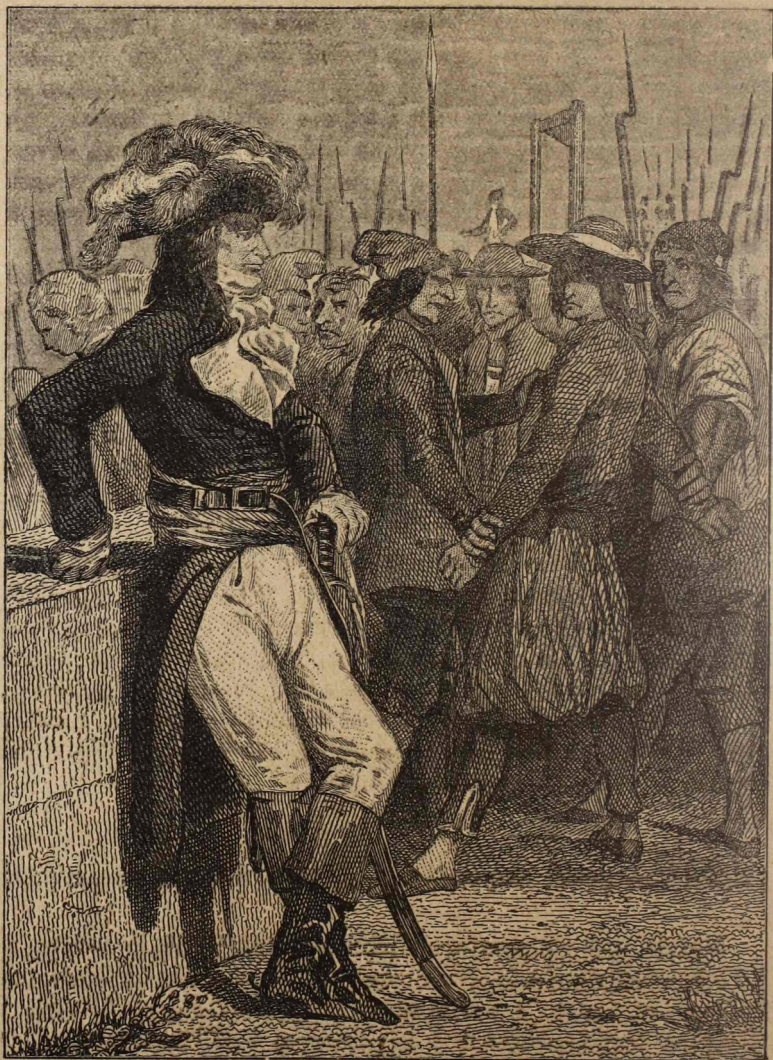
A *keresztény időszámítást* is megváltoztatták. Minthogy az évnek, a hónapoknak és óráknak megváltoztatása lehetetlen volt, legalább új időszámítást rendeltek el, amely mint már említettük, 1792 szeptember 22-től kezdődött, a köztársaság megszületésétől. A hónapok szeptembertől kezdve augusztusig a következő neveket kapták: (Vendémiaire (szüret), Brumaire (kőd), Frimaire (fagyos), Nivose (havas), Pluviose (esős), Ventose (szeles), Germinal (csirázó), Floréal (virágzó), Prairial (kaszáló), Messidor (arató), Thermidor (forró) és Fructidor (gyümölcsös) hónap.

A napoknak hetes beosztása is megszűnt és helyébe a tízes beosztás lépett, az úgynevezett dekade, amelyből három képezett egy hónapot. Így évenként ötnapi többlet állt elő, ezek a napok nemzeti ünnepek lettek és pedig az erény, az ész, a munka, a közvélemény és a jutalom ünnepei. A furcsa kalendáriumot azonban már Napoleon megszüntette 1805-ben. Ennél maradandóbb reformot létesített a konvent a métermérték, a kiló és liter-rendszer behozatalával. Ezt ma már úgyszólván az összes művelt államokban használják.

A vidéki lázongások elnyomása. — A külső ellenség visszaverése.

Mialatt ezek az események Párizsban lezajlottak, a vidéken is folyt a legkiméretlenebb harc azok ellen, akik a jakobinus forradalmárok ellen fegyvert fogtak. A rettenetes közjóléti bizottság kiküldöttjei, a teljhatalmú kormánybiztosok a kegyetlenség legválogatottabb eszközeivel fojtották vérözönbe az ellenállást.

Az elsősorban *Lyon* városa vonta magára a sansculottek haragját, amiért a jakobinus-párt fejeit elzáratta. A konvent kiadta tehát a jelszót, Lyont el kell söpörni a föld színéről, romjain pedig oszlopot kell

Lyon város föllázadt polgárainak megbüntetése.

A konvent a lázongó Lyont elfoglalta s két hét alatt több ezer embert végeztetett ki. Képünkön az látható, amint két jakobinus a nyaktiló alá cipel egy lyoni polgárt, aki gyűlölettel néz végig a vérszomjas konventbiztoson.

állítani ezzel a felirattal: „Lyon fellázadt a szabadság ellen, Lyon nincs többé!” Ezen utasítás értelmében rettenetes sors várt Lyonra. Couthon indítványára a lakosságot törvényen kívül helyezték, vagyonukat elkobozták és kimondották, hogy a szomszéd hegyvidék jakobinus érzelmű falvai és a városi jakobinus-párt között fogják felosztani a vagyont.

Midőn valaki megjegyezte, hogy Lyon földulása annyi, mint a francia kereskedelem, ipar és művészet egyik centrumának a tönkretétele, Hébert ezt felelte: „Kereskedelem, ipar és művészet a szabadságnak született ellensége.” Ebben az értelemben működött aztán Couthon kormánybiztos, aki sokezer főnyi összecsofított rabló, prédát leső pór és a Kellermann parancsnoksága alatt álló rendes katonaság élén Lyont körülzárolta és kemény ostrom után megadásra szorította. Erre a haditörvényszék többszáz embert kivégeztetett, a város vagyont pedig lefoglalta.

De Hébert és társai ezt keveselték. Új kormánybiztosokat küldtek ki Collot d'Herbois és Fouché személyében, akik a szép várost rommá lövették, házaik leromboltatták és december első két hetében a városban és környékén némelyek szerint 2000, mások szerint 6000 embert ölettek meg. A város nevét is eltörölték s „Ville affranchie”-nak (a felzabadt községnek) nevezték el.

A gyilkolással rablás és bestialitás párosult. Collot d'Herbois az összeharásolt kincsekből oly örületes orgiákat rendezett, mint akár egy keleti szultán.

Miután *Marseille* is meghódolt és meglakolt, *Toulon* városra került a sor, amely a Földközi-tenger egyik legerősebb kikötője. Ennek lakói XVI. Lajos fiát ismerték el királyul. Midőn a konvent csapatai közeledtek, a város segítségül hívta a Földközi-tengeren horgonyzó angol hajóhadat, mely kapva az alkalmon, eljött, egyúttal azonban a kikötőben talált hajókat is összelötte. A konvent seregei mindazonáltal heves ágyútüzzel távozásra kényszerítették az angolokat, mire a város kénytelen volt megadni magát. Említésreméltó, hogy ostromlás közben *Buonaparte*, a fiatal tüzérkapitány ügyességével elsőízben vonta magára a figyelmet és a város bevétele után dandárnoki rangot kapott a jóléti bizottságtól.

Ezek után *Bordeaux*, a girondisták szűkebb hazája lakolt ellenállásáért. Itt Tallien kormánybiztos rendezte a kivégzéseket.

Most már csak a királypárti *Vendée* tartomány 900 faluja és a királyhű, buzgó katolikus nemessége állott ellen a konventnek. Cathelineau, egy bátor fuvaros és Laroche-jaquellin nemesember vezényelték

a fölkelőket, kik Nantesig nyomultak előre. Miután Westermann tábornokot megverték, az elfogott jakobinusokon és katonákon rettenetes bosszút vettek, beásták őket fejjig a földbe és kiszúrták a szemeiket. A konvेंट két sereget indított ellenük, de ezeknek viszálykodó vezérei és a kormánybiztos hasonlóan kudarcot vallottak. Erre a konvेंट Léchelle tábornokra bízta a fővezényletet, aki a Mainzból iderendelt, gyakorolt ezredekkel végre négy ízben diadalt aratott a felkelőkön. A kétségbeesett vendéebeli pórok, számra 80.000-en, arra határozták el magukat, hogy kivándorolnak. Átkeltek hát a Loire-folyón és a Bretagne tartományon keresztül igyekeztek elmenekülni. Azonban Westermann tábornok Le Mans közelében elállotta útjukat és a vándorló hadat tönkrevverte. Carrier kormánybiztos vállalkozott azután a hóhérmunkára. Ezrenként vágatta le a meghódoltakat s lyukas hajókra helyezte el a szerencsétleneket, akik aztán a Loire hullámaiban lelték sírjukat. Körülbelül 40.000 ember vesztette akkor életét, a sivataggá változtatott Vendéet pedig Thurreau tábornok hirhedt „pokoli csapatai” járták be, kik 16 elsáncolt táborból tartották féken a leigázott vidéket.

Éppolyan sikerrel harcolt a köztársaság a nagy koalíció hadseregei ellen is. A franciák ügye 1793 nyarán ugyancsak rosszul állott a belga határon és a Közép-Rajna mentén. Amótt Valenciennes és Condé, emitt Mainz elvesztése jelezték a franciák veszteségét. Carnot hivatalbalépése azonban csakhamar megváltoztatta a helyzetet. Kapóra jött azonfelül, hogy a koalíció tagjai egymás közt agyarkodtak és bizalmatlankodtak, ami a franciák malmára hajtotta a vizet. A yorki herceg például Dünkirchen várát ostromolta angol hajókkal és csapatokkal, a hollandok azonban maguk is igényt tartottak erre a kikötőre. Míg ők vitatkoztak, *Houchard*, az új francia vezér felszabadította a várat, de mert nem tanusított kellő erélyt, a jóléti bizottság Párizsba hívatta és lefejeztette. Az ő utóda a Carnot által e célra kiszemelt *Jourdan* lett, egy tönkrement kereskedő, ki Amerikában sem birt zöld ágra vergődni és az utóbbi években mint házaló tengődött. Carnot felismerte tehetségét és rátukmálta a fővezényletet. Jourdan csakugyan bevált, megverte Koburg Józsiás herceget és biztosította az északkeleti határt. A keleti határon a lángeszű *Hoche Lázár* vezette a francia trikolort diadalra, egy nyomorgó rokkant katonának a fia és egy szegény kofának neveltje, ki saját emberségéből tanult és emelkedett fényes polcra. Előnyére vált, hogy a Közép-Rajna mentén az osztrák és porosz tábornokok kormányaik példájára bizalmatlankodtak egymás iránt és olykor cserben is hagyták egymást. Így azután sikerült Hoche tábornoknak

Landau várát felszabadítani és a Wurmser osztrák tábornok fölött, Wörth mellett kivivott diadalával Elzászt is visszahódította.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy jóllehet a jakobinusok rémes eszközei és elvből folytatott vérengzései fölött pálcát kell törni, tagadhatatlan, hogy értették annak a módját, hogyan kell híveiket fanatizálni és hazájukat megvédelmezni.

Danton bukása.

Párizsban ezalatt a jakobinusok Hébert-féle csoportja a maga vadállati módján tovább garázdálkodott. Mindamellett a hidegvérű és ridegen számító *Robespierre* felismerte, hogy ez a rendszer tovább nem folytatható, minélfogva elhatározta a féktelen elemek kiirtását, mert sejtette, hogy ezek előbb-utóbb őt magát is elbuktatják. Felismerte, hogy az őrjöngő irány már elérte tetőpontját. Ezért Robespierre egy feltűnést keltő beszédben az istentagadókat az arisztokratákkal egyenlő veszedelmeseknek jelentette ki, a szabadság nevében tiltakozott az örült túlzások ellen és kifejtette, hogy egy felsőbb lény eszméje népszerű, meg szükséges is. A maga szenteskedő módjában helyre is állította a „Legfőbb lény” tiszteletét, melynek ünnepén azután mint főpap szerepelt. A léha istentagadók elleni küzdelemben Danton is támogatta.

A községtanács ennek következtében a katolikus vallás üldözését és megcsúfolását beszüntette. Hébert a Cordeliers-klubban ugyan fegyverre szólította embereit, de ezúttal szava eredménytelenül hangzott el. Még nagyobb csapás érte Hébert híveit és a községtanácsot, midőn a konvent a jóléti bizottságot Franciaország legfőbb hatóságának tette meg, amelynek kivétel nélkül minden más hatóság feltétlen engedelmisséggel tartozott.

Danton álma és legfőbb vágya teljesült végre. Aztán pedig elrendelte a konvent, hogy az istentisztelet szabadságát gátló minden erőszakot betilt. Mind annak a jele, hogy a közvélemény még a jakobinus-párt soraiban is csendesebb mederbe húzódik, amint ezt Robespierre is sejtette.

A sajtót is felhasználta céljaira Robespierre a véresszájú *Desmoulins Camille* által, akinek hírlapjában névtelenül bár, éppen úgy megbélyegezte Hébert, mint a haza összes más ellenségeit. A társaival együtt megtért Desmoulins is a mérsékletet és kegyelmet ajánlotta, mint

oly eszközöket, amelyek a már kivivott diadalt biztosítanák. A zsarnokságot pedig — a rémuralmat értette — megbélyegezte. Ugyancsak mérsékletet sürgetett Westermann tábornok is, Fabre d'Eglantine, sőt Danton és köre is pártját fogta az ártatlanoknak. Ámde Billaud-Varennes, Collot d'Herbois és Saint-Just, a rémuralom javíthatatlan hívei nagy zajt ütöttek és Desmoulins fejét követelték. Robespierre pedig, hogy az engedékenység gyanujától szabaduljon, nem merte Desmoulinst védelmezni. Így került Desmoulins is azok közé, akiket Robespierre halálra szánt. Azzal kezdte, hogy kigolyóztatta Desmoulinst a jakobinusok klubjából és az ő nevét is abba a félelmetes jegyzékbe vette, amelyben halálra szánt áldozatainak nevét szokta feljegyezni.

Közben Robespierre, a teljhatalmú diktátor ágyban fekvő beteg lett. Ezt az alkalmat a Hébertisták arra használták fel, hogy a konvent hatalmát fegyveres erővel törjék meg, egyúttal pedig Párizs új polgármesterét, Pache Franciaország diktátorává kiáltásák ki. Ebben az értelemben Hébert felhívta a népet, hogy tegye ártalmatlanná „a mérsékelt jakobinusokat.” A tömeg azonban nem mutatott már kedvet újabb lázadásra és a Hébertisták fűhöz-fához kezdtek kapkodni, hogy bűnüket jóvátegyék. Közben azonban Robespierre felgyógyult és az „összeesküvők” megbüntetését követelte. El is fogták rögtön az összes Hébertistákat, számszerint 19-et és valamennyit kivégezték. Az ismertebb nevek közül Hébert, Chaumette, Klotz és Pache letűntek a szereplés színteréről. Ez utóbbi helyett Robespierre barátja, Fleuriot lett polgármester.

Robespierre ekkor állott hatalma tetőpontján, de érezte és tudta, hogy ellenfelei nem nyugsznak és hogy diktatúráját biztosítania kell. Látszólag a pártok fölött állott, hol a zsarnokság, hol a kegyelem mellett szónokolva, de mindig számításba véve hallgatóinak hangulatát. Csak az az igyekezet élt benne, hogy hatalmát lehetőleg biztosítsa. Ezért arra határozta el magát, hogy ellenfeleit egymásra uszítja és egymás által semmisítteti meg. A szélső Hébertistákkal már végzett, most Dantont, legveszedelmesebb versenytársát és a mérsékelt pártját szánta halálra. Beszédeiben meg is kezdte Danton és hívei ellen a burkolt, de azért érthető támadásokat.

A józanabb polgárság örömmel üdvözölte a Hébertisták megsemmisítését. Danton ebben annak jelét látta, hogy Robespierre iránya mérsékeltébb lett. Pedig sokan figyelmeztették, hogy ne ámttassa magát az ármány nagymestere által. Danton nem törődött a figyelmeztetéssel. El volt bizakodva, hogy Robespierre nem kezdhet ki még övele is. Midőn

Danton egy utolsó találkozás alkalmával azt merte mondani, hogy a rémuralom alatt ártatlanok is meghaltak, a szakadás a két vezérférfi között kikerülhetetlenné vált. Robespierre kezdte a harcot. Megbizásából Billaud-Varennes azzal vádolta meg a konventben Dantont, hogy a „legjobb hazafiak” kiirtására törekszik és maga Robespierre is megerősítette ezt a vádaskodást. Saint-Just pedig a maga részéről Desmoulins Camille perbefogását követelte hírlapi cikkei miatt.

Beavatott jóakarói ismét figyelmeztették Dantont, hogy élete ellen törnek.

„Ezt nem fogják merészelní!” — felelte a nagy népvezér büszkén.

Benső barátai ajánlották, hogy meneküljön külföldre, amíg nem késő.

„Mennék, ha elvihetném sarujm talpán hazámat is!” — volt Danton felelete.

Westermann ajánkozott, hogy csapatokat hoz védelmére. Danton elutasította ezt is. Desmoulins pedig kijelentette, hogy sorsát Danton sorsával köti össze.

Március 31-ének éjjelén elfogták mind a kettőt, pár nap mulva pedig Danton barátait is, Westermannt, Héroult-Séchellest, Chabot-t és Fabre d’Eglantinet. Csak most ocsudott fel Danton. Követelte, hogy állítsák a konvent elé. Hiába. Három napon keresztül védelmezte magát. A nagy néptömeg kedvelte őt, ez késleltette az ítéletet. A forradalmi törvényszék bírái nagy zavarba jöttek. Fouquier-Tinville közbíró maga is tanácstalanul állt és kétségbeesetten kétszer is írt a konventnek, hogy mitévő legyen. Saint-Just indítványára kimondotta a konvent, hogy a tárgyalást azonnal szakítsák meg és Dantont, aki a királyokkal egyetért, ítéljék el. Ez meg is történt.

Április 5-én, a kivégzés napján a csendőrség parancsnoka felajánlotta Dantonnak, hogy embereivel megszabadítja őt és kivágja a tömeg közül. Danton ezt is visszautasította, nehogy ómiatta még több vér folyjon. Szinte úgy látszott, hogy már maga is óhajtja a halált. Nyugodtan hagyta magát megkötözni.

Danton.

A forradalom előtt szegény ügyvéd volt. A jakobinusok vezére lett. A nép imádta és vakon követte a merész, hatalmas hangú, kiváló népszónok parancsait. A rémuralom napjaiban a mérséklet felé hajlott, Robespierre őt is lefejeztette.

„Csak *egy* szijat nekem — szólt harag nélkül a hóhérnak, — a másikat tedd el Robespierre számára!”

Aztán fölment a vérpad lépcsőin. A kivégzésekben kedvét találó csöcselék a szokásos ujjongással fogadta. Ekkor még egyszer megszólalt mennydörgő hangja:

„Hallgass, hálátlan nép, mert egy igazi republikánust látsz magad előtt!”

Beszélték, hogy Robespierre távolról nézte a szörnyű jelenetet és hogy kezeit dörzsölte, mikor lehullott a guillotín bárdja. Ugyanaznap végezték ki Desmoulins Camillet is, kit fiatal felesége emberföltötti módon sem tudott megmenteni.

Nem sokkal később pörbe fogták Erzsébet hercegnőt, XVI. Lajos nővérét, aki az árva királyleánykával, Mária Teréziával raboskodott a Temple-börtönben. Billaud-Varennes tette meg az indítványt, hogy a hercegnőt szintén vigyék a vérpadra. Robespierre egy darabig tetette magát, mintha ellenkezne, de természetes, hogy végre engedett.

A tárgyalás rövid volt.

„Hogy hívnak?” — kérdezte a brutális bíró.

„Franciaországi Erzsébet.”

„Hol voltál augusztus 10-én?”

„Bátyám, a király mellett, a Tuileriákban.”

„Igen? A zsarnok mellett?”

„Ha bátyám zsarnok lett volna — felelte a szerencsétlen hölgy, — akkor sem ti nem állnátok itt, sem én. Egyébként mire való a sok kérdés? Ti halálokat kívánjátok és én boldog vagyok, hogy a mennyekben egyesülhetek azokkal, akiket a földön annyira szerettem!”

Erzsébet hercegnőt 25 más elítélttel együtt május 10-én (1794.) hurcolták a vérpadra. Még ő bátorította és vigasztalta a többit, az utolsó pillanatig megőrizve jószágát és szelidségét. Jámbor megadással utolsónak térdelt le a guillotín áldozatainak sorában.

De mi lett XVI. Lajos két gyermekével, Lajos trónörökössel és Mária Teréziával? A fiút, miután elszakították anyjától, nevelés végett egy Simon nevű vargához adták Marat ajánlatára. Erre a Simonra, egy minden műveltség nélkül való durva, sansculotte-re bízták a 8 éves Lajos nevelését, kit külföldön XVII. Lajos néven törvényes királynak tartottak.

Ez a varga forradalmi dalokat énekeltetett vele, kényszerítette, hogy pálinkát igyon és lerészegedjen, de sokszor ütlegette és rug-

dosta is. A gyöngé fiúcska teste nem bírta ki sokáig a mártíromságot. Már egy év múlva beestek nagy kék szemei, tekintete homályos, réveteg lett, kedélye egyre érzéketlenebb. Néha napokon át egy szó sem jött ajakára.

Végre annyira lesóványodott, hogy már alig bírt lábain megállni. Robespierre bukása után kissé nagyobb gondját viselték, de orvost csak akkor hívtak hozzá, mikor már késő volt. Visszavitték a Temple

Simon varga.

Erre a dúrva, iszákos jakobinusra bizták XVI. Lajos fiának, a kis Lajos hercegnek a fölnevelését. A züllött varga ütölte-verte a gyermeket, pálinkával itatta, úgyhogy a herceg alig két év múlva meghalt. A rémuralom vége felé Simon varga is a nyaktiló alatt fejezte be életét.

épületébe, ahol 1795 június 8-án kiszenvedett. Hogy csakugyan meghalt a szerencsétlen fejedelmi sarj, ez feltétlenül bizonyos történeti tény, habár később több kalandor (így Naundorf órás is) XVI. Lajos fiának adta ki magát.

Lajos hat évvel idősebb leánytestvére, Mária Terézia később kiszabadult. Az osztrákok egy foglyul ejtett francia képviselőért kicsérelték. Utóbb Angoulême herceghez ment feleségül. A rémes események azonban, amelyekről emlékiratot is adott ki, annyira elborították lelkét, hogy jóformán egész életében nem jött többé mosolygás szomorú arcára.

A triumvirátus. — A rémuralom és Robespierre bukása.

A Hébertisták és Dantonisták kivégzése után körülbelül három hónapig a jóléti bizottság határt nem ismerő rémuralmat gyakorolt. Nem a konvent, hanem ez a bizottság és annak keretében három férfiú döntött a francia polgárok élete és halála fölött: *Robespierre*, *Saint-Just* és *Couthon*, a hírhedt triumvirátus. Vegyük őket hatalmuk magaslatán még egyszer szemügyre.

Robespierret nem annyira a becsvágy, inkább a hiúság és önhittség fűtötte. Óvatosabb és számítóbb volt valamennyinél. Valamennyi pártvezértől és versenytárstól meg tudott szabadulni anélkül, hogy a tömeg féltékenységét felkeltette volna. Minden tettét a „szabadság és az erény” nevében követte el, most is váltig azok önzetlen tisztelőjének vallotta magát. A sikertől elkábulva nem tűrt ellenmondást. Amellett gyáva volt, életéért állandóan reszketett és mindenkor és mindenütt összeesküvést szimatolt. Bajos is volt egyébiránt közelébe férközni, mert állandóan titkosrendőrök vették körül.

Danton kivégzése után említett két cimborájával magas állami problémán törte fejét. Politikai rajongó létére Robespierre az ókori köztársaságokra emlékeztető népuralom (demokrácia) alapításáról álmodozott. Az állam mindenhatósága lett volna e köztársaság alapja. A polgárok legyenek egyenlők, erényesek, becsületesek, nemkülönben a tisztviselők is. A gazdagok kötelesek vagyonukat a szegényekkel megosztani és sokkal több adót fizetni. A nép pedig bátran megélhet műveltség nélkül is, mint annyi száz évvel azelőtt Spártában. Ezt különösen *Saint-Just* hangsúlyozta. Általában véve pedig az emberi erények dicsítsék magát az államot és polgárait. Legyen mindenki olyan önzetlen, erényes és szerény, mint Robespierre, a mintakép. Mint ilyen, azután ezrével is küldheti ellenfeleit majd mint „rossz hazafiakat,” majd mint „romlott istentagadókat” a vesztőhelyre. Ő is, társai is azt hitték, hogy kormányrendszerük helyes és miután a hatalom egyszer kezükben volt, hát éltek is vele. Örök igazság, hogy nagy forradalmak idején mindig a legvakmerőbbek és a legszélsőbbek szoktak győzni.

Saint-Just fanatikusabb volt, mint maga Robespierre. Ábrándos, bús, mindig komoly arcvonások, szűrő pillantás és egyszerű viselet jellemezték külsejét. A még csak 25 éves fiatalember életmódja a legegyszerűbb, bátorsága és lélekjelenléte közismert, magatartása komoly, modora tapintatos, fellépése mindamelllett határozott és szilárd. Nem úgy, mint

Robespierre, ő a tett embere. Ha egyszer valamit szükségesnek tartott, azt nyomban, erélyesen keresztülvitte, habozást, kíméletet, könyörületet nem ismert.

A triumvirátus harmadik tagja, a nyomorék, megbénult *Couthon*, fontosságra nem mérközhetett másik két társával, de kitűnően értett a fufang mindenféle neméhez. Ha valakire vagy valamely gyűlésre rá kellett ijeszteni, akkor Robespierre Saint-Just erélyéhez folyamodott, ha azonban meglepetést tartott inkább helyén, akkor Couthon ravaszságát vette igénybe. Ez a három férfiú dominált a jóléti bizottságban mondhatni korlátlan hatalommal.

Ez volt a rémuralom legrémesebb ideje. Az esküdtek egy óra alatt ötven halálos ítéletet is hoztak. Fouquier-Tinville, a rettentő közvádoló egy napon 159 halálbüntetést indítványozott. Minden este lajstromba foglalták azoknak a neveit, akiket a hóhérszekér másnap a vesztőhelyre hurcolt, a börtönökben a lajstromot felolvasták és az uccákon pénzért árulták. A guillotin alatt a sok vértől annyira átázott a talaj, hogy mikor lecsapott a bárd, az egész alkotmány ingadozott. Álljon itt néhány szám: 1793 március 10-étől 1794 június 10-éig 1269 embert végeztek ki, innen kezdve pedig 45 nap alatt 1356 fej hullott le. Persze, megfogytak a börtönök lakói. Fouquier-Tinville, az alávaló és vérszomjas ügyész cinikusan panaszkodott is emiatt, mondván, hogy maholnap ki kell írni a börtönök kapujára: kiadó!

Robespierre hozzáfogott nagy terve kiviteléhez, elsősorban a társadalomnak vallási átalakításához. Indítványára a konvent kimondta határozatilag, hogy elismeri egy legfőbb lény létezését és a lélek halhatatlanságát. Ezzel tehát a hitet bevitte a polgárok kötelességei közé és bár a vallásszabadság érvényben maradt, az istentagadóknak irtóháborút üzent. Pár nap mulva még azt is elrendelte a konvent, hogy június 8-ika minden esztendőben a legfőbb lénynek szenteltessek. Az első június 8-án, amely éppen következett, David, a híres festő rendezte a *legfőbb lény ünnepét*. Korán reggel ünneplőbe öltözött tömegek gyülekeztek a Tuileriák kertjében. Fehérruhás asszonyok és leányok, hajukban virágokkal, fiúgyermekek ibolyával. Az ifjak mirtuszlombokat, a férfiak csergallyat, az öregek olajágot tartottak kezükben. Az ünnep hőse Robespierre volt, aki elragadtatással szemlélte a jelenetet egy ablakból. A Tuileriák kertjében óriási amfiteátrumot építettek, ennek közepén állott az istentagadás festett képe, körülvéve a visszavonás és önzés alakjaitól. Robespierre az amfiteátrum közepéről nagyszerű szónoklatot tartott, aztán sajátkezüleg ünnepelesen meggyújtotta az istentagadás képét.

David ügyesen rendezte az elégetést, úgyhogy a lángok és füst közül a „bölcse ség” alakja emelkedett ki.

Ezután dobpergés közt kivonult az ünneplő tömeg a Mars-mezőre, ott himnusszal dicsőítették a legfőbb lényt, akit azonban senki sem akart istennek nevezni. Énekeltek hazafias dalokat is, majd virágdobálás következett ágyúk dörgése közt. *Robespierre*, ki egészen egyedül lépdelt a konvent tagjainak élén, sárga nadrágban és kék frakkban parádézott, kezében virágcsokorral és búzakalásszal. Nyomában véletlenségből éppen Danton egykori hívei lépkedtek, akik gúnyos megjegyzéseket tettek rá, elég hangosan, hogy meghallja. Robespierrenek dühöngve kellett túrnia, hogy zsarnoknak nevezték, aki azonban már a zsarnok hatalmát is kevesli, mert isten szeretne lenni. A várvavárt programbeszéddel Robespierre adósa maradt az ünneplő polgároknak. Csak annyit mondott: „A mai napot szenteljük az örömnak! Holnap újra harcolunk a gázság és a zsarnokok ellen!” Megéljenezték.

Ebben az időben már növekedett azoknak száma, akik Robespierret kimondhatatlanul gyűlölték, sőt azonnal hajlandók voltak titokban ellene fordulni. A konventben, bármilyen alapos „tisztogatást” rendezett is benne Robespierre, még sokan voltak, akik sajnálták a girondistákat és Dantont s szeretnék volna ezeket megbosszulni. Még többen voltak azok, akik saját életükért remegve ellenállásra készültek. Hogy visszahatás támadt a rémuralom ellen, legjobban mutatkozott a nép magatartásán, mert ez egyre jobban érezte a gazdasági viszonyok rettenetes hanyatlását. Az ipar, a kereskedelem és a földművelés egész Franciaországban már csak alighogy tengődött. Senki se mert új vállalatba fogni az általános bizonytalanság nyomasztó hatása alatt. Senki se vásárolt többet, mint amennyire elkerülhetetlenül szüksége volt, tehát legfeljebb a kéziiparnak volt egy kevés munkája.

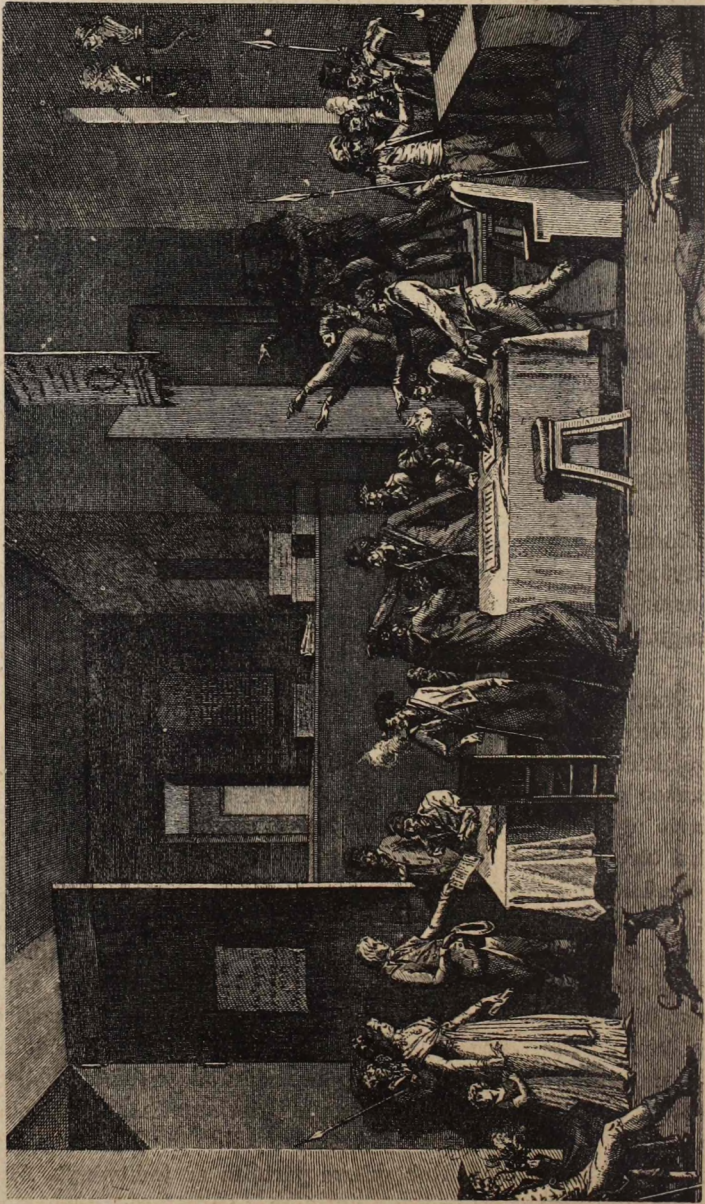
A minduntalan hangoztatott frázisok a szabadságról már éppen úgy elvesztették hatásukat, mint a tömeges kivégzések. Már alig akadt ember, aki önként vállalkozott a kivégzések megtekintésére. De legtöbbet tett a félelem: a konventből magából indult ki az első nyílt ellenhatás. Egyszer-kétszer még szót fogadtak Robespierrenek. Így kimondták azt, hogy miután az egyháznak és nemességnek elkobzott vagyona már elfogyott, most a „rossz polgárok” vagyonára teszik rá a kezüket, hogy ebből a „jó hazafiak” jutalmat kapjanak. A rettenetes törvényt könnyű volt meghozni, de nehéz volt végrehajtani. Utóvégre látszólag mindenki „jó hazafi” volt és inkább még jutalomra számított, mint arra, hogy elvegyék tőle a vagyonát. A guillotint sok fejet jövedelme-

zött ugyan, de pénzt nagyon keveset. Így az állami kincstár üresen tátongott. Adót, főleg a vidéken, egyáltalán nem fizetett már senki. A konvent egyre szimatoló vérebeitől, a vértörvényszék elé való hurcolástól ugyan mindenki rettegett, vagyis rend, az volt. Egyébként azonban teljes volt az anarchia a francia közéletben. Valóban nem csoda, ha ilyen körülmények közt egyre általánosabb lett az elégedetlenség a korlátlan hatalomra jutott jakobinusok ellen, akik egy vértengeren gázoltatták keresztül a francia nemzetet, anélkül azonban, hogy az ígéret földjére vezették volna.

Néhány váratlan esemény siettette a válság kitörését. Egy L'Admiral nevű bátor ember meg akarta gyilkolni lakásán Collot d'Herbois képviselőt, miután egy darabig magát Robespierret leste, de hiába. A gyilkosság nem sikerült, mert L'Admiral pisztolya csütörtököt mondott. A következő napon Robespierre házában letartóztattak egy Renaud Cecília nevű fiatal leányt, akinél két élesre fent kést találtak. A leány tagadta, hogy gyilkos szándéka lett volna, de annyit merészen bevallott, hogy „zarnokot akart látni.” A két merénylet kissé megfoltozta a jakobinusok foszladozó népszerűségét. Pár nap múlva Legendre képviselőt azt indítványozta a konventben, hogy a „haza atyjai” akiket ilyen gyáva merényletek fenyegetnek, állandó testőrséget kapjanak. Emiatt aztán megint csökkent a népszerűség, sőt az indítványra sokan pizszegtek.

A rémuralom emberei, Robespierre, St.-Just és a többi kezdték komolyan félteni az életüket. Hogy magukat biztosítsák, még nagyobb arányúvá akarták tenni a rémuralmat. Két nappal a legfőbb lény ünnepe után Couthon oly indítványt tett a konventben, amely a triumvirátus rémuralmát úgyszólván megkoronázta. Az új törvény újjászervezte a forradalmi törvényszéket. Magát a törvényszéket négy részre osztotta, a bírák és esküdtek számát pedig megszorította. Legfőbb rendelkezése azonban az volt, hogy az ítélethozatalnál nem a törvény, hanem „csupán az esküdtek *lekiismerete* irányadó.” Továbbá: „Vizsgálat és tanukihallgatás fölösleges, ha anyagi vagy erkölcsi bizonyítékok vannak. A vádlottak nem kaphatnak védőt sem, mert elég jó védők maguk a hazafias esküdtek, különben pedig az ilyen összeesküvő nem is érdemel védőt.” A konventnek eddig előjoga volt, hogy hozzájárulása nélkül egyetlen egy képviselőt sem lehetett vád alá helyezni. Most eltörölték ezt az előjogot is.

Couthon indítványozta, Robespierre pártolta az indítványt. Alig mert valaki ellenkezni és így a törvényt 30 perc alatt megszavazták.

A forradalmi lövészszék ítélkezése a rémuralom napjaiban.

A retlenlétes vértörvényszék, amelynek tagja bírák, vádlók és tanúk voltak egyben, a védekezést sem engedték meg a szerencsésellen vádlottaknak, hanem tömegesen küldték őket a verpadra.

Ruamps képviselő fején találta a szöveget, midőn azt suttogetta: „No, most föbelöhetjük magunkat.” Midőn híre járt, hogy Robespierre sajátkezűleg állította össze halálraszánt ellenfeleinek jegyzékét, a halálos félelem ellenállásra bírta végre az eddig oly szolgálalkú, engedelmes konventet. Robespierre véletlenül nem volt a konventben és ekkor elsőnek felállott Bourdon. Javasolta, hogy a tegnapi hozott törvényt töröljék el. És a konvent tényleg eltörölte.

Robespierre a jóléti bizottságban volt elfoglalva és ott hallotta meg a furcsa eset hírért. Dühösen támadt Billaud-Varennes képviselőre, aki a hírt hozta. Billaud sem hagyta magát és nem éppen válogatott szavakkal felelt vissza. Carnot Lázár, a nagy szervező Billaud pártjára állt. Olyan lármás veszekedés támadt, hogy az uccára kihallatszott. A konvent harmadnap ismét megszavazta a rémtörvényt, de csupán elvileg, amennyiben nem engedte meg, hogy Robespierre valamit kezdessen azon konvent-képviselők ellen, akik őt a legfőbb lény ünnepén bosszantották. A vitában Robespierre hevesen összeszólalkozott Bourdonnal, aki ettől a perctől fogva tisztában volt azzal, hogy ő lesz a guillotin egyik legközelebbi áldozata.

Attól kezdve, hogy egy konvent-képviselő testőrséget akart adni Robespierrenek, sokan azt kezdték hinni, hogy ez az ember diktátorságra vagy éppen a trónra törekszik. Annál inkább gondolhatták ezt, mert Robespierre az utóbbi időben felhagyott némileg régi, egyszerűséget affektáló szokásaival. Így többször eljárt egy akkori híres hölgynek, St.-Amaranthe asszonynak fényes estélyeire. Itt köztudomás szerint sok királypárti ember szokott megfordulni. St.-Amaranthe asszony termeiben nagy szerepet játszott egy hetvenesztendős, félbolond és rajongó nő, Théot Katalin, aki azt hirdette, hogy nemsokára megjelenik egy új Messiás, akinek Robespierre az előhírnöke. Ezen a címen aztán ünneplték a társaságban Robespierret, aki elég hiú volt ahhoz, hogy az ünneplésnek örüljön. Annyira ment a dolog, hogy a királypártiak már tőle kezdték remélni a monarchia visszaállítását. Azonban tévedtek a reménykedők. Robespierre nem gondolt másra, csak önmagára. Főleg azon járt ezidőtájt az esze, hogyan szabadulhatna meg ellenségeitől, akik csendben ugyan, de kitartással térítették el tőle a közvéleményt.

Egy napon Vadier képviselő azzal lepte meg a konventet, hogy tudomása van a „fanatizmus előkészítő iskolájáról,” amelyet Théot Katalin tart fenn és hogy ennek barátja, egy Dom Gerle nevű volt szerzetes prófétának nevezi magát. Vadier „leleplezése” óriási derűtséget keltett, annyival is inkább, mert mindenki tudta, hogy kire céloz, bár

nem nevezte meg Robespierret. A konvent nevetett ugyan a dolgon, de azért vizsgálatot rendelt el az ügyben és Robespierre csak nagynehezen bírta a határozatot megváltoztatni. Annyira bántotta Robespierret ez a kudarc, hogy vissza akart vonulni minden politikai szerepléstől. Ettől kezdve csak ritkán jelent meg a konventben és a jóléti bizottságban, csupán ezeknek jegyzőkönyveit hozatta el magához betekintés és aláírás végett. Annál gyakrabban szerepelt a jakobinus klubban mint szónok és mindvégig kegyét kereste a tömegnek. Vele tartott Saint-Just, Couthon, Fleuriot polgármester, Dumas, a forradalmi törvényszék élnöke és Henriot, a nemzetőrség parancsnoka. Ezek segítségével készült szembezállni a konventben ellenfeleivel.

Ellenfelei, kik tüntető távolmaradását félremagyarázták, már-már hinni kezdtek az akkor közbeszéd tárgyát képező pletykában, hogy Robespierre, aki még mindig egy Duplaix nevű asztalosnál lakott, feleségül veszi ennek leányát, akivel szerelmi viszonyt folytatott, aztán szülővárosában birókot vásárol és végleg oda vonul vissza. A valóságban azonban Robespierre a jakobinus klubban és a népgyűléseken összetoboroztatta híveit és megnyerni igyekezett őket annak a tervnek, hogy „valamennyi romlott képviselőt ki kellene kergetni a konventből.”

Csakhowy ellenfelei sem maradtak veszteg. Most már Barère, a köpönyegforgatók mestere is úgy találta: „Ez a Robespierre igazán telhetetlen.” Ámbár valamennyien éppúgy részesei voltak a rémuralomnak, mint ő és többen közülük különösen a vidéki tömeggyilkosságok rendezésénél átkozott névre tettek szert, mégis gyűlölték Robespierreben a ravasz embert, elsősorban pedig rettegtek tőle. A közös veszély csakhamar közelebb fűzte őket egymáshoz. Az *összeesküvés tagjai* lettek: Billaud-Varenes, egy mogorva, folyton tervező elme, továbbá Collot d'Herbois, aki Hébert és Danton híveinek kiirtása óta Robespierre vetélytársának tekintette magát. Csatlakozott hozzájuk Fouché, akit Robespierre mint megvetésre méltó csalót a jakobinus klubból kigolyózott, Tallien, a bordeauxiak réme, aki az összelopott kincseken kívül egy szép leányt hozott foglyul Párizsba, kinek életét meg szeretne volna menteni, hogy megtarthassa kedveseül, de erre csak úgy lehetett reménye, ha Robespierre elbukik. Barère egyelőre szokása szerint szimatolt, hogy hová fognak a dolgok fejlődni, de a döntő percben szintén hajlandó volt Robespierre ellen szavazni. Valamennyi tudára ébredt annak, hogyha ők nem mozognak, úgy Robespierre fog velük elbánni. Mindenki a közelgő vihar szelét érezte a levegőben.

Mikor St.-Just az északi francia hadsereg ellenőrzésére tett utazásából visszatért, észrevelte a lappangó veszedelmet, mert ahányszor egy bizottságban megjelent, ott elhallgattak és másra terelték a szót. Ebből látta, hogy valami készül a triumvirátus ellen. Szokása szerint arra igyekezett Robespierret rábeszélni, hogy erélyesen és azonnal cselekedjék. Azt mondta neki: „Merjél! Ez a forradalmi siker egész titka.” Arra számított, hogy a hegypártot és a külvárosi csőcseléket ez alkalommal is mozgósíthatja a konvent romlott tagjai ellen.

Robespierre tehát végre megmozdult. Thermidor 8-án (1794 július 26-án) a konventben csakugyan indítványozta, hogy a konventnek „rakoncátlan” tagjait, akik a bizottságokban a jó hazafiakat rágalmazták, őt pedig zsarnoknak nevezik, állítsák a forradalmi törvényszék elé. Az indítványt némán meghallgatták, aztán azt indítványozták, hogy a beszédet nyomassák ki és terjesztessék. Ekkor azonban az ellenzék neki bátorodott. Bourdon volt az első, aki ellene szólt ennek, Cambou pedig már azt merete mondani: „Egy ember teszi csúffá a konvent akaratát.” „Le kell rántani az álarcát!” — kiáltott Billaud-Varennes. „Állítsuk vissza a véleményszabadságot!” — hangzott másfelől. Végül az a határozat ment keresztül, hogy Robespierre beszédét vizsgálják meg a bizottságok.

Robespierre csalódva bár, de azért még teli bizalommal a jakobinus klubba sietett, ahol lelkesedéssel fogadták őt és a jelenlevő Collot d'Herboist, valamint Billaud-Varennest kidobták. A klub elhatározta, hogy St.-Just másnap a konventben indítványozni fogja a jóléti bizottság vád alá helyezését és hogy másnapra segítségül összecseszítik a külvárosi tömeget.

Robespierre eltenségei még ugyanezen az éjjelen mindenről értesültek. Féltek attól, hogy a jakobinusok az éjjelt valami erőszakra fogják felhasználni. Éjjél felé Billaud-Varennes és Collot d'Herbois a jóléti bizottságba mentek és ott rajtakapták St.-Justot, hogy egy vádbeszéden dolgozik. St.-Just ezt nem is tagadta, sőt azzal dicsekedett, hogy másnap a konventben „jól el fogja áztatni az egész bizottságot.” Egyébként megígérte, hogy az ülés kezdete előtt megmutatja nekik a vádiratot. Hajnalban öt óra felé azonban St.-Just eltűnt. A jóléti bizottság, miután hasztalanul várta visszajövetelét, végre a konventbe ment, de ekkor St.-Just már ott volt, hogy a vádiratot felolvassa.

Felvirradt immár thermidor 9. (július 27.) napja. Collot d'Herbois helyett Thuriot elnökölt, hogy ő majd fölvegye a harcot Robespierre és St.-Just ellen. Ez utóbbi alig olvasott pár mondatot, Tallien közbeszólt:

„Nem telt még meg a szerencsétlen állam szenvedéseinek serlege ? Most a kormány egy tagja támadja meg a többi tagokat ! Hát sohasem lesz már vége a szenvedéseknek ? Rántsuk le a leplet !”

Majd Billaud-Varennes állt fel és azt mondta :

„Tegnap a jakobinus klubban gonosz emberek összeesküdtek, hogy megfojtják a konventet ; ezen emberek közül többen itt ülnek köztünk. A konvent saját sirját ássa meg, ha most gyenge lesz.”

Mindenfelől, még a karzatokról is ilyen kiáltások hallatszottak :

„Nem fog elveszni ! Éljen a konvent !”

Annyival nagyobbjelentőségű volt az eset, mert a forradalmi törvénytörés összes tagjai ott voltak az ülésteremben és Henriot is ott ténfergett főparancsnoki botjával a kezében.

Robespierre fölsimerte rögtön, hogy a közhangulat elfordult tőle. Dühösen rohant a szónoki emelvényre.

„Le a zsarnokokkal !” — ez a kiáltás zúdult feléje.

Tallien megelőzte őt az emelvényen és tört rántva elő, kijelentette, hogy követeli Henriotnak, Robespierre kreaturájának elfogatását. Dörgő taps fogadta Tallien szavait, sőt Robespierrenek legbensőbb hívei közül még hármat helyeztek vád alá. Ezt újabb vádbeszédek követték. Robespierre egyre erőlködött, hogy szóhoz jusson, de a lármát nem bírta túlküabálni és a szószéktől visszalökik. Ezt látva, sok híve rögtön elpártolt tőle, ellenségei pedig vérszemet kaptak. Barère is fölszólt és rettentő vádakot vagdosott hozzá. Vadier azzal tette nevetségessé, hogy Théot Katalinnal való összeköttetését fejtegette. Bourdon és utána Tallien a vádak egész özönével állottak elő. Robespierre egészen kikelve magából, rikácsoló hangon kezdett ordítani az elnök felé :

„Most utoljára kérek tőled szót, gyilkosok elnöke !”

Ekkor már egészen berekedt és a lármában nem tudott szóhoz jutni. Hasztalan rimánkodik a jobboldalon ülőknek :

„Ti tiszta és erkölcsös emberek !”

„Nyomorult” — hangzik innen a válasz.

A baloldalról pedig Garnier megvetéssel azt kiáltja rá :

„Danton vére fojtogatja a torkodat !”

A rettenetes lármát hirtelen halálos csend követte, amelyet egy jelentéktelen képviselő, Louchet hangja tört meg :

„Indítványozom Robespierre elfogatását !”

Csend támad, majd lázas felindulástól remegő hangon az egész konvent elfogadja az indítványt és tapsvihar tör ki. Robespierre öccse követelte, hogy osztozhasson bátyja sorsában. Ezt megengedték. Ki-

mondták a két testvér letartóztatását s velük együtt St.-Just, Couthon és Lebas elfogatását is.

„A köztársaság elvész, a rablók diadalmaskodnak!” — hörgött Robespierre és a csendőröknek erőszakkal kellett őt a teremből eltávolítaniuk.

De az összeesküvők mindamellet nem nyerték meg ügyüket.

A községtanács, mint tudjuk, kezdettől fogva a túlzók pártján volt és most se akarta beadni a derekát a konventnek. Henriot, akit nem sikerült még elfogni, a városházából értesítette a börtönök előjáróit, hogy az elfogottakat ne fogadják be, esetleg helyezték szabadlábra. Robespierret és társait erre csakugyan elbocsátották, a városházán pedig nagy ujjongás támadt megjelenésükre.

Időközben Henriot parancsnokot két konvent-tag az uccán letartóztatta és a jóléti bizottság elé vitte. Ámde egy csapat polgárőrség Coffinhal jakobinus vezetése alatt kiszabadította onnan. Henriot rögtön lóra pattant, meghuzatta a vészharangot és a kerületek összes fegyvereseit 200 ágyúval a konvent ellen vezette. A közben összegyűlt konvent azonban erélyesen és bátran viselkedett. Kész volt inkább meghalni, mint engedni. Megmagyarázták a polgárőröknek, hogy lázadást követnek el, ha Henriotnak engedelmeskednek. Henriot erre azt parancsolja a tüzéreknek, hogy ágyúikkal tüzeljenek a konventre. Ezek azonban megtagadták az engedelmességet és ez mentette meg a konventet. A közvetlen veszély elmúlt. Henriot kétségbeesetten a városházára sietett, a konvent árulónak és törvényen kívül helyezettnek mondotta ki őt és a községtanács tagjait. Barrast, egy katonaviselt embert bíztak meg azzal, hogy a jóérelmű polgárság segítségével Robespierret és társait kézrekerítse. Fréron, Bourdon, Delmas, Legendre és még mintegy nyolc képviselő égő fáklyákkal járták be a felizgatott Párizst és csakugyan összetoboroztak egy tekintélyes csapatot.

Éjfél tájban hatalmas zápor kerekedett, amely az uccákon hömpölygő kíváncsi népet hazakergette. A városházát, ahol Robespierre és társai még folyton bosszúterveket kovácsoltak, csak kevésszámú nemzetőr és fegyveres proletár őrizte, de a hosszú várakozás, a zavar, a tájékozatlanság már ezek harcias indulatát is lelohasztotta. Az alkalom tehát kedvező volt arra, hogy a konvent ott is úrrá legyen. Midőn a konventhez hű csapatok a városházátérre érkeztek, az ott őrt állók nagy része elszéledt. Henriot értesülvén a dologról, sietve lement a piacra, de tüzéreinek csak hűlt helyét találta. Visszasietett a terembe, de Bourdon képviselő és fegyveres emberei már nyomában voltak.

Robespierre az asztal mellett ült a tanácssteremben és éppen egy kiáltványt akart aláírni, amelyet a kerületekhez intézett. Meda csendőr rákiáltott az ajtóból:

„Add meg magad, áruló!”

Robespierre dacosan emelte föl fejét.

„Te vagy az áruló és én agyon foglak lövetni!”

Mihelyt a rémuralom emberei észrevették, hogy körül vannak véve, különböző módon igyekeztek a büntetés elől menekülni. Robespierre öngyilkosságot kísérelt meg, de a golyó csak állkapcsát zúzta össze. Más hír szerint egy nemzetőr röpített arcába golyót. A „tirannusz” öccse rémületében kiugrott a harmadik emeletről az uccára, de mégis életben maradt. Couthon fejét zúzta be menekülése közben. Lebas agyonlőtte magát. A reszkető Henriot parancsnokot Coffinhal gyáva, hitvány léleknek szidta, dühében megragadta és az ablakon át egy pöccesatornába dobta, amelybe Henriot belefűlt. Csak Saint-Just őrizte meg most is nyugalmat.

Az elfogottakat nagy diadallal vitték a konvent színe elé, köztük a sebesülteket deszkákból és székekből összerótt hordágyakon. A konvent azonban látni sem akarta a hitványokat és így egy melléktérben helyezték el őket, ahol Robespierret egy asztalra fektették. Robespierre eltorzult arca sötétkék színben játszott, a vér folyton csurgott sebéből és időnként papirrongyokkal törülte meg magát. Ruhája egészen be volt mocskolva, pedig ugyanazt a szép kék frakkot hordta ekkor is, amelyben a „legfőbb lény” ünnepén feszített. A kíváncsiak ezrei tolongtak az épület körül s hol gúnyolták a bukott zsarnokot, hol átkozták emlékét. Robespierre ajkait összeharapva, nem felelt senkinek egy szót sem, habár lelkét rettentően marcangolta a tehetetlen düh. Végre megérkezett egy orvos, aki vérző állát bekötözte.

Másnap, thermidor 10-ikén (július 28.) reggel Legendre képviselő jelentette, hogy tizedmagával szétugratta a jakobinus klubot és bezárta. A kulcsokat átadta a konvent elnökének.

Korán délelőtt, már hét órakerüléssel jött össze a konvent. Az éjjel történetekről a legváltozatosabb hírek keringtek és lázas élénkség volt az uccákon. A rémuralom börtöne, a Conciergerie előtt nagy tömeg hullámozott. Beauharnais tábornok özvegye és Fontenay márkifelesége és több elítélt „gyanus” rémülten néztek ki a vasrostélyos ablakon. Azt gondolták, hogy a vesztőhelyre viszik őket. Minthogy a nagy zsidóban a beszéd nem hallatszott fel hozzájuk, a tömegeből egy asszony mindenféle jelekkel megértette a foglyokkal, hogy Robespierrenek és a

rémuralomnak vége van. A foglyok föllélekzettek és az istennek hálát adva borultak egymás karjaiba.

Most a rémuralom megbélyegzett embereit hozták a Conciergeriebe, hogy ítéljenek fölöttük éppen annak a forradalmi törvénynek alapján, amelyet ők maguk hoztak. Nem volt tehát semmiféle tárgyalás, csupán személyük azonosságát kellett megállapítani és máris vitték őket a guillotin alá.

Július 28-án délután 5 órakor megjelent értük a hóhérszeker, amelyre felrakták őket. Óriási néptömeg gyűlt össze a Grève terén és az odavezető utcákban. Az ablakok tele voltak nézőkkel, a boltokat mind kinyitották, öröm sugárzott minden arcról, a megszabadulás öröme és a tetszés moraja zúgott fel, valahányszor a guillotin bárdja lecsapott. A triumvirátus három tagja és a rémuralom huszonhét embere halt meg ezen a napon, köztük Simon varga is, a boldogtalan XVI. Lajos fiának „nevelője.” Robespierret végezték ki utoljára. Midőn a hóhér lerántotta a sebes arcához tapadt kendőt, Robespierre feljajdult, de aztán gépiesen lehajtotta fejét a bárd alá. A községtanácsnak 82 tagja a következő két nap alatt került a nyaktiló alá. Az újabb borzalmakat azonban boldogan fogadta mindenki, abban a tudatban, hogy a rémuralom végre megszűnt. A konvent hatályon kívül helyezte a forradalmi törvényeket és a forradalmi törvényszékek, a rémuralom e rettenetes gépének működését felfüggesztette. A forradalom, mint az ókori hitrege Saturnus istensége, maga falta fel saját gyermekeit.

A vidéken, mikor oda is eljutott a nagy események híre, nem csekélyebb volt az öröm és lelkesedés. A konventhez csakúgy özönlöttek a hálá kodó feliratok.

Visszatérés a régi állapotokhoz. — A jakobinusok kiirtása.

Robespierre és társainak bukása után a konventre új nehéz napok várakoztak. A külvárosok sansculotte-pártja még nem volt megsemmisítve, csak kissé meghunyászkodott. Másrészt a királyság és az egyház hívei felemelik újra fejüket, abban a hitben, hogy a monarchia és a katolikus vallás uralmának napja immár visszaérkezett és most bosszút állhatnak valamennyi forradalmáron.

De még más tünemény is szembeszökő. Franciaország felszabadulván a reá ólomsúllyal nehezedeő rémuralomtól és halálrettegéstől: mulatni kezd. Helyre akarja hozni, amit az utolsó évek alatt elmulasztott,

amidőn csak a sansculotte-csöcselék mulatott. Most a gazdagabbak és az intelligencia köreiből mutatkozik a mulatási vágy. A forradalom előtti finom társasélet megújul és a régi szalonok példájára új szalonok nyílnak, melyek mindegyikében egy-egy szép vagy szellemes nő szerepel mint a divat királynője.

Ilyen kiváló nő volt Tallien képviselő felesége is. Tallien eleintén ügyvéd volt, de a forradalom alatt újságíró lett. A rémuralom végnapjaiban feleségül vette egy spanyol bankár leányát, aki aztán elegáns szalonjában egyesítette a letört rémuralom összes ellenségeit. Sokszor megfordult ebben a szalonban a képviselők és katonatisztek sorai közt Bonaparte Napoleon is, aki akkor dandárparancsnok volt. A másik szalont *Récamiér* asszony ékesítette, egy szép, szelleműs, erkölcsös és nagyon szeretetreméltó hölgy, Tallien asszony barátnője.

Egyébként az események hírére a külföldre menekült nemesek és gazdag emberek százával tértek vissza. *Stael* asszony, a hírneves és nagyszellemű hölgy szintén nem váratott magára sokáig, hanem megjelent Párizsban és újra nagy szerepet játszott. Előbukkant Siéyes abbé is, aki arra a kérdésre, hogy mit csinált a rémuralom ideje alatt, egyszerűen azt felelte: „Éltem.”

Jobbmódú, elegáns fiatalberek is akadtak a visszatérők sorában, akik közül sokan inkább beállottak katonáknak, csak hogy az örökös halálrettegéstől meneküljenek. Már augusztus közepe táján az összes ezredek egyenruháit látni lehetett a főváros uccáin és a gombamódra szaporodó mulatóhelyeken. Vagyonos szülők örömmel fogadták visszatérő fiaikat, akik aztán a sansculotte-csordák helyett átvették az uralmat a kávéházakban, az uccákon, a színházakban és a konvent karzatán. A csöcselék gúnyosan „*muscadinok*”-nak, illatos hősöknek nevezte őket. Később új név ragadt rájuk: az „*aranyifjúság*”-féle elnevezés. Ismertetőjelük és fegyverük vastag, kurta, ólomfejjel ellátott dorong volt. Arra törekedtek, hogy kivégzett barátaikat és rokonaikat megbosszulják és hogy egy újabb rémuralmat örökre lehetetlenné tegyenek. A Palais Royal (a forradalom alatt „Egyenlőség háza”) kertjében tartották összejöveteleiket, de a tüzérek kávéházában is százával hemzsegték.

Vezetőjük a tizenkilenc éves Martainville nevű hírlapíró volt, akit egynehány pályatársa mint táborkar vett körül s aki később szellemes drámaíróvá nőtte ki magát. Az aranyifjúságnak hattagú állandó végrehajtóbizottsága is volt, amely irányította a mozgalmat. A közgyűlölet a jakobinusok, mint Robespierre maradványai ellen fordult.

A végrehajtóbizottság napról-napra radikálisabb határozatokat hozott, amelyeknek érvényt is szerzett, mert a konvent többsége: a jobbpárt és a közép, sőt még a hegypárt közül is néhányan nem mertek tőlük semmit se megtagadni. Azt a pártot, mely a konventban a szélső irány embereinek eltüntetésére vállalkozott:

thermidoristák-nak hívták. Vezérek között volt Boissy-D'Anglas, Siéyes, Cambacères, továbbá Tallien, Fréron, Baras és mások.

A muscadinok a forradalmi törvénysek és a bizottságok eltörlését követelték és Tallien azzal az indítvánnyal állott elő, hogy a terrorizmusnak vessen véget a konvent. Egy csapásra ugyan nem ment a dolog, mert a sectiókban a hegypárt még többségben volt. De az történt, hogy a forradalmi törvénysek és a bizottságok újjászervezésekor *thermidoristákat* választottak azokba és erre

azután a szélső képviselők, mint Billaud-Varennes, Collot d'Herbois és Barère kiléptek a jóléti bizottságból. De azért a bukottak bosszúra készültek és velük tartott hűségesen az ismét megnyitott jakobinus klub és a külváros csöcseléke. Ezek fegyveres közbelépésére célzott Billaud-Varennes, mikor titokzatosan azt mondotta: „Az oroszán alszik, de ébredése rettenetes lesz.”

Récamierné.

A szép és szellemes nő Recamier Jakab párizsi bankár felesége volt. A forradalom bukása után szalonja legkedveltebb találkozóhelye lett a politikai és irodalmi élet kiválóságainak.

Készültek és szervezkedtek a letűnt kor emberei. Ennek hírére 1794-ben november 9-én Fréronnak furkósbotokkal fegyverkezett „aranyifjúsága” behatolt a jakobinus klubba, megverte ott a karzaton üldögélő asszonyokat, akiket az uccára kergettek s azt kiáltották nekik: „Takarodjatok haza és törődjetek gyermekeitekkel, ne a politikával!” Két nappal később magukat a jakobinusokat botozták ki a saját klubjukból. A muscadinok föllépése és a visszafordult közvélemény hatása alatt a konvent elvégre kénytelen volt a jakobinus klub bezárását kimondani és ennek elnökét, az alávaló Carriert, a vendéi és nantesi mézszárlás okozóját pörbe fogni. A jakobinusok ugyan eltorlaszolták magukat klubjukban, de az „aranyifjúság” kiverte őket. Ilyen véget ért a híres klub.

Igy lettek a muscadinok, ha erőszakkal is, a rend és nyugalom visszaállítói. Az egész műveltebb ifjúság lelkesen sorakozott hozzájuk. Látva a sikert, egyre merészebbek lettek. Most már elhatározták azt is, hogy az összes jakobinusokat bottal részesítik hazafias megfenyítésben. Megkezdődött tehát Párizs uccáin a jakobinus „hecces.” Amelyik jakobinus megjelent az uccán, a nyilvános helyiségekben, a kertekben, el lehetett készülvé arra, hogy kékre vert háttal kerül ismét haza. Egy abból az időből való ujságban olvashatni: „Franciaország sorsát csak a botozások döntötték el.”

A guillotinra egyetlen feladat várt még: a hátralevő jakobinus vezérektől megszabadítani az országot. Mikor december 16-án Carriert és két társát halálra ítélték, harminc jakobinust azonban felmentettek, az ifjúság olyan erőlesen követelte az utóbbiaknak újból való letartóztatását, hogy a konvent engedni volt kénytelen. A megindított pörben Billaud-Varennes, Collot d'Herbois és Barère gályarabságra ítéltettek, ellenben Fouquier-Tinville, a vérszomjas közvádó a guillotin alá került.

Maratnak emléke sem merült feledésbe, mert a jakobinusok úgy tisztelték ezt a szörnyeteget, mint valami félistent, sőt holttestét a nemzeti Pantheonban helyezték el. A színházakban és egyéb nyilvános helyeken pedig minden lépten-nyomon még most is Marat babértól övezett arcképeibe és szobraiba botlott az ember. A konvent üléstermében is ott díszelgett Marat képmása, a köztereken pedig emlékoszlopok hirdették „nagyságát.” A muscadinok azzal kezdték, hogy összetörték Marat valamennyi szobrát és a cserepeket a szemétdombra hányták. Aztán követelték a konventtől, hogy a „Marat-kultusz”-nak vessen véget. Így is történt. Törvényt hoztak, amely Marat képeinek vagy szobrainak nyilvánosan való kiállítását megtiltotta. Az emberbőrbe bujt vadállat földi maradványait kidobták a Pantheonból és a

csatornába szórták. Végül földig rombolták le azt a kápolnaféle épületet, amelyet a Caroussel-téren emeltek emlékére.

A párizsi ifjúságnak nem kellett többé sem a jakobinus sapka, sem a Marseillaise. „A nép ébredése” című hazafias dalt énekeltek, amelyet egy fiatal hírlapíró, Souriguières írt. A köztársaság színházában előadás alatt valaki a karzatról a színpadra dobta ezt a dalt és követte, hogy olvassák fel. Egy fiatal színész erre elszavalta a lendületet, mellyel olyan nagy hatást ért el, hogy az egész közönség ujjongott. Két hét múlva „A nép ébredése” bejárta egész Franciaországot és olyan népszerű lett, hogy a Marseillaise-t egészen kiszorította.

A rémuralom embereinek, mint magától érthető, égett talpuk alatt a föld, a helyzet rájuk nézve napról-napra fenyegetőbbé kezdett válni. Siettek is menekülni. Tallien a „legfőbb lény” ünnepe után a mérsékelt elemekhez csatlakozott, Fréron, a Marat-kultusz egykori lelkes apostola és a jakobinusok befolyásos tagja, a fegyveres aranyifjak egy csapatának vezérévé vedlett, sőt hogy a gyanút teljesen elhárítsa a fejről, „Népszónok” című lapjában kiáltványt intézett a francia ifjúsághoz s ebben így szólt: „Ha már bezártatok a jakobinusok klubját, semmissétek meg őket végleg.”

Olyan nagy volt azonban Fréron iránt a gyűlölet, hogy az ifjúság a kiáltványt elégette, őt meg elpáholta. Viszont a jakobinusok mint nyomorult árulót verték meg. Fréron azonban új tervet eszelt ki, hogy a thermidoristák kegyelmét megszerezze a maga számára. Midőn híre járt, hogy a rémuralom embereinek egy része a hatalom visszaszerzését tervezi, Fréron a konventben március 1-én (1796.) dicsőítő beszédet mondott az aranyifjúságra, amelynek magatartása a közvéleményt fejezi ki. Ez a beszéd megpecsételte a barátságot az ifjúság és Fréron között, kinek lapja az ifjúság tanácsadója lett.

Kevesebb szecence kísérte Fréron jakobinus elvtársait, mint ezt a jakobinusok és a csöcseléknél válllvetve megkísértett utolsó erőfeszítései, az utolsó zendülései bizonyítják.

A jakobinus-párt csüggedetlen hívei, annyi vereség dacára és habár vezérek börtönben ültek, el voltak határozva, hogy nem engedik magukat végleg elnyomatni. Titkos összejöveteleket tartottak a külvárosokban és arról tanácskoztak, hogyan lehetne vezéreiket kiszabadítani és a rémuralmat előlről kezdeni. A néptől, főleg a csöcseléktől nem kellett tartaniok, mert a nagy inség miatt, amely Párizs lakosságára nehezült, még mindig sokan voltak hajlandók a zavargásokra. A konvent már annyi papírpénzt adott ki — összesen 8000 milliónál többet, — hogy

most, mikor a kényszerárfolyamot megszüntették, illetve mérsékeltek, a papírpénznek már alig volt értéke. Aki egy öl fát akart venni, 24.000 frank papírpénzt fizetett érte, de még ennyiért is nehezen adták. A kenyér sok háztartásban teljesen hiányzott. A pékboltok előtt reggeltől estig ácsorogtak az éhes emberek, hogy valahogyan hozzájussanak egy darab kenyérhez. A hosszú és kemény tél a munkásosztályt roppant nyomorúságba döntötte.

A tömeg el volt keseredve és a konvent helytelen intézkedéseinek tulajdonította az inséget. A konvent eltörölte például a maximális árakat, minek folytán a gabona és a liszt ára — nagy lévén a szükség — azonnal magasra emelkedett. A gazdag vállalkozók rögtön uzsora-kölcsönt kínáltak a szenvedőknek, ami ezeknek teljes romlását okozta. Ez a roppant inség hajtotta a népet a konvent ellenségeinek táborába. A kerületi népgyűléseken való részvételért Robespierre idejében napidíjat fizettek, most ettől is elestek.

Nem esoda, hogy naponként nagy tömegek csődültek össze az uccákon s azon igyekeztek, hogy zavargást támasszanak, amelyben aztán rabolni lehessen. Fréron önkéntesei azonban hamar szétkergették a csoportokat. Négyes sorokban, szorosan egymás mellett hatoltak be a fiatalemberek a tömegbe. Az asszonyokat hazakergették, a férfiakat pedig intették, hogy engedelmeskedjenek a konventnek. Ilyen módon a muscadinok a rendőrség feladatát teljesítették. Március vége felé azonban a szép szó már nem használt és összeütközésre került a sor a muscadinok és a zavargó lakosság közt. A Tuileriák kertjében a fiatal emberek közül néhányat elnyomott a tömeg és belehajigálta őket egy tóba. Egy csapat muscadin ugyan a Palais Royalból társainak segítségére sietett, de csakhamar őket is elnyomta az óriási sokaság, amely aztán nekiesett az ifjaknak, visszaadta nekik a kölcsönt, a hajuknál fogva vonszolta őket végig az uccákon. Csak akkor lett vége a zenebonának, mikor néhány száz muscadin seregett össze, akik aztán kiszabadították társaikat. A tömeg szétfutott, a felbujtók elmene-kültek. Fréron hadserege tehát, ha kezdetben pórul járt is, végre győzött és a konventet megszabadította a jakobinusok tervbe vett látogatásától.

Ezután alig mult el nap kisebb zavargás nélkül, de Fréron hadserege féken tartotta a tömeget. A jakobinusok mégsem nyugodtak. Vezetőik, Duhem és Lavoisier, szélső hegyparti képviselők, addig izgat-ták folyton a tömeget, amíg április elején mintegy tízezer ember gyűlt össze a külvárosokban és a konvent ellen nyomult. Ennek száz emberből

álló őrségét pár perc alatt szétugrasztották. A terembe egy küldöttség hatolt be és ott nagy lármával kenyeret kért. A hegypárti képviselők helyeselték a dolgot.

Közben az uccákon megperdültek a dobok és fegyverbe hívták a nemzetőrséget. Duhem képviselő látva, hogy a merénylet újra csütörtököt mond, maga kérte az elnököt, hogy a küldöttséget távolítsa el, mert zavarja a tanácskozást. A tömegben levő asszonyok vad üvöltéssel állottak ellen és csak nagy bajjal lehetett a küldöttséget eltávolítani.

A konvent, amely nemrégiben visszahívta az egykor hazaárulóknak nyilvánított és halálra keresett girondista képviselőket, akik 22-en voltak s a mérsékelt párthoz csatlakoztak, elrendelte az összes szélső hegypártiak elfogatását és egyúttal kihirdette Párizsban az ostromállapotot. Az éppen jelenlevő Pichegru tábornokot a párizsi katonai erő parancsnokává nevezte ki s rendelkezése alá adott harmincezer nemzeti gárdistát és negyven ágyút a konvent védelmére. Egyúttal pedig, bár óvatos kézzel, hozzáfogtak az 1793. évi szélső demokrata alkotmány módosításához és — ha lehet — eltörléséhez. Azt hirdették, hogy ez az alkotmány a rémuralom jegyében született, tehát el kell törölni és olyan alkotmánnyal kell pótolni, mely a középosztálynak több jogot biztosít, mint a proletároknak.

A hegypárt többi tagja, látva a konvent erélyes föllépését, egy ideig nem merete magát nyilvánosan mutatni. Titokban azonban tovább szőtték terveiket. Az egyre nyomasztóbb inséget fölhasználva, egy általános fölkelésre bujtogatták a külvárosi népet a konvent ellen. Ebben látták saját menekvésük egyetlen módját. Sok ezer embert nyertek meg az összeesküvés számára. Temérdek falragasz hirdette, hogy a nép éhen hal és ennek oka a konvent, a nép kötelessége tehát az 1793-iki radikális alkotmány életbeléptetését követelni. A párizsi ifjúságnak, mint a konvent támaszának a falragaszok hadat üzentek.

Igy következtek el május végének kritikus napjai, amikor a konventet csupán az ifjúság hazafias odaadása és kitartása mentette meg. 1795 május 20-án reggel megszólaltak a St.-Antoine és St.-Morceau külvárosokban a vészharangok. Nagy tömeg csöcselék toladott be a konvent karzatára, többnyire asszonyok. Mikor az elnök, Vernier az ülést megnyitotta, a karzatról rettentő lárma hallatszott le. Az asszonyok tomboltak, nevettek, kenyérért kiabáltak és az elnököt ökleikkel fenyegették. Néhány fegyveres katona és két muscadin, kezében kutyakorbácsot suhogtatva, kiürítette ugyan a karzatot, de ekkor a tömeg

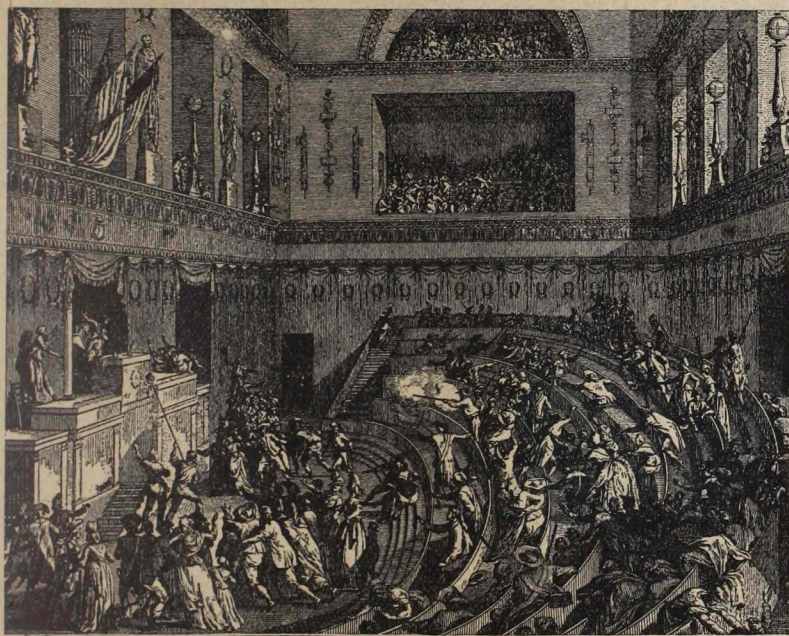
magába az ülésterembe hatolt, amelyet egészen előzőnlött. A képviselők a magasban fekvő padokba vonultak. Olyan rettenetes volt a lárma és a zűrzavar, hogy egyetlen szót nem lehetett megérteni. Egy suhanc le akarta ütni Boissy d'Anglas alelnököt. Midőn Féraud képviselő segítségére sietett, egy pisztolylövéstől találva, holtan rogyott össze. Fejét dárdanyélre tűzték és úgy vitték az elnök felé. A tömeg nevetett és megtapsolta a borzasztó látványt. Az elnök azonban megőrizte nyugalmat, nem hagyta el székét és tiltakozott az erőszak ellen.

A képviselők helyett most a csőcselék játszott „törvényhozást.” A bujtogató vezetők egymásután tartottak szónoklatokat, aztán új törvényeket szavaztak meg, képzelhetni, hogy milyeneket. Új végrehajtó bizottságot választottak. Új főparancsnokot az összes haderő számára. Bebörtönzött elvtársaik szabadlábra helyezését követelték. Kimondották a jakobinus-klub újból való megnyitását. Ellenfeleiket pedig megfosztották hivatalaiktól.

Végre éjfél tájban a konventhez hű katonaság és egy nagyobb csapat muscadin benyomult az ülésterembe és megszakadította a konventet szorongatott helyzetéből. A támadás olyan váratlanul érte az elbizakodott tömeget, hogy hanyatt-homlok menekült. A hegypárti képviselők, akik a csőcselék lázadását egész nyíltan támogatták, szintén el akartak illanni a teremből. Azonban vigyáztak rájuk. Körülfogták valamennyit és Ham várába vitték.

Bosszút lihegve vonult fel másnap a St.-Antoine külváros csőcseléke a konvent ellen. Még ágyúkat is cipeltek magukkal. A konvent zavarában alkudozni kezdett és egyelőre fegyverszünetet kötött. A zendülők végre beleuntak a várakozásba és miután a konvent ígéretet tett, hogy orvosolni fogja a gabona-inséget és drágaságot, eloszlottak. Ez a májusi zendülés ékesen szóló példa arra nézve, hogy szervezetlen és arra való vezért nélkülöző tömeg nem képes diadalt aratni. Május 20-ika kiderítette, hogy már csak egy törvényes hatalom van Franciaországban: a konvent.

Hátra volt még a megtorlás. Másnap Menou tábornok összeszedett a kerületekből mintegy húszezer polgárt, akiknek fele muscadin volt és ezzel a sereggel körülrárta a St.-Antoine külvárost. A felkelők csakhamar megadták magukat. Ágyúikat, fegyvereiket elszedték tőlük. Hat hegypárti képviselőt, aki a csőcselékkel megszavazta az említett javaslatokat, halálra ítélték. Erre mind a hat, egymásután, ugyanazon tört dőfte a szívébe. De csak háromnak sikerült az öngyilkosság, hármat haldokolva vittek a nyaktiló alá.

Féraud képviselő meggyilkolása a konvent ülésén.

A forradalom bukását követő zavaros időkben a konvent mérsékelt iránya miatt lázongó tömeg behatolt az ülésterembe. Egy suhanc le akarta ütni az alelnököt. Féraud képviselő az alelnök segítségére sietett, de pisztolylövéstől találva holtan rogyott össze.

A konvent tehát ezúttal is diadalmaskodott és győzelmét ismét a muscadinoknak köszönhette. A csőselék ereje, amely eddig olyan nagy szerepet játszott, meg volt törve, győzött a mérsékelt irányzat az egész vonalon. A konvent pedig, amelyet a jakobinusok többé nem fenyegettek, egészen az új alkotmánytervezet munkájának szentelhette magát.

Ebben az időben történt, hogy a konvent, illetve a francia köztársaság megszabadult egyik legnagyobb aggodalmától, amennyiben XVI. Lajos fia, a Simon vargához „nevelésbe” adott királyi gyermek meghalt, ami a királypártiakra nagy csapás volt. Minthogy ez az eset úgyszólván kapóra jött a konventnek, azonnal ezerféle híresztelés merült fel, hogy nem halt meg „XVII. Lajos,” hanem valahogyan „eltüntették, hogy félretegyék az útból.” A mende-monda a legszélesebb körökbe is hitelre talált, sőt mindenki szívesen adta azokat tovább, megtoldva

azzal, amit saját képzelete kigondolt. Mert tudni kell, hogy a lakosság túlnyomó része már megelégtelte az anarkhiát és szinte vágyódni kezdett a monarchikus rendszer után, amely alatt legalább állandó volt a személy és vagyonbiztonság. Ezek a vágyakozások csak a forradalom első éveiben aludtak el, de azután újra éledtek, habár nem mondhatni, hogy a helyzet a monarchia megvalósításának kedvezett volna. Igaz, hogy Veronában a provencei gróf azonnal fölvette a XVIII. Lajos címet, mihelyt XVI. Lajos szerencsétlen fia meghalt. Mikor azonban a konvent a párizsi ifjúság segítségével elnyomta a csöcselék forradalmát, a királyság veszedelmétől való félelem nem igen bántotta a köztársaság híveit.

Ujra a középosztály kezébe került az ország sorsának intézése és ami a külső ellenséget és a támadó hadi politikát illeti, arra nézve a konvent a rémuralom bukása után éppúgy egyetértett, mint a rémuralom előtt, avagy mint a nemzetgyűlés idején és a Gironde-minisztérium napjaiban.

A külháború eseményei.

A Carnot által mesteri kézzel újjászervezett francia hadsereg 1793 végén sikerrel küzdött a Rajna környékén és egyre-másra aratta a harci diadalokat a poroszok és osztrákok szövetséges hadain. A szenvedett vereség hatása alatt a koalíciós hatalmak egymással szemben táplált bizalmatlansága még jobban növekedett. Különösen Poroszország gyanakodott szövetségeseire, Angliára és Ausztriára. Most, hogy 1794-ben Lengyelország szabadsághőse, Kosciusko még egyszer kitűzte a lengyel felszabadulás zászlaját, II. Frigyes Vilmos porosz király attól tartott, hogy Ausztria és Oroszország Lengyelország harmadik felosztása alkalmával kijátszák. Ezt pedig a porosz király sehogy sem volt hajlandó eltűrni. Ez okból felhagyott régibb tervével, hogy Lengyelországot „a Rajnánál hódítja meg magának” és a franciáktól szenvedett vereségek hatása alatt hadserege nagyobb részét egyszerre csak Lengyelország határára küldötte. A Franciaország elleni háborút pedig csak immel-ámmal folytatta s meghagyta Möllendorf tábornagynak, hogy ne lépjen fel támadólag és szorítkozzék arra, hogy a francia hadsereg előnyomulását feltartóztassa.

Kaiserslautern mellett 1794 májusában véres ütközet történt ugyan, amelyben a porosz sereg derekasan megállta helyét, Büchler ezredes

pedig, a későbbi híres hadvezér, nagyon kitüntette magát, de azután a poroszok többé nem támadtak, csak védekeztek, sőt visszavonultak a Rajna mögé.

A francia hadseregnek azonban szerencséjére kitűnő hadvezérei voltak, akik hamar észrevették a poroszok taktikáját és kijátszották azt. Egyszerűen otthagyták faképnél a visszavonuló porosz sereget és egyesült erővel az osztrák csapatokra vetették magukat. Hollandiában *Pichegru* tábornok egész eredeti módon vezette a hadjáratot: kifárasztotta az ellenséget, aztán leleményes és merész hadmozdulatokkal hirtelen meglepte s legyőzte azt. Egyik hollandus erősség a másik után esett el, egyedül *Charleroi* tartotta magát sokáig. Ennek a várnak a fölmentésére nagy osztrák és holland sereg sietett Koburg herceg alatt, csakhogy időközben *Charleroi* elesett, a mit sem sejtő Koburg herceget pedig *Jourdan* tábornok *Fleurus* mellett föltartóztatta. Koburg herceg csata közben értesült a vár elvesztéséről, mire a csatát abbahagyta. A *Fleurus* melletti csatát más is nevezetessé teszi: itt alkalmaztak legelőször a léggömböt hadászati célokra, az ellenfél állásának kikémlelésére, amint azt Carnot elrendelte. *Pichegru* és *Jourdan* aztán egyesültek és azonnal Koburg herceg után nyomulva bevették Brüsszelt. Ezzel Belgium újra a franciák kezébe került.

Hasonló siker koronázta a Közép-Rajna vidékén operáló francia seregek működését is. Az osztrákok kénytelenek voltak *Jourdan* és *Hoche* tábornokok támadása elől a Rajna jobb partjára vonulni vissza. Elvesztett Köln, Bonn, Koblenz és a Mosel mentén Trier, csak Luxemburg és Mainz vára maradt az 1794. év végével a koalíció kezében.

Erre a koalíció szervezetében nagy repedések támadtak. Az első ki otthagya szövetségeseit, Toszkána volt, melynek fejedelme, Ferdinánd nagyherceg, I. Ferenc öccse, elismerte a francia köztársaságot. Nemsokára Poroszország is alkudozásokba bocsátkozott, még pedig *Baselben*, hogy ne legyen kétfelé is lekötve. Egész Poroszország óhajtotta a békét, mely után a kisebb német fejedelmek is sóvárogtak. A konventnek viszont a béke Poroszországgal kapóra jött, mert ezáltal minden erejét Ausztria és gyűlölt vetélytársa, Anglia ellen fordíthatta. Két haditerv merült fel: vagy hadsereggel kötni ki Angliában vagy pedig a gazdag Hollandiát hódítani meg és ennek kincseiből pótolni a hadipénztár roppant hiányait.

Pichegru húzódozott ez utóbbi tervtől, mert nem akart behatolni a csatornákkal és folyókkal keresztül-kasul szeldelt Hollandiába, hogy aztán esetleg az angol-hannoveri sereg prédájául ottrekedjen. Hollandia

értelmisége nagyon rokonszenvezett a francia forradalommal, az angolokat pedig kereskedelmi érdekekből gyűlölte.

A véletlen jött segítségül, mert 1794 decemberében hirtelen olyan hidegre fordult az időjárás, hogy a vizek fenéig befagytak, annyira, hogy elbírták még az ágyúkat is. Pichegru nem fontolgatta sokáig a dolgot. Karácsony táján hadseregével átment a Waal-folyón és 14 nap mulva már ő parancsolt Hollandia minden zugában.

A váratlan siker bámulatba ejtette a világot. Pichegru úgy magasztalták, mint a legnagyobb hadvezért. Az angol csapatok a legnagyobb rélkülözések közt hátráltak előtte egészen a német határig. Ott Emden-nél hajóra szálltak és elvitorláztak Angliába, sorsára hagyva Hollandiát. Az angol helytartó egy halászbárkán menekülve követte őket. A befagyott Rajnán lelt hollandus hajóhad pedig a franciák kezébe esett, akik a gazdag országban egyáltalában sok kincsre akadtak, mellyel üres kasszájukat megtölthették.

A következő év február közepéig a franciák Hollandiának már új, demokrata alkotmányt is adtak, amennyiben egyesítették azt Belgiummal s a két tartományból, lerázva róluk az angolok önző jármát, megalakították a „batáviai köztársaságot.” Batávia aztán mint szövetséges állam Franciaországgal szövetséget kötött, melynek értelmében átengedte a Maastól délre fekvő Brabant tartományt, 100 millió forint hadisarcot fizetett, háború esetére pedig kötelezte magát, hogy 25.000 katonát állít. Ezen határozatok hírére a francia demokrácia iránti lelkesedés kissé lelohadt Hollandiában.

A poroszokkal való békealkudozás befejezését nagyon siettette Pichegru győzelmes hadjárata. *Franciaország és Poroszország -1795 április 5-én Baselben megkötötték a békét.* Természetes következése volt ez annak, hogy a koalíciós hatalmak egyike sem törekedett a közös célra, amelyre alakult, vagyis Franciaország legyőzésére, hanem titkos, önző célokat követett, hogy szövetséges társait kijátszhassa, magának pedig előnyöket biztosítson. Különösen fontos cikkelye volt a baseli békének az, hogy a Rajna balpartján levő porosz területek, Mörs, Kleve és Geldern az általános európai békéig Franciaország birtokában maradnak. Egy titkos pont pedig azt tartalmazta, hogy amennyiben Franciaország ezeket a területeket magának végleg megtartaná, Poroszország a végleges béke megkötésekor nem fogja ezt ellenezni, de kiköti, hogy e veszteségeért a porosz állam megfelelő kártérítést kapjon a Rajna jobbpartján, tehát Németország földjén. Ezzel kimondták és elismerték azt, hogy Franciaország és Poroszország közt a természetes

határt a Rajna képezi. Együttal kimondták a Majnától északra fekvő Németország teljes semlegességét a háború további folytatásának idejére. Ezzel Észak-Németország apróbb fejedelmei is megmenekültek a háború terheitől.

Pár hónappal később Godoy spanyol miniszter is békét kötött Baselen a francia köztársasággal. Franciaország San Domingo szigetének spanyol kézen levő felét kapta ez alkalommal.

Most tehát szárazföldön csupán *Ausztria* és *Szárédia* tartottak ki a háború mellett. *Anglia* belátta, hogy a szárazföldön Franciaországgal nem mérkőzhetik. Azzal kárpótolta tehát magát Hollandia elvesztéséért, hogy kalózhajói által elfogdosta a francia és hollandi hajókat s meghódította Hollandia és Franciaország gazdag gyarmatait, különösen Elő és Hátsó-Indiában, sőt rövid időre Korzika szigetét is magáénak mondhatta. Franciaország bosszút akart ugyan állítani és megindította Anglia ellen hajóhadát, amelyet azonban a sokkal nagyobb angol flotta *Brest* partjainak közelében tönkrevert. Ebben a mindkét részről páratlan kitartással végigküzdött csatában *Jean Bon Saint André* francia tengernagy örök időre szóló hősiességet tanúsított a túlerőben levő angolokkal szemben. Különösen kitett magáért a „Vengeur” francia sorhajó legénysége, mely még a süllyedés utolsó perceiben is, az utolsó lehelletig tüzelt az angolokra.

A konvent utolsó napjai. — A direktórium megalakulása.

Térjünk most vissza a konvent gyűléstermébe. A konvent előtt 1795 szeptember vége felé a lengyel menekülteknek egy küldöttsége jelent meg és segítséget könyörgött szerencsétlen hazája számára, melynek utolsó maradványait Oroszország és Ausztria feldarabolni készültek. A konvent nagyon meg volt ugyan illetődve, hogy egy derék nemzet szabadsága és állami léte veszélyben van, de azért napirendre tért az ügy fölött, mert maga is nagy bajban volt, nem annyira a külföld, mint inkább politikai ellenfelei miatt, akiket Anglia hathatósan támogatott.

Hírek szállingóztak, hogy Pichegru ekkor már elpártolt a francia köztársaság ügyétől és egyetért Condé herceggel, az emigráns nemesek vezérével, aki a monarchia visszaállítására törekedett. A konvent tehát azonnal Párizsba hívta Pichegrut, hogy igazolja magát. Pichegru félelem nélkül engedelmeskedett. Megjelent a konvent előtt, de senki se tudott semmit sem rábizonyítani, pedig valóság volt, hogy Condé her-

ceggel összebeszélte és a Bourbon-családot szerette volna Franciaország trónjára ültetni. A konvent azonban akkor már nem volt oly kíméletlenül erélyes, mint a rémuralom napjaiban és Pichegrut mindössze nem küldte vissza a keleti harctérre, hanem helyette főparancsnokká Monaut nevezte ki.

Pichegru a magánéletbe vonult vissza és tovább is fenntartotta összeköttetéseit Condé herceggel. Annál könnyebben tehetette ezt, mert egész Franciaországban, főleg a *déli vidékeken* ismét életjelt adtak magukról a *királyság hívei*, sőt egyre szaporodtak azon félelem hatása alatt, hogy hátha ismét visszatér a köztársasági rémuralom. Sok helyen a monarkhisták vérszemet kaptak, katonailag szervezkedtek és bosszúhadjáratra indultak azok ellen, akik a rémuralom embereit támogatták.

Párizsban a konvent az uccai vérekedéseket és tüntetéseket annyira-mennyire meg tudta akadályozni, de a vidéken alakult királypárti titkos társulatokkal, mint a „Jézus-társasággal,” a „Nap egyesületei”-vel szemben tehetetlen volt. Ezeknek jól szervezett és felfegyverzett tagjai fényes nappal megrohanták a jakobinus érzésű polgárokat; a „matavonok”-ra valóságos vadászatot rendeztek, meggyilkolták őket, tetemeiket a Rhôneba dobták és házaikat lerombolták. Némelyeket elevenen égették el, a másokat kartáccsal lövöldözték agyon. Tarasconban egy jakobinust a templomtorony tetejéről dobtak le a kövezetre. Napról-napra terjedt a királypárti mozgalom, melyet „a *fehér rémuralom*”-nak neveztek.

Növelte a bajt, hogy ugyanabban az időben Vendée és Bretagne tartományokban is újra kitört a lappangó elkeseredés, amelynek vezérei, Stofflet és különösen Charette a rémuralom alatt sem féltek a jakobinusoktól. *Cadoudal* pedig, egy molnárnak óriás termetű fia, Bretagneban a csempészekből alakított *chouanok* csapatait vezényelte a köztársaság ellen. A konventen a kimerültség érzése vett erőt és mint-hogy még Hoche tábornok sem bírt a felkelőkkel, ezeknek vezéreivel békét kötött s megengedte ebben a vendéei és bretagnei lakosságnak, hogy továbbra is megtarthassa eddigi istentiszteleteit és 2000 főnyi honvédsége lehessen.

Ez a béke azonban nem volt hosszú életű, mert sértette Anglia és az emigránsok érdekeit. Artois gróf, a kivégzett XVI. Lajos öccse, 1500 emigráns nemessel és 6000 francia hadifogollyal angol hajókon Quibéron félsziget közelébe vitorlázott, hogy onnan Charette vezért újabb felkelésre bírja. Mégis disz kardot hozott Charette számára, de partra szállani nem merészelt és maga helyett Puisaye gróft küldte

ki. Az emigránsok és katonák tényleg partra szálltak, de csakhamar maguk között és Charetté vezérrel is meghasonlottak. Sőt megtörtént, hogy a nagy urak vonakodtak a bretagnei paraszttal egy sorban harcolni. Ez Hoche tábornok malmára hajtotta a vizet, aki külön-külön verte őket tönkre. A Quibéron-félszigeten elfogott nemeseket Tallien konventbiztos parancsára irgalom nélkül agyonlőtték. A chouan-mozgalom azonban, ámbár Vendée lakossága letette a fegyvert, még egy ideig tartotta magát.

Az emigránsok és monarchisták pártütése nagy hatással volt a konventre. Az emigráns nemesektől való félelem a képviselők többségét enyhébb magatartásra bírta a szélső hegypartiakkal szemben. A rémuralom embereinek ettől kezdve békét hagytak, sőt fölmerült az az eszme is, hogy újra meg kell nyitni a jakobinus klubot. Ez a fordulat viszont elidegenítette a konventtől a párizsi „aranyifjúságot,” valamint a kerületek vezetőségét, amelyben most már józan és vagyonos polgárok foglaltak helyet, akik távol állottak attól, hogy a királyságot visszakívánják.

A konventnek egyébiránt a feloszlás küszöbén csak egyetlen egy feladata volt még: megcsinálni az új alkotmányt. Ez az alkotmány határozott köztársasági szellemben készült és nagyjában hasonlított is az 1791. évi alkotmányhoz. A főkülönbségek ezek voltak. Nehogy valamely törvényhozó gyűlés korlátlan, esetleg zsarnoki hatalomra emelkedhessen, a törvényhozó hatalmat két gyűlésre bízták, az 500-ak és 250-ek tanácsára. Az előbbi 500, harminc éven felüli tagból áll, ez alkotja meg a törvényeket, az utóbbi 250 negyven éven felüli tagot számlál és feladata a hozzá felterjesztett törvényjavaslatokat elfogadni vagy elvetni. Amaz az ifjakkak, emez az idősebbek tanácsa. Minden törvényt háromszor kellett felolvasni az idősebbek tanácsa előtt, nehogy a törvényhozást oly szédítő sebességgel végezzék, mint ez a rémuralom idején történt. A polgárok választójogát a konvent adófizetéshez kötötte, más szóval: eltörölte az általános választói jogot. Új volt az is, hogy a végrehajtó hatalmat nem bízták egy emberre, hanem felaprították és 5 direktor között osztották fel, akiket az idősek tanácsa választ és akik felelősség terhe alatt viszik a kormányt, intézik a háborúkat és nevezik ki a minisztereket.

A konvent azt hitte, hogy a többfejű direktórium szervezése lehetetlenné fogja tenni a monarchiát. A forradalomnak többi vívmányait, így a személy és vagyonbiztonságot, a polgárok egyenlőségét és a vallásszabadságot az új alkotmány megerősítette.

A konvent többsége, mely ragaszkodott a mérsékelt köztársaság fennmaradásához, igen jól tudta, hogy ennek az egészben véve okosan kiesztelt köztársasági alkotmánynak csak abban az esetben lesz hosszabb élete, ha a két tanács tagjai a mérsékelt köztársaság hívei. Hogy pedig a két tanácsot a királypártiakkal és a mellőzésük miatt felbőszült hegy-pártiakkal szemben biztosítsák, egy záradékkal toldották meg az új alkotmányt. Kimondották, hogy a két új tanács tagjainak kétharmada okvetlenül a konvent tagjaiból álljon, úgyhogy a választó polgárok a tanácsosoknak csak egyharmadát fogják választani. Kimondotta továbbá a konvent, hogy tagjait később ne lehessen felelősségre vonni, szintűgy azt is, hogy az új alkotmányt a nép és a különben nagyobbrészt köz-lársasági érzelmű katonaság szavazása alá fogja bocsátani.

A királypártiak és a szélső hegypártiak a választási szabadság elsikkasztását látták ebben a törvénytelen záradékban, de a konvent az alkotmányt a záradékkal együtt sürgősen szavazásra bocsátotta.

A szavazás eredménye az lett, hogy az alkotmány mellett nyilatkozott 914.853 polgár, ellene 41.892, a záradék mellett pedig állítólag 167.758, ellene 95.373 szavazott. A konvent tehát, ámbár közegei a szavazatok megszámlálása körül visszaéléseket követtek el, kétség-telenül győzött. A mérsékelt köztársaság immár biztosítottnak látszott. Nemsokára kiúrták a választásokat, minek hírére különösen Párizsban újra megszólalt a pártszenvedély és a gyűlölség. A már többször említett pártok és a hozzájuk szító aranyifjúság újra a tettek mezejére léptek. A kerületekben egyik népgyűlés a másikat érte. Martainville és muscadin társai tüzes beszédeket tartottak és fölhívták a népet, hogy az erőszakos konventet kergesse szét. Tüntető menetek vonultak végig az uccákon ezzel a kiáltással:

„Vesszen a kétharmadrész!”

Ugy látszott eleinte, hogy a konvent engedni fog. A haderő, amelyt a felkelő nép ezrei ellen Párizs körül összevont, mindössze 8000 főre rúgott. A konvent seregével szemben pedig Párizs egész népe állott. Összesen 44 párizsi választókerület volt s ezek közül csupán négy kerület maradt hű a konventhez. Csak ez a négy szavazta meg a záradékot, a többi elvetette és másnapra fegyveres ülést hirdetett.

A konvent falragaszokon nyugalomra intette a népet, de a felhívás nem sokat használt. Október 3-án (1795) egész nap hallatszott az uccákon a dobpergés és a nép fegyvert fogott. A konvent erre a városba hívatta a katonaságot és védelmével egy ötlagú bizottságot bízott meg, melynek éltető lelke *Barras* volt. Október 4-én elrendelték azután

a telivér ellenzéki Lepelletier-kerület lefegyverezését. Ámde Menou tábornok nem akart polgárvért ontani, alkudozásokba bocsátkozott és csapataival visszavonult. A konvent még ezek után sem veszítette el lélekjelenlétét.

Menou helyébe Barrast választották meg fővezérré. Barras pedig magához hívatta az ifjú Bonaparte tábornokot, aki akkor éppen tétlenül Párizsban időzött, mivel állásától felfüggesztették. Miután a felkelés elnyomásának tervét vele megbeszélte, Bonaparte azonnal a sablonsi táborba küldte Murat kapitányt és onnan 40 ágyút hozatott Párizsba. Ezeket felállította a Tuileriák környékén és a konvent-képviselők közt is 800 fegyvert osztott ki, hogy szintén részt vehessenek a harcban.

Október 5-én déltájban csakugyan felvonultak a kerületek csapatai, körülbelül 42.000 ember, akiket Danican és Duhoux tábornokok vezényeltek. Az első sorokban haladók puskáikat karjaikra fektették, kalapjukat pedig feltűzték szuronyaik hegyére. Azt akarták jelezni ezzel, hogy nem mint ellenség, hanem mint jó barát jönnek és a konvent csapatait testvéri egyesülésre akarják rábírni. Danican előbb békekövet által arra szólította fel a konventet, vonja vissza a katonaságot és vonja vissza a kierőszakolt törvényzáradékot. A konvent néhány tagja pártolta is a felkelők kérelmét, de a nagy többség Chénier heves szavainak hatása alatt áttért a napirendre. Nemsokára, délután fél öt óraker kívülről puskaropogás hallatszott: az uccai harc kezdetét vette.

A dolog úgy kezdődött, hogy a Saint-Honoré ucca egyik ablakából néhány puska durrant el, de senki se tudta, hogy melyik részről. Bonaparte tábornok parancsára mégis azonnal megdördültek a konvent ágyúi, mire a felkelők megriadtak és visszavonultak. A Szent Rókus-templomnál összeszedték magukat és a tüzérseget gyilkos puskatűzzel fogadták, de nemsokára nyilvánvaló lett a katonaság fölénye. Bonaparte kartácsúze elől megfutamodott mindenki, aki épen maradt. Este hét óraker a konvent győztes volt az egész vonalon és ura Párizsnak. Bonaparte még egy darabig lövetett a menekülők után, de csupán vaktöltéssel. Itt-ott a kerületekben barrikádokat emeltek, de az ágyúk csakhamar valamennyit rommá lőtték.

Mikor leszállott az éj, még csupán a Lepelletier városrészben állott ellent kétségbeesetten egy fölkelő csapat, de másnap reggel ez is letette a fegyvert. A nap hőse Bonaparte tábornok volt. A felkelés érelyes és gyors elnyomása rendkívüli tekintélyt szerzett neki a konvent előtt.

A fölkelés vezéreinek megbüntetésére katonai bizottság alakult. Valamennyit halálra ítélték, de azért nem végeztek ki senkit.

Miután *Thibeaudan* lelkes beszédének hatása alatt a kétharmad-törvényt — Tallien indítványának mellőzésével — újra elfogadták, a konvent saját kebléből megválasztotta a két tanács tagjainak kétharmadát. Ezek aztán a nép által megválasztott tanácsosokkal kiegészítették magukat s kijelölték az 5 direktort. A tanácsokban a többséggel rendelkező köztársasági párt abban állapodott meg, hogy csak olyan politikusokra bizza a direktori méltóságot, akik a király halálára szavaztak. Ezek után *La Révillière-Lépaux*, *Carnot*, *Rewbell*, *Letourneur* és *Barras* lettek a direktorium tagjai. Az említett közbocsánat kihirdetése után a konvent 1795 október 26-án feloszlatta magát.

Három esztendeig volt ez a konvent mindenható úr Franciaország fölött. Ezt a testületet bámulói kelleténél jobban magasztalták, haragosai igaztalanul gyalázták. A valóságban voltak érdemei és voltak bűnei.

Arra volt hivatva, hogy a köztársasági uralmat megalapítsa és a külső ellenséget visszaverje. Bámulatos eréllyel mindkét feladatának megfelelt, de a hatalomra jutott kisebbség oly aljas eszközöket használt hatalmának megszilárdítására, hogy a népuralom ügyét megalázta és megútáltatta. A rémuralom bukásával azonban helyreállt mérsékelt iránya s újra érdemessé tette magát az ország hálájára, amennyiben a szabadságot a renddel igyekezett összeegyeztetni. A kidolgozott új alkotmány pedig a szélsőségektől távol álló lakosságot a belső béke és nyugalom megszilárdításával kecsgettette.

Mindazonáltal az örökség, melyet a konvent a direktóriumra hagyott, siralmasnak mondható. A legégetőbb baj, a pénzügyi válság már tűrhetetlenné vált. Még a legmagasabb rangú tisztviselők és a tábornokok sem kapták meg amúgy is csekély fizetésüket, hát még a kisebbek.

A külső ellenségek száma ugyan kevesbedett, de a két leghatalmasabb, Ausztria és Anglia tovább küzdött. A direktóriumnak ennyi ellenséggel szemben voltaképpen csakis a mérsékelt köztársaságiak és az akkor még republikánus érzelmű hadsereg voltak a támaszai, különösen ez az utóbbi. Ez a tény adja meg a francia történelem következő korszakának, a katonai uralomnak magyarázatát. Az elgyengült népuralom után egyedül ez következhetett, még pedig nem is hosszú idő múlva. A legelső alkalommal, amely kínálkozott, a katonai hatalom egészen hatalmába kerítette az uralmat és minden katonai uralom csupán bevezetése a monarchiának.

Lengyelország bukása.

Lengyelország belső viszonyai. — Az új lengyel alkotmány.

Az egykor nagy és hatalmas lengyel királyság a XVIII. század elején már annyira elzüllött, hogy semmi tekintélye sem volt. Alkotmánya, közigazgatása és társadalmi berendezése olyan visszataszító képet mutatott s lassankint az a vélemény érlelődött meg mindenütt, hogy az ilyen ország a fennmaradást meg sem érdemli.

Oroszország, mint legközelebbi szomszéd, legjobban ismerte Lengyelország viszonyait. És miután *Katalin* cárnőnek az a terve, hogy Konstantinápolyt meghódítsa, az ozmán hatalom nagy erőfeszítése folytán dugába dőlt, az orosz politika annál éhesebben vetette magát Lengyelországra, hogy azt falja fel. Már az az alkotmányváltozás, amelyet rákényszerített 1775-ben a lengyelekre, az orosz befolyást tette úrrá Lengyelországban. A hadügy és külügy intézését akkor vették ki a lengyel király kezéből és egy állandó államtanácsra ruházták, amelynek tagjai túlnyomó részben Oroszország kreaturái voltak. Ezek azt tették, amit az orosz követ megparancsolt nekik. Az általános európai helyzet 1788 körül mégis olyannak látszott, amely reménységet támasztott az orosz uralom alól való menekülésre.

Poniatovszki Szaniszló király maga ellen zúdította a közfelháborodást azáltal, hogy elutazott Pétervárra s ott úgy viselte magát, mint a cárnő akkori kegyencének, *Potemkinnek* rabszolgájá. Azt akarta kivinni nála, hogy Törökország ellen egy orosz-lengyel szövetséget hozzon létre. Ebből a célból 1788 őszén összehívta a lengyel országgyűlést. Minthogy azonban az alkotmány szerint az országgyűlés határozatai csak akkor voltak érvényesek, ha azokat egyhangúlag hozták, Szaniszló orosz tanácsra, úgy segített magán, hogy az országgyűlést „nagyszövetséggé” változtatta, amelyben elegendő volt a szótöbbség is. A lengyel alkotmány egyik szakaszának értelmében ez ellen nem lehetett kifogást emelni.

Stackelberg orosz követ, Szaniszló király és vele az orosz zsoldot húzó nemesek azonban ezúttal elszámították magukat. A nagyszövetségi gyűlésben a hazafias pártnak volt többsége, a népkövek pedig a választóknak azon utasítását hozták magukkal, hogy sürgessék az alkotmány reformját és állítsák vissza Lengyelország függetlenségét.

Lényegesen hozzájárult ehhez az, hogy Anglia és Poroszország éppen akkor kötöttek szövetséget Oroszország és Ausztria ellen. Poroszország érdeke azt követelte tehát, hogy Lengyelországot erősítse a kaján orosz szomszédal szemben. Küldött is azonnal sereget a lengyel határra és kijelentette, hogy a Törökország ellen irányuló orosz-lengyel szövetséghez semmi szín alatt nem járul hozzá. A poroszok jóindulatú közbelpése megadta tehát az országnak a lehetőséget és az alkalmat, hogy reformok útján megerősödjék. Azonfelül pedig megerősödött a lengyel hazafias párt is, úgyhogy ellenállhatott saját királyának, aki népének érdekei ellen Oroszországgal cimborált.

A nagyszövetséggé alakult országgyűlés mingyárt első ülésén az orosz szövetség ellen nyilatkozott. Aztán azonnal át akart térni az *alkotmány reformjára*, mindenekelőtt pedig meg akarta szüntetni az állandó államtanácsot. Hogy határozatainak némi súlyt kölcsönözzön, felemelte a hadsereg létszámát és külön haditanácsot szervezett, amely független volt valamennyi hatóságtól, még a királytól is. Hasztalan tiltakozott és fenyegetőzött az orosz követ, hogy ne merjenek az 1775-iki alkotmányhoz hozzányúlni. Poroszország kéz alatt egyre bátorította a lengyeleket, hogy menjenek a maguk feje után. Az államtanácsot szerencsésen el is törölték.

Ahelyett azonban, hogy most már elővették volna az alkotmány reformját, ősi lengyel szokás szerint haszontalan szófecsérléssel és hazafias frázisok puffogatásával töltötték az időt, közben pedig, szintén ősi szokás szerint, veszekedtek egymással. Így telt el nyolc hónap anélkül, hogy az igazi munkába csak bele is kezdtek volna.

Mikor végre az országgyűlés beleunt az átkos marakodásba és az alkotmány reformjára akart áttérni, a porosz kormány jóindulata már elpárolgott. A porosz király ugyanis felismerte a cárnőnek Lengyelországra irányuló szándékait s elhatározta, hogy a helyzetet kiaknázza a maga javára. Azonnal visszahívta követét, egy jámbor, egyeneslelkű németet és helyébe *Lucchesini*t küldötte, egy ravasz olaszt, aki meg volt kenve a mosolyogva hazudozó diplomácia minden zsírjával. *Lucchesini* el is ímította az együgyű lengyeleket. Mindenekelőtt porosz szövetséget

ajánlott nekik, de olyan ügyes formában, amely a lengyeleket mindenre, a porosz királyt ellenben semmire se kötelezte volna.

Még mielőtt erre a szövetségre nézve a tárgyalások megindultak volna, az országgyűlés bizottságot küldött ki az új alkotmánytervezet elkészítésére, aztán két hónapra elnapolta magát. Ez idő alatt mozgalom támadt, hogy az országgyűlés alkotmányozó nemzetgyűléssé alakuljon át. Ám csakhamar kiderült, hogy éppen azok a lengyel urak, akik legjobban lángolnak a hazafiságtól és leghevesebben szónokoltak a reformokról, távolról sem óhajtják a nép felszabadítását, hanem — esetleg új formában — az arisztokrata uralmat szeretnék továbbra is biztosítani. Mert ezek a főnemesek még most is azt tartották, hogy az ország feladata: a nemes embernek kényelmes életet és befolyást biztosítani.

Pedig — a szász követ tanúsága szerint — éppen az előkelő osztály tagjai közt nem volt féltucat ember, akít más országban valahol már be ne zártak volna. Most ezek a tekintélyes, ámbár többnyire eladósodott urak titkon összeköttetésbe léptek Oroszországgal és Ausztriával és vagy eladták magukat hazájuk ellenségeinek, vagy, ami még rosszabb volt, kétszínű játékot folytattak hazájuk romlására.

A pénzért hazaárulókká lett nemesek közt volt: *Branicki* tábornok is, akinek Potemkin unokahuga volt a felesége. A kétszínűek közt volt maga *Szaniszló* király, *Malakowszki* kancellár, *Konakowszki* püspök és ennek öccse, egy orosz szolgálatban álló tábornok, *Potocki* Félix litvániai kormányzó és még számtalanok. Mindenki elképzelheti, hogy milyenek készült az az alkotmány, amelyet ilyen hazafiak terveztek. De ez a tény bizonyosága annak is, hogy Lengyelország bukását nem csupán az ellene szövethkező hatalmak idézték elő, hanem saját főurainak romlottsága, hitványsága és árulásai is.

Az országgyűlés először is a *porosz szövetséget* kötötte meg. Ennek értelmében a két állam, Poroszország és Lengyelország kölcsönösen kötelezte magát, hogy segíti egymást minden külső ellenség ellen. A poroszok Danzig és Thorn várost és környékét szerették volna ellenértékül megkapni, de ebben a pontban a lengyelek nagyot hallottak.

Ezután elővette az országgyűlés az *alkotmányreformot*. Oroszország mindent elkövetett, hogy ennek tárgyalását húzzák-halasszák a lengyelek addig, amíg az orosz-török háború véget ér. A hazaáruló lengyel urak segítségével ezt a célt el is érte. Az országgyűlés bizottsága teljes két esztendeig rágódott az alkotmány tervezetén.

Végre elkészült az alkotmánytervezet és az országgyűlés elé került, amely azt egy megheeszélt államcsiny útján inkább színpadias, mint

ünnepélyes jelenetek közt elfogadta. Maga Szaniszló király nagyszerű módon adta a rendíthetetlen hazafit. Fényesen kicicomázott beszédben ajánlotta az új alkotmányt elfogadásra, még pedig közfelkiáltással, ami meg is történt. Az országgyűlés csekélyszámú ellenzékét a többség anynyira megrémítette fenyegetéseivel, hogy az ellenzék nem merte megtagadni aláírását az új alkotmány okiratán. Egy követet, aki csökönyösen ellenezte a reformot, egyszerűen kivezettek a teremből. A végén Szaniszló letette az új alkotmányra az esküt és személyesen vezette a gyűlést a székesegyházba, ahol az esküt általános ujjongás közt megismételte.

Talán fölösleges elmondani az 1791. évi alkotmánynak egész tartalmát, minthogy papiroson száradt, úgyszólván halva született. Csúpán főpontjait ismertetjük a következőkben.

Az eddig választás útján betöltött lengyel trón ezentúl öröklődő lesz, még pedig Szaniszló halála után a szász nagyfejedelemre vagy ennek utódaira száll. A király és az államtanács nagyobb végrehajtó hatalmat kaptak, mint azelőtt. Viszont megerősítették a nemességnek összes eddigi előjogait. A polgárság egynémely polgári joghoz jutott: így ezután a polgár is lehetett volna követ és államhivatalnok. Végül — és ez talán a legfontosabb újítás — az új alkotmány eltörölte a „nye pozvolimot,” a liberum vetót, vagyis azt a jogot, hogy egyetlen követ ellenmondása megakadályozhatott bármely törvényhozási határozatot. A fegyveres szövetségeket az új alkotmány betiltotta. A nem katolikus keresztényeknek is megadták a vallásszabadságot. Csak az alsó nép, a jobbágy-ság maradt továbbra is rabszolga, mint eddig.

*Következő kötetünk
Napoleon korát tárgyalja.*

TARTALOM

	Oldal
<i>Az európai helyzet a francia forradalom előtt</i>	5
XV. Lajos uralkodása	5
Franciaország belső viszonyai a nagy forradalom előtt	20
A balkáni népek a török járom alatt	26
Dánia és Svédország	32
II. József császár és Nagy Frigyes. — Oroszország terjeszkedése	37
Portugália és Spanyolország	45
Anglia indiai gyarmatbirodalmának kialakulása	52
<i>Az északamerikai szabadságharc</i>	60
Az amerikai gyarmatok szabadságharcának előzményei. — A bé-	
lyegtörvény	60
Az északamerikai gyarmatok kivívják függetlenségüket	71
<i>Az új eszmék és Magyarország</i>	86
II. József	86
A Hóra-lázadás	96
A Hóra-lázadás leverése	103
József császár további reformjai	105
Művelődéstörténeti állapotok	118
II. Lipót uralkodása	121
<i>A francia forradalom története</i>	128
A forradalom előzményei	128
XVI. Lajos király és felesége, Mária Antónia	131
XVI. Lajos uralkodása a forradalom kezdetéig. — A reform-	
kísérletek	138
A nyakláncpör. — A pénzügyi bukás	142
A harmadik rend. — A nemzetgyűlés	147
A forradalmi szellem terjedése. — A Bastille bevétele	161
A forradalom győzelme és elfajulása	168
A nemzetgyűlés működése. — A kiváltságok megszüntetése . .	178
Az emberi jogok. — Az alkotmány. — A királyt Párizsba viszik .	185
A nemzetgyűlés Párizsban	196
A király szökése	209
Az alkotmány befejezése	215
A törvényhozó gyűlés	220

	Oldal
A Tuileriák ostroma	229
A királyság végnapjai	234
A francia torradalom és a külföld	243
A konvent. — A rémuralom kezdete	245
XVI. Lajos pöre és kivégzése	252
A girondisták bukása	260
A jóléti bizottság rémuralma	268
A királyné és a girondisták kivégzése	271
A vallási anarchia	276
A vidéki lázongások elnyomása. — A külső ellenség visszaverése	277
Danton bukása	281
A triumvirátus. — A rémuralom és Robespierre bukása	286
Visszatérés a régi állapotokhoz. — A jakobinusok kiirtása	297
A külháború eseményei	306
A konvent utolsó napjai. — A direktórium megalakulása	309
<i>Lengyelország bukása . . . . .</i>	<i>316</i>
Lengyelország belső viszonyai. — Az új lengyel alkotmány	316
<i>Térkép Angol birtokok Északamerikában 1783-ig . . . . .</i>	<i>61</i>

